ISNN 2413–0613

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Філологічний факультет

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ЗБІРНИК

Заснований у 1996 р.

Випуск 20

Чернівці
„Букрек"
2016

УДК 808.1(082)
ББК 81.41я43
С 481

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Рекомендовано до друку вченою радою філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова *(протокол № 2 від 26.10.2016 р.)*

Збірник зареєстровано у Державному комітеті телебачення і радіомовлення України 05.07.04 р. Свідоцтво: серія КВ № 8929

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України *(Додаток 12 до наказу Міністерства освіти і науки України від 11.07.2016; № 820)*

Рецензенти: проф., д-р філол. наук *Зофія Чапіга*, проф., д-р філол. наук *Маріяна Хрістова Парзулова*, проф., д-р філол. наук *Н. Ф. Баландіна*

Редакція збірника

Головний редактор: д-р філол. наук, професор *О. А. Войцева*
Editor-in-chief: Olena A. Voytseva

Заступники головного редактора: канд. філол. наук, доцент *Г. Ю. Касім*; канд. філол. наук, доцент *О. А. Лимаренко*
Vice-editors: Galina Yu. Kasim, Olena A. Lymarenko

Члени редколегії: *Карпенко О. Ю.,* д-р філол. наук, професор; *Ковалевська Т. Ю.,* д-р філол. наук, професор; *Колесник В. О.,* д-р філол. наук, професор; *Кондратенко Н. В.,* д-р філол. наук, професор; *Малютіна Н. П.,* д-р філол. наук, професор; *Степанов Є. М.,* д-р філол. наук, професор
The editorial board: Olena Yu. Karpenko, Tetiana Yu. Kovalevska, Valentyna O. Kolesnyk, Natalya V. Kondratenko, Natalya P. Malyutina, Ievgenii N. Stepanov

Редакційна рада: *Н. Ф. Баландіна,* д-р філол. наук, професор, зав. каф. журналістики Полтавського національного педагогічного ун-ту імені В. Г. Короленка; *В. А. Маслова,* д-р філол. наук, професор кафедри загального і російського мовознавства Вітебського державного ун-ту імені П. М. Машерова (Республіка Білорусь); *Драгана Мршевич-Радович,* д-р філол. наук, професор, голова Міжнародного славістичного центру при філол. факультеті Белградського ун-ту (Республіка Сербія); *Маріяна Хрістова Парзулова,* д-р філол. наук, професор кафедри болгарської мови та літератури Бургаського ун-ту „Проф. д-р Асен Златаров" (Республіка Болгарія); *Н. П. Тропіна,* д-р філол. наук, професор, зав. кафедри російського і загального мовознавства Херсонського державного ун-ту; *Зофья Чапіга,* д-р філол. наук, професор, зав. кафедри порівняльного мовознавства Жешівського ун-ту (Республіка Польща); *Т. О. Черниш,* д-р філол. наук, професор кафедри слов'янської філології Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка; *М. Ф. Шацька,* д-р філол. наук, професор кафедри російської мови Волгоградського державного соціально-педагогічного ун-ту (Росія)
The editorial council: Nadiya F. Balandina (Ukraine), Valentina A. Maslova (Belorussia), Dragana Mrshevich-Radovich (Serbia), Marianana Khristova Parzulova (Bulgaria), Nina P. Tropina (Ukraine), Zofya Chapiga (Poland), Tetiana O. Chernysh (Ukraine), Marina F. Shatskaya (Russia)

Слов'янський збірник: Зб. наук. праць. – Вип. 20. – Чернівці : 2016. – С 481 360 с.

ISBN 978-966-3

Статті, вміщені у збірнику, охоплюють широке коло славістичних проблем лінгвістичної славістики – від питань історії, і діалектології, семантики, і стилістики слов'янських мов, інтердисиплінарних досліджень до вивчення літератури та фольклору слов'ян. Публікації відображають погляди авторів, що пропонують нові шляхи вирішення актуальних слов'янознавчих проблем. Для викладачів вищих і середніх навчальних закладів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами сучасного слов'янознавства.

УДК 808.1(082)
ББК 81.41я43

ISBN 978-966-
ISNN 2413–0613

© Одеський національний університет, 2016
© Видавничий дім „Букрек", 2016

ISNN 2413–0613

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ МОВОЗНАВСТВА, МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

В. О. Колесник До питання про походження кулевчанської говірки (Україна) 8

Б. М. Сокіл Вживання „руської" (української) мови на цісарсько-королівській державній залізниці Східної Галичини 21

Є. М. Степанов Традиції одеської школи слов'янознавства у працях професора М. М. Копиленка, опублікованих у журналі „Византийский временник" 31

Т. О. Черниш До питання про внесок академіка О. С. Мельничука у теорію і методологію порівняльно-історичних та етимологічних студій 49

ГРАМАТИКА, СЛОВОТВІР ТА ФОНЕТИКА СУЧАСНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

А. С. Грек Скорочення слів як механізм формотворення та словотворення в сучасній польській мові (на матеріалі польських веб-форумів)..... 61

М. Л. Дружинець Вимова приголосних звуків українськими респондентами ПМР: норма та девіації..... 71

Е. Е. Мінкевич Прикметникові деривати від новітніх запозичень у сучасних українських ЗМІ..... 85

А. П. Романченко Комунікативно-прагматичні особливості питальних речень у лінгвістичному дискурсі 100

А. Ю. Садова Компаративні конструкції у поетичному дискурсі (на матеріалі творів М. Лисянського)..... 114

Н. М. Хрустик Активні процеси словотворення в сучасній українській мові: складні слова 123

ЛЕКСИКА, ФРАЗЕОЛОГІЯ, СТИЛІСТИКА ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

О. В. Абламська Особливості синтаксису поетичного дискурсу Марка Лисянського 136

О. А. Войцева Польська культурно-маркована лексика в сучасній польсько-російській лексикографії 146

В. В. Горбань, М. А. Шибаєва Холістичні принципи порівняльного опису фразеологічних одиниць 165

В. В. Губич Латинські запозичення у складі польської мовознавчої термінології середньопольської доби 176

С. В. Дмитрієв Метафорична інтеграція прецедентних власних імен із суперконцептом ЛЮДИНА 194

Г. Ю. Касім Вживання національно прецедентних крилатих висловів та цитат у сучасних мас-медіа України 204

Н. В. Кондратенко Макросинтаксис українського політичного мовлення 219

О. В. Константінова Лінгвістичний аспект вивчення творчої спадщини видатного польського письменника-футуролога С. Лема 231

О. М. Новак Аксіологічне значення концепту ЛЕПОТА в сербській лінгвокультурі 242

О. Перішич Арсіч Удосконалення навичок усного мовлення в процесі викладання сербської мови як іноземної 250

А. Скупін Подібність творення польських і сербських назв птахів: когнітивний аспект 260

Л. І. Яковенко Категорія простору в контексті української фразеології 269

ЛІТЕРАТУРА, КУЛЬТУРА І ФОЛЬКОР СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Е. Бенковська Творчість футбольних фанатів – сучасний фольклор? 284

Е. Лехоцька „Ach lanku, lanku wiele ty kosztujesz, wiele ty ludzi czansto fatygujesz” – мотив льону в народних піснях Вармії та Мазур 292

Т. Ю. Морева Комічне у новелі Владислава Ванчури „Хірургія” 309

В. Б. Мусій Опозиція „своє – чуже” в романі Ю. І. Крашевського „Навіжена” 318

О. В. Яковлєва Елементи гри у контексті традиційного українського весілля 329

НАУКОВІ СЛАВІСТИЧНІ ПРОЕКТИ

Н. П. Малютіна, І. В. Нечиталюк Міжнародний науковий польсько-український проект постколоніальних студій „Україна – Польща – Європа” 343

CONTENTS

QUESTIONS ON HISTORY OF LINGUISTICS, LANGUGE POLICY AND DIALECTS OF SLAVIC LANGUAGES

V. O. Kolesnik On the origin of Kulevcha dialect (Ukraine) 8

B. M. Sokil On the issue of functioning of the Ukrainian language at the imperial royal state railway in Eastern Galicia 21

I. N. Stepanov Traditions of Odessa Slavonic studies school in the works of professor M. M. Kopylenko published in „Vizantiysky vremennik” 31

T. O. Chernysh On the contribution of the academician O. S. Melnychuk to the theory and methodology of comparative-historical and etymological studies 49

GRAMMAR, DERIVATION AND PHONETICS OF MODERN SLAVIC LANGUAGES

A. S. Grek Reduction of words as a mechanism of derivation and word formation in modern Polish language (on the material of Polish Internet forums) 61

M. L. Druzhynets Pronunciation of consonants by Ukrainian respondents of PMR: norm and deviation 71

E. E. Minkevich Derivative adjectives from the newest Ukrainian media borrowings 85

A. P. Romanchenko Communicative-pragmatic peculiarities of interrogative sentences in linguistic discourse 100

A. Yu. Sadovaya Comparative constructions in poetic discourse (on the material of M. Lisyansky's works) 114

N. M. Khrustyk Active processes of word formation in the Ukrainian language: complex words 123

VOCABULARY, PHRASEOLOGY AND STYLISTICS OF SLAVIC LANGUAGES

E.V. Ablamskaya Features of Mark Lisyansky's poetic discourse syntax 136

O. A. Voytseva Polish culturally marked lexicon in modern Polish-Russian lexicography 146

V. V. Gorban', M. A. Shybaeva Holistic principles of the comparative description of phraseological units 165

V. V. Gubych Latin borrowings as part of the Polish linguistic terminology of the middle Polish period 176

S. V. Dmitriev Metaphorical integration of the precedent names and mythonyms with the superconcept MAN 194

G. Yu. Kasim Functioning of specifically Ukrainian intertexual units (popular expressions and quotations) in modern Ukrainian mass media 204

N. V. Kondratenko Macrosyntax of Ukrainian political speech 219

O. V. Konstantinova Linguistic aspects of studying the creative heritage of outstanding Polish futurist writer S. Lem 231

O. N. Novak Axiological meaning of the concept ЛЕПОТА („BEAUTY") in the Serbian linguaculture.....242

O. Perishich Arsich Improvement of oral skills in teaching Serbian as a foreign language 250

A. Skupin Cognitive approach to similarity in word building in Polish and Serbian names of birds.....260

L. I. Yakovenko The category of space in the context of Ukrainian phraseology.....269

LITERATURE, CULTURE AND FOLKLORE OF SLAVIC LANGUAGES

E. Benkowska Creative work of football fans – modern folklore?.....284

E. Lechocka „Ach lanku, lanku wiele ty kosztujesz, wiele ty ludzi czansto fatygujesz" – on the image of the most valuable crops featured in folk songs of Warmia and Masuria.....292

T. Yu. Moreva The comic in the short story „Surgery" („Chirurgie") by Vladislav Vančura.....309

V. B. Musiy Opposition „own – lien" in the novel „Madwoman" („Szalona") by Ju. Krashewsky 318

O. V. Yakovleva Elements of play in the context of traditional Ukrainian wedding.....329

SLAVONIC RESEARCH PROJECTS

N. P. Malyutina, I. V. Nechitalyuk International scientific Polish-Ukrainian project of post-totalitarian studies „Ukraine – Poland – Europe" 343

Питання історії мовознавства, мовної політики та діалектології слов'янських мов

УДК 811.163.228236
В. Колесник,
доктор на филологическите науки, професор,
завеждащ катедра „Българска філологія",
Одески национален университет „И. И. Мечников",
Френски булевард, 24 / 26, гр. Одеса, 65068, Украйна,
тел. : +38(048)725-24-88

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ПРОИЗХОДА НА КУЛЕВЧАНСКИЯ ГОВОР (УКРАЙНА)

В статията се изследват два български говора: кулевчанският говор в Украйна и кюлевчанският говор в България. Разглеждат се фонетичните, морфологичните и лексикалните маркери на кулевчанския говор (с. Кулевча, Саратски район, Одеска област, Украйна). Жителите на селото смятат, че те са преселници от с. Кюлевча, Шуменско и са носители на сртския говор. Но съвременният говор на жителите на с. Кулевча (Украйна) се отнася към тракийския тип говори. А типичен представител на сртските говори в Украйна е чушмелийският говор (говорът на жителите на с. Криничное, Одеска област).

Ключови думи: български диалекти, български преселнически говори, раритетни лексеми, езикови контакти.

В настоящата статия обект на проучване са два български говора: кулевчанският говор в Украйна и кюлевчанският говор в България.

Село Кулевча, Саратски район, Одеска област (от 1946 г. до 1995 г. Кольосное) се намира в южната част на Бесарабия, на 35 км от град Белгород-Днестровски, 22 км от г. Сарата. Основано е през 1830 година от български преселници.

В книгата „История на село Кулевча” е посочено, че: „Своето име „Кулевча” селото е получило в чест на родното село Кюлевча, Шуменски окръг, България и в чест на победата на руските войници в околностите на с. Кюлевча по време на руско-турската война 1828–1829 г.” [4, с.14]. Според спомените най-старите жители на селото първите заселници са пристигнали на новите земи през лятото на 1830 година. Те пътували по измаилския път в посока към Акерман. Когато пристигнали до река Сарата, местните жители ги посъветвали да вървят към река Хаджидер, където имало много свободна земя. Отначало в Кулевча са се заселили 39 семейства, дошли от с. Кюлевча, Шуменски окръг. Една година по-късно се заселват още около 30 семейства. Това са били по-богати хора, които не толкова бягали от турците, колкото търсили плодородна земя.

Фамилиите на първите заселници в Кулевча са: *Братинов, Бойчев, Будура, Великов, Димов, Димитриев, Жекул, Иваногло, Костев, Кисльов, Караулан, Карамаркогло, Найда Райнов Минча, Манджара, Николов, Попов, Стоянов, Станчев, Христодоров*. След Кримската война 1853–1856 г. по Парижкия трактат южната част на Бесарабия се дава на Молдова, но след започналите там притеснения българите тръгват обратно към руския Буджак, търсейки свободна земя. Много от тях се преселват в Таврия, някои се преселват в други села в Бендерски и Акермански окръзи. В Кулевча през 1859–1860 г. се появяват около 50 нови фамилии: *Адъров, Бочевар, Бельчев, Вололовцев, Древов, Граматик, Качанов, Кофов, Костов, Кинев, Кимуржи, Кръмениш, Караганов, Кабаногло, Каланжогло, Панайотов, Петков, Пейчов, Пальжок, Сулаков, Стафидов, Самокиш, Фукарев, Цвеклов, Шкимбов* и др.

Говорът на с. Кюлевча (България) се отнася към така наречените съртски говори, наред с Марковча и Каспичан тук най-добре се пази шуменският говор. Съртският говор е открит за българската диалектология от проф. Л. Милетич, който го представя като най-старинния сред останалите мизийски

говори. Той посочва, че в Североизточна България, между Дунава и Стара планина, съществуват три етнически групи, чието население се счита за „ерлии", т.е. „местни" – съртските села в Шуменско и Варненско, гребенците в Силистренско и капанците в Разградско и Търговишко [6, с. 13–19]. Някои от особеностите на този говор са предмет на научен спор между професорите Л. Милетич и Б. Цонев. Според Б. Цонев една част от особеностите са пренесени от южнобългарските говори, а не са оригинални съртски. Като доказателство за това си твърдение привежда около 90 фонетични, морфологични, акцентни и лексикални особености на съртския говор, които обявява за „рупски" (югоизточни). Ст. Стойков смята, че Б. Цонев е по-прав от Милетич, като изтъква в своите „Диалектни студии", че шуменският и югоизточните говори са тясно свързани. По-късно Ст. Стойков ревизира своето схващане и предлага друга делитба на българските диалекти, която е изградена както на фонетични и морфологични, така и на лексикални особености. Според нея североизточните диалекти по редица изоглоси се отделят от югоизточните, които от своя страна образуват единство със западните говори.

Б. Цонев разпределя „рупските" особености в съртския говор на фонетични, морфологични, акцентни и лексикални. Ст. Стойков смята, че те са четири основни вида: 1) особености, които се срещат в съртския говор; 2) особености, които не се срещат в съртския говор; 3) особености, които не се срещат в рупските говори; 4) особености, които не се срещат в съртския говор и в рупските говори [7, с. 90]. Сред „рупските" особености, които се срещат в съртските говори той отбелязва: а) наличие на меки съгласни в края и средата на дума: *сол', д'ен', кон', път', ог'ан, т'ут'ун', ушч'ар', п'ет', пазар', д'ев'ер', од'а, од'ат*, но *изику, йач'умику*; б) гласна *о* в наставката *-ок*: *п'етук, добитук*; в) лично местоимение за 3 лице, ед. число, среден род *и* „го": *Младу агн'е кат и п'екът пракриват и саз булуту. Виждам и (д'ат'ату, куч'ату)*. Тази

форма се среща само в 4 села: Кюлевча, Овчарово, Каспичан, Петров дол; г) аористно окончание с гласна *у*: *пл'етуу, м'етуу, п'екуу, дун'есуу*; д) двусричното съществително от среден род с ударение върху корена: *сърце* (*Давам сърци за даштир'а си.*). Тази форма е много ограничена и се среща само в 4 села: Петров дол, Снежина, Градинарово, Комарево; е) лексикалини особености: *каниска '*покана*'*, *свештилник '*свещник', *стракина '*паница', *кутри '*кой'. Лексемата *лети* „вали": *Н'еска ша л'ети дъш*. Тя се среща във всички села с изключение на едно (с. Равна) и е присъща и на шуменския говор [7, с. 94]; ж) лично местоимение за 1 лице, ед. число, имен. падеж *ас*: *Аз ми им'ату Ана*.

Тези особености не притежава изследваният кулевчански говор, но те са характерни за чушмелийския говор (с. Криничное, Одеска област) – най-ярък представител на сартските говори в Украйна. В Бесарабия само в чушмелийския говор за копринена буба има название *тишт'е*, за пашкул – *м'еуница*, коприна – *бириндж'ук*, за царевица – *мамул*, за шейна – *къзаки, къзачки*, за вилица – *будил'ка*, за пчела – *бръмбул*, за баница – *з'ел'ник*, за кълвач – *желва*, за кака, сестра на съпругата – *з'аз'а, з'ез'а*, за вали – *л'ети (дъш),* за стомах – *съ́рци* (*Сърциту ма були уд глад*). От всички тези лексеми в кулевчанския говор има само една – *свиштил'ник* (*Да дукарат свиштил'н'аку ут ч'еркуута*).

Маркери на кулевчанския говор са лексемите: *бурде* 'помещение, където се намира пещ', *пат* 'легло', *синийа* 'софра', *кастрон* 'голяма дълбока паница', *катанец* 'кофар', *найда* 'намеря', *интишийа* 'желязна гривна', *са закача* 'започва се', *гърлич* 'башка на мазе', *милкет* 'много', *барувок* 'долна част на комина', *йермали* 'гулия, земна ябълка', *папрун* 'домашен гълъб', *парапун* 'див гълъб', *матилка* 'инструмент за разбиване на масло', *гугуш'ели* 'сладко тестено изделие' и др.

Върху говора на с. Кюлевча са правени няколко изследвания. В едно от тях, например, се разглеждат рядко

срещани турцизми, които се групират по следния начин: 1) думи, които липсват в речниците (*бастърдисвам*); 2) думи, които се срещат в речниците с друго значение (*илидисвам, биринджук, ясак*); 3) думи, които се срещат в някои от речниците, но не се посочва, че се пазят в Шуменско (*ешкеря, иклюк, пармаклък, сулдурма, сюирет*); 4) думи, изрично посочени като специфични за с. Кюлевча (*дернек, отурак*). Нито една от тези думи не се среща в съвременния кулевчански говор в Украйна. Но някои от тези ексклюзивни лексеми и до сега функционират в с. Криничное (Чушмелий). Те са 3. Една от тях е лексемата *биринджук* ‘коприна’. В турски език думата е прилагателно и означава ‘копринен’. В българските преселнически говори в Украйна тя се среща само в чушмелийския говор: *Ут м’еуницата т’егли биринджук. Уд биринджук т’еч’ем п’ешкир’а*. В Кулевча в това значение се употребява лексемата *куприна*. Втората лексема е *сулдурма* ‘отворено помещение на селска къща пред стаите, тераса’: *През март мама окачва червена кърпа на сулдурмата*. В говора на с. Кюлевча думата се отличава с променен фонетичен облик на усвоената чужда дума – произнася се с *л* вместо *н*. В турски език думата е *сундурма* и означава ‘коридор’. Тази особеност в облика на думата засега няма категорично обяснение. Но именно в този облик тя функционира в чушмелийския говор: *Имами укрита сулдурмъ, т’а има потсачок, топч’уута на връу вис’ат пут сулдурмъта*. Сред думи, регистрирани в речниците, и посочени като специфични за с. Кюлевча, е *дернек* – ‘седянка’: *Отивам на дернека*. За разлика от турски, където значението на думата е ‘забава, събрание’, в говора на с. Кюлевча думата *дернек* означава ‘дневна седянка’ и тази специфична употреба изрично е посочена в етимологичен речник. В чушмелийския говор думата се употребява в същото значение, но е остаряла. В говора на с. Кулевча функционира лексема *балачка* – от *укр*. *балакам* ‘говоря’. Но няма в чушмелийския говор (и в кулевчанския) думите *бастърдисвам* ‘събирам, натискам’,

илидисвам ‘лъжа’, *ясак* ‘градина’, *ешкеря* ‘открито, направо’, *иклюк* ‘вграден в стената шкаф за дрехи’, *пармаклък* ‘парапет’, *отурак* ‘пейка’, *сюрет* ‘лице’, запазени до днес в говора на село Кюлевча, Шуменско [8, с. 217–220].

Авторите на „Атласа” определят кулевчанският говор като тракийски. Като лексикалните маркери на тракийските говори те смятат лексемите: *штерка* ‘дъщеря’, *дудала* ‘черница’, *джубринки* ‘джумерки’, *пашмол* ‘пашкул’, *кутел, вървило, карпуза, куптор, кутуля, лахна, л’улек* ‘щъркел’. В кулевчанския говор от всички тези думи се срещат лексемите *штерка*, *карпуза* ‘диня’, *кютюля* ‘дюля’, *вървилу* ‘ръчка на кофа’, *лилек* ‘щъркел’, но: *чирница* ‘черница’, *джумерки*, *кукла* ‘пашкул’, *зели* ‘зеле’. Сватбената терминология в кулевчанския говор изцяло е югоизточна, за която са характерни лексемите: *главеш, главеник, главеница, углава са, слугник* и др.

Лексиката на българския говор в село Кулевча представлява интерес най-вече с изобилието на заемките от украински език, защото селото се намира в съседство с украинските села Сергеевка, Дивизия, Ярославка, Розовка. В кулевчанския говор има повече заемки от украински отколкото в други български говори: *балакам, викно, спризба, бр’еша, г’ет’, балачка, сонушн’ак* и др. И те стават все повече. Раритетните лексеми в кулевчанския говор са: *матилка ж*. ‘съд за биене на масло’ (Брестово, Ловешко; Кюлевча, Риш, Плиска, Шуменско; Трънчовица, Никополско; Марково, Варненско; Родопите [БЕР, т. 4, с.434]; *гугушели мн*. вероятно от *гогоши* ‘домашни мекици’ (СИ) – заемка от рум. [БЕР, т. 1, с. 259]; *дудала ж*. ‘черница, черничеви плодове’ (Лозенград), дуда (Хасковско, Родопите, Плевенско, Кулско) – заемка от тур. [БЕР, т. 1, с. 442]; *йермали мн*. ‘гулия, земна ябълка, топинамбур’, цъфти жълто – вероятно заемка от тур. [БЕР, т. 1, с. 507]; *закачам недок*. ‘започвам някаква работа’ (Странджа) [БЕР, т. 2, с. 290]; *кастрон м*. ‘голяма дълбока паница’ – заемка от рум. [БЕР, т. 2, с. 265]; *катанец м*. ‘катинар’ (Зап.,

ЮЗ) – от итал. *catenaccio* ‘мандило, ключалка’ [БЕР, т. 2, с. 268]; *клюнк ч*. ‘жлеб, водосток, улук’, ‘водопроводна тръба’ (Беломорието), ‘кюнец’ (Първомайско, Харманлийско) – заемка от тур. [БЕР, т. 2, с. 484]; *кукер ч*. ‘кукер, преоблечен в чудата дреха, с маскирани или начернени лица хора, които играят през Сирница, та правят смехотвории и играят обредни игри’ (Странджа, Елховско, Лозенградско, Малкотърновско; ‘плашила’ (Шумен) [БЕР, т. 3, с. 89]; *кулиндрисвам недок*. ‘размахвам, залюлявам’ – заемка от тур. *куландрисвам* ‘употребявам’ (Кръвник, Севлиевско; Троян, Хасковско), ‘умея да си служа с нещо и го пазя’ (Силистренско) [БЕР, т. 3, с. 117]; *лагув прикм*. ‘глупав’ – вероятно от *лага* ‘лъжа’ (Самоковско; ЮЗ) [БЕР, т. 3, с. 268]; *миликет, милькет присл*. ‘много’ – вероятно заемка от тур. *мемлекет* ‘обширно пространство, землище’ (Кесарево, Горнооряховско), ‘край, страна’ (Кривня, Разградско; Шумен) [БЕР, т. 3, с. 731]; *парапун, папрун м*. ‘гълъб’ – вероятно от *пърполя* издавам слаб и еднообразен шум с крила [БЕР, т. 6, с.100]; *интишия ж*. ‘гривна’ – заемка от турски, зафиксирана в БЕР в значение ‘женски накит гривна’ (Кривня, Разградско) [БЕР, т. 1, с. 499] и в жеравненския говор: *антишия* – ‘женско украшение, гривна от ковано злато или сребро’ [5, с. 121]; *пат м*. ‘легло’ – заемка от гръцки, зафиксирана в Свищовско, Поповско, Казанлъшко, Смолянско [БЕР, т. 5, с. 89] и в с. Лощиновка (Украйна). Виждаме, че някои от раритетните лексеми се фиксират в Шуменско и Разградски окръг, но и в Странджа. Сред раритетните думи много заемки от румънски (*гугушели, кастрон, катанец, бурде* и др.).

Основните фонетични и морфологични черти на кулевчанския говор са типични за югоизточните говори. Първо, това е югоизточен тип на произнасянето на ятовата гласна, т.е. *’а* във всички позиции*: б’ал – б’али, л’ату – л’атен, ц’ал –ц’али, гул’ам – гул’ами.* Но тази особеност характерна и за някои съртски говори, в това число и за чушмелийския. Отсъства редуването ***а//е*** след меки съгласни и шушкави:

ж'аба – ж'аби, ч'аша – ч'аши, ш'апка – ш'апки, пийан – пийани, но *Стуйан – Стуйен'е.* Преметнато ударение при съществителните имена от *ср.р.* и глаголите в сегашно време и повелително наклонение: *месу, с'ану, брашну; донеса, занеса, печа, умра, копам, испрата, раскажа, опера, напрайа, раздам, найда, река, закула, докажа, ора, заспа, покажа, прочета, донеси, занеси, кажи, земи, свари* и др.

Стабилност на консонант ***х*** в началото, в средата и в края на думата: *хора, хубаво, харесвам*, *хапка, Ханче, хитър, хр'ан, храм, хубаф; панахида, хил'ада, снаха, духофка, тихичик, тиху, сухи, дрехи, б'аха, духа, бахур, нахрани, утидаха, пиха*, *сух, глух, кужух*, *вид'ах, б'ах, носих, четах,* но *уртувам, арман, амбар.* Наличие на етимологично ***ф***: *фасул, финер, фудул, чифутен, кофа, чуфти, картофла, духовка* и в края на думата (вм. ***в***): *хубаф, здароф, красиф, шкаф, ноф.* Твърдост на краесловните съгласни: *кон, зет, ден, път, сахар, цар, сън, сол.* Лично местоимение за 1л. ед.ч. **-*йас*** (бълг. *аз*): *йас п'айа, йас напрайх, йас дуйдех, йас стойа, йас мисла*. Притежателно местоимение за 3л. ед.ч. – *незин, незина, незину: тва незина плат'а, удийалту а незину, незин'а брат утиди ф армийта*.

Маркерът на кулевчанския говор е форма на спомогателния глагол *съм* в 3л. ед.ч. – ***а***: *Той а гул'ам, а при викноту, той а фъф Адес.Той гольф а гул'ам на тати. Ти ма пита дека мама, пък т'а а на тулчоку.* Обаче членната морфема на съществителни имена (и прилагателни имена) от м.р. е *-о*: *мразо, крако, нусо, ледо, съно, медо,* в неударена позиция **-у**: *синуру, съндъку, пителу, кучиту*. Да си припомним известния спор на Л. Милетич и Б. Цонев за делитбата на източнобългарските говори. Според Л. Милетич те се делят по морфологичен признак (член на съществителните от мъжки род, единствено число) на мизийски *о*-диалект (североизточен) и балкански *-ът, -ъ*-диалект (югоизточен) и като изконен представител мизийския *о*-диалект той дава шуменския говор. Беньо Цонев предлага фонетичен класификационен признак – по ятовия изговор. Авторите на „Атласа" възприемат гледната

точка на Беньо Цонев за делитбения признак, а следователно и твърдението му за шуменския тип говори. От гледна точка на Л. Милетич изследваните говори са мизийски, а от гледна точка на Б.Цонев – те са югоизточни.

Североизточните говори в Бесарабия са представени от три типа: чушмелийски, олшански и чийшийски. Авторите на „Атласа" и по-късно Ст. Стойков предполагат, че и двата говора – чушмелийски и олшански, които имат членната форма -*о,* не са изконно североизточни. Последните българските изследвания показват, че сред източномизийските говори в България липсват такива с ъ-член. Проучването на Ив. Кочев за гребенския говор и на М. Младенов за капанския говор показват, че те, наред с шуменския, са изконни (автохтонни) говори и всичките много добре пазят най-важната особеност на мизийските говори – *о*-член за м.р., ед.ч. Тази особеност имат и говорите, които образуват т. нар. загорски клин. Той обхваща десетина селища в Карнобатска и Сингуларска община, също така и няколко села от Сливенско, Ямболско, Бургаско и северните склонове на Странджа.

В науката е отдавна утвърдено становището за загорците като старо полянско мизийско население, преминало северно от Карнобат по старопланинските проходи от районите на Провадийско, Шуменско, Новопазарско през началните векове на османската власт. Б. Цонев формулира тезата за стария тракийски произход на т. нар. загорско население, което в първите години на османското нашествие преминава от земите на Тракия към североизточните български краища, а по-късно се спуща обратно на юг от Стара планина. Ето защо той говори за „рупцизми" в диалектите от Шуменско. По-късно, след приключването на 1 и 2 том на Български диалектен атлас, авторите на том втори са склонни да се присъединят към становището, че движението на старото мизийско население на юг през Балкана и образуването на т. нар. загорски клин в Тракия е било предшествано от преселване на тракийско население в Дунавската равнина.

Като доказателства за това те привеждат както разликите между диалекта на селата около Шумен и този в областта Сърта, така и връзката на сърдския говор с южнобългарското, рупско наречие, а дори и едно предание от сърдското село Черковна, според което жителите му са потомци на преселени от Беломорието в края на XV и началото на XVI в. тракийци. [3, с. 316]. В съвременните лингвистични изследвания се налага мнението за очертаване на говорната група на загорците в контактната зона на североизточните и югоизточните български говори.

И така, лингвистичният материал, събран в с. Кулевча (Украйна), показва, че в говора на двете села има общи черти: редукция на гласните *а, о, е* в неударена (слаба) позиция, наличие на африкати ***дз*** и ***дж***, изговор ***ъ*** след сонорна и др., но това са особености на всички източни говори в България. Общата черта е и членната морфема -*о*. Обаче, съвременният говор на с. Кулевча не е сърдски, основните му черти не съвпат с говора на с. Кюлевча (България). Диалектът на с. Кулевча е смесен. В него са интегрирани най-много тракийски особености и по-малко мизийски. Той няма винителното местоимение *и*, което се употребява в шуменския говор само за среден род, но има архаичната винителна форма за женски род *нези*, която го свързва с южните български диалекти. Стабилност на консонант *х* и преметнато ударение го характеризира като югоизточен. Изцяло югоизточната е сватбената терминология. Изследването подтвърждава факта, че шуменският и югоизточните говори са тясно свързани. Възможно, основното население в Кулевча са загорци. Трудно може да се посочи конкретно българско селище, затова са необходими нови факти и цялостно проучване на българските говори в Украйна и България. Цялостното изследване на сърдските говори в Украйна и в метрополията в сравнителен план ще ни позволи да направим класификация на диалектите и да ги съхраним за поколенията и науката.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Атлас болгарских говоров в СССР. Вступительные статьи. Комментарии к картам. – М. : АН СССР, 1958. – Ч. 1. – 84 с.

2. БЕР – Български етимологичен речник – София : Издателство на Българската Академия за науките, 1988 – 2002. – Т.1–6.

3. Георгиев Г. „Загорците" – образи на локална културна памет и национална идентичност // Българският XX век. Колективна памет и национална идентичност / Г. Георгиев. – София : „Гутенберг", 2013 – С. 314–350.

4. Караулан Д. Потомки болгарских переселенцев. История села Кулевча / Д. Караулан. – Одеса: Маяк, 2005. – 166 с.

5. Manoleva A. Za nyakoi leksikalni osobennosti na zheravnenskiya govor // Nauchni izsledvaniya v chest na prof. d-r Boyan Baychev / A. Manoleva. – Veliko Trnovo : Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy", 2005. – P. 117–126.

6. Милетич Л. Източнобългарските говори / Л. Милетич. – София : Издателство на БАН, 1989. – 192 с.

7. Стойков Ст. „Рупските" особености в съртския говор // Помагало по българска диалектология /С. Стойков. – София : Наука и изкуство, 1984. – С. 88–99.

8. Тихова А. Някои интересни думи от турски произход, запазени в говора на село Кюлевча, Шуменско (Към въпроса за турско-българските езикови връзки) // Отговорността пред езика / А. Тихова. – Кн. 2. – Шумен : Университетско издателство „Епископ Константин Преславски", 2009. – С. 216–220.

REFERENCES

1. Atlas bolgarskikh govorov v SSSR. Vstupitel'nye stat'i. Kommentarii k kartam. – M. : AN SSSR, 1958. – Ch. 1. – 84 p.

2. BER – Blgarski etimologichen rechnik – Sofiya : Izdatelstvo na Blgarskata Akademiya za naukite, 1988 – 2002. – T. 1–6.

3. Georgiev G. „Zagortsite" – obrazi na lokalna kul'turna pamet i natsionalna identichnost // Blgarskiyat XX vek. Kolektivna pamet i natsionalna identichnost / G. Georgiev. – Sofiya : „Gutenberg", 2013 – P. 314–350.

4. Karaulan D. Potomki bolgarskikh pereselentsev. Istoriya sela Kulevcha / D. Karaulan. – Odesa : Mayak, 2005. – 166 p.

5. Manoleva A. Za nyakoi leksikalni osobennosti na zheravnenskiya govor // Nauchni izsledvaniya v chest na prof. d-r Boyan Baychev / A. Manoleva. – Veliko Trnovo : Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy", 2005. – P. 117–126.

6. Miletich L. Iztochnoblgarskite govori / L. Miletich. – Sofiya : Izdatelstvo na BAN, 1989. – 192 p.

7. Stoykov St. „Rupskite" osobenosti v srtskiya govor // Pomagalo po blgarska dialektologiya / St. Stoykov. – Sofiya : Nauka i izkustvo, 1984. – P. 88–99.

8. Tikhova A. Nyakoi interesni dumi ot turski proizkhod, zapazeni v govora na selo Kyulevcha, Shumensko (Km vprosa za tursko-blgarskite ezikovi vrzki) // Otgovornostta pred ezika / A. Tikhova. – Kn. 2. – Shumen : Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski", 2009. – P. 216–220.

В. О. Колесник,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри болгарської філології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : +38(048) 725-24-88

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ КУЛЕВЧАНСЬКОЇ ГОВІРКИ (УКРАЇНА)

У статті досліджуються дві болгарські говірки: кулевчанська говірка в Україні та кюлевчанська говірка в Болгарії. Визначаються основні фонетичні, морфологічні та лексичні маркери кулевчанської говірки (с. Кулевча Саратського району Одеської області). Мешканці села вважають, що їх пращури переселилися з с. Кюлевча Шуменського округу, і тому вони є носіями сиртської говірки. Але сучасна говірка мешканців с. Кулевча (Україна) належить до говірок фракійського типу. А типовим представником сиртських говірок в Україні є чушмелійська говірка (говірка мешканців с. Криничне, Одеська область).

Ключові слова: болгарська діалектологія, болгарські переселенські говірки, раритетні лексеми, мовні контакти.

В. А. Колесник

К ВОПРОСУ О ПРОИСХОЖДЕНИИ КУЛЕВЧАНСКОГО ГОВОРА (УКРАИНА)

В статье исследуются два болгарских говора: кулевчанский говор в Украине и кюлевчанский говор в Болгарии. Определяются фонетические, морфологические и лексические маркеры кулевчанского говора (с. Кулевча Саратского района Одесской области, Украина). Жители села считают, что их предки переселились из с. Кюлевча Шуменского округа, и поэтому они являются носителями сыртского говора. Но современный говор жителей с. Кулевча (Украина) относится к говорам фракийского типа. А типичным представителем сыртских говоров в Украине является чушмелийский говор (говор жителей с. Криничное Одесской области).

Ключевые слова: болгарская диалектология, болгарские переселенческие говоры, раритетные лексемы, языковые контакты.

V. O. Kolesnik,
Doctor of Philology,
Professor of Bulgarian Philology Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : +38(048) 725-24-88

ON THE ORIGIN OF KULEVCHA DIALECT (UKRAINE)

Summary

The article deals with the comparative investigation of two dialects: the dialect of the village of Kulevcha (Odessa region, Ukraine) and the dialect of the village of Kulevcha (Shumen region, Bulgaria). The current research of their phonetic, morphological and lexical features proves that these are two different types of dialects: the Southern-Eastern Trace dialect and Miziyskiy Syrtsky dialect. The results of the analysis of Kulevcha (Odessa region) dialect reveals its mixed character with the dominant features of Southern-Eastern dialects.

Key words: Bulgarian dialectology, Bulgarian transmigratory dialects, rare loanwords, linguistic contacts.

Надійшла до редакції 26.07.2016 р.

УДК 81’27’242:342.725(477.83/.86)
Б. М. Сокіл,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79602, Україна,
тел. : (032) 239-43-55,
sokil.bogdan@gmail.com

ВЖИВАННЯ „РУСЬКОЇ” (УКРАЇНСЬКОЇ) МОВИ НА ЦІСАРСЬКО-КОРОЛІВСЬКІЙ ДЕРЖАВНІЙ ЗАЛІЗНИЦІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

Подано державний закон, який урегульовував вживання міноритарних мов у державних залізницях на території Східної Галичини. Описано намагання руських жителів відстояти права своєї мови. Незважаючи на видані державні закони та розпорядження міністерства державних залізниць, „руська” (українська) мова не посіла належного їй місця на цісарсько-королівській державній залізниці Східної Галичини.

Ключові слова*:* мова, народність, німецька мова, польська мова, українська („руська”) мова, міноритарна мова.

Актуальність дослідження. У Східній Галичині, що входила до складу Австро-Угорської монархії, не полишаючи надії на відродження колишньої Польщі, поляки намагалися заперечити окремішність руського народу, а відповідно і його репрезентанта – мови. Місцеві урядники докладали чимало зусиль, щоб обмежити функціонування української (як її називали в Галичині XIX ст., „руської”) мови в усіх сферах життя населення: у школі, в урядах, у суді, а також у державних установах. Не була винятком і державна залізниця. На жаль, поза увагою істориків української мови залишається вивчення та опис мовної ситуації у Галичині в другій половині XIX ст. і мовна політика Австро-Угорщини

в цей період. Окремі аспекти цього питання автор розвідки порушив у низці статей: „Боротьба за розширення статусу „руської" (української) мови в галицькому крайовому сеймі" (2014) [1]; „Руська (українська) мова в цісарсько-королівському галицькому суді" (2014); „Руська (українська) мова на теренах Східної Галичини за часів Австро-Угорської імперії: законодавчий статус" (2015); „Українська мова в галицьких народних школах за часів австро-угорської монархії" (2016).

Мета статті: аналіз мовної ситуації на Східній Галичині, що входила до складу Австро-Угорської монархії, а саме нормативних актів, які унормовували право руської мови на цісарсько-королівській австрійській державній залізниці Східної Галичини, та прагнення руських жителів Галичини відстояти права своєї рідної мови.

Австрійська монархія об'єднувала у своєму складі представників восьми народностей. Єдиним загальнодержавним документом практично протягом усього існування держави була Конституція, прийнята 21.12. 1867 р. У 19 ст. цього документа записано: „Всі народи держави є рівноуправнені і кожен народ має непорушне право берегти і плекати свою народність і мову. Держава узнає рівноправність всіх мов крайових в школі, в уряді і в публічному життю" [9, с. XVIII].

Однак Східна Галичина перебувала в дещо іншому становищі. На її території не діяла ні Конституція, ні розпорядження центральних міністерств. Друга половина XIX ст. ознаменувалася прагненням слов'янських народностей Австрії вибороти якомога більше рівноправності та автономії, повалити німецький централізм, скинути „пута германізації". Все частіше на засіданнях австрійського парламенту представники різних народностей підіймали актуальні для їхніх країв питання, зокрема і мовне. Профільні міністерства намагалися врегулювати мовні проблеми, що не задовольняло галицьких поляків, депутатів парламенту. Вони намагалися перенести дирекцію галицьких залізниць, яка залишалася в підпорядкуванні держави, до Львова і запровадити у діло-

водстві польську мову. Центральний уряд не погодився на таку пропозицію польських депутатів („послів”), однак їм все-таки вдалося розширити права польської мови на державних залізницях краю. Свідченням цього є розпорядження міністерства залізниць від 23.06.1884 р., де в § 7 „Организаціи заряду державныхъ желѣзниць” визначено співвідношення стосовно трьох мов – німецької, польської та руської (української): „Языкомъ службовымъ заряду державныхъ желѣзниць єсть языкъ нѣмецкій. Въ нѣмъ має вестися особливо вся внутрѣшна служба, включаючи и зносины всѣхъ органôвъ заряду желѣзниць державныхъ мѣжъ собою. Всѣ органы заряду державныхъ желѣзниць мають зноситися съ властями войковыми и цивильными въ языцѣ нѣмецкомъ. Установленû въ Галичинѣ дирекціи руху желѣзниць и имъ пôдвластна въ тôмъ краю находячася служба мусять однакожь, пôсля правосильного тамъ, на пôдставѣ найв. постановы зъ дня 4 червня 1869 выданого розпорядження министерства зъ дня 5 червня 1869, уживати въ зношеню съ краєвыми невойсковыми властями, урядами, судами въ краю, якъ такожь съ тамошными автономичными властями и органами польського языка. Ся постанова не ôтносится до взаимныхъ зносинъ згаданыхъ дирекцій руху желѣзниць и низшои службы помежи собою або съ находячимися въ краю урядами и органами почтовои и телеграфичнои службы. На надходячû до дирекціи руху желѣзниць поданя и дописи приватныхъ сторôнъ або автономичныхъ властей и органôвъ въ языкахъ уживаныхъ въ тыхъ частяхъ краю, въ котрыхъ придѣлена дирекція руху часть дорожнои линіи, – треба ôтповѣдати въ тôмъ самомъ языцѣ. Всѣ для публичности призначенû заявленя (оповѣщеня, написи, окружники и т.д.) належитъ выдавати въ языцѣ нѣмецкôмъ и дотычнôмъ *краєвôмъ языцѣ*. Зносины съ публичностею маютъ ôтбуватися въ языцѣ нѣмецкôмъ и дотычныхъ *языкахъ краєвыхъ*, пôсля того, въ якôмъ языцѣ було запытанье або высказанье (чи въ нѣмецкôмъ чи въ якôмъ уживанôмъ въ краю)” [6, с. 78–79].

Отже, з наведеної постанови випливає, що населення „руської народності" має низку прав. 1) Як окремі особи, так і інституції, товариства, церковні уряди, повітові уряди, громадські ради мають право спілкуватися з дирекціями руху тих державних залізниць, під чиїм керівництвом залишається залізнична лінія, руською (українською) мовою і мають право вимагати від урядників відповіді руською (українською) мовою. 2) Українці мають право вимагати від Дирекції руху державних залізниць, щоб всі публічні оголошення, які слугують чи то для інформації, чи то для публічного забезпечення (повідомлення руху їзди чи про нововідкриту станцію, про зміни в тарифах, розклад їзди потягів, ціни, написи і застереження на таблицях, написи на залізничних будинках тощо) були в „руській" частині краю подані українською мовою; 3) Українці мають право розмовляти з урядниками державних залізниць „руською" мовою і вимагати від них відповіді також українською мовою. Отже, державний закон надає русинам права, виходячи з того, що урядовою мовою в Галичині є польська мова, а „руську" мову підпорядковують під термін „gebrauchliche landesbliche Sprache" [8, с. 1].

Незважаючи на визнане державним законом право послуговуватися на державних залізницях також і „руською мовою", українське населення мусило домагатися своїх прав. Так, русини Болехівського і Стрийського повітів вислали петицію до генеральної дирекції державних залізниць від 23.11.1884 р., яку підписали депутат парламенту у Відні І. Озаркевич, письменниця Наталія Кобринська та інші відомі діячі краю. В цьому листі вони писали: „Свѣтла Дирекціє! §.7-мый „Организаціи заряду желѣзниць державныхъ зъ 23 червня 1884 (Дневникъ законôвъ державныхъ ч. 103) постановляє мѣжь иншимъ въ уступѣ 5-тôмъ, що „всѣ для публичности призначенû заявленя (оповѣщеня, написи, окружники и т.д.) належитъ выдавати въ языцѣ нѣмецкôмъ и дотычнôмъ краєвôмъ языцѣ. Тенденція того §-фу єсть якъ найвыразнѣйша. Уступъ 5-тый §-фу 7-го говорить ясно, що Дирекціи Руху

суть обовзанû всѣ оповѣщеня, для публичности служачû чи то для информаціи, чи для безпеченьства, якъ завѣдомленя о перервѣ ѣзды, о новоôткрытôй стаціи, о змѣнахъ тарифы, новый розкладъ ѣзды, цѣны ѣзды, написи и остороги на таблицяхъ, написи на дворцяхъ и т. д. подавати якъ въ языцѣ нѣмецкôмъ, так такожь въ дотычнôмъ языцѣ краєвôмъ. На пôдствѣ того, выще наведеного §-фу, мають Русины повне право домагатися ôтъ дирекціи Руху желѣзниць державныхъ, щобы всякû оповѣщеня, служачû для информацій публичности були въ рускôй части краю, заселенôй головно Русинами, въ *рускôмъ языцѣ* подаванû. Не мало проте здивувало и обурило пôдписаныхъ, що послѣднû оповѣщеня Свѣтлои Дирекціи о змѣнѣ руху, на всѣхъ желѣзницяхъ державныхъ були опубликованû выключно въ польскôмъ языцѣ и тôлько въ польскихъ газетахъ, наче-бъ то желѣзнцѣ тіи були призначенû для ужитку тôлько польского населеня и переходили части краю замешканѣ выключно тôлько поляками” [2, с. 1].

Як видно з цитованого документу, автори його наводять низку аргументів на користь своїх вимог: а) державні залізниці проходять також і територією, яку заселяє „руське” населення; б) це населення також користується державними залізницями; в) „руське” населення дає зарплату залізничникам, а також сплачує податок, який використовує крайовий сейм для будівництва нових залізничних станцій. Підписанти зазначають, що різноманітні повідомлення залізничної влади лише польською мовою і в польських газетах приносять не тільки незручності для місцевого населення, а й значну матеріальну шкоду. Багато хто не розуміє польської мови, а також не має фінансової можливості передплачувати польські газети. Отже, підписанти просять Дирекцію залізниць оголошувати всі повідомлення „руською” мовою і подавати їх у „руських” часописах [2, с. 1].

Наприкінці 1909 р. міністерство державних залізниць надало наступну відповідь: „З хвилею, коли увійде в житє нова тарифа особова (1. січня 1910), будуть видавані в округах

дирекций державних зѣлізниць у Львові і Станиславові, зглядно управи руху в Чернівцях, окрім карт їзди з польсько-німецьким текстом в міру уживаних в дотичних частях краю краєвих язиків також триязичні карти їзди з німецько-польсько-руським текстом. При тім для руського тексту буде ужита кирилиця" [5, с. 1].

Все, що стосувалося забезпечення роботи і життєдіяльності залізниць на території Східної Галичини, було пов'язано з польською мовою. Нею розмовляли залізничні урядники, були зроблені написи практично на всіх залізничних станціях, оголошували рух поїздів тощо. Особливо багато нарікань і скарг від місцевого українською населення викликала відсутність квитків українською мовою. Внаслідок численних скарг населення, численних звернень послів як галицького сейму, так і австрійського парламенту, міністерство державних залізниць у Відні видало 21.02.1910 р. розпорядження, як діяти, коли пасажири будуть вимагати „руського квитка". Міністерство залізниць визнало, що відсутність квитків українською мовою викликає справедливе нарікання українського населення і призводить до суперечок на залізничних станціях. Щоб цього уникнути, міністерство зобов'язує місцевих урядників пояснювати пасажирам причину такої ситуації, що з технічних причин не могли з'явитися квитки, але зараз їх друкують і поволі будуть видавати. У випадку незгоди пасажира йому слід видавати книгу скарг.

Окремо наголошено, що втручання місцевого органу влади може бути лише тоді, коли пасажир після толерантного пояснення причини відсутності „руського квитка" і надалі перешкоджає службі. А найближчим часом будуть друкувати квитки трьома мовами [10, с. 4–5]. Однак ні основний державний закон, ні організаційні статути залізниці не були вказівкою для місцевою влади. Свідченням цього є заява Дирекції залізниць у Львові, що міністерське розпорядження від 1902 р. виконати не вдасться, оскільки вже надруковано надто велику кількість квитків німецько-польською мовою [7, с. 1].

Такі дії місцевих залізничних урядників змусили депутата Євгена Левицького подати на засіданні австрійського парламенту 1909 р. інтерпеляцію (звернення), в якій він зазначає, що практично на жодній залізничній станції отримати такі квитки було неможливо. Це свідчило про сваволю місцевих польських властей, про безсилля центрального уряду, а також про порушення основного державного закону, що визнавав усі народності рівноправними. Організаційний залізничний статут від 19.01.1896 р. в § 20 (абзац 6) постановляє, щоб усі залізничні публікації, призначені для пасажирів, видавали німецькою та „крайовою" мовою. На основі цього статуту міністерство залізниць видало розпорядження, згідно з яким на залізничних квитках поруч з німецькою та польською мовою були також написи українською („руською") мовою [7, с. 2]. Депутат відкидає намагання пояснити відсутність квитків з написами українською мовою тим, що квитків надруковано дуже багато і вони ще не розпродані. Він запевняє, що жодній дирекції залізниці не можна друкувати великих запасів квитків, оскільки їх друкують на замовлення в максимальній кількості на 2–3 місяці. Депутат з метою змусити владу, щоб її розпорядження виконували, закликає українців до опору. Активний опір полягає в тому, що русини повинні вимагати в усіх залізничних касах квитка „руською мовою", а у випадку отримання відмови, слід вимагати книгу скарг, у якій необхідно писати „руською мовою". Отримавши відповідь від дирекції залізниць, що таких квитків немає, слід направити скаргу депутату парламенту. Суть пасивного опору така: сідати в поїзд без квитка і не купувати його доти, поки не буде квитка „руською мовою". На зупинці кондуктор викличе залізничного урядника, почнеться сварка, а поїзд у цей час стоятиме. І, таким чином, може зірватися графік сполучення. Кожен пасажир на залізниці повинен вживати в розмові з залізничним персоналом „руську" мову і привчати його розуміти ту мову та послуговуватися нею у своєму урядуванні. Якщо кожен русин буде вимагати „руського" квитка

і звертатися зі зверненнями до міністерства, то: по-перше, залізничні уряди переконаються, що вся українська спільнота домагається квитків „руською" мовою; по-друге, дирекція отримає тисячі скарг і змушена буде на них реагувати; по-третє, українські депутати отримають великий матеріал; по-четверте, міністерство переконається, що вимога руських квитків не є забаганкою кількох постійно незадоволених осіб, а рішучим домаганням усієї спільноти, і ця вимога має бути виконана [7, с. 2]. „Руські" часописи підтримали пропозицію Є. Левицького і майже в усіх номерах друкували заклики до страйку за права своєї мови. Галичани прислухалися до цього і противилися урядовцям. Людей насильно висаджували з потяга [4, с. 1], а поліція заарештовувала пасажирів за небажання оплачувати проїзд з квитками польською мовою [3, с. 1].

Отже, незважаючи на видані державні закони та розпорядження міністерства державних залізниць, „руська" (українська) мова не посіла належного їй місця на цісарсько-королівській державній залізниці Східної Галичини. Перспективи дослідження полягають у продовженні вивчення ситуації щодо вживання міноритарних мов на території Східної Галичини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сокіл Б. М. Боротьба за розширення статусу „руської" (української) мови в галицькому крайовому сеймі / Б. М. Сокіл // Слов'янський збірник: Збірник наукових праць. Вип. 18. – Чернівці : Букрек, 2014. – С. 233–240.

2. Боротьба о права руского языка // Дѣло. – 15 листопада 1884. – Ч. 132. – С. 1.

3. За руську мову на залізницях. // Діло. – 10 вересня 1909. – Ч. 199. – С. 1.

4. За руську мову на залізницях // Діло. – 11 вересня 1909. – Ч. 200. – С. 1.

5. Міністерство й руські залізничні білєти // Діло. – 30 жовтня 1909. – Ч. 240. – С. 1.

6. „Организаціи заряду державныхъ желѣзниць” // В.з.д. – 23 червня 1884. – ч. 103. – С. 78–79.

7. О рускі залізничі білєти! // Діло. – 31 серпня 1909. – Ч. 190. – С. 1–2.

8. Права руского языка на желѣзницяхъ // Дѣло. – 2 (14) жовтня 1884. – Ч. 115. – С. 1.

9. Рускій Правотарь Домовый або кождому доступне поянсенє въ якій способъ кождый при грамотахъ правныхъ всякого рода самъ заступатись и потрѣбни письма якъ поданя, просьбы и т. и. и т. и. безъ помочи адвоката зо повною силою правною спрорядити може // Уложили Василь Лукичъ и Юліанъ Семигоновскій. – Львів, 1885. – С. XVIII.

10. „Указ” львівської залізничної дирекциї // Діло. – 1 березня 1910. – Ч. 45. – С. 4–5.

REFERENCES

1. Sokil B. M. Borot’ba za rozshyrennya statusu „rus’koyi” (ukrayins’koyi) movy v halyts’komu krayovomu seymi / B. M. Sokil // Slov’yans’kyy zbirnyk: Zbirnyk naukovykh prats’. Vyp. 18. – Chernivtsi : Bukrek, 2014. – S. 233–240.

2. Borotba o prava ruskogo yazyka // Delo. – 15 listopada 1884. – Ch. 132. – P. 1.

3. Za rusku movu na zaliznitsyakh. // Dilo. – 10 veresnya 1909. – Ch.199. – P. 1.

4. Za rusku movu na zaliznitsyakh // Dilo. – 11 veresnya 1909. – Ch. 200. – P. 1.

5. Ministerstvo i ruski zaliznichni bileti // Dilo. – 30 zhovtnya 1909. – Ch. 240. – P. 1.

6. „Organizatsii zaryadu derzhavnykh zheleznits” // V.z.d. – 23 chervnya 1884. – Ch. 103. – P. 78–79.

7. O ruski zaliznichi bileti! // Dilo. – 31 serpnya 1909. – Ch. 190. – P. 1–2.

8. Prava ruskogo yazyka na zheleznitsyakh // Delo. – 2 (14) zhovtnya 1884. – Ch. 115. – p. 1.

9. Ruskiy Pravotar Domovyy abo kozhdomu dostupne poyansene v yakiy sposob kozhdyy pri gramotakh pravnykh vsyakogo roda sam zastupatis i potrebni pisma yak podanya, prosby i bez pomochi advokata

zo povnoyu siloyu pravnoyu sproryaditi mozhe // Ulozhili Vasil Lukich i Yulian Semigonovskiy. – Lviv, 1885. – P. XVIII.

10. „Ukaz" lvivskoi zaliznichnoi direktsii // Dilo. – 1 bereznya 1910. – Ch. 45. – P. 4–5.

Б. Н. Сокил

ФУНЦИОНИРОВАНИЕ „РУСЬКОГО" (УКРАИНСКОГО) ЯЗЫКА НА ИМПЕРАТОРСКО-КОРОЛЕВСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГЕ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЫ

Изложен государственный закон, который регулировал употребление миноритарного языка на государственных железных дорогах на территории Восточной Галиции (Галичины). Описаны стремления украинцев отстоять права на собственный язык. Несмотря на изданные государственные законы и распоряжения министерства государственных железных дорог, „руський" (украинский) язык не занял подобающего ему места на императорской королевской государственной железной дороге Восточной Галичины.

Ключевые слова: язык, народность, немецкий язык, польский язык, русский язык, миноритарный язык.

B. M. Sokil,
Candidate of Philology,
Associate Professor of Applied Linguistics Department,
Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universitetska St., Lviv, 79000, Ukraine,
tel. : (032) 239-43-55,
sokil.bogdan@gmail.com

ON THE ISSUE OF FUNCTIONING OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AT THE IMPERIAL ROYAL STATE RAILWAY IN EASTERN GALICIA

Actuality of the research. Being a part of the Austro-Hungarian monarchy, Eastern Galicia was given to the Poles. Not leaving any

hope for the revival of the former Poland, the Poles tried to deny the distinctiveness of the Ukrainian people, and therefore the language itself. Almost all senior positions in the governments of that time were held by the representatives of the Polish nation. Local officers made great efforts to limit the functioning of the Ruska (Ukrainian) language in all spheres of life: at schools, in governments, in courts as well as in all public institutions. There was no exception at the state railway as well. The submitted paper is the first attempt to analyze the situation around the functioning of the Ruska (Ukrainian) language at the state railways of Eastern Galicia.

The purpose of the article: to present regulations that would regulate the right of the Ruska (Ukrainian) language at imperial-royal state railways of Eastern Galicia; to describe efforts of the (Ukrainian) residents of Galicia to defend the rights of their native language.

The descriptive method is applied in this paper. The periodical materials of the second half of the 19th century as well as the law published in the „Journal of the state laws" are used here. The research results can be used while teaching Ukrainian history and language course or while writing a monographic research.

Key words: language, nationality, German, Polish, Ruska (Ukrainian) language, local language.

Надійшла до редакції 08.09.2016 р.

УДК [811.16+811.14'04]-[119+115]'255.4'367.335'373.74(477.74-25)

Е. Н. Степанов,
доктор филологических наук,
зав. кафедрой русского языка филологического факультета
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,
тел. : +38(048)77-622-77,
e-mail: stepanov.odessa@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-5441-9822

ТРАДИЦИИ ОДЕССКОЙ ШКОЛЫ СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ В РАБОТАХ ПРОФЕССОРА М. М. КОПЫЛЕНКО, ОПУБЛИКОВАННЫХ В ЖУРНАЛЕ „ВИЗАНТИЙСКИЙ ВРЕМЕННИК”

Целью данной статьи является попытка выявить в исследовательской манере профессора Моисея Михайловича Копыленко, казахстанского учёного-лингвиста, черты, отражающие методологические традиции славяноведческих исследований одесской историко-филологической школы. ***Материалом*** исследования служат 6 статей учёного, опубликованных в разное время (с 1957 по 1973 гг.) в „Византийском временнике”. В ***результате*** проведённого анализа определены способы научного изучения материала учёным, связь его исследований с исследованиями учёных, которые представляли одесскую историко-филологическую школу в XIX–XX вв.: академика В. М. Истрина, академика И. В. Ягича, профессоров М. В. Беляева, Н. И. Букатевича, Б. В. Варнеке, Д. С. Ищенко, П. О. Потапова, доцента А. В. Рыстенко и некоторых других. ***Выводы*** заключаются в том, что М. М. Копыленко в своей научной деятельности развивает достижения одесской историко-филологической школы в области исторического греко-славянского переводоведения, исторического синтаксиса и фразеологии русского языка, а также межкультурных византийско-славянских коммуникаций. Развитие этих фундаментальных научных направлений имело место и в одесский, и в казахстанский периоды научной и педагогической деятельности профессора М. М. Копыленко.

Ключевые слова: славяноведение, древнерусский язык, исторический синтаксис, историческая фразеология, византийско-славянский перевод, журнал „Византийский временник”, одесская историко-филологическая школа, профессор М. М. Копыленко.

Моисей Михайлович Копыленко (1920–1997), имя и научная деятельность которого известны среди филологов далеко за пределами постсоветского пространства, родился в Одессе, два курса отучился на русском отделении

филологического факультета Одесского государственного университета, а в 1941 г. ушёл защищать Родину. Его отправили на ускоренное обучение в Одесское артиллерийское училище, перебазировавшееся на Урал до оккупации города немецко-румынскими войсками. Офицер Копыленко ушёл на фронт. Дважды был тяжело ранен, после второго ранения уволен из армии. Заканчивал учёбу на филологическом факультете Среднеазиатского университета в Ташкенте, а в 1946 году вернулся в родной город. В Одессе он работал преподавателем, а затем доцентом кафедры классической филологии университета и одновременно – старшим библиотекарем отдела редких книг и рукописей Одесской областной государственной научной библиотеки имени А. М. Горького. В 1954 г. М. М. Копыленко защитил в Одессе кандидатскую диссертацию „Теория сложного предложения в восточнославянском и русском языкознании". Ухудшение здоровья, связанное с военными травмами, заставило М. М. Копыленко в 1957 г. уехать в Казахстан, где он через некоторое время стал заведовать кафедрой общего и русского языкознания Алма-Атинского педагогического института иностранных языков, а затем – отделом русского языка Института языкознания АН КазССР. В 1967 г. в Ленинграде состоялась защита докторской диссертации М. М. Копыленко „Исследование в области славянской фразеологии древнейшей поры".

Скупая информация о жизни и деятельности профессора Копыленко, которую можно отыскать в современных информационных системах, к сожалению, не отражает всего многообразия научных интересов и идей учёного. Это предстоит сделать его многочисленным ученикам, коллегам-лингвистам и специалистам в области истории науки. **Целью** данной статьи является попытка выявить в исследовательской манере учёного черты, отражающие методологические традиции славяноведческих исследований одесской филологической школы в теоретическом и личностном

плане. **Материалом** исследования послужили 6 статей, опубликованных в разное время (с 1957 по 1973 гг.) в „Византийском временнике”: „Гипотактические конструкции славяно-русского перевода „Хроники” Георгия Амартола” (1957), „Из исследований о языке славянских переводов памятников византийской литературы (Гипотактические конструкции славяно-русского перевода Александрии)” (1959), „Рукописная греческая грамматика братьев Лихудов” (1960), „О языке древнерусского перевода „Истории Иудейской войны” Иосифа Флавия (глагольно-именные фразеологизмы)” (1961), „О языке славянского перевода „Жития Нифонта” (Глагольно-именные фразеологизмы)” (1971), „Кальки греческого происхождения” (1973) [1–7].

В первой и второй статьях основной проблемой является изучение структуры сложноподчинённого предложения в старославянских переводах византийско-греческих текстов. Третья статья представляет собой научно-методический анализ одного из учебников греческого языка для русских, созданного в конце XVII века. Основным объектом исследования остальных трёх работ являются преимущественно глагольно-субстантивные устойчивые словосочетания старославянского и древнерусского языков и их византийско-греческие параллели. Таким образом, все анализируемые работы в той или иной степени связаны с историческим переводоведением и исследованием процессов византийско-русской межкультурной коммуникации, её влияния на развитие древнерусского синтаксиса, фразеологии, семантики.

Формирование научных интересов М. М. Копыленко, приоритетов, методологии исследования, ответственности в принятии решений в значительной степени связано с обучением и работой в родном городе. Во время учёбы в Одесском университете студента Копыленко учили разные преподаватели, однако профессионально наиболее авторитетными, по его словам, были Пётр Осипович Потапов (1882–1945), Самуил Борисович Бернштейн (1910–1997), Роман

Михайлович Волков (1885–1959), Борис Васильевич Варнеке (1874–1944).

П. О. Потапов в 1907 г. окончил русское отделение Нежинского историко-филологического института, преподавал латынь в Одесской мужской гимназии № 3. В 1911 г. пришёл работать приват-доцентом древнерусской литературы на кафедру русского языка и словесности ИНУ (Императорского Новороссийского университета). Несколько лет по заданию Академии наук работал в Болгарии, Сербии, Чехии, Австрии над изучением и подготовкой к печати славянских переводов византийских хроник. Магистерская диссертация П. О. Потапова посвящена истории русского театра („К истории русского театра. Жизнь и деятельность А. О. Озерова", 1915). Докторскую диссертацию „Славянский перевод Хроники Зонары по спискам Ундольского 1191, Венскому 126, Хиландарскому 332 и др." учёный защитил в 1944 г., после освобождения Одессы от немецко-румынской оккупации [14; 15]. В период обучения студента Копыленко профессор П. О. Потапов заведовал кафедрой русского языка и славяноведения. Он обратил внимание студента на проблемы славянских переводов рукописных памятников с греческого и других древних языков и ввёл в мир славянских рукописных древностей, исследованиями которых в университете занималась целая плеяда известнейших учёных. Это было начало пути М. Копыленко к собственному переводу византийской „Истории" Льва Диакона X в., изданному как памятник исторической мысли в 1988 году под грифом АН СССР пятидесятитысячным тиражом [8].

Б. В. Варнеке, проработав 10 лет на кафедрах классической филологии в Санкт-Петербургском и Казанском университетах, с 1910 г. начал работать ординарным профессором классической филологии в ИНУ. О незаурядной эрудиции Варнеке и умении передать студентам знания в области классических языков в научных кругах Одессы сохраняются легенды и в начале XXI в. Нет сомнений, что

именно профессор Варнеке научил студента Копыленко древнегреческому и латинскому языкам, знание которых сыграло решающую роль в выборе одного из ведущих направлений исследований Копыленко-учёного. К сожалению, в 1946 г., когда М. М. Копыленко начал работать на кафедре классической филологии ОГУ, Б. В. Варнеке уже не было в живых. Он умер в июле 1944 г. в киевской тюрьме, куда его отправили по лживому обвинению в „измене Родине" как агента итальянской разведки. Всё дело в том, что Б. В. Варнеке не смог эвакуироваться, как и многие одесситы, и согласился работать в Одессе в Румынском королевском университете Транснистрии. В 1955 г. учёный был полностью реабилитирован [9].

Судьба авторитетного славяноведа XX в. С. Б. Бернштейна также была связана с филологическим факультетом Одесского университета, когда в 1939 г. сюда на учёбу поступил М. Копыленко. Их сотрудничество продолжалось до конца жизни.

Деканом филологического факультета ОГУ и зав. кафедрой русской литературы в 1939 г. был профессор Р. М. Волков. Его фундаментальные научные исследования в области русской и украинской литературы, народного творчества (особенно в области народной сказки), этнографии не теряют своей актуальности и сегодня [10]. Уверен, что лекции этого учёного по русскому фольклору помогли М. Копыленко выработать навык правильного определения документального и вымышленного в древних текстах, понять ментальность древних славян, учитывая их понимание окружающего мира, использование древней символики и образности. А сопоставление фольклора славян с мифологией Древней Греции и Рима помогало разобраться в качестве древних переводов, увидеть и достоинства, и недостатки переводных текстов. Р. М. Волков был талантливым организатором научной и учебной работы. С 1920 г. он был ректором Одесского института народного образования. В послевоенное время

(1945) Р. М. Волкова назначали проректором Львовского, а затем (1950) Черновицкого университетов. Неоднократно пересекались судьбы М. М. Копыленко и Р. М. Волкова до отъезда Моисея Михайловича в Казахстан.

С талантливыми учёными и интересными людьми свела судьба М. М. Копыленко в период его работы в Одесском университете (1946–1957). Коренной одессит, доцент кафедры русского языка Виктор Фёдорович Шишов (1921–2010), хорошо знавший М. М. Копыленко, в своём очерке о профессоре Михаиле Васильевиче Беляеве (1885–1948) писал: „Он дал путёвку в жизнь многим будущим специалистам в области славяноведения и русистики, которым привил живой интерес и любовь к родному языку, желание познавать ещё не исследованное. Среди них можно назвать профессоров С. Ф. Бевзенко, М. М. Копыленко, В. В. Мартынова, Т. А. Тулину, доцентов М. В. Мирзоеву, Н. В. Павлюка, С. А. Савицкую и многих других". В 1938 г. был издан учебник М. В. Беляева „Старославянский язык", в 1939-ом – его работа „Проблема грамматики", а в 1948 – статья „Слово (До теорії семантики)". В статьях рассматриваются вопросы взаимовлияния синтаксиса предложения и семантики слова; фонетические, морфологические свойства слова на фоне исторического развития составных частей предложения. М. В. Беляев был противником марровского „нового учения о языке". Позже о такой позиции неоднократно заявлял и М. М. Копыленко в ряде своих работ. Беляев был автором работ по методике преподавания русского языка, этнолингвистике, фольклористике, ведущим специалистом в области языков Кавказа. В коллектив ОГУ он пришёл в январе 1943 года, когда вуз работал в эвакуации в туркменском Байрам-Али. Деканом и зав. кафедрой славяноведения и общего языкознания он оставался до смерти. Одновременно М. В. Беляев заведовал отделом редких книг и рукописей Одесской государственной научной библиотеки им. А. М. Горького [13], где также работал М. М. Копыленко. Защищённая М. М. Копыленко

в 1954 году кандидатская диссертация „Теория сложного предложения в восточнославянском и русском языкознании" развивает теорию М. В. Беляева о предложении и его компонентах, а публикации в „Византийском временнике" основаны на опыте работы в области синтаксиса древних текстов, приобретённом под руководством М. В. Беляева и, разумеется, в процессе преподавания классических языков.

М. М. Копыленко стал продолжателем традиций одесской историко-филологической школы, яркими представителями которой в области исторического славяноведения были профессор Виктор Иванович Григорович (1815–1876), академики Пётр Спиридонович Билярский (1819–1867), Ватрослав (Игнатий Викентьевич) Ягич (1838–1923), Василий Михайлович Истрин (1865–1937), Борис Михайлович Ляпунов (1862–1943); профессора Александр Александрович Кочубинский (1845–1907), Василий Николаевич Мочульский (1856–1920), Михаил Георгиевич Попруженко (1866–1944), Назарий Иванович Букатевич (1884–1984), Дмитрий Семёнович Ищенко (1931–2013); доцент Александр Васильевич Рыстенко (1880–1915). Многие выпускники университета работали в других городах и странах. Среди тех, кто прошёл подготовку в одесской историко-славяноведческой школе и развивал её исследовательские направления в других городах и странах, – чл.-корр. ИАН Евгений Фёдорович Будде (1859–1931), прославивший Казанскую лингвистическую школу; проф. Степан Михайлович Кульбакин (1873–1941), уехавший в Харьков, а в 1919 году эмигрировавший в Сербию, где он работал в университетах Белграда и Скопье. М. Г. Попруженко в 1920 г. эмигрировал в Болгарию, работал в Софийском университете, в 1923 г. был избран членом-корреспондентом, а в 1941 – академиком Болгарской академии наук. Ведущим синтаксистом был академик Дмитрий Николаевич Овсянико-Куликовский (1853–1920), продолжала работать в области семантического синтаксиса современница М. М. Копыленко профессор Татьяна Алек-

сандровна Тулина (1925–2015). В 1964 г. она защитила кандидатскую диссертацию „Субстантивные словосочетания с зависимым родительным в русском литературном языке конца XVIII ст.”, а в 1976 г. – докторскую диссертацию в ИРЯ АН СССР „Словосочетание в функционально-семантическом аспекте (на материале русского языка)”.

М. М. Копыленко в проанализированных нами статьях нередко опирается на работы представителей одесской филологической школы. Чаще всего он ссылается на труды В. М. Истрина, в которых изучались языковые единицы исследуемых памятников и их переводов, их лингвистические особенности. Известно, что десятилетний период работы в Одессе был для В. М. Истрина наиболее плодотворным. С 1904 г. он председательствовал в Историко-филологическом обществе при ИНУ. В Одессе Истрин опубликовал текст и исследование 2-ой книги „Хроники Иоанна Малалы”, изучил греческие списки „Хроники Георгия Амартола”, исследовал русский перевод „Хроники Георгия Синкелла”, начал работать над исследованием „Толковой Палеи”. В одесский период (1897–1907) опубликованы многие его исследования: „Апокрифические мучения Никиты” (1898), „Первая книга Хроники Иоанна Малалы” (1897), „Греческие списки завещания Соломона” (1899) и некоторые другие [11, с. 149]. Из Одессы, которая в XIX – начале XX вв. была воротами Российской империи на Балканы и в Средиземное море, он, как и большинство российских славяноведов, выезжал в научные экспедиции на Балканы. Одесса сделала Истрина академиком. В статье „Із спостережень над історією гіпотаксису. Гіпотактичні конструкції „Хроніки” Іоанна Малали, пам’ятки перекладної літератури X ст.”, опубликованной в Одессе в 1953 г., ещё до защиты кандидатской диссертации, М. М. Копыленко ссылается на исследования этого памятника В. М. Истриным. В статьях М. М. Копыленко, опубликованных в „Византийском временнике”, ощущается близость методологических подходов этих двух учёных к исследо-

ванию лингвистических проблем. Так, анализируя в статье „Гипотактические конструкции славяно-русского перевода „Хроники" Георгия Амартола" (1957) [1] отношения, которые передают подчинительные союзы, выступающие в функции средств связи частей сложноподчинённых предложений, М. М. Копыленко опирается, прежде всего, на текст этого памятника 40-х годов XI в. и анализ его языка, представленный в трёхтомном труде В. М. Истрина „Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе" (1920, 1922, 1930).

В статье „Из исследований о языке славянских переводов памятников византийской литературы (Гипотактические конструкции славяно-русского перевода Александрии)" (1959) [2] М. М. Копыленко развивает точку зрения В. М. Истрина на русское происхождение перевода XV–XVI в. памятника „Александрия" с греческого языка, представленную в работах академика „Александрия русских хронографов. Исследование и текст" (1893) и „Очерк истории древнерусской литературы домосковского периода (XI–XIII вв.)" (1922). В. М. Истрин приводит доказательства фонетического характера, зафиксированные в рукописи, М. М. Копыленко же подкрепляет их примерами использования в тексте перевода исконно русской лексики.

Сравнивая в статье „О языке древнерусского перевода „Истории Иудейской войны" Иосифа Флавия (глагольно-именные фразеологизмы)" (1961) синтаксически связанные словосочетания с глаголами *творити / сътворити* и синтаксически свободные словосочетания с глаголом *създати*, М. М. Копыленко замечает, что в переводах „Хроник" Иоанна Малалы и Георгия Амартола наблюдается такое же функциональное разграничение. Примеры этого феномена имеются в исследованиях данных текстов, выполненных В. М. Истриным [4, с. 170]. Развивая эту тему, М. М. Копыленко приводит аналогичные примеры влияния греческого языка на образование синтаксически связанных словосочетаний со стержневыми глаголами *имѣти* и *яти, пояти,*

приати, възяти; дати, въдати, въздати, отъдати, подати; възложити, отъложити, положити, приложити; преступити; принести; просити; въздвизати (*въздвигати*); *держати; улучити; обрѣсти; отвратити; простирати; строити* (*устроити*) [4, с. 171–183].

Особенностью научного таланта М. М. Копыленко явилось то, что все проблемы современного языка он воспринимал сквозь призму его истории. Закономерности синтаксиса современного русского сложного предложения, словосочетания, фразеологии сначала рассматриваются учёным на материале древних текстов. Чтобы установить степень исконности этих конструкций, учёный сравнивает древние переводы. Особенно хорошо эта исследовательская манера, характерная для представителей одесской филологической школы, ощущается в исследованиях по фразеологии. Возвращаясь к уже ранее исследованным переводным текстам, М. М. Копыленко в статье „Кальки греческого происхождения" (1973) [6] анализирует обнаруженные им в древнерусских и старославянских переводах греческих текстов лексико-семантические и фразеологические кальки. Приведены доказательства семантического влияния греческого языка на древнерусские слова *зьдание, правило, ростъ* (*растъ*), *рука, своиство, скърбь, слава, сласть, судьба, съмирение* (*съмѣрение*), *сънабъдѣти, тържьство, упражняти ся*. Здесь же даны доказательства калькирования целого ряда фразеологических гнёзд со стержневыми глаголами *исплънити, навести, нанести, оставити, побѣдити, привести,* (*при*)*нести, разрушити,* (*съ*)*блюсти,* (*съ*)*хранити, удрьжати, уставити* типа *исплънити жрьтву* = „совершить какое-либо действие"; *нанести казнь* = „совершить неблагоприятное действие"; *принести отъвѣтъ* = „сообщить известие; передать сведение" и др. Приведены примеры индивидуальных фразеологических калек типа *прѣступити законъ* – гр. *παραβαίνειν νόμον*; *дьржати мѣсто* – гр. *αατέχειν τόπον*; *творити врѣдъ* – гр. *ποιειν πονηρόν* и др.

Статья „О языке славянского перевода „Жития Нифонта” (Глагольно-именные фразеологизмы)” (1971) [5] представляет собой синтез исследовательских решений автора, апробированных на конференциях и в публикациях 1960-х годов (Алма-Ата, Ужгород, Москва, Тула, Минск, Самарканд, Фрунзе). М. М. Копыленко опирается на работы представителей одесской школы: П. О. Потапова („Декілька слів про значення текстів Життя Нифонта”, 1928), А. В. Рыстенко („Матеріали з історії візантійсько-слов’янської літератури та мови”, 1928), Н. И. Букатевича („Опыт исторического изучения предлогов и предложных сочетаний в русском литературном языке”, 1958). В нескольких публикациях одесского и казахстанского периодов учёный высоко оценивает научное творчество И. В. Ягича, который пробыл в Одессе 2 учебных года, преподавая древнегреческий и санскрит, и ещё 2 года пребывая в научных командировках на средства ИНУ [12]. Без одесского периода вряд ли состоялся бы тот академик Ягич, исследования которого сегодня знают все славяноведы мира. Одесса стала для него местом спасения от политических преследований на родине, в австро-венгерской Хорватии, и „трамплином” к вершинам научных открытий.

М. М. Копыленко также реализовал замысел, который возник в годы работы в отделе редких книг и рукописей ОГНБ им. А. М. Горького. В 1960 г. М. М. Копыленко в соавторстве с М. В. Раппопорт опубликовал научно-библиографическую справку „Славяно-русские рукописи ОГНБ им. Горького”. В этом же году в „Византийском временнике” вышла его статья „Рукописная греческая грамматика братьев Лихудов” (1960) [3] об учебнике греческой грамматики, написанном в последней трети XVII в. братьями Иоанникием и Софронием Лихудами, греческими монахами, основавшими в 1685 г. в Москве школу, которая в 1687 г. была преобразована в славяно-греко-латинскую академию. По свидетельству В. Н. Мочульского, на которого ссылается М. М. Копыленко и работы которого он прекрасно знал, один из пяти списков

этой грамматики, наиболее полный, с посвящением Петру Первому и его сыну Алексею, оказался в коллекции В. И. Григоровича, а затем в фондах ОГНБ. М. М. Копыленко анализирует подачу материала, методические приёмы, предлагаемые авторами, сравнивает с более ранними учебниками, например, с греческой грамматикой Константина Ласкаря, изданной в Милане в 1476 г. Весьма странно, что энциклопедический онлайн-словарь „Википедия" совершенно не учитывает научно-методический анализ учебника, представленный в 1960 г. М. М. Копыленко, и информирует читателей о том, что учебник не анализировался специалистами [Замечание сделано 28.08.2016 г. – Е. С.].

В сфере исторического греко-славянского переводоведения работал современник М. М. Копыленко – студент, изучавший у него древнегреческий язык, Д. С. Ищенко. Хрестоматийными стали некоторые его статьи по историческому славяноведению и кандидатская диссертация „Древнерусская рукопись XII века „Устав Студийский" (1968), получившая высокую оценку академика Д. С. Лихачёва. В 1993–2010 гг. Д. С. Ищенко работал зав. кафедрой русского языка, поддерживая научное направление, разработкой которого одесская историко-филологическая школа сумела завоевать авторитет в мировой славистике.

Выводы. Таким образом, анализ работ профессора М. М. Копыленко, опубликованных в „Византийском временнике" в период с 1957 по 1973 гг., свидетельствует о том, что в своей научной деятельности учёный развивает достижения одесской историко-филологической школы в области исторического греческо-славянского переводоведения, исторического синтаксиса и фразеологии русского языка, а также межкультурных византийско-славянских коммуникаций. Развитие данных фундаментальных научных направлений имело место и в одесский, и в казахстанский периоды научной и педагогической деятельности профессора М. М. Копыленко.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Копыленко М. М. Гипотактические конструкции славяно-русского перевода „Хроники" Георгия Амартола / М. М. Копыленко // Византийский временник. – М., 1957. – Вып. 12 (37). – С. 232–241.

2. Копыленко М. М. Из исследований о языке славянских переводов памятников византийской литературы (Гипотактические конструкции славяно-русского перевода Александрии) / М. М. Копыленко // Византийский временник. – М., 1959. – Вып. 16 (41). – С. 82–91.

3. Копыленко М. М. Рукописная греческая грамматика братьев Лихудов / М. М. Копыленко // Византийский временник. – М., 1960. – Вып. 17 (42). – С. 85–92.

4. Копыленко М. М. О языке древнерусского перевода „Истории Иудейской войны" Иосифа Флавия (глагольно-именные фразеологизмы) / М. М. Копыленко // Византийский временник. – М., 1961. – Вып. 20 (45). – С. 164–183.

5. Копыленко М. М. О языке славянского перевода „Жития Нифонта" (Глагольно-именные фразеологизмы) / М. М. Копыленко // Византийский временник. – М., 1971. – Вып. 31 (56). – С. 146–161.

6. Копыленко М. М. Кальки греческого происхождения / М. М. Копыленко // Византийский временник. – М., 1973. – Вып. 34 (59). – С. 141–150.

7. Копыленко М. М. Работы автора в ВВ // Византийский временник / Российская академия наук. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vremennik.biz/auct/Копыленко-М-М (20.08.2016 г.)

8. Лев Диакон. История / Лев Диакон ; пер. М. М. Копыленко / [АН СССР; ред. пер. С. А. Иванов; ст. М. Я. Сюзюмова ; коммент. М. Я. Сюзюмова, С. А. Иванова; отв. ред. чл.-кор. АН СССР Г. Г. Литаврин]. – М. : Наука, 1988. – 237 с.

9. Немченко І. В. Варнеке Борис Васильович : Філолог-латиніст, історик римського та вітчизняного театру / І. В. Немченко // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник : у 4 т. – 2-е вид., доп. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 2. – С. 209–211.

10. Слюсар А. О. Волков Роман Михайлович : Літературознавець, фольклорист / А. О. Слюсар // Професори Одеського (Новоросійського) університету : Біографічний словник : у 4 т. – 2-е вид., доп. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 2. – С. 273–275.

11. Степанов Е. Н. Научные идеи и подвижническая деятельность В. И. Григоровича в развитии одесской филологической школы / Е. Н. Степанов // Мова. – Одеса : Астропринт, 2015. – № 24. – С. 146–154.

12. Степанов Е. Н. Развитие научных идей И. В. Ягича в одесской историко-филологической школе / Е. Н. Степанов // Мова. – Одеса : Астропринт, 2014. – № 20. – С. 56–61.

13. Шишов В. Ф. Бєляєв Михайло Васильович : Мовознавець-славіст, фахівець з кавказьких мов та загального мовознавства / В. Ф. Шишов // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник : у 4 т. – 2-е вид., доп. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 2. – С. 114–118.

14. Шишов В. Ф. Пётр Осипович Потапов (1882–1945) : метод. материалы к спецкурсу „Русисты Одесского университета” / В. Ф. Шишов. – Одесса : ОГУ, 1982. – 18 с.

15. Шишов В. Ф. Потапов Петро Осипович : Історик російської мови, літератури, театру / В. Ф. Шишов // Професори Одеського (Новоросійського) університету : Біографічний словник : у 4 т. – 2-е вид., доп. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 3. – С. 547–551.

REFERENCES

1. Kopylenko M. M. Gipotakticheskie konstruktsii slavyano-russkogo perevoda „Khroniki” Georgiya Amartola / M. M. Kopylenko // Vizantiyskiy vremennik. – M., 1957. – Vyp. 12 (37). – P. 232–241.

2. Kopylenko M. M. Iz issledovaniy o yazyke slavyanskikh perevodov pamyatnikov vizantiyskoy literatury (Gipotakticheskie konstruktsii slavyano-russkogo perevoda Aleksandrii) / M. M. Kopylenko // Vizantiyskiy vremennik. – M., 1959. – Vyp. 16 (41). – P. 82–91.

3. Kopylenko M. M. Rukopisnaya grecheskaya grammatika bratev Likhudov / M. M. Kopylenko // Vizantiyskiy vremennik. – M., 1960. – Vyp. 17 (42). – P. 85–92.

4. Kopylenko M. M. O yazyke drevnerusskogo perevoda „Istorii Iudeyskoy voyny” Iosifa Flaviya (glagolno-imennye frazeologizmy) / M. M. Kopylenko // Vizantiyskiy vremennik. – M., 1961. – Vyp. 20 (45). – P. 164–183.

5. Kopylenko M. M. O yazyke slavyanskogo perevoda „Zhitiya Nifonta” (Glagolno-imennye frazeologizmy) / M. M. Kopylenko // Vizantiyskiy vremennik. – M., 1971. – Vyp. 31 (56). – P. 146–161.

6. Kopylenko M. M. Kalki grecheskogo proiskhozhdeniya / M. M. Kopylenko // Vizantiyskiy vremennik. – M., 1973. – Vyp. 34 (59). – P. 141–150.

7. Kopylenko Moisey Mikhaylovich. Raboty avtora v VV // Vizantiyskiy vremennik / Rossiyskaya akademiya nauk.– [Electron resource]. – Access mode: http://vremennik.biz/auct/Kopylenko-M-M (20.08.2016 g.)

8. Lev Diakon. Istoriya / Lev Diakon ; per. M. M. Kopylenko / [AN SSSR; red. per. S. A. Ivanov; st. M. Ya. Syuzyumova ; komment. M. Ya. Syuzyumova, S. A. Ivanova; otv. red. chl.-kor. AN SSSR G. G. Litavrin]. – M. : Nauka, 1988. – 237 s.

9. Nemchenko I. V. Varneke Boris Vasilovich : Filolog-latinist, istorik rims'kogo ta vitchiznyanogo teatru / I. V. Nemchenko // Profesori Odes'kogo (Novorosiyskogo) universitetu : Biografichniy slovnik : u 4 t. – 2-e vid., dop. – Odesa : Astroprint, 2005. – T. 2. – P. 209–211.

10. Slyusar A. O. Volkov Roman Mikhaylovich : Literaturoznavets, folklorist / A. O. Slyusar // Profesori Odes'kogo (Novorosiyskogo) universitetu : Biografichniy slovnik : u 4 t. – 2-e vid., dop. – Odesa : Astroprint, 2005. – T. 2. – P. 273–275.

11. Stepanov E. N. Nauchnye idei i podvizhnicheskaya deyatelnost V. I. Grigorovicha v razvitii odesskoy filologicheskoy shkoly / E. N. Stepanov // Mova. – Odesa : Astroprint, 2015. – № 24. – S. 146–154.

12. Stepanov E. N. Razvitie nauchnykh idey I. V. Yagicha v odesskoy istoriko-filologicheskoy shkole / E. N. Stepanov // Mova. – Odesa : Astroprint, 2014. – № 20. – P. 56–61.

13. Shishov V. F. Belyaev Mikhaylo Vasilovich : Movoznavets-slavist, fakhivets z kavkazkikh mov ta zagalnogo movoznavstva / V. F. Shishov // Profesori Odeskogo (Novorosiyskogo) universitetu: Biografichniy slovnik : u 4 t. – 2-e vid., dop. – Odesa : Astroprint, 2005. – T. 2. – P. 114–118.

14. Shishov V. F. Petr Osipovich Potapov (1882–1945) : metod. materialy k spetskursu „Rusisty Odesskogo universiteta" / V. F. Shishov. – Odessa : OGU, 1982. – 18 p.

15. Shishov V. F. Potapov Petro Osipovich : Istorik rosiyskoï movi, literaturi, teatru / V. F. Shishov // Profesori Odeskogo (Novorosiyskogo) universitetu : Biografichniy slovnik : u 4 t. – 2-e vid., dop. – Odesa : Astroprint, 2005. – T. 3. – P. 547–551.

Є. М. Степанов

ТРАДИЦІЇ ОДЕСЬКОЇ ШКОЛИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА У ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРА М. М. КОПИЛЕНКА, ОПУБЛІКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ „ВИЗАНТИЙСКИЙ ВРЕМЕННИК"

Метою цієї статті є спроба визначити у дослідницькій манері професора Мойсея Михайловича Копиленка, казахстанського вченого-лінгвіста, риси, що відображають методологічні традиції слов'янознавчих студій одеської історико-філологічної школи. ***Матеріалом*** вивчення є 6 статей вченого, опублікованих у різні часи (з 1957 по 1973 рр.) у науковому журналі **„**Византийский временник**"**. ***Результатом*** проведеного аналізу є визначення способів наукового вивчення матеріалу вченим, зв'язок його досліджень з дослідженнями фахівців, які представляли одеську історико-філологічну школу в XIX–XX століттях: академіка В. М. Істріна, академіка І. В. Ягича, професорів М. В. Бєляєва, Н. І. Букатевича, Б. В. Варнеке, Д. С. Іщенка, П. О. Потапова, доцента О. В. Ристенка й деяких інших. ***Висновки*** полягають у тому, що М. М. Копиленко у своїй науковій діяльності розвиває досягнення одеської історико-філологічної школи в галузі історичного греко-слов'янського перекладознавства, історичного синтаксису і фразеології російської мови, а також міжкультурних візантійсько-слов'янських комунікацій. Розвиток цих фундаментальних наукових напрямів відбувався і в одеський, і в казахстанський періоди наукової та педагогічної діяльності професора М. М. Копиленка.

Ключові слова: слов'янознавство, давньоруська мова, історичний синтаксис, історична фразеологія, візантійсько-слов'янський переклад, журнал „Византийский временник", одеська історико-філологічна школа, професор М. М. Копиленко.

Ievgenii N. Stepanov,
Doctor of Philology,
Chair of Russian Language Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel. : +38(048)77-622-77,
e-mail: stepanov.odessa@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-5441-9822

TRADITIONS OF ODESSA SLAVONIC STUDIES SCHOOL IN THE WORKS OF PROFESSOR M. M. KOPYLENKO PUBLISHED IN „BYZANTINE ANNALS" („VIZANTIYSKY VREMENNIK")

Summary

The ***purpose*** of this article is to attempt to identify the features that reflect the methodological traditions of Slavonic studies in Odessa historical-philological school. The research manner of Kazakhstan scientist-linguist Professor Moisey Mikhailovich Kopylenko was used. The ***material*** of the study is 6 articles by M. Kopylenko, published at different times (from 1957 to 1973) in the „Byzantine Annals". As a ***result*** of the conducted analysis, scientific priorities of the scientist have been identified. His researches are closely linked to the research areas of the scientists of Odessa historical-philological school of the XIX–XX cc.: Academician V. M. Istrin, Academician I. V. Jagič, Professors M. V. Beliaev, N. I. Bukatevich, B. V. Warnecke, D. S. Ishchenko, P. O. Potapov, associate professor A. V. Rystenko and some others. ***Conclusions:*** Professor M. M. Kopylenko develops achievements of Odessa historical-philological school by his scientific activity. There are achievements in the area of the historical Greek-Slavic translation studies, historical syntax and phraseology of the Russian language, as well as the Byzantine-Slavic intercultural communication. The development of these fundamental scientific fields occurred during the scientific and pedagogical activities of Professor M. M. Kopylenko in Odessa and in Kazakhstan.

Key words: Slavonic studies, Old Russian language, historical syntax, historical phraseology, Byzantine-Slavic translation studies, scientific journal „Byzantine Annals" („Vizantiysky Vremennik"), Odessa historical-philological school, Professor M. M. Kopylenko.

Надійшла до редакції 28.08.2016 р.

УДК 811.16:81–112+81'44
Т. О. Черниш,
доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології
Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка,
бульв. Т. Шевченка 14, м. Київ, 01601, Україна,
тел. : +38 (44)239-33-02,
philology.knu.ua

ДО ПИТАННЯ ПРО ВНЕСОК АКАДЕМІКА О. С. МЕЛЬНИЧУКА У ТЕОРІЮ І МЕТОДОЛОГІЮ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ ТА ЕТИМОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

Оцінюючи внесок О. С. Мельничука в розвиток теорії та методології порівняльно-історичних і етимологічних студій, авторка зосереджується на новаторських рисах гніздового підходу, застосовуваного ним у його власних дослідженнях у цій царині.

Ключові слова: гніздовий підхід, індоєвропейські мови, слов'янські мови, етимон, деривація, етимологія, порівняльно-історичне мовознавство, семантика, етимологія, звукові відповідності.

Нинішнього 2016-го року ми відзначаємо 95-ліття з дня народження уродженця Одещини, видатного славіста й етимолога, українського мовознавця академіка Олександра Савича Мельничука (1921–1997). 2016-ий рік є також ювілейним і для кількох наукових проектів і подій, пов'язаних із іменем Мельничука. А саме: п'ятдесят років тому у Києві побачила світ колективна праця „Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов". Це фундаментальна монографія обсягом близько 600 сторінок, одним із авторів і відповідальним редактором якої був О. С. Мельничук. Тридцять років минуло і з часу публікації іншої фундаментальної праці, де також одним із авторів і відповідальним редактором був Олександр Савич. Це

„Историческая типология славянских языков. Фонетика. Словообразование. Лексика. Фразеология" (Київ, 1986). Друга частина („Історична типологія слов'янських мов. Словозміна. Синтаксис") вийшла у 2008 р., уже після смерті вченого. Нарешті, виповнюється п'ятдесят років із дня виходу в світ його докторської монографії „Розвиток структури слов'янського речення" (Київ, 1966).

Усе життя Мельничука в науці було пов'язане з Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Туди він прийшов 1947 р., вступивши до аспірантури; тема його кандидатської дисертації була з синтаксису („Поняття речення в радянському мовознавстві", захищена 1952 р.), а його науковим керівником був тодішній директор Інституту мовознавства, видатний славіст акад. Л. А. Булаховський. І там же, після смерті Леоніда Арсенійовича в 1961 р., він очолив відділ загального та слов'янського мовознавства, яким він і керував потім упродовж усього свого життя. У цьому відділі Мельничуком та його колегами було, серед іншого, виконано такі планові наукові теми зі славістики. Першою з них було створення вже згаданої колективної монографії „Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов" (1966 р.), задум якої належав іще акад. Булаховському. „Вступ" фактично становить історію праслов'янської мови, охоплюючи її фонетику, словозміну, словотвір, лексику і синтаксис і простежуючи їх подальший розвиток у слов'янських мовах. Інша планова тема відділу загального і слов'янського мовознавства, теж задумана ще Булаховським, – це „Етимологічний словник української мови" у 7-ми томах. Робота над нею розпочалася 1964 р., планувалася вона на п'ять років, але, як це зазвичай і буває з лексикографічними проектами, вийшло так, що видання основних шести томів (від А до Я) розтяглося на три десятиліття, від 1982 до 2012 рр. [2]. Олександр Савич працював над словником – як один із його укладачів і як його головний редактор – до кінця свого життя, до останнього свого подиху. І саме Мель-

ничукові належить задум третього фундаментального проекту, що його реалізував очолюваний ним колектив славістів, – це вже згадана „Історична типологія слов'янських мов" у двох частинах.

Говорячи в цілому, доробок цього видатного лінгвіста виходить далеко за межі слов'янської та індоєвропейської компаративістики, включаючи також праці з теорії та методології мовознавства, філософії мови, лінгвосеміотики, історії та діалектології української мови, історії лінгвістики; він також був відповідальним редактором „Словника іншомовних слів" (Київ, 1974, перевидання 1977, 1985). У компаративістиці, поряд із історико-етимологічними студіями, він займався такими питаннями, як історія загальнослов'янських палаталізацій, ґенеза індоєвропейського вокалізму, сутність ***s*** transitivus, проблема праіндоєвропейських ларингальних та їхньої рефлексації тощо. Водночас О. С. Мельничук постійно приділяв увагу теорії і методології вивчення споріднених мов, зокрема їхньої лексики. При цьому український учений виявив себе як справжній новатор у царині порівняльно-історичного мовознавства, етимології, а також історичної типології. Новаторство Мельничука в теорії та практиці компаративістики й етимології виявилося у таких напрямках компаративних студій: 1. гніздовий підхід до історико-етимологічного вивчення лексики слов'янських і індоєвропейських мов; 2. теорія моноглотогенезису мов світу; 3. історична типологія слов'янських мов. У подальшому ми зосередимося на внеску Мельничука у перший із зазначених напрямків.

Історико-етимологічне вивчення слов'янської лексики в контексті великих етимологічних гнізд, у тому числі і гнізд із варіативними коренями (чи, як Мельничук їх називав, макрогнізд), на широкому матеріалі індоєвропейських мов, – це була тема, до якої він постійно повертався у своїх наукових пошуках [8]. Перша його публікація, присвячена цій тематиці, датується 1966 р.: це тези доповіді „Об одном из

перспективных видов этимологических исследований", опубліковані – теж ювілейна дата – п'ятдесят років тому у збірнику конференції „Проблемы славянских этимологических исследований в связи с общей проблематикой современной этимологии" (М., 1966) [5]; варто зазначити, що з виступу на цій же конференції, а потім із публікації цього виступу розпочала свій цикл гніздових досліджень і московська славістка Ж. Ж. Варбот). За свідченням учасників цієї конференції, доповідь Мельничука викликала велике зацікавлення і жваву дискусію [7]. І в останній праці Мельничука, виданій за його життя („Глибинні етимологічні зв'язки в лексиці слов'янських мов", 1993 р.), Олександр Савич також порушує питання гніздового підходу в компаративістиці; ця праця була підготовлена як виступ на XI Міжнародний з'їзд славістів у Братиславі, а співавтором Мельничука була його дружина, теж відомий славіст і етимолог, Віра Титівна Коломієць, яка померла того ж року).

У акад. Мельничука є і розвідки, присвячені окремим гніздам (**kes-, *u̯ei-, *mog-)*, і суто теоретичні студії, хоча в останніх виклад теж може зосереджуватися довкола певного гнізда (приміром, ie. **bhā-* „говорити, розповідати" у його згаданій московській доповіді). Слід підкреслити, що для ученого етимологізування було передусім етимологізуванням у контексті встановлення, опису та аналізу складу і структури історико-етимологічних гнізд лексики. Це було суголосним із його переконанням, що саме питання, пов'язані з реконструкцією лексичного складу прамов, є найактуальнішими в сучасній компаративістиці. Його гніздову орієнтацію лише поглиблювала і зміцнювала робота над укладанням і редагуванням етимологічного словника, яка, з його погляду, давала можливість виявити найбільш гідні уваги гніздові угруповання.

Виступаючи у Москві 1966 р., Мельничук долучив гніздовий підхід – як четвертий – до виділених О. М. Трубачовим трьох основних різновидів етимологічних праць: до списку

цих різновидів (які включають створення етимологічних словників, етимологічні студії лексико-тематичних груп і встановлення етимології окремих слів) Мельничук приєднав і вивчення історико-етимологічних гнізд. Він зазначав, що гніздовий підхід є однією з двох взаємопов'язаних сторін етимологізування (іншою є зведення історично засвідчених слів до тих чи інших коренів); він також наголошував, що необхідність такого двоїстого підходу виникає одразу ж після науково достовірного встановлення коренів прамов, так що безперервне уточнення складу гнізд та характеру зв'язків між їхніми компонентами *та між окремими гніздами* [підкреслення наше. – Т.Ч.] складає основне і безпосереднє завдання всієї етимології як науки. При цьому в рамках гніздового підходу О. С. Мельничук виділяв дві можливі мети його застосування: перша з них полягала у перевірці вже запропонованих етимологій шляхом детального розгляду всієї сукупності слів, пов'язуваних із певним коренем, і, у разі незадовільної оцінки певної етимологічної версії, пошуку альтернативних гніздових пов'язань; інша мета, скерована не від слова до гнізда, а від гнізда до слова, полягає у пошукові нових слів для даного гнізда на підставі сукупності властивих даному гнізду етимологічних зв'язків [4, с. 194].

У науковій творчості Олександра Савича був присутній чинник, який лежав у підставі його тяжіння до застосування гніздового методу: тут заважив його інтерес до одиниць, які, з одного боку, виявляють певну зовнішню подібність, а також і ознаки безпосередньої або навіть і дуже опосередкованої семантичної пов'язаності, але водночас не вважаються такими утвореннями, що є поєднаними певними регулярними фонетичними (або морфонологічними) співвідношеннями та зв'язками і відтак розглядаються як генетично неспоріднені. Так, уже у своїх перших етимологічних розвідках, порушуючи питання про шляхи підвищення ефективності етимологічних досліджень, Мельничук указував, як на один із таких шляхів, на досі маловживаний синтетичний розгляд

великих груп таких слів споріднених мов, які виявляють фонетичну тотожність або помітну близькість своєї кореневої частини і в стосунку до яких можливе припущення про їхню етимологічну спорідненість. Такі переконання виникли унаслідок критичного осмислення ним того становища у компаративістиці взагалі й етимологічних студіях зокрема, коли реконструйована в результаті загальноприйнятої методики лексика прамов виступає у вигляді низки генетично ізольованих етимологічних мікрогнізд, які пов'язуються з індоєвропейською прамовою, з одного боку, а дуже велика кількість лексем у кожній індоєвропейській мові залишається без задовільної етимологічної інтерпретації. У загальному методолого-теоретичному плані причина цього становища полягає, на думку вченого, у намаганні застосувати традиційний апарат компаративістики до вивчення процесів становлення прамов, не беручи при цьому до уваги те, що дані процеси, хронологічно близькі до найдавнішого стану початкової мови людства, могли істотно відрізнятися від більш пізніх шляхів мовної еволюції, через що не можна механічно переносити на них уявлення про семантичні й фонетичні властивості і типологічні закономірності більш пізніх періодів [6, с. 99] (у контексті цих міркувань можна згадати і думку проф. О. Ф. Лосєва про неможливість неісторичної типології [1]). Зокрема, виключення можливості дії архаїчних звукових законів, а також і деяких інших закономірностей формування структури індоєвропейського кореня, які зберігаються у вигляді реліктових явищ, не дозволяють адекватно визначити природу та межі варіативності даного кореня і відтак об'єднати як генетично споріднені такі достатньо близькі і навіть майже тотожні утворення, як лат. *castro* „обрізаю", дінд. *śásti* „ріже, вбиває", з одного боку, і псл. **česati, kositi*, *kosa, kosterъ,* латис. *kasît* „чесати, шкребти, рити", з іншого, гр. *κεάζω* „розщеплюю", *κείω* „тс. ", *keskíon* „вичіски" та ін. [3, с. 8–9].

Серед обстоюваних ним нових засад встановлення глибинних етимологічних зв'язків необхідно згадати: 1) принцип

необов'язковості прямої відповідності між якістю голосних у порівнюваних коренях, пов'язаний з положенням про відсутність у прапрамові (тобто мові, генетично первісній щодо праіндоєвропейської та інших) фонологічного розрізнення голосних; 2) принцип відповідності кореневої приголосної цілій групі артикуляційно близьких фонем (а не одній певній фонемі), котрий випливає з явища етимологічного паралелізму (тобто тотожності місця та функції у структурі кореня) груп приголосних, які розрізняються здебільшого за однією диференційною ознакою, такою, як дзвінкість / глухість, аспірованість / неаспірованість проривних та палатальність / непалатальність задньоязикових; 3) принцип множинності інфіксів, що спирається на відкриття дедалі більшої кількості свідчень про існування в індоєвропейській прамові, поряд із інфіксом ***-n-***, також інфіксів ***-m-, -r-, -l-*** та ін. Наслідком застосування О. С. Мельничуком цих принципів стало істотне, у порівнянні з класичною теорією компаративістики, розширення уявлення про межі видозмін і, відповідно, варіативності звукового складу пракоренів.

Отже, дослідження складу та структури етимологічних гнізд і розробка пов'язаної з цими дослідженнями теоретичної та методологічної проблематики дозволили Мельничуку зробити важливий внесок не лише в актуальну справу реконструкції лексичного фонду прамов, а й у інші галузі сучасної компаративістики, такі, як порівняльно-історична фонетика та вчення про будову кореня у прамовах різного ступеня хронологічної глибини. Яскравим прикладом такого комплексного результату застосування ним гніздового методу може служити одна з його пізніших робіт, доповідь на VIII Міжнародному з'їзді славістів (Загреб – Любляна, вересень 1978 р.) „Етимологічне гніздо із коренем **цеі-* у слов'янських та інших індоєвропейських мовах", у якій вчений обґрунтовує існування в індоєвропейській прамові особливого типу фонетичного кореневого варіювання, результатом якого був паралелізм декількох приголосних у

ролі функціонально тотожного звукового комплексу того самого кореня і ряд кореневих варіантів із римованими фінальними компонентами, а саме, **'eu-*, **bheu-*, **gheu-*, **keu-*, **leu-*, **seu-*, що їх автор розглядає як генетично споріднені структурні варіанти того самого ранньоіндоєвропейського (чи навіть доіндоєвропейського) кореня **'əu̯ə* зі спільним для них значенням „гнути, крутити, вити". Разом із тим слід підкреслити, як це неодноразово робив і сам О. С. Мельничук, що запровадження ним до дослідницького апарату етимологічних студій зазначених нових принципів жодним чином не відкидає основних методологічних засад порівняльно-історичного мовознавства, зокрема, необхідності неухильного врахування звукових законів, а лише доповнює ці перевірені часом та науковою практикою засади, конкретизуючи й уточнюючи межі та можливості їх застосування.

Не менш привертали увагу академіка й питання, пов'язані з вивченням іншого аспекту будови етимологічних гнізд, а саме, встановлення та аналіз їхньої цілісної семантичної структури і, відповідно, дослідження смислової динаміки етимонів та її закономірностей. У цьому плані ним було визначено два важливі, ба навіть необхідні дослідницькі напрямки. По-перше, це попереднє визначення найдостовірнішого вихідного мінімуму лексичного складу відповідного етимологічного гнізда. Це має супроводжуватися окресленням семантичного поля, пов'язаного з даним лексичним мінімумом; зазначене поле може бути більш або менш широким, але в будь-якому разі воно має бути цілісним, внутрішньо зв'язним. Пізніше Олександр Савич загострив цю свою тезу, зазначаючи, що зіставлення лексичного матеріалу не повинно обмежуватися одиницями з тотожною чи виразно близькою семантикою, а мусить брати до уваги й можливість таких випадків генетичної пов'язаності, коли формально відповідні лексеми мають цілковито відмінні й позірні у жоден спосіб не споріднені значення [4, с. 196–203].

Причину таких випадків учений вбачав у тому, що група кореневих варіантів могла мати первісно не дуже чітко диференційовану семантику, на підставі чого у споріднених мовах розвивається такий комплекс похідних лексичних значень, кожне з яких виявляє виразну близькість із суміжним значенням, але при цьому може й не мати нічого спільного з найбільш віддаленим (тобто виявляти риси того, що після Людвіга Вітгенштайна стали називати „сімейною подібністю").

Отже, саме семантичний критерій далі виступає як необхідний, хоча й недостатній, фактор для включення того чи іншого нового елемента до складу гнізда; натомість цей чинник, поряд із певними фонетичними підставами, є достатнім для залучення такого елемента до розгляду як наразі гіпотетичного гніздового компонента і для подальшої верифікації версій щодо його походження і генетичної належності.

До цього можна додати, що вивчення смислових та семантико-деривaційних зв'язків між гніздовими елементами з точки зору цілісної семантичної структури гнізда не лише оптимізує реконструкцію семантичної структури і системи значень відповідних праформ (або й узагалі уможливлює саму постановку такого дослідницького завдання) і збагачує традиційну проблематику кореневої етимології за рахунок встановлення словотвірного та ономасіологічного потенціалу етимонів, але також робить можливою реалізацію деяких інших дослідницьких програм у галузі історико-етимологічного дослідження лексики. Маємо тут на увазі проведення зіставно-типологічних студій, пов'язаних із конфронтаційним дослідженням гнізд з точки зору їхньої семантичної будови, причому як гніздових фрагментів, так і цілісних гніздових семантичних структур, належних у першу чергу до тих гнізд, етимони яких виявляють смислову співвіднесеність чи пов'язаність [9]. Результатом таких конфронтаційних студій є, зокрема, встановлення випадків

семантичного паралелізму і у цей спосіб більш чи менш типових моделей смислового розвитку, які у свою чергу покликані служити ще ефективнішим засобом контролю етимологізування та верифікації вже висунутих етимологічних версій.

Таким чином, навіть цей стислий огляд доробку академіка Мельничука в царині слов'янської та індоєвропейської компаративістики й етимології представляє цього вченого як визначного новатора, напрочуд багатостороннього лінгвіста, ерудита і поліглота, як невтомного трудівника на ниві вітчизняного мовознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лосев А. Ф. О типах грамматического предложения в связи с историей мышления /А. Ф. Лосев // Знак. Символ. Миф. – М. : МГУ, 1982. – С. 280–408.

2. Лукінова Т. Б. Створення „Етимологічного словника української мови" – важливий етап порівняльно-історичного вивчення слов'янської лексики / Т. Б. Лукінова // Мовознавство. – 2008. – № 2 / 3. – С. 24–39.

3. Мельничук А. С. Вопросы реконструкции лексического состава праязыков /А. С. Мельничук // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков. – М. : Наука, 1991. – С. 5–14.

4. Мельничук А. С. Корень **kes-* и его разновидности в лексике славянских и других индоевропейских языков / А. С. Мельничук // Этимология 1966. – М. : Наука, 1968. – С. 194–240.

5. Мельничук А. С. Об одном из перспективных видов этимологического исследования /

А. С. Мельничук // Проблемы славянских этимологических исследований в связи с общей проблематикой современной этимологии. Программа. Тез. докл. – М., 1966. – С. 11–12 (повний текст див в: Этимология 1967. – М. : Наука, 1969. – С. 57–67).

6. Мельничук О. С. Глибинні етимологічні зв'язки в лексиці слов'янських мов / О. С. Мельничук, В. Т. Коломієць // Слов'янське

мовознавство. XI Міжнар. з'їзд славістів. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 98–112.

7. Меркулова В. А. (інформаційне повідомлення в розділі „Научная жизнь") / В. А. Меркулова // Вопросы языкознания. – 1967. – № 4. – С. 126–130.

8. Черниш Т. О. Про теоретико-методологічні засади застосування гніздового підходу в етимологічних дослідженнях О. С. Мельничука / Т. О. Черниш // Мовознавство. – 2001. – № 6. – С. 50–56.

9. Черниш Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні: гніздовий підхід: монографія / Т. О. Черниш. – К. : ВПЦ ВСН, 2003. – 480 с.

REFERENCES

1. Losev A. F. O tipah grammaticheskogo predlozhenija v svjazi s istoriej myshlenija / A. F. Losev // Znak. Simvol. Mif. – M. : MGU, 1982. – P. 280–408.

2. Lukinova T. B. Stvorennja „Etimologichnogo slovnika ukrains'koi movi" – vazhlivij etap porivnjal'no-istorichnogo vivchennja slov'jans'koi leksiki / T. B. Lukinova // Movoznavstvo. – 2008. – № 2 / 3. – P. 24–39.

3. Mel'nichuk A. S. Voprosy rekonstrukcii leksicheskogo sostava prajazykov / A. S. Mel'nichuk // Sravnitel'no-istoricheskoe izuchenie jazykov raznyh semej. Leksicheskaja rekonstrukcija. Rekonstrukcija ischeznuvshih jazykov. – M. : Nauka, 1991. – P. 5–14.

4. Mel'nichuk A. S. Koren' *kes- i ego raznovidnosti v leksike slavjanskih i drugih indoevropejskih jazykov / A. S. Mel'nichuk // Jetimologija 1966. – M. : Nauka, 1968. – P. 194–240.

5. Mel'nichuk A. S. Obodnom iz perspektivnyh vidov jetimologicheskogo issledovanija / A. S. Mel'nichuk // Problemy slavjanskih jetimologicheskih issledovanij v svjazi s obshhej problematikoj sovremennoj jetimologii. Programma. Tez. dokl. – M., 1966. – P. 11–12 (povnij tekst div v: Jetimologija 1967. – M. : Nauka, 1969. – P. 57–67).

6. Mel'nichuk O. S. Glibinni etimologichni zv'jazki v leksici slov'jans'kih mov / O. S. Mel'nichuk, V. T. Kolomijec' // Slov'jans'ke movoznavstvo. XI Mizhnar. z'izd slavistiv. – K. : Nauk. dumka, 1993. – P. 98–112.

7. Merkulova V. A. (informacijne povidomlennja v rozdili „Nauchnaja zhizn'") / V. A. Merkulova // Voprosy jazykoznanija. – 1967. – № 4. – P. 126–130.

8.Chernysh T. O. Pro teoretiko-metodologichni zasadi zastosuvannja gnizdovogo pidhodu v etimologichnih doslidzhennjah O. S. Mel'nichuka / T. O. Chernysh // Movoznavstvo. – 2001. – № 6. – P. 50–56.

9. Chernysh T. O. Slov'jans'ka leksika v istoriko-etimologichnomu visvitlenni: gnizdovij pidhid: monografija / T. O. Chernysh. – K. : VPC VSN, 2003. – 480 p.

T. O. Chernysh,
Doctor of Philology,
Professor at the Institute of Philology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
14 Taras Shevhenko Blvd., Kyiv, 01601, Ukraine,
tel. : +38(44)239-33-02,
philology.knu.ua

ON THE CONTRIBUTION OF THE ACADEMICIAN O. S. MELNYCHUK TO THE THEORY AND METHODOLOGY OF COMPARATIVE-HISTORICAL AND ETYMOLOGICAL STUDIES

Assessing O. S. Mel'nychuk's contribution to the theory and methodology of comparative and etymological studies, the author concentrates on the innovative features of the word family approach, used by the scientist in his own research in this field.

Key words: word family approach, the Indo-European languages, the Slavonic languages, etymon, derivation, etymology, comparative studies, semantics, phonetic correlation.

Надійшла до редакції 12.09.2016 р.

Граматика, словотвір та фонетика сучасних слов'янських мов

УДК 811.162.1'373.61:003.81:004.738.5
А. С. Грек,
викладач кафедри слов'янських мов та методик їх викладання
Херсонського державного університету,
вул. 40 років Жовтня, 47, м. Херсон, 73003, Україна,
тел. : (0552)32-67-58,
OKartavtseva@ksu.ks.ua

СКОРОЧЕННЯ СЛІВ ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМОТВОРЕННЯ ТА СЛОВОТВОРЕННЯ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬСКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКИХ ВЕБ-ФОРУМІВ)

У статті розглянуто проблему абревіації як способу комунікації в Інтернеті. Особливу увагу приділено впливу скорочень й абревіації на процес словотворення в сучасній польській мові при спілкуванні на веб-форумах. Вживання скорочень вказує на те, що польська мова розвивається за рахунок абревіації, а ті лексичні одиниці, які спочатку використовувалися обмежено, стають загальноприйнятими.

Ключові слова: абревіація, скорочення, комунікація, польська мова, веб-форум.

Скорочення та абревіатури у світі зайняли доволі міцні позиції, вони є одним із найбільш потужних джерел розширення словникового складу сучасних мов [3, с. 10]. Причини та джерела графічної абревіації полягають у потребі в прискоренні рукописного письма, необхідності економії письмового матеріалу, в скороченому, а потім і символічному записі, що виникає з розвитком науки [2, с. 7]. В свою чергу, причинами інтенсивного росту абревіатур також

стали екстралінгвістичні фактори, соціальні і політичні зміни у суспільстві, зростання кількості науково-технічних термінів для номінації нових явищ, економного позначення унаслідок антиномії коду та тексту. Про значущість процесів абревіації та скорочень слів свідчить їхній широкий розвиток у всіх мовах. Абревіатури та скорочення стають частиною мовної комунікації, проникають у мовні системи [3, с. 5]. Як правило, вони зафіксовані в словниках, однак зустрічаються й авторські абревіатури та скорочення, утворені в певному тексті.

В останні десятиліття неухильно збільшується кількість абревіатурних неологізмів, частота їх вживання в польській мові. За даними С. Шадико, налічується близько 60 тис. лексичних абревіатур і графічних скорочень [3, с. 7]. Хоч у вивченні теоретичних аспектів абревіації в польському мовознавстві досягнуті значні успіхи (розроблено правила орфографії стосовно графічних і лексичних скорочень, виявлено та описано формальні типи абревіатур тощо), це явище в часи стрімкого розвитку комп'ютерних технологій привертає увагу польських науковців, зокрема Я. Гженя, М. Марцйяник, Х. і Т. Згулко та ін. [1, с. 72]. Так, у медіакомунікації поширені абревіатури та скорочення, які використовуються на позначення найуживаніших слів з метою економії мовних засобів для забезпечення передавання максимальної кількості інформації за найменших витрат часу і зусиль. По-перше, це зумовлено тим, що Інтернет впливає на мовні зміни, а по-друге, у віртуальному спілкуванні відбувається спрощення мови з широким використанням розмовної лексики.

Метою статті є аналіз скорочень як механізму формотворення (трансформації лексичних одиниць) і словотворення (формування лексичних інновацій із скорочених компонентів) у сучасній польській мові за даними польських веб-форумів. Матеріал дослідження збирався з веб-форуму Gazeta. pl Forum, розділ „Культура", підрозділи *„Muzyka"* та *„Książki"*. Опрацьовано теми *„Ranking na najlepszy głos*

wszech czasów” (195 коментарів), *„Najbardziej przereklamowany zespół w historii”* (128 коментарів), *„Błędy w Jeżycjadzie”* (138 коментарів), *„Książki fantasy dla nastolatków”* (123 коментарі); всього проаналізовано 584 коментарів.

Скорочення як спосіб словотвору, суть якого полягає у відсіканні частини основи, поділяються на лексичні й графічні. До лексичних скорочень належать акроніми. Інший вид скорочень – графічні – є численними й уживаються на позначення мір, одиниць або величин. Умовність такого типу скорочень проявляється у тому, що в усному мовленні вони відтворюються повністю. За визначенням скорочення є ширшим поняттям, ніж акронім або абревіатура („скорочення слова на письмі”) [SJP, c. 3]. Як вже було зазначено, характерною особливістю комунікації в Інтернеті є прагнення до лаконічного вираження власної думки, яке передається за допомогою різноманітних скорочень (власне скорочених слів, абревіатур, акронімів чи графічних символів). Так, польський лінгвіст Я. Мьодек зазначає, що в мовному обігу молодих поляків з’явилось нове словосполучення, яке є результатом скорочення кінцевих складів, наприклад, *w porzo*, тобто w *porządku*. Його треба додати до ряду таких, як *na ra – „na razie”, do zo – „do zobaczenia”, pozdro – „pozdrowienia”, sie ma – „jak się masz, jak się macie”, spoko – „spokojnie”* (*spoko* стало синонімом виразів з позитивною оцінкою типу *dobry, dobrze, ładny, ładnie, korzystny, korzystnie; „śpiewasz spoko”* – так, наприклад, говорить старша співачка до молодої) [4, с. 146]. Більшість з цих форм з’явилася ще до СМС-спілкування, однак немає жодних сумнівів, що такий спосіб передавання інформації сприяє виникненню подібних мовних структур.

В коментарях до запису *„Najbardziej przereklamowany zespół w historii”* скорочені слова зустрічаються 14 разів. У цьому записі наявні 8 розмовних скорочень (решта є загальноприйнятими): *Muza* – muzyka [6, c. 151]: Jaka *muza* w długą podróż do Auta? [Gazeta.pl Forum: poznan625 05.06.14, 00:22]; *OK* – wszystko dobrze [6, c. 181]. Na Coke byłam

dwa lata temu żeby zobaczyć Chemical Brothers... było *OK* [Gazeta.pl Forum: hanka78 12.06.12, 16:51];*W porzo* – w porządku: *W porzo*, miałem niesprawdzone informacje [Gazeta.pl Forum:ihopeyouwilllikeme 04.06.07, 11:25]; *Purple* – скорочена назва англомовного гурту „Deep Purple": Głownym rynkiem zbytu *Purpli* i całej „rodziny" to do dzisiaj są Niemcy i Japonia [Gazeta.pl Forum:t.o.m.e.k 04.06.07, 12:38]; *Pozdr* – pozdrawiam: Moim ulubionym albumem U2 jest „Rattle & Hum" – a co? *Pozdr*. [Gazeta.pl Forum:t.o.m.e.k 04.06.07, 14:50]; *Zeppy* – скорочена назва англомовного гурту „Led Zeppelin": Dla mnie *Zeppy* w ciągu 10 lat kariery nagrali 10 razy więcej wspaniałej muzyki niż Purple w ciągu lat 40. [Gazeta.pl Forum: t.o.m.e.k 04.06.07, 14:50]; *PR* – progresywny rock: Poza tym, U2 nie jest populistyczne, a wyśmienitym majstersztykiem *PR* i speców od rynku muzycznego dla mas [Gazeta.pl Forum: sir_elmin 27.05.07, 21:25]; *Spec* – specjalista Poza tym, U2 nie jest populistyczne, a wyśmienitym majstersztykiem *PR* i *speców* od rynku muzycznego dla mas [Gazeta.pl Forum: sir_elmin 27.05.07, 21:25]. В записі *„Najbardziej przereklamowany zespół w historii"* зустрічаються не лише скорочені розмовні форми, а й загальноприйняті. Найчастіше (4 рази) вживається загальноприйняте скорочення *np.* (na przykład): Uwielbiam *np*. Led Zeppelin, King Crimson, Pink Floyd, natomiast nie lubię Deep Purple, Rolling Stones …[Gazeta.pl Forum: ihopeyouwilllikeme 28.05.07, 15:13]; W Polsce to zespół kultowy, a *np.* w Stanach, z tego co słyszałem, od dawna już nie grają koncertów, bo mało kto chce ich tam słuchać – tam bogami są Led Zeppelin [Gazeta.pl Forum: ihopeyouwilllikeme 28.05.07, 15:17].

Окрім загальноприйнятого скорочення *np.* (na przykład), є й інші загальноприйняті, а саме *m.in*. (między innymi), *itp.* (i temu podobne), *tzw.* (tak zwany): *tzw.* „muzyka środka" – dla wszystkich i dla nikogo, coś jak socrealizm [Gazeta.pl Forum: sir_elmin 27.05.07, 21:25]; tego samego typu co u Elvisa, Sinatry, Britney Spears, różnych boys bandów *itp.* [Gazeta.pl Forum:

sir_elmin 27.05.07, 21:25]; nie wiem czemu – ja ich bardzo lubię, aczkolwiek nie przesadzam z czołobitnością (nie dalej jak przy sobotnim sprzątaniu zapusciłem sobie *m.in.* „Dreamland" Planta [Gazeta.pl Forum: t.o.m.e.k 04.06.07, 12:38]. У коментарях до цього запису простежується широке використання графічних скорочень. Метою їх використання є економія власного часу: чим менше лексичних одиниць включає повідомлення, тим менше часу користувач витрачає на його створення. Під час аналізу запису *„Ranking na najlepszy głos wszech czasów"* ми виявили в коментарях 4 скорочені мовленнєві одиниці: *nr 1*: W kazdym razie Lisa jest dla mnie *nr 1* na tej liscie [Gazeta.pl Forum: Gość: dżastina IP: *.acn.pl / *.acn.waw.pl 20.05.02, 21:46]; *nr 1* – numer 1: no lubie bardzo Sisters ale Eldritcha do tej kategorii nie zaliczylbym, ale gosc dla mnie jest *nr 1* [Gazeta.pl Forum: Gość: LOLO IP: *.exch.sulzerchemtech.com 07.06.02, 07:48]; *pzdr* – pozdrawiam: Barbara Straisand, serio. *Pzdr!* [Gazeta.pl Forum: Gość: cordec IP: *.warszawa.cvx.ppp.tpnet.pl 08.09.02, 13:14]. Серед прикладів скорочень у коментарях до цього запису є лише одне загальноприйняте скорочення – *wg* (według): Najlepsze głosy *wg* mnie… [Gazeta.pl Forum: Gość: Tajwan IP: *.nowa-wies.sdi.tpnet.pl 11.06.02, 11:17].

У записах *„Błędy w Jeżycjadzie"* та *„Książki fantasy dla nastolatków"* з розділу *„Książki"* також вживаються загальноприйняті скорочені слова, так само і некодифіковані. Скорочення польського *pozdrawiam* (*pzdr, pozdro, pozdr*) є найпоширенішим некодифікованим скороченням, що використовується у коментарях до запису *„Błędy w Jeżycjadzie"*: Super wątek! *PZDR!* [Gazeta.pl Forum: Gość: baba IP: *.acn.waw.pl 21.10.03, 20:32]; Mam nadzieje, ze z czasem przekonacie sie do tej troche innej, ale godnej uwagi ksiazki. *Pozdro!* [Gazeta.pl Forum: Gość: baba IP:*.acn.waw.pl 28.10.03, 18:01]; Tez nie moge sie doczekac Trolli! *POZDR* [Gazeta.pl Forum: Gość: baba IP: *.acn.waw.pl 13.12.03, 17:46]. Оскільки запис присвячений аналізові помилок у циклі романів для молоді (підлітків)

„Jeżycjada” М. Мусерович, то не дивно, що користувачі форуму залишають коментарі, які містять шкільну лексику. В одному з коментарів використано скорочену назву szkoły podstawowej – *podstawówka*: Tzn. w „Pulpecji” Aurelia jest jeszcze w *podstawówce*? [Gazeta.pl Forum: staua 09.10.03, 21:02]. Тут також згадуються назви шкільних дисциплін – математики та фізичного виховання – в скороченій формі: *matema*, *wf* (wychowanie fizyczne): mnie się nigdy nie chcialo wierzyc, że Pyza miała 6 z *wf-u* [Gazeta.pl Forum: oko_jeza 23.10.03, 18:03]; a tam się *matemę* zdaje na wstępnym [Gazeta.pl Forum: jottka 10.10.03, 23:29].

Ще одним прикладом використання скорочення як способу словотвору в польській мові є іменник *info* (informacja). Це скорочення все частіше вживається не лише в Інтернет-просторі, а й у звичайних діалогах як польської, так й української молоді. Ми простежили, що є 2 випадки вживання цього слова у коментарях з дієсловом *pada*: choć wydaje mi sie, że gdzieś pada *info*, że on jest młodszy od natalii – trzeba będzie zbadać te kwestię [Gazeta.pl Forum:jottka 12.10.03, 12:17]; w którejś książce pada *info*, że ida chce się specjalizowac w zastosowaniu komputrów w medycynie, ale potem już nic o tym nie wiemy [Gazeta.pl Forum:jottka 28.10.03, 20:05]. Решта лексичних скорочень належить до групи загальновживаних: *tzn.* – to znaczy: a „małe”, *tzn.* gdzies tak od pulpy poczynając to juz w ogóle są przepiękne [Gazeta.pl Forum:agunia38 02.12.03, 12:38]; *itd.* – i tak dalej: a marzycielska rodzinka Borejków wrobiona została w piece kaflowe, trudności ze zdobyciem wegla, stary i zepsuty piecyk łazienkowy *itd*. [Gazeta.pl Forum: Gość: KLARA IP: 217.98.47.* 09.10.03, 20:42]; *itp.* – i temu podobne: poza tym faktycznie, kolory oczu, wlosow *itp.*[Gazeta.pl Forum: Gość: librero IP: *.warszawa.cvx.ppp.tpnet.pl 10.10.03, 19:51]; czytając te książki uwagę zwracają reklamy np proszku Sil, soków owocowych (już nie pamiętam jakich) lodów Algida, *itp.* [Gazeta.pl Forum: paula245 13.12.03, 21:41]; *wg* – według: podział leci raczej *wg* płci, choć nie kwestionuję oczywiście jego istnienia

[Gazeta.pl Forum: jottka 10.10.03, 23:29]; *tzw.* – tak zwany, *tj.* – to jest, *im.* – imienia: chodzi o *tzw* ‚marcinka', *tj.* liceum *im.* marcinkowskiego w poznaniu, szkołe znaną, poważaną oraz historyczną [Gazeta.pl Forum: jottka 11.10.03, 13:34]; *np.* – na przykład: tym dodatkowym chyba zawsze jest fortepian, a jeśli fortepian jest głównym, to dodatkowym może być *np.* flet, czy cokolwiek [Gazeta.pl Forum: mkw98 13.10.03, 13:46]; *Ps.* – post scriptum: *Ps.* Jeżycjada była dla mnie ukochaną serią przez kilkanaście lat. [Gazeta.pl Forum: magda_b 25.10.03, 10:47].

Багато прикладів розмовних скорочень наявні в коментарях до запису *„Książki fantasy dla nastolatków"*. Оскільки тема цього запису стосується книг жанру фентезі для підлітків, то найпоширенішим скороченням є *SF* (science fiction – наукова фантастика). Всього воно вживається 8 разів: W ogóle rosyjska *SF* z okresu poprzedniego ustroju ma jakiś niezrozumiały urok [Gazeta.pl Forum: Gość: Kiperek IP: *.aster.pl 03.05.11, 19:09]; Jako nastolatka lubiłam i fantasy i *SF*, mój syn nastolatek też lubi [Gazeta.pl Forum: nchyb 20.04.11, 13:09]; Moim zdaniem w tym wieku warto czytać dobre *SF* [Gazeta.pl Forum: Gość: Kiperek IP: *.aster.pl 03.05.11, 18:57]; Ale chyba to samo można powiedzieć o pisarzach, którzy z *SF* nie mają nic wspólnego? [Gazeta.pl Forum: iom 05.05.11, 08:51]; A *SF* ma świetne – moim zdaniem – narzędzie opisywania społeczeństwa [Gazeta.pl Forum: Gość: Kiperek IP: *.aster.pl 05.05.11, 22:19] та ін. В коментарях також наявні акроніми англомовного походження: *Ok*. [Gazeta.pl Forum: maniaczytania 30.04.11, 16:53]; *FB* – Facebook Zwlaszcza, ze dla tej ksiazki jest prowadzona duza kampania promocyjna, m.in. na *FB*, wydaje mi sie, ze to byl albo przypadek, albo ktos zrobil wydawnictwu niedzwiedzia przyslugem [Gazeta.pl Forum: aniaczytania 30.04.11, 16:53].

Використання загальноприйнятих скорочень у мовленні користувачів форуму підтверджується такими прикладами: Nie ma też w niej zbyt dużo brutalnej przemocy, seksu, przeklinania *itp.*, więc dla nastolatków nadaje się doskonale [Gazeta.pl Forum: Gość: Teri IP: *.one.greendata.pl 26.05.11, 21:56]; panuje

w nim nastrój epoki wynalazków (*m.in.* maszyny napędzane silnikami diesla) [Gazeta.pl Forum: Gość: midi IP:*.neoplus.adsl.tpnet.pl 28.04.11, 22:22]; Świat wiedźmina nie jest ani troche cukierkowy, jest bardziej taki „prawdziwy" *tzn* troche w nim plugastwa [Gazeta.pl Forum: Gość: scianka13 IP: *.neoplus.adsl.tpnet.pl 21.12.11, 23:19] та ін.

Отже, учасники польських веб-форумів послуговуються як загальноприйнятими у мові скороченнями, так і розмовними, некодифікованими. Всього у коментарях було знайдено 61 приклад використання редукованих лексичних одиниць: 34 розмовних, некодифікованих, та 27 загальноприйнятих. Вживання скорочень вказує на те, що польська мова розвивається за рахунок абревіації, а ті лексичні одиниці, які спочатку використовувалися обмежено, стають загальноприйнятими. Перспективи дослідження вбачаємо у вивченні нових абревіатур і способів їхнього творення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баринова И. П. Аббревиация как способ реализации принципа вежливости при коммуникации в Интернете на примере польского языка / И. П. Баринова // Вестник Московского областного университета. – Серия: Лингвистика, 2013. – № 3. – С. 71–75.

2. Табакова И. Основные типы аббревиатур в современном польском языке: к специфике моделей производящих синтаксических структур / И. Табакова. – Tartu : Ülikooli kirjastus, 2009. – 204 с.

3. Шадыко С. Аббревиатуры в русском языке в сопоставлении с польским: дис. … докт. филол. наук: 10.02.01 / С. Шадыко. – Варшава, 2000. – 365 с.

4. Miodek J. Słowo jest w człowieku. Poradnik językowy / J. Miodek. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2007. – 328 s.

5. Forum. Gazeta. Pl. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forum.gazeta.pl/forum/0,0.html

SJP – Słownik języka polskiego : w 8 t. / ułoż. pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego. – Warszawa : Nakładem prenumeratorów w Drukarni E. Lubowskiego i S-ki, 1898–1927.

SJP – Słownik języka polskiego : w 11 t. / red. nacz. W. Doroszewski. – Warszawa : PWN, 1958–1969.

REFERENCES

1. Barinova I. P. Abbreviatsiya kak sposob realizatsii printsipa vezhlivosti pri kommunikatsii v Internete na primere pol'skogo yazyka / I. P. Barinova // Vestnik Moskovskogo oblastnogo universiteta. – Seriya: Lingvistika, 2013. – № 3. – P. 71–75.

2. Tabakova I. Osnovnye tipy abbreviatur v sovremennom pol'skom yazyke: k spetsifike modeley proizvodyashchikh sintaksicheskikh struktur / I. Tabakova. – Tartu : Ülikooli kirjastus, 2009. – 204 p.

3. Shadyko S. Abbreviatury v russkom yazyke v sopostavlenii s pol'skim: dis. … dokt. filol. nauk: 10.02.01 / S. Shadyko. – Varshava, 2000. – 365 p.

4. Miodek J. Słowo jest w człowieku. Poradnik językowy / J. Miodek. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2007. – 328 s.

5. Forum. Gazeta. Pl. – [Electron resource]. – Access mode: http://forum.gazeta.pl/forum/0,0.html

Słownik języka polskiego : w 8 t. / ułoż. pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego. – Warszawa : Nakładem prenumeratorów w Drukarni E. Lubowskiego i S-ki, 1898–1927.

SJP – Słownik języka polskiego : w 11 t. / red. nacz. W. Doroszewski. – Warszawa : PWN, 1958–1969.

А. С. Грек

СОКРАЩЕНИЕ СЛОВ КАК МЕХАНИЗМ ФОРМООБРАЗОВАНИЯ И СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЛЬСКИХ ВЕБ-ФОРУМОВ)

В статье рассмотрена проблема аббревиации как способа виртуальной коммуникации в Интернете. Особое внимание уделяется влиянию сокращений и аббревиации на процесс словообразования в современном польском языке в рамках сетевого общения. Употребление сокращений указывает на то, что польский язык развивается за счет

аббревиации, а те лексические единицы, которые сначала использовались ограниченно, становятся общепринятыми.

Ключевые слова: аббревиация, сокращение, коммуникация, польский язык, веб-форум.

A. S. Grek,
Lecturer at the Department of Slavic Languages and Methods of Teaching,
Kherson State University,
27, 40 rokiv Zhovtnya St., Kherson, 73000, Ukraine,
tel. : (0552)32-67-58,
OKartavtseva@ksu.ks.ua

REDUCTION OF WORDS AS A MECHANISM OF DERIVATION AND WORD FORMATION IN MODERN POLISH LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF POLISH INTERNET FORUMS)

The article focuses on the problem of abbreviations as a means of communication on the Internet. Special attention is paid to the influence of acronyms and abbreviations on the word formation process in modern Polish language in network communication. The study of the language changes and adaptation to the conditions of communication on the Internet has attracted the attention of both national and foreign linguists. In particular, the impact of the Internet on the Polish language was studied by such scholars as I. Gzhenia, M. Marcjanik, T. and H. Zgulko. **The purpose** of this article is to determine the role of the reduction as a mechanism of derivation (transformation of lexical units) and word formation (the formation of lexical innovations from the reduced components) in modern Polish language on internet forums. Having analyzed 584 comments on the Polish forums, we found out that young participants of the forum use both standard abbreviations and colloquialisms. In total, there were chosen 61 shortened lexical units: 34 – conversational and 27 – conventional.

Key words: abbreviation, reduction, communication, Polish language, Internet forum.

Надійшла до редакції 26.08.2016 р.

УДК 81’286’342.42’355(478)
М. Л. Дружинець,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : +38(048)776-11-80,
mriiad68@gmail.com

ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ УКРАЇНСЬКИМИ РЕСПОНДЕНТАМИ ПМР: НОРМА ТА ДЕВІАЦІЇ

У статті зроблена спроба виявлення, аналізу та опису девіацій, що виникають у результаті порушення норм орфоепії, зокрема вимови дзвінких перед глухими та в кінці слова, глухих перед дзвінкими, префіксів ***роз-***, ***без-***, ***з-*** перед глухими (крім шиплячих), [в], [й] на початку слова перед приголосним, у кінці слова після голосного та в середині слова після голосного перед приголосним, [д͡з] та [д͡ж]. На основі соцопитування (запис на аудіоносії) виокремлено стійкі та слабкі норми вимови, вказано важливі вимовні проблеми та їх органічність, що засвідчена історією. Соцопитування проведено в Придністровському державному університеті імені Т. Г. Шевченка (м. Тирасполь, ПМР).

Ключові слова: соцопитування, стійкі та слабкі норми вимови, девіації, глухі, дзвінкі приголосні, префікси ***роз-***, ***без-***, ***з-***, звуки [в], [й], [д͡з] та [д͡ж].

У суспільстві з високим рівнем освіти й культури неодмінно культивується висока оцінка зразкової літературної мови. Літературна мова, при всій своїй різноманітності, є, безумовно, чимось єдиним, проте цього ніяк не можна сказати про вимову, де зазвичай спостерігаються різні варіанти, які не виходять за межі норми. Норма має важливе суспільне значення: вона захищає національну мову від того, що привнесло в неї все випадкове, відсіває приватне, залишаючи загальне та головне [12, с. 113]. Для

досягнення комунікативної мети – порозуміння – С. Я. Єрмоленко виділяє прагматичну мовну норму, з поняттям якої корелюють поняття слабкої та сильної мовної норми [7, с. 265–266]. Слабка чи нестійка мовна норма, безперечно, пов'язана з регулярними відхиленнями від кодифікованих правил і найбільше простежується в усному мовленні. Правильне, унормоване усне мовлення може забезпечити швидкість взаєморозуміння між учасниками комунікативного акту. Однією з основних комунікативних ознак культури мовлення і є правильність, тобто визначальна ознака культури мовлення, яка полягає у відповідності його літературним нормам, що діють у мовній системі. Сьогодні існує багато праць, спрямованих на підвищення культури спілкування й культури української мови, наприклад, праці О. Пономарева, О. Сербенської, Т. Чмут, С. Єрмоленко, С. Караванського, М. Пентилюк, Г. Волкотруб, О. Горбул, О. Кубрак, Н. Бабич, С. Шевчук та ін. Українську школу орфоепії представляють Н. І. Тоцька, М. А. Жовтобрюх, М. Ф. Наконечний, М. М. Фащенко. Питання літературної вимови завжди цікавило й українських дослідників у діаспорі, про що свідчать публікації І. Огієнка, Я. Рудницького, О. Горбача. Порушення норми є суспільно небезпечним явищем, оскільки неодмінно фіксується у сфері свідомого чи підсвідомого, спричиняє формування неправильних лінгвостереотипів і тим самим заважає виробленню й закріпленню літературних норм у соціумі. Проблемою девіативності займалися Ю. Апресян, В. Дєвкін, В. Виноградов, Т. Булигіна, А. Шмельов, О. Падучева. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки створено концепції, за якими аналізуються, осмислюються причини виникнення та шляхи усунення й попередження помилок. Одна з таких концепцій – це дослідження помилок задля удосконалення мовлення, підвищення рівня грамотності мовців (Н. Бабич [1], М. Волощак [3], Н. Непийвода [11]). Фіксація випадків порушення кодифікованої норми дає змогу бачити доцільну кодифікацію

тих чи інших мовних одиниць та вплив різних чинників на обґрунтоване нормування. Так, порушення норм орфоепії можуть зумовлюватися впливом правопису на вимову, своєрідним тиском діалектних фонетичних систем, взаємонакладанням орфоепічних норм за умов білінгвізму тощо. Навчання правильної вимови необхідне такою ж мірою, як орфографії та граматичних правил. Передусім це стосується мовленнєвої практики молоді у різних сферах діяльності, адже, як відомо, носії української мови порушують норми вимови та потребують удосконалення свого мовлення, тому опис мовлення сучасної молоді, зокрема особливостей її вимови, – проблема важлива й актуальна.

Основна **мета** нашого дослідження – виявлення, аналіз та опис типових помилок вимови приголосних у мовленні студентів Придністров'я, обґрунтування рівня володіння кодифікованими нормами респондентами різних сфер та показ історичних коренів норми на основі першодруків писемних пам'яток. **Об'єкт** дослідження: українське мовлення молоді різних сфер та вікових груп, зокрема його орфоепічна нормативність. **Предметом** дослідження є володіння орфоепічними нормами сучасної української мови, зокрема орфоепією приголосних: дзвінких перед глухими та в кінці слова, глухих перед дзвінкими, префіксів *роз-, без-, з-* перед глухими (крім шиплячих), [*в*], [*й*] на початку слова перед приголосним, у кінці слова після голосного та в середині слова після голосного перед приголосним, [*д͡з*] та [*д͡ж*]. Попередниками у дослідженні окремих питань проблеми – передусім соціофонетичного опису українського мовлення – можна назвати Н. І. Тоцьку, Л. І. Прокопову [13], М. М. Фащенко [14]. Норми вимови сьогодні, на жаль, ігноровані, про що свідчать численні мовленнєві девіації респондентів. Опитування проводилося серед студентів різних курсів та різних факультетів Придністровського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Респондентами нашого соцопитування стали 50 студентів-українців

міста Тирасполь (ПМР). Тирасполь – столиця Придністровської Молдавської Республіки, це полілінгвальний простір, де функціонують три офіційні мови – українська, російська та молдавська. Місто розташоване на лівому березі річки Дністер, кількість жителів – 149 тис. осіб. Згідно з переписом 2009 р. місто має такий національний склад: росіяни – 41,6 %, українці – 33,0 %, молдавани – 15,2 %, представники інших національностей (в основному гагаузи, болгари, білоруси, євреї та вірмени) – 10,2 %. Мова, якою студенти спілкуються в побуті, здебільшого російська.

Завданням респондентів було прочитати вголос слова, а нашим – записати їх вимову на диктофон. Було дано такі слова: *сніг, стежка, вокзал, розпадати, розписати, вовк, впав, найменння, сільський, йти*, *дзвін, ходжу.*

Часто в усному мовленні порушується норма вимови дзвінких та глухих приголосних. Згідно з кодифікованими нормами, дзвінкі у кінці слова та перед глухими не оглушуються: [дуб] – дуб; [*wóрог*] – ворог; [*jáгїдка*] – ягідка; [*стéжка*] – *стежка.* Проаналізувавши мовлення 50 українських респондентів ПМР, ми отримали такі результати: правильно вимовляють слова *сніг* [*с/н/іг*] – 92 % респондентів, *стежка* [*стéжка*] – 82 %, інші виходять за рамки норми й оглушують дзвінкі приголосні: [*с'н'іх*] – 8 % респондентів, [*стéшка*] – 12 %. Зустрічаються й акцентуаційні помилки: [*стежкá*] – 6 %. За результатами соцопитування, проведеного в Україні (респонденти – студенти ОНУ ім. І. І. Мечникова та учні Ряснопільської середньої школи Березівського району Одеської області), слова *сніг*, *ягідка* правильно вимовляють лише 40 % респондентів – 25 % з яких – студенти, а 15 % – учні. Інші 60 % оглушують дзвінкі приголосні і вимовляють [*с'н'іх*], [*уаг'ітка*]. Причому ці 50 % є учнями школи, а 10 % – студенти. Майже не виникло проблем в опитуваних зі словом *легко.* 90 % показали правильну вимову цього слова. Як відомо, за правилами орфоепії в цьому слові та в словах *нігті, кігті, легко, дьогтю, вогко* приголосний [г]

втрачає дзвінкість і вимовляється як глухий [х]. Приголосний [г] передається літерою *х* і в писемних пам'ятках – в альманасі „Русалка Дністрова": *лехкий* (73), у словнику П. Білецького-Носенка: *лехкій* (73) [9, с. 66].

Глухі приголосні перед дзвінкими (але не перед сонорними) уподібнюються до парних їм дзвінких: [*л'іджбá*] – *лічба,* [*баскеᵘдбóл*] – *баскетбол.* Щодо вимови глухого перед дзвінким, то маємо таку ситуацію: слово *вокзал* правильно вимовляють 67 % респондентів – [*wоґзал*], інші допускають помилки, зокрема, 5 % у мовленні відбили норми російської орфоепії – [*wакзал*], 28 % – норми орфографії: [*wокзал*]. Втрата й набуття дзвінкості приголосними – явище давнє. За свідченням А. А. Москаленка, у пам'ятках XII–XIII ст. виявлено р'ѣтко – рѣдько (Слово о полку Ігоревім), *здесъдѣ* (Є. Гал, 1266), *паропци – паробьци* (Поученіє Мономаха). Староукраїнські писемні пам'ятки досить часто засвідчують наслідки асиміляції глухого перед дзвінким: *прозбу* (ВС, 1347), *прозбою* (Л. Вел., 1720, 21), а також відбивають і наслідки оглушення дзвінкого перед глухим у середині слова: *свєтки* (ВС, 1347). За свідченням Л. В. Венєвцевої, у мові молдавських грамот перед дзвінкими приголосними глухі переходять у дзвінкі: *везде* (1,78), а перед глухими дзвінкі зрідка оглушуються: *Феткою* (1, 262). За спостереженням П. П. Житецького, у XVIII ст. дзвінкі приголосні у кінці слів і перед глухими зберігаються: *скарб, гребти*. Послідовно зберігаються дзвінкі перед глухими у літописі Граб'янки (XVIII ст.): *прикажчики*. Як бачимо, дзвінкі у кінці слів та перед глухими майже послідовно фіксуються у пам'ятках XVII–XVIII ст. [9, с. 66]. Традиція збереження дзвінкості у цих позиціях послідовно фіксується в „Енеїді" І. П. Котляревського: *б'ѣдь* (I, с. 4), *швидко* (I, с. 9), у граматиці О. Павловського*:* *гарбузь* (69), в альманасі „Русалка Дністрова": *мороз* (71), *стежки* (8), *парубки* (43), у словнику П. Білецького-Носенка: *барлигь* (51), *бибь* (54), *бабка* (48), *боридка* (48), у творах П. Куліша: *хлібь* [1861, 9, с. 253),

рідь [1861, 9, с. 25], *предки* [1861, 9, с. 34]. Послідовно позначається дзвінкий приголосний у кінці слова (за винятком слова *архистратихъ*) і перед глухими в рукописах Т. Г. Шевченка: *гладкому* (I, с. 5), *парубки* (II, с. 126) [8, с. 64–65].

Отже, збереження дзвінкої вимови приголосних на кінці та в середині слова перед глухими є закономірністю НУЛМ (норми української літературної мови). Фіксація дзвінкості приголосних у пам'ятках першої половини XIX ст. у значній мірі впливала на формування сучасної вимовної норми. Прийменник ***з*** і префікс ***з-*** перед глухими приголосними, крім шиплячих, вимовили як [с] 60% респондентів ПМР. Соцопитування в Україні показало, що цієї норми дотримується 75 % опитаних, з яких 45 % – студенти філологічного факультету, а 30 % – школярі. Як [з] прийменник ***з*** і префікс ***з-*** вимовили 25 % молоді. Учні в словах *зцідити, з хати* чітко вимовляють [з]. М. Наконечний вважає, що перед [с] звук [з] може зберігати дзвінку вимову: [*зс'ілос'а*] *(зсілося)* [2, с. 120]. Префікс ***з-*** послідовно передається літерою С перед глухими в „Енеїді": *схватившсъ* (I, с. 6), *спитавсъ* (I, с. 11), *стуливши* (II, с. 15). У переважній більшості прикладів оглушення префікса ***з-*** перед [к], [п], [х] фіксується у граматиці О. Павловського: *скажетъ* (88), *схаменуцъця* (60), в альманасі „Русалка Дністрова": *сколотили* (3), *спіткало* (12), *сходити* (21). Оглушення префікса ***з-*** перед [к], [п], [х] передає буква С у творах П. Куліша: *спускаючисъ* (1861, 10: 20), *сходячисъ* (1861, 9, с. 86), літера З вживається перед кореневим [с]: *зсікти* (1862, 1, с. 38) [8, с. 65]. У рукописах Т. Г. Шевченка перед [к], [п], [х], [т], [с], [ч] префікс ***з-*** передається літерою С: *спеклося* (I, с. 13), *склыкае* (I, с. 16), *ссунувся* (II, с. 249), счулась (I, с. 406). Перед буквами Т, К Шевченко цей префікс передає варіативно: *зкликали* (I, с. 341) і *склыкае* (I с.16), *зтиха* (II, с. 105) і *стырае* (II, с. 111) [5, с. 74]. Оскільки у префіксах ***роз-***, ***без-*** і прийменнику ***без*** перед глухим приголосним поширена паралельна вимова – [з] і [с], то проблем у вимові цього слова не виникло. 88 %

респондентів вимовили все-таки [с] у слові [*póспадáти*], а 12 % [з] – [*розпáдати*]**.** Інша ситуація зі словом *розписати*: зберігають у вимові [з] 84 % респондентів – [*розпеᵘсáти*] і оглушують, вимовляють як [с] 12 % опитаних – [*роспеᵘсáти*]. Однак є й тут помилки. 2 % респондентів вимовляють [*роспісáти*], 2 % допускають акцентні хиби – [*розпúсати*]. Щодо соцопитування в Україні, то варто зазначити, що 70 % респондентів вимовили все-таки [с]. Перехід [з] у [с] відбувається здебільшого при швидкому темпі мовлення. На думку В. Горпинича, звук [з] зберігається у префіксі ***роз-*** тільки перед кореневим [с]: [*розсадити*].

М. Фащенко вважає, що варіативна вимова префіксів ***роз-***, ***без-*** зумовлена особливостями складоподілу. Оскільки складоподіл на межі морфем пов'язаний не лише з просодичними, а й із морфологічними явищами, то в префіксах ***роз-, без-*** може оглушуватись дзвінкий [з], якщо він вимовляється в одному складі з глухим, або не оглушуватись, якщо він відходить до попереднього складу. Збереження дзвінкого [з] у префіксі ***без-*** пояснюється також наявністю прийменника ***без*** [2, с. 120–121].

Оглушення дзвінкого у префіксах ***без-, воз-, з-*** – явище досить часте й фіксується, як відзначає А. А. Москаленко, уже у перших пам'ятках давньоруської писемності: *въскрьсъ – възкрьсъ, въсходжу – възходжу, стѣзати – изтѣзати* (Остр. Єв.), *въстрепеташа – възтрепеташа, бесъчинъна – безъчинъна* (Ізб.), *бес памяти* (Поуч. В. М.). Вимова [з] як [с] у префіксах ***роз-***, ***воз-***, ***з-*** перед глухими приголосними як фонетична риса наявна у літописі Самовидця: *спитка*, у літописі Величка: *ствержденную* (7), *воспламенило* (41), *росказати* (55), у творах К. Зіновієва: *спливу* (227), *скоштовавъ* (237), *роспустивъ* (229) [8, с. 65]. Варіантна передача префікса ***роз-*** наявна в альманасі „Русалка Дністрова": *росплѣтали* (45), *ростлѣваєт* (81), але *розтупают* (13), у словнику Білецького-Носенка: *розказъ* (315), але *роскачали* (317). Переважають випадки оглушення [з] у префіксі ***роз-***,

що на письмі фіксується як ***рос-***, в „Енеїді”: *росходився* (III, с. 5), *росплатисъ* (I, с. 27), *роскачали* (II, с. 13), хоча є й ***роз-***: *розходився* (I, с. 16), у творах П. Куліша: *роспущу* (1861), *роскидайте* (1861), але *розширяє* (1862). Префікс ***роз-*** представлений перед глухими [к], [п] варіативно у рукописах Т. Г. Шевченка: *роскажи* (I, с. 3), *роспустила* (II, с. 17) і *розкажи* (2, с. 194), *розпустила* (I, с. 3). Перед глухими [т], [ц], [ч] послідовно вживається префікс ***рос-***: *росцвитае* (II, с. 27), *росчиняють* (II, с. 177, II, с. 247). Перед кореневим [х] засвідчується в рукописах префікс ***роз-***: *розходивсь* (11, с. 262), перед кореневим [**с**] – префікс ***роз-*** передається й зі збереженням дзвінкого, і з оглушенням: *розстелився* (I, с. 310) та *ростелився* (II, с. 306). У граматиці О. Павловського трапляються поодинокі випадки фіксації даної вимовної особливості. У формуванні норми вимови [з] як [с] перед глухими приголосними і префікса ***роз-*** як [рос] велику роль відіграли рукописи Т. Г. Шевченка, „Енеїда” І. П. Котляревського, твори П. Куліша, де ця вимовна особливість простежується часто [8, с. 65–66]. Префікс ***без-*** передається на письмі літерою З в НУЛМ послідовно. Це свідчить про вимову дзвінкого [з] або про стійкість традиції написання у новій літературній мові. ***Без-*** вживається у творах І. П. Котляревського: *безперестанно* (3: 18), у граматиці О. Павловського: *безсурмань* (26), в альманасі: *безчестними* (73), у словнику П. Білецького-Носенка: *безпалець* (53), у творах П. Куліша: *безхлібья* (1861, 11–12, с. 29). Т. Г. Шевченко в рукописах теж пише лише *без-*: *безталання* (I, с. 53) [6, с. 49].

Не всі знають, що звуки [в], [й] вимовляються як приголосні тільки перед голосними. Як відомо, згідно з кодифікованими нормами на початку слова перед приголосним, у середині та в кінці слова після голосного [в], [й] переходять у нескладові голосні [ў], [ĭ]: *вовк* – [*wоўк*], *впав* [*ўпаў*], але ці слова показали найбільше помилок в нашому опитуванні. Лише 8 % мовців з ПМР дотримуються норм орфоепії при вимові слова *вовк* – [*wоўк*], інші 92 %

ототожнюють вимову з написанням – [*wовк*]. При вимові слова *впав* як [ў*паў*] підтверджують загальноприйняті правила 14 % респондентів, інші 86 % студентів допускають помилки: [*впав*] – 66 %, [*впаў*] – 20 %. Знову ж таки, це свідчить про вплив правопису на вимову. Але майже не виникло проблем в опитуваних зі словом *сільський*, 90 % студентів підтверджують загальноприйняті норми. Лише 35 % респондентів України вимовили правильно слова [ў*паў*] (*впав*), [ў*перше*] (*вперше*), [*знаў*] (*знав*), [*воўк*] (*вовк*), [*йти*] (*йти*), [*по́л'с'кий*] (*польський*), [*наймен':а*] (*наймення*). Звичайно, це були студенти філологічного факультету. Жоден учень не продемонстрував правильної вимови. Знову ж таки, аналогічна ситуація – простежуємо вплив правопису.

Я. Головацький і М. Осадца [ў] передають через буквосполучення ОУ лише на початку слова перед приголосним. У середині слова після голосного перед приголосним та в абсолютному кінці слова [ў] позначається літерою В: *оустає* (14), але *вовна* (18), *моловъ* (24); *оуложивъ* (2), але *ластовка* (14), *островъ* (14). Тільки у правописі „Русалки Дністрової" [в] передавався відповідно до вимови знаком ў: *ўбераў* (35), (40), *піўночі* (20) [9, с. 68]. Це дуже важливо відзначити, бо вся правописна практика XIX–XX ст. не розрізняє різну звукову реалізацію [в], що зумовлює значні вимовні огріхи. Перехід [в] в [ў] давньоруські пам'ятки відбивають ще з II пол. XI ст.: *правда* (Ізб., 1073, 60), *пр*ѣ*хауъше* (Є. Гал., 1144, 657). Зміну **в** на **ў** фіксують пам'ятки XIII–XVIII ст.: *оунукумъ* (гр., 1359, 10), *усѣми* (гр. 1414, 85), *утєкъ* (АЖ, 1583, 58) [9, с. 68].

Вимову злитого передньоязикового приголосного африката [д͡з] у слові *дзвін* продемонстрували лише 60 % студентів філологічного факультету ПДУ імені Т. Г. Шевченка. Загалом [д͡з], очевидно під впливом російської мови, переходить у звичайний фрикативний звук, наприклад: [*звоник*]. Проводячи паралель між сучасністю та історичними пам'ятками, бачимо, що на позначення [д͡з] у граматиці Я. Головацького вживається зрідка буквосполучення дз: *дзвонъ* (9), *дзень*

(219), але *звонъ* (9), М. Осадца буквосполучення *дз* не використовує: *зеркало* (24), *звонъ* (27). Звукосполучення *дз* на позначення африката використовується в „Енеїді" І. П. Котляревського: *дзвинъ* (7), зрідка в альманасі „Русалка Дністровая": *задзвонити* (20), але *звонят* (32), у словнику П. Білецького-Носенка: *дзиґа* (114), але *кукуруза* (199) [9, с. 68]. Щодо вимови африката [д͡ж] маємо таку картину: більшість респондентів вимовляють [*хожу*] замість [*ход͡жу*]. Пам'ятки засвідчують африкат порівняно пізно, не раніше кінця XVI – поч. XVII ст. в українській писемності з'являється [д͡ж]: *раджу, єжджу, попуджую, Гуджуль*. Для позначення африката [д͡ж] в західноукраїнських граматиках вживається буквосполучення *дж* тільки у дієслівних формах. У граматиці М. Осадци: *походжати* (27), *саджати* (27) [10, с. 184]. В мовленні студентів, за спостереженням Л. І. Прокопової, Н. І. Тоцької, [д͡ж] також переходить у звичайний фрикативний [13, с. 21]. Органічність для української мови дзвінких африкат [д͡ж] та [д͡з] засвідчена історією. Зазначивши, що переважна частина українських слів із звуком [д͡з] належить до питомої лексики, не заперечуючи засвоєння частини іншомовних слів із цим звуком, Ю. Шевельов доводить питомість цього африката для української мови [15, с. 31].

Таким чином, молодь ПМР найбільше дотримується вимови дзвінких у кінці слова; дзвінких перед глухими; [з] у префіксі ***роз-*** перед глухими, тому ці норми можемо вважати стійкими. Проаналізований фактичний матеріал свідчить, що кожна орфоепічна норма має свою історію, своє коріння. Її повинен дотримуватися кожен носій української мови, зокрема й той, хто не проживає на теренах України. У сучасної молоді ПМР труднощі виникають при вимові [в], [й]; [д͡з] та [д͡ж], цими нормами володіють тільки студенти-філологи спеціальності „українська мова та література", та й то не всі, тому їх відносимо до нестійких, найчастіше порушуваних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.

2. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : ВЦ „Академія", 2006. – 367 с.

3. Волощак М. Неправильно – правильно: довідник з українського слововживання: за матеріалами засобів масової інформації / М. Волощак. – К. : ВЦ „Просвіта", 2000. – 128 с.

4. Горпинич В. А. Русско-украинский орфоэпический словарь / В. А. Горпинич. – М. : Освіта, 1992. – 254 с.

5. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення за першодруками харківських письменників / М. Л. Дружинець // Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи: зб. наукових праць / Відп. ред. М. Л. Дружинець. – Вип. 2. – Тирасполь, 2015. – С. 81–92.

6. Дружинець М. Л. Усне мовлення за рукописами та першодруками Т. Г. Шевченка / М. Л. Дружинець // Современная языковая ситуация в Приднестровье: сб. науч. трудов. – Тирасполь : Изд-во Приднестровского университета, 2015. – С. 45–55.

7. Літературна норма і мовна практика: [монографія] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, Т. А. Коць, Г. М. Сюта, С. Г. Чемеркін / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – Ніжин : ТОВ Видавництво „Аспект-Поліграф", 2013. – 320 с.

8. Микитин-Дружинець М. Л. Відбиття процесу становлення норм вимови приголосних української літературної мови у першодруках та рукописах кінця XVIII – 60 р. XIX ст. / М. Л. Микитин-Дружинець // Записки з українського мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2004. – Вип. 14. – С. 61–72.

9. Микитин-Дружинець М. Л. Кодифікована вимова приголосних у граматиках XIX ст. / М. Л. Микитин-Дружинець // Записки з українського мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2006. – Вип. 16. – С. 62–71.

10. Микитин М. Л. Відбиття орфоепічних норм у західноукраїнських граматиках XIX століття (на матеріалі граматик Я. Головацького та М. Осадци) / М. Л. Микитин // Вісник Львівського університету. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – Серія філологічна. – № 34. – С. 519–525.

11. Непийвода Н. Ф. Сам собі редактор: Порадник з української мови / Н. Ф. Непийвода. – К. : Укр. книга, 1998. – 238 с.

12. Плющ П. П. Історія української літературної мови / П. П. Плющ.– К. : Вища школа, 1971. – 423 с.

13. Прокопова Л. І. Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді / Л. І. Прокопова, Н. І. Тоцька // Мовознавство. – № 6. –1990. – С. 17–26.

14. Фащенко М. М. До проблем орфоепії / М. М. Фащенко // Записки з українського мовознавства. – № 9. – Одеса, 2000. – С. 369–380.

15. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків : Акта, 2002. – 1066 с.

REFERENCES

1. Babich N. D. Osnovi kul'turi movlennya / N. D. Babich. – L'viv : Svit, 1990. – 232 p.

2. Bondar O. I. Suchasna ukrains'ka mova: Fonetika. Fonologiya. Orfoepiya. Grafika. Orfografiya. Leksikologiya. Leksikografiya / O. I. Bondar, Yu. O. Karpenko, M. L. Mikitin-Druzhinets'. – K. : VTs „Akademiya", 2006. – 367 p.

3. Voloshchak M. Nepravil'no – pravil'no: dovidnik z ukrains'kogo slovovzhivannya: za materialami zasobiv masovoi informatsii / M. Voloshchak. – K. : VTs „Prosvita", 2000. – 128 p.

4. Gorpinich V. A. Russko-ukrainskiy orfoepicheskiy slovar' / V. A. Gorpinich. – M. : Osvita, 1992. – 254 p.

5. Druzhinets' M. L.Ukrains'ke usne movlennya za pershodrukami kharkivs'kikh pis'mennikiv / M. L. Druzhinets' // Mizhkul'turna komunikatsiya: problemi ta perspektivi: zb. naukovikh prats'/ Vidp. red. M. L. Druzhinets'. – Vip. 2. – Tiraspol', 2015. – P. 81–92.

6. Druzhinets' M. L. Usne movlennya za rukopisami ta pershodrukami T. G. Shevchenka / M. L.Druzhinets' // Sovremennaya yazykovaya situatsiya v Pridnestrov'e: sb. nauch. trudov. – Tiraspol': Izdatel'stvo Pridnestrovskogo universiteta, 2015. – P. 45–55.

7. Literaturna norma i movna praktika: [monografiya] / S. Ya. Ermolenko, S. P. Bibik, T. A. Kots', G. M. Syuta, S. G. Chemerkin / [za red. S. Ya. Ermolenko]. – Nizhin : TOV Vidavnitstvo „Aspekt-Poligraf", 2013. – 320 p.

8. Mikitin-Druzhinets' M. L. Vidbittya protsesu stanovlennya norm vimovi prigolosnikh ukrains'koi literaturnoi movi u pershodrukakh ta rukopisakh kintsya XVIII – 60 r. XIX st. / M. L. Mikitin-Druzhinets' // Zapiski z ukrains'kogo movoznavstva. – Odesa : Astroprint, 2004. – Vip. 14. – P. 61–72.

9. Mikitin-Druzhinets' M. L. Kodifikovana vimova prigolosnikh u gramatikakh XIX st. M. L. Mikitin-Druzhinets' // Zapiski z ukrains'kogo movoznavstva. – Vip. 16. – Odesa : Astroprint, 2006. – P. 62–71.

10. Mikitin M. L. Vidbittya orfoepichnikh norm u zakhidnoukrains'kikh gramatikakh XIX stolittya (na materiali gramatik Ya. Golovats'kogo ta M. Osadtsi) / M. L. Mikitin // Visnik L'vivs'kogo universitetu. – L'viv : LNU im. I. Franka, 2004. – Seriya filologichna. – № 34. – P. 519–525.

11. Nepiyvoda N. F. Sam sobi redaktor: Poradnik z ukrains'koi movi / N. F. Nepiyvoda. – K. : Ukr. kniga, 1998. – 238 p.

12. Plyushch P. P. Istoriya ukrains'koi literaturnoi movi / P. P. Plyushch. – K. : Vishcha shkola, 1971. – 423 p.

13. Prokopova L. I. Sotsiofonetichniy naris ukrains'kogo movlennya suchasnoi molodi / L. I. Prokopova, N. I. Tots'ka // Movoznavstvo. – № 6. –1990. – P. 17–26.

14. Fashchenko M. M. Do problem orfoepii / M. M. Fashchenko // Zapiski z ukrains'kogo movoznavstva. – № 9. – Odesa, 2000. – P. 369–380.

15. Shevel'ov Yu. Istorichna fonologiya ukrains'koi movi / Yu. Shevel'ov. – Kharkiv : Akta, 2002. – 1066 p.

М. Л. Дружинец

ПРОИЗНОШЕНИЕ СОГЛАСНЫХ ЗВУКОВ УКРАИНСКИМИ РЕСПОНДЕНТАМИ ПМР: НОРМА И ДЕВИАЦИИ

В статье осуществляется анализ и описание девиаций, возникающих в результате нарушения орфоэпических норм, в частности произношения звонких перед глухими и в конце слова, глухих перед звонкими, приставок *роз-*, *без-*, *з-* перед глухими (кроме шипящих), [в], [й] в начале слова перед согласным, в конце слова после гласного и в середине слова после гласного перед согласным, [д͡з] та [д͡ж]. На основе соцопроса (запись на аудионосителе) выделены устойчивые и слабые

нормы произношения, указаны важные орфоэпические проблемы. Соцопрос проведен в Приднестровском государственном университете имени Т. Г. Шевченко (г. Тирасполь, ПМР).

Ключевые слова: соцопрос, устойчивые и слабые нормы произношения, девиации, глухие, звонкие согласные, приставки ***роз-***, ***без-***, ***з-***, звуки [в], [й], [д͡з] и [д͡ж].

M. L. Druzhynets,
Candidate of Philology,
Senior Lecturer of Foreign Languages Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : +38(048) 776-11-80,
mriiad68@gmail.com

PRONUNCIATION OF CONSONANTS BY UKRAINIAN RESPONDENTS OF PMR: NORM AND DEVIATION

The article attempts to identify, analyze and describe the deviations that result from violations of orthoepic norms, in particular while pronouncing voiced consonants in front of the voiceless ones and at the end of the word; voiceless consonants in front of the voiced ones; prefixes *роз-, без-, з-* in front of the voiceless ones (except sibilants); [в], [й] at the beginning of the word before the vowel; at the end of the word after the vowel and in the middle of the word after the vowel before the consonant [дз] [дж]. Basing on the poll (recording) steady and weak norms of pronunciation have been singled out; important pronunciation problems and their organic character have been pointed out. The opinion poll was conducted in the Transnistrian State University named after Taras Shevchenko (Tiraspol, PMR).

Key words: opinion poll, steady and weak norms of pronunciation, deviation, voiced consonants, voiceless consonants, prefixes роз-, без-, з-, sounds [в], [й], [дз], [дж].

Надійшла до редакції 24.07.2016 р.

УДК 811.161.2’367.623’373.611:070
Е. Е. Мінкевич,
ст. викладач кафедри загального та слов’янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : (048)776-04-42,
movoznavstvo98@gmail.com

ПРИКМЕТНИКОВІ ДЕРИВАТИ ВІД НОВІТНІХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ

В статті розглянуто прикметникові деривати, похідні від неологізмів-запозичень та вжиті в текстах електронних ЗМІ України в 2013–2016 рр. Описано семантику прикметникових дериватів, зафіксовано їхню варіативність та представлено функціонування їх у контексті. Розглянуті прикметники, похідні від нових запозичень, демонструють процеси словотворчої адаптації запозичених неологізмів та засвідчують номінативні й експресивні потреби мови у їх використанні.

Ключові слова: словотвірна адаптація, дериват, запозичення, неологізм, прикметник.

Дослідження широкого потоку новітніх запозичень є актуальним, бо дозволяє описати динаміку мови й те, як відбувається адаптація слів, що поповнюють лексичну систему. Потужний процес запозичення нових лексичних одиниць може подобатися чи не подобатися, проте він реально існує, а отже, вартий уваги лінгвістів. При цьому чимало запозичень зазнає словотвірної адаптації, ставши мотивуючими для інших слів в українській мові.

Об’єктом нашого дослідження є прикметники, утворені від нових запозичень, а **предметом** – прояви пристосування новітніх запозичень до деривaційних особливостей української мови. **Мета** статті – розгляд функціонування зазначених прикметникових дериватів у сучасних електронних ЗМІ

України, а **завданнями** стали 1) виявлення прикметникових дериватів від іменників – новітніх запозичень, 2) опис їхньої семантики та 3) фіксація варіативності зазначених дериватів. Матеріалом дослідження стали понад 50 слів, похідних від новітніх запозичень, що були вжиті в українськомовних електронних ЗМІ протягом 2013–2016 рр.

Лексема *топ* (< англ. *top* „вершина, верхівка", а також „верхній", „найвищий") завдяки широкому вживанню в сучасному мовленні неодноразово привертала увагу дослідників [див. 4, с. 150–151; 2]. При цьому в публікації кількарічної давності Н. В. Слобода запозичення типу *топ клас* кваліфікує як „випадки поєднання двох кореневих іменників, від першого з яких в українській мові не утворюється прикметник" [2]. Словники фіксують лише іменник *топ* „найбільш популярний, модний твір, річ (в одязі, естрадній музиці тощо); список таких творів, речей" [ВТС, с. 1461]. Сучасні ж контексти вживань цього слова засвідчують поступове розширення його використання та сполучуваності з іншими словами, пор.: *І палац, і парк у цілком непоганому стані. Вони присутні у всіх туристичних „**топах**" того, що варто побачити у Чернігівській області* [11, 20.05.2016]; *Різні питання Криму мають бути в **топі** політичного порядку денного, про них має писати українська преса* [8, 23.06.2016]. Елемент *топ* набув в українській мові високої продуктивності [4, с. 151], що підтверджують матеріали сучасних ЗМІ: він додається у препозиції до іменників, надаючи їм низку досить близьких, проте все ж таки не тотожних значень, і виконує функцію означення, тим самим наближуючись до прикметника. Це значення „той, що посідає найвищі місця": <…> *був приємно здивований, що вона* [українська книжка] *стояла першою у **топ-сотні** найкращих іноземних видань за десять років, відібраних і підтриманих найавторитетнішою у світі письменницькою організацією – Британським ПЕН-клубом* [6, 20.11.2015]. Представлене й значення „найвищий": *Саме Порошенко*

несе відповідальність за те, що на ***топ-посади*** *української дипломатії повертаються настільки одіозні посадовц*і [17, 21.06.2016]; „той, що займає найвищі посади”: *Якщо в цих медіа* ***топ-менеджмент*** *пішов на такі рішення, ніхто не заважає так само вчинити в інших* [9, 20.11.2013]; *Я міг абсолютно щиро говорити своїм західним співрозмовникам, що мені не соромно за жодного з десятків* ***топ-дипломатів****, призначених за останні два роки* [11, 21.06.2016]. Елемент *топ* може набувати також значення „головний”: *Оскільки євромайдан – це абсолютна* ***топ-тема*** *– і коло ключових осіб є більш-менш сталим, в офісі висить спеціальна дошка з „гарячим” списком номерів* [9, 12.12.2013]. І, нарешті, значення „найкращий”: За *даними дослідження, проведеного* ***топ-фахівцями*** *Freelancers Union та CEO Elance-oDesk, близько 55 млн американців уже є фрілансерами – це майже 35 % усіх трудових ресурсів Америки* [6, 25.09.2015]. Наведені вище приклади слів з ініціальним компонентом *топ-* демонструють проникнення нового запозичення у мову завдяки здатності мови до т. зв. гібридизації слів, коли запозичені основи поєднуються з питомими словами мови [1, с. 305] чи принаймні з більш давніми запозиченнями, що сприймаються мовцями як „свої”, добре знайомі (*топ-сотня, топ-дипломат, топ-постачальник, топ-тема* тощо).

Що ж до прикметника *топовий,* то він з’явився пізніше і на сьогодні широко вживається в рекламі у значенні „найкращий”: *Німецький концерн BMW представив нову* ***топову*** *модель автомобіля 7-Серії під назвою 760Li xDrive, повідомляє worldcarfans* [7, 12.02.2016]. Втім, первинне значення англійського *top* „верхній” до значення „найкращий” прийшло, очевидно, через проміжну семантичну ланку „той, що займає найвищі позиції у списку однорідних явищ”. Приклади вживання лексеми *топовий* у такому значенні: *Чернівецький залізничний вокзал потрапив у* ***топовий*** *список найкрасивіших* (заголовок) [27.01.2016]. Прикметник *топовий* „найкращий” вживається й поза рекламним дискурсом,

використовуючись для характеристики як людей, так і об'єктів: *У 2014 році литовський режисер Еміліс Велівіс зняв фільм „Redirected" із* ***топовими*** *британськими акторами* [10, 15.02.2015]; *Як вступити в* ***топовий*** *західний виш: досвід парламентаря* [Освіта за кордоном, 15.03.2016]. Гадаємо, виникнення й широкий вжиток зазначеного прикметника пояснюється його оцінним характером: „потреба поповнити експресивні засоби" мови називається лінгвістами як одна з помітних причин появи запозичень, див. [5]. Запозичення *топ*, таким чином, 1) може виступати іменником, 2) може виступати першою частиною численних складань та 3) від нього утворюється прикметник *топовий*.

Аналогічну картину спостерігаємо й щодо запозичення *онлайн* < англ. *on line*, букв. „на лінії", тобто „підключений до ефіру / Інтернету", яке може субстантивуватися, набуваючи значення „електронні мережі": *Щодо тих, які ви перерахували, вони є в* ***онлайні*** [9, 26.10.2015]. Регулярно представлений прикметник *онлайновий*: *Блогер є породженням мережевої* ***онлайнової*** *інтерактивної комунікації* [11, 22.09.2015]. Незважаючи на існування прикметника *онлайновий*, набагато ширше вживається ініціальна основа *онлайн-* у складаннях, фактично виконуючи роль означення до другої основи: *По-перше, це питання ефективності так званого* ***онлайн-активізму*** [9, 14.11.2013]; *Та він охоплюватиме лише* ***онлайн-аудиторію*** *– ту, яка й без того не має проблем із отриманням різнобічної інформації* [9, 16.09.2013]; *За її словами, збільшення кількості активних користувачів інтернету й поява альтернативних* ***онлайн-медіа*** *дали можливість подолати державну пропаганду* [9, 14.11.2013]; *<…> тепер окрім телебачення широкий простір для найрізноманітніших серіалів надають безплатні торент-трекери,* ***онлайн-ресурси****, з яких на власний ПК можна завантажити посезонно будь-який більш-менш відомий серіал* [10, 2.11.2013]. Наявні тексти, насичені такими утвореннями: *Згідно з „Індексом комп'ютерної безпеки Microsoft",*

який щорічно вимірює рівень безпеки ***онлайн-поведінки*** *користувачів понад 20 країн, через фішинг та інші форми інтернет-шахрайства користувачі втратили понад 5 млрд дол., через зіпсовану* ***онлайн-репутацію*** *– майже 6 млрд.* [6, 14.02.2013]. Як видно з наведених прикладів, майже в усіх випадках такі деривати пишуться через дефіс, що відповідає рекомендації українського правопису писати через дефіс „складні іменники, утворені з двох іменників без допомоги сполучного звука, незалежно від того, чи в даному слові відмінюються обидва іменники, чи тільки другий", в т.ч. іменники з другою відмінюваною частиною, „в яких перше слово підкреслює певну прикмету чи особливість предмета, явища, названого другим словом" [3, с. 32–33].

Далі розглянемо відносні прикметники – деривати від нових чи порівняно нових запозичень-іменників. Мотивуючі іменники можуть бути вже зафіксовані лексикографічно, проте прикметники, похідні від них, словниками поки що не фіксуються. Будучи мотиваційно прозорими, вони фактично є потенційними словами, що виникають у мовленні в разі комунікативної потреби. Прикметник від *андеграунд* (< англ. *underground* „підпілля") „художній напрям у сучасному мистецтві, пов'язаний із пошуками нових зображувальних засобів; для нього характерна відмова від загальноприйнятих цінностей, норм, художніх традицій; нерідко – епатаж публіки, бунтарство" [ТСУМ]: *І вже точно все це мало поєднувалося з тенденціями авангардного,* ***андеграундного****, часто деструктивного експериментального театру – тобто з простором пошуків самого Троїцького* [6, 16.11.2013]; від *блокбастер* „надзвичайно дорогий, масштабний кінофільм зі спецефектами" < англ. *blockbuster* „суперпотужна бомба": *Майбутній фестиваль обіцяє багато подій та чимало зірок. Стогін і розмови про тотальну кризу в художньому (а не* ***блокбастерному****) кіно, звісно ж, не вмовкають* [6, 22.08.2013]; від зафіксованого словниками *діджей* [1] „ведучий музичної програми" < англ. *DJ < disc jockey*: *Radio 1 –*

перший канал радіо BBC, що транслює поп- та рок-музику й ***діджейські*** *шоу і спрямований на популяризацію сучасної музики серед молоді* [9, 12.11.2013]; від *драйв* „у сучасній музиці – високий темп і напруга звучання" [Електронний ресурс. – Режим доступу: uk.worldwidedictionary.org/] < англ. *drive* „енергія, сила": *Як часто виникає бажання проміняти* ***драйвове,*** *але втомливе концертування, наприклад, на продюсерське ремество?* [6, 11.10.2013]; від негативно-оцінного *лузер* „невдаха" < *loser* „той, хто програє; той, хто щось втрачає" < англ. *lose* „програвати": *Можливо, рішення можуть підказати жителі України, які саме і взялися за трепанацію власного* ***лузерського*** *мислення* [7, 9.04.2014]; від *попкорн* „смажена кукурудза" < англ. *popcorn.* Дериват *попкорновий* набуває в мовленні переносного значення – „той, що належить до масової культури": *На щастя, ексклюзивні фільми добралися до нас, урізноманітнивши „нудьгу"* ***попкорнового*** *репертуару* [6, 20.12.2013].

Прикметник від *прайм-тайм* „час доби, у який теле- чи радіомовлення має найчисельнішу аудиторію" [НСУМ] < англ. *prime time* „найкращий час": *Може, і далі грав би їх захоплено, якби у 2008-му не з'явився на ТБ у прайм-таймовому суперпопулярному „Глухарі"* [6, 27.09.2013]. Слово *прайм* „прайм-тайм" виникло, очевидно, шляхом відкидання другої основи внаслідок дії принципу економії, від нього також утворено прикметник: *У нас є канали, які можуть транслювати* ***праймовий*** продукт <…> [9,16.09.2013]. Утворюється така лексема і від іменника *передпрайм* „час, який передує прайму". Останній є, у свою чергу, префіксальним дериватом від *прайм*: *У нас є канали, які можуть транслювати праймовий продукт, заганяючи його в* ***передпрайм*** [9,16.09.2013]. Пор.: <…> *в Україні турецькі серіали транслює „1+1", де вони виходять в основних праймових та* ***передпраймових*** *лінійках* <…> [9, 02.10.2013]. Перелік аналогічних дериватів можна продовжити. Від *смартфон* „стільниковий телефон із можливістю виконання додаткових

застосунків та доступом до Інтернету" [НСУМ]: *Бен Купер називає сучасну молодь* ***смартфонним*** *поколінням, або „the head-down generation" (покоління з опущеними головами)* [9, 12.11.2013]. Від *хакер* < англ. *hacker* (первинне значення „висококваліфікований програміст" на сьогодні практично витіснене значенням „комп'ютерний зломщик, особа, яка несанкціоновано проникає в чужі комп'ютерні мережі, отримуючи з них інформацію"): *Аж до* ***хакерських*** *зламів сторінок, помічених в такій діяльності* [11, 5.07.2015]. Мотивуючий іменник *хакер* зазнав лексикографічної фіксації: „комп'ютерний хуліган, який проникає в чужі інформаційні системи" [ТСУМ], а от прикметник *хакерський* – поки що ні. Втім, відносні прикметники активно утворюються й від іменників – новітніх запозичень, які ще не встигли потрапити до українських лексикографічних джерел, проте мають на це досить високі шанси. Одним із свідчень потрібності їх для мови є саме утворення дериватів-прикметників. Від *геймер* „людина, що грає у відеоігри" < англ. *gamer* „гравець" < *game* „гра": *Що за образи всього чесного* ***геймерського*** *народу? – можете ви сказати* [11, 19.09.2013]; *Свідомість переходить у* ***геймерськи****й стан учасника комп'ютерної гри* [6, 11.04.2014]. Від назви пошукової системи *Google*: *Всі посилання з цього сайту-підробки ведуть на реальні* ***гуглівські*** *сервіси, окрім полів для вводу логіну та паролю* [9, 16.10.2013]. Від іменника *джихадист* „прибічник джихаду" < *джихад* (араб. جهاد „зусилля") „зусилля для утвердження і захисту ісламу, в т. ч. й ведення війни з агресором в ім'я Аллаха" утворюється відносний прикметник з одним із найпродуктивніших суфіксів *-ськ-*: *У Кремлі бояться, що Сирія перетвориться на ісламістську державу і там вважають, що втручання США з метою повалення режимів в Афганістані, Іраку та Лівії спровокували* ***джихадистську*** *реакцію, яка підштовхує ісламістів до дій в багатьох інших країнах* [10, 9.10. 2013].

Деривати від вузько вживаних запозичень можуть семантизуватися у тексті. Так, прикметник *колдшерінговий* від

колдшерінг „спільне використання повітряних суден однієї компанії декількома авіаперевізниками” < англ. *code-sharing* „обмін кодом” < *code-share*, буквально „обмін кодом”: *Раніше генеральний директор „Atlasjet Україна” Сергій Підгородецький заявляв, що його авіакомпанія готова укладати* ***кодшерінгові*** *угоди* (угоди про спільне виконання рейсів) *з МАУ, зокрема на лінії Одеса-Стамбул, щоб створювати конкуренцію турецької авіакомпанії Turkish Airlines* [11, 07.07.2015]. Прикметник від *копіпейст* (варіант *копіпаст*) „скопійований з інших джерел і вставлений текст” < англ. *copy* „копіювати” + *paste* „наклеювати”: *Медіа ніби й намагаються подавати цей бекґраунд, але він дуже* ***копіпейстовий*** [9, 10.12.2013]. Пор. ще деривати від *лайф* „життя” < англ. *life*: *В цьому форматі можуть публікуватися* ***лайфові*** *історії, нариси, інтерв’ю* [9, 18.12.2014]; від *мейнстрим* (англ. *mainstream* „основна течія”) „головний напрямок у певній області в певний час” має варіанти *мейнстримовий* та *мейнстримний*: *<…> деякі автори вважають, що треба іти на* ***мейстримові*** *фести і показувати, що фантастика в Україні теж є, і взагалі, в літпроцесі світовому вона є і належиться їй там цілком поважне місце* [11, 30.09.2013]; *Однак тема „віддати Донбас” залишається однією з* ***мейнстримних*** [10, 15.09.2014]. Прикметник *олдскульний* „традиційний” від *олдскул* < англ. *old school* „стара школа” стилістично маркований, належить до молодіжно-музичного сленгу: *А вже пісні Івасюка – це просто хіти. „Два перстені”, наприклад, що їх співає молода Ротару. Кайфовий* ***олдскульний саунд*** [6, 5.06.2016].

Пор. також похідні від інших запозичень: від *презентер* „той, хто веде програму / передачу”, зафіксованого зокрема у польській мові [SJP]: *Наразі не під загрозою закриття, а під загрозою подальшої втрати слухачів, яких за 14 місяців, що минули від моменту передачі* ***презентерського*** *мікрофону, поменшало на понад мільйон* [9, 12.11.2013]; від *сток* „залишки одягу на складі чи в магазині” < англ. *stock* „запас”:

<…> у *структурі експортованого в країну „секонду" чималу частину становить новий* ***стоковий*** *одяг і навіть продукція відомих світових брендів* [6, 12.12.2014]; від *стрімінг* < англ. *streaming* < англ. *stream* „потік": *З дозволу* ***стрімінгових*** *компаній ми давали картинку наживо* [9, 24.03.2014]. Вихідне слово *стрім* „потік інформації, яка безперервно передається з місця події", активно вживаючись у мовленні, „обросло" дериватами: *стрім-відео* „відеозапис стріму", *стрімерство* „здійснення стріму", *стрімити* „здійснювати стрім". При цьому орфографічно правильний варіант *стрим* представлений дуже рідко, що можна пояснити, на нашу думку, бажанням (усвідомленим чи ні) наблизити вимову слова до мови-джерела, де голосний ближчий до українського *і*, ніж до *и*. Зафіксовано й прикметник від *трекінг* „тривала піша подорож по гірській місцевості з ночівлями у встановлених місцях" [starosambir.net.ua/4976/] < англ. *trekking* < *trek* „перехід, подорож": *До послуг туристів –* ***трекінгові*** *маршрути з гірськими краєвидами, фермерські ринки із запашними сирами, медом та іншою органічною продукцією, а також спа-салони з безліччю послуг* [10, 20.10.2013]; *До цієї каплиці веде парох із села Нижній Вербіж на Коломийщині отець Михайло Дзюба. <…> У спортивній зимовій куртці, шапці та* ***трекінговому*** *взутті він аж ніяк на ієрея не скидається* [10, 19.12.2013]. А от дериват *тріповий* „той, що стосується подорожей" < англ. *trip* „подорож" фіксується у мові на фоні відсутності запозичення мотивуючого іменника: *Одним із таких проектів міг би стати сезон у прямому ефірі із залученням телеглядачів та гравців* ***тріпового*** *проекту „80 дней вокруг света*" [9, 1.03.2014].

Від запозичення *фандрейзинг* (варіант *фандрайзинг* частотніший, проте не відповідає реальній вимові слова у мові-джерелі, відтворюючи його написання) з англ. *fundraising* < англ. *fund* „капітал" та *raise* „добувати" „залучення грошових, людських, інформаційних та інших ресурсів, що є

необхідними для реалізації певного проекту і які організація не може забезпечити самостійно" також утворюється прикметник: *Колись творець одного з благодійних фондів розповідав мені, що починав свою* ***фандрайзингову*** *діяльність із того, що просто приходив у приймальню багатої, відомої людини, чекав, поки вийде господар, і казав йому приблизно таке: „Поїдьмо зі мною в дитбудинок – подивимося, як діти там їдять суп*" [6, 3.03.2016]. Частотним став дериват *фейковий* „несправжній, підроблений" від *фейк* „щось фальшиве, несправжнє" < англ. *fake* „підробка, симуляція факту": ***Фейкові*** *акаунти, з яких розсилається спам, мають виглядати як справжні, тоді вони будуть ефективними* [9, 03.10.2013]; *Діма Текілка, студент Інституту міжнародних відносин університету Шевченка, який прославився як* ***фейковий*** *представник студентства на круглому столі за участі 4 президентів України* [11, 20.12.2013]; *Імперії завжди живуть світлим минулим. Але що робити, коли минуле* ***фейкове****?* [11, 01.07.2014]. Іноді *фейковий* вживається й у значенні „брехливий": <…> *підхопили* ***фейкове*** *повідомлення про те, що буцімто взагалі знищується Музей коштовностей* [6, 11.12.2015]. Високу частотність вживання цього прикметника можна пояснити його оцінністю. Продовження словотвірного ланцюжка *фейк > фейковий > фейковість* так само засвідчує актуальність запозичення *фейк* для сучасного соціуму: <…> *вибори на Сході мають усі ознаки якщо не повної* ***фейковості****, то несправжності* [10, 24.10.2014]. Прикметник від назви популярної соціальної мережі *Фейсбук < Facebook* зазнав властивого українській мові морфонологічного чергування: <…> *можна рішуче не погодитися з літературним оглядачем журналу „ШО" Юрієм Володарським, який у своєму* ***фейсбучному*** *профілі рекламує російськомовні романи вже згаданого Владіміра Рафеєнка та Сєрґєя Соловйова як найкраще з цьогорічної української літератури* [10, 5.08.2013]. Це є ще одним проявом адаптації запозичення в українській мові.

Як видно з наведених прикладів, прикметники від запозичень творяться за допомогою не лише суфікса *-ськ-*, а й *-ов-*. Від *фішинг* „вид інтернет-шахрайства, мета якого – отримати ідентифікаційні дані користувачів” [slova.pp.ua/index.php?newsid=117891]: ***Фішингові*** *атаки дозволяють зловмиснику зібрати приватну інформацію про жертву <…>* [9, 03.10.2013]; *Захиститися від* ***фішингових*** *атак можна прискіпливою уважністю до своїх дій у мережі* [9, 16.10.2013; від *фрік* „людина, для якої характерна екстравагантність зовнішнього вигляду / поведінки” < англ. *freak* „чудацтво”: *Того ж дня, але трохи раніше, у випусках новин, на екрани повилазили такі кадри, яких язик не повертається назвати навіть* ***фріковими*** *персонажами, не те що героями* [9, 02.07.2014]; від *хаб* „вузол певної мережі: на транспорті – пересадочний вузол, в комп’ютерних мережах концентратор мережі” < англ. *hub*, у первинному значенні – „центр”: „*Українська залізниця*” *планує запустити модель* ***хабових*** *перевезень залізничним транспортом. <...> в* ***хаби*** *будуть ходити міжрегіональні потяги (на відстань від 120 до 350 км), щоб підвозити туди пасажирів з регіональних великих станцій* [11, 30.10.2015].

Прикметниковий дериват є показником потрібності нового запозичення. При потребі значення неологізму-мотиватора може тлумачитися у тексті: *Красивим словом freelancer (англ. вільний художник) називають людину, яка виконує свою роботу без підписання довгострокового договору з роботодавцем, найняту тільки для виконання певних завдань (позаштатника). <…>* ***Фрілансерами*** *можуть бути програмісти, дизайнери, журналісти, автори літературних або технічних текстів, копірайтери, коректори, перекладачі, фотографи, фахівці кур’єрської доставки тощо <…>. Україна – перша в Європі й четверта у світі за обсягом* ***фрілансерських*** *доходів* [6, 25.09.2015].

Розглянуті прикметники, похідні від нових запозичень, демонструють процеси словотворчої адаптації запозичених

неологізмів, здебільшого засвідчують номінативні й експресивні потреби мови у їх використанні та потребують подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. – 335 с.

2. Слобода Н. В. Граматично неадаптовані англомовні запозичення в сучасній українській мові / Н. В. Слобода. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2013_2/31.pdf

3. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні; Інститут української мови. Стереотип. видання. – К. : Наук. думка, 2000. – 240 с.

4. Хрустик Н. М. Деякі міркування про лексикалізацію морфем / Н. М. Хрустик // Слов'янський збірник: Зб. наук. праць. – Вип. XVII. – Чернівці : Букрек, 2013. – С. 148–154.

5. Чернікова Л. Ф. Англіцизми в сучасній українській мові / Л. Ф. Чернікова, Т. І. Смілик // Вопросы духовной культуры. – Филологические науки. – С. 129–133. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/ 152/knp152_129-133.pdf

6. Дзеркало тижня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// gazeta. dt.ua

7. Корреспондент.net. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/

8. Новое время. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу:http:// nv.ua/

9. Телекритика. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www. telekritika.ua

10. Тиждень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// tyzhden.ua/ Magazine/

11. Українська правда. – [Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ „Перун", 2005. – 1728 с.

НСУМ – Новітній онлайновий словник української мови (2013–2016). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: sum.in.ua/f/

СІС – Бибик С. П. Словник іншомовних слів / С. П. Бибик, Г. М. Сюта / За ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків : Фоліо, 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bookland.com/preview/3049869

ТСУМ – Тлумачний словник української мови. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: eslovnyk.com/

E-slovnik – Тлумачний словник української мови. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: eslovnyk.com/

SJP – Słownik języka polskiego. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: sjp.pl/

REFERENCES

1. Klimenko N. F. Dinamichni protsesi v suchasnomu ukrains'komu leksikoni: Monografiya / N. F. Klimenko, E. A. Karpilovs'ka, L. P. Kislyuk. – K. : Vid. Dim Dmitra Burago, 2008. – 335 p.

2. Sloboda N. V. Gramatichno neadaptovani anglomovni zapozichennya v suchasniy ukrains'kiy movi. – [Electron resource]. – Access mode: movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2013_2/31.pdf

3. Ukrains'kiy pravopis / NAN Ukraini, In-t movoznavstva imeni O. O. Potebni; Institut ukrains'koi movi. Stereotipne vidannya. – K. : Nauk. dumka, 2000. – 240 p.

4. Khrustik N. M. Deyaki mirkuvannya pro leksikalizatsiyu morfem / N. M. Khrustik // Slov'yans'kiy zbirnik: Zb. nauk. prats'; – Vip. XVII. – Chernivtsi : Bukrek, 2013. – P. 148–154.

5. Chernikova L. F. Anglitsizmi v suchasniy ukrains'kiy movi / L. F. Chernikova, T. I. Smilik // Voprosy dukhovnoy kul'tury. – Filologicheskie nauki. – P. 129–133. – [Electron resource]. – Access mode: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/ 152/knp152_129-133.pdf

6. Dzerkalo tizhnya. – [Electron resource]. – Access mode: http:// gazeta. dt.ua

7. Korrespondent.net. – [Electron resource]. – Access mode: http:// ua.korrespondent.net/

8. Novoe vremya. – [Electron resource]. – Access mode: http://nv.ua/

9. Telekritika. – [Electron resource]. – Access mode: http://www. telekritika.ua

10. Tizhden’. – [Electron resource]. – Access mode: http://tyzhden.ua/Magazine/

11. Ukrains’ka pravda. – [Electron resource]. – Access mode: http://www.pravda.com.ua/

VTS – Velikiy tlumachniy slovnik suchasnoï ukraïns’koï movi (z dod. i dopov.) / uklad. i golov. red. V. T. Busel. – K.; Irpin’ : VTF „Perun”, 2005. – 1728 p.

NCUM – Novitniy onlaynoviy slovnik ukrains’koi movi (2013–2016). – [Electron resource]. – Access mode: sum.in.ua/f/

SIS – Bibik S. P. Slovnik inshomovnikh sliv / S. P. Bibik, G. M. Syuta / Za red. S. Ya. Ermolenko. – Kharkiv : Folio, 2005. – [Electron resource]. – Access mode: www.bookland.com/preview/3049869

TSUM – Tlumachniy slovnik ukrains’koï movi. – [Electron resource]. – Access mode: eslovnyk.com

E-slovnik – Tlumachniy slovnik ukrains’koï movi. – [Electron resource]. – Access mode: eslovnyk.com

SJP – Słownik języka polskiego. – [Electron resource]. – Access mode: sjp.pl

Э. Э. Минкевич

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ, ПРОИЗВОДНЫЕ ОТ НОВЕЙШИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ, В ТЕКСТАХ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ СМИ

В статье рассмотрены прилагательные, производные от новейших заимствований и использующиеся в текстах электронных СМИ Украины в 2013–2016 гг. Описана семантика рассматриваемых дериватов, зафиксировано наличие вариативных форм и представлено функционирование их в контексте. Рассмотренные прилагательные, производные от новых заимствований, демонстрируют процессы словообразовательной адаптации заимствованных неологизмов и свидетельствуют о номинативных и экспрессивных потребностях языка.

Ключевые слова: словообразовательная адаптация, дериват, заимствование, неологизм, прилагательное.

E. E. Minkevich,
Senior Lecturer of General and Slavic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (048)776-04-42,
movoznavstvo98@gmail.com

DERIVATIVE ADJECTIVES FROM THE NEWEST UKRAINIAN MEDIA BORROWINGS

The article dwells upon the derivative adjectives, which come from new borrowings and have been used in texts of Ukrainian electronic media from 2013 to 2016. The semantics of derivative adjectives, their variability and their functioning in the context are investigated in this paper. The importance of analyzing a wide range of new borrowings that constantly appear in the Ukrainian language is obvious, as it helps to describe the dynamics of the language. It explains how adaptation of words occurs in the lexical system. The powerful process of integrating new lexical items into the language is a controversial issue, thus it demands a proper linguistic analysis. At the same time a lot of borrowings have undergone word-formative adaptation, motivating other words, already established in the Ukrainian language.

The analysis lies in the study of adjectives formed from new borrowings. The subject of our work is to perform the newest borrowings adaptation to the derivational features of the Ukrainian language. Thus, the purpose of this article is to review the functioning of the derivative adjectives in modern electronic media of Ukraine. All this determines the objectives, which are as follows: 1) to distinguish derivative adjectives from nouns which are the latest borrowings; 2) to describe their semantics; 3) to fix their variability. The material of the study involves more than 50 words, which derive from the newest borrowings that were used in the Ukrainian electronic media from 2013 to 2016.

Keywords: derivational adaptation, derivative, borrowing, neologism, adjective.

Надійшла до редакції 09.07.2016 р.

УДК 811.161.2’367
А. П. Романченко,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : 776-14-80,
apromanchenko@gmail.com

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПИТАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ У ЛІНГВІСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті з’ясовано специфіку питальних речень у лінгвістичному дискурсі на матеріалі наукових праць Ю. О. Карпенка. Встановлено семантичні різновиди питальних конструкцій, їхні комунікативно-прагматичні особливості, що залежать від стратегії й тактики автора. Доведено, що питальна інтенція репрезентує в науковому тексті мовну особистість, формує когнітивний процес, реалізує гносеологічну потребу мовця заповнити інформаційні лакуни в знаннях.

Ключові слова: запитання, питальне речення, лінгвістичний дискурс, наукова стаття, семантика, Ю. О. Карпенко.

Дослідженню лінгвістичного дискурсу, зокрема різних аспектів питальних речень присвячено праці О. М. Воробйової, Н. В. Гуйванюк, І. М. Кобозевої, Н. В. Кондратенко, Н. Костусяк, О. В. Падучевої, О. Г. Почепцова, С. Т. Шабат-Савки та ін. [див.: 4; 7; 8; 11; 12; 13].

Запитання – це особлива форма мислення, форма руху думки, вихідний ланцюжок пізнавального процесу. Розробка теорії питання сягає античної філософії. Актуальними проблемами сучасної української мови залишаються питання, пов’язані з семантико-структурними, комунікативно-прагматичними, функційними, експресивними, дискурсивними особливостями таких конструкцій, їх грамемною реалізацією.

Питальні речення в науковому дискурсі відрізняються від інтерогативів в інших типах дискурсів, оскільки в

писемному науковому мовленні вони не мають на меті отримання відповіді від адресата, утім, скеровані на певну його реакцію. **Мета** розвідки – з'ясувати специфіку питального речення в лінгвістичному дискурсі на матеріалі наукових статей українського вченого, блискучого ономаста Ю. О. Карпенка. **Предметом** дослідження є 63 питальні конструкції, які зафіксовано в 27 статтях ученого, а **об'єктом** – їх комунікативно-прагматичні особливості. У дослідженні використано описовий, контекстуально-інтерпретаційний і функціональний **методи**.

Виокремлюють власне питальні речення (речення зі стандартною семантикою) та риторичні питання, питання-повтори (речення з нестандартною семантикою) [7, с. 233]. Мовними індикаторами питальних речень є питальні слова, які визначають напрям певної інформації. Ю. О. Карпенко найчастіше використовує питальне слово *що?* в різних відмінкових формах, яке репрезентує в досліджуваних структурах предметний компонент – назви неістот: *А що протистоїть у Сергія Коваля усій тій висміяній ним нечисті?; Але що це за частки, якщо вони становлять частину слова?; Що являє собою ,,перехідний тип", у чому полягає його лексико-семантична специфіка, лексикологічний статус?* Крім цього, учений використовує займенникове слово *який* у різних відмінкових, родових та числових формах у ролі питального слова: *І яка різниця між формами з як і що?; Які риси притаманні нації?; А якого бога міг дати Дажбог?; Але за якими критеріями оцінювати назву твору?*

Серед питальних прислівникових слів найактивнішим є *чому?,* що актуалізує причинову семантику: *Але чому Леся Українка спочатку розчарувалась у власних назвах, чому в період ощадного їх використання вона їх уникала?; Чому більше половини племен ввійшли в українську мову?* Таким же активним мовним індикатором питальних речень у наукових статтях Ю. О. Карпенка виступає прислівникове слово *як?*: *Але як витлумачити, що в одному імені запанували варіанти*

з [р] – Панас їх має 47, а Хома – жодного або ж з [ch] – у Хоми їх 56, а в Панаса тільки 6, найменше серед усіх наявних варіантів? Рідше він вживає прислівникові слова *де? причому? коли?: Де шукати цю територію?; Якщо в поезії з'явився суперлатив найпаралельніші, то де той відносний прикметник, від якого не можна утворити суперлатива чи компаратива?; Але причому тут слов'яни?* Займенникові і прислівникові слова, які власне виражають питальність, можуть набувати додаткових семантичних та емоційних відтінків у сполученні з часткою *ж*: *Що ж дає такий підхід до вивчення особових імен?; Якщо все підряд запозичувати, то що ж то буде за переклад?* Причинова семантика може підсилюватися препозитивними частками *а, але, і.*

Пряму з'ясувальну питальність, яку реалізують названі вище займенникові та прислівникові слова, репрезентовано 44 конструкціями, що становить майже 70 %: *Може виникнути питання: що спільного між національним українським поетом і кратером на Меркурії чи, скажімо, теплоходом ,,Тарас Шевченко", чому автор вбачає тут мезонімію?; Як можна залежність порахувати кількісно, штуками?* Такі речення мають на меті з'ясувати певну інформацію і викласти її читачеві, у них міститься цілеспрямований запит про предмет думки, стосовно якого відсутні знання в адресата [9, с. 129].

Окремим підтипом цих речень є такі, відповідь на які ,,передбачає альтернативну відповідь, тобто відповідь, яка допускає одну з двох або кількох можливих" [3, с. 229]. Одна зі статей вченого має назву, що являє собою питальне альтернативне речення *,,Проблема іллірійської гідронімії в Українських Карпатах: іллірійське чи слов'янське?"*. Заголовок-запитання спонукає шукати відповідь разом з автором публікації. У такий спосіб ,,виникає діалог між заголовком і статтею, оскільки стаття дає відповідь на запитання, що міститься у заголовку" [10, с. 338]. Крім того, заголовок у формі питального речення загалом більше привертає увагу

читача, ніби провокуючи дізнатись відповідь. Як не дивно, утім, відповідь, яку дає мовознавець у статті, не є категоричною, як очікується. Учений обґрунтовує наявність лише невеликої частини іллірійських гідротермінів, а решту вважає слов'янськими. У тексті самої статті-відповіді використано тільки одне питальне речення під час полеміки з О. Трубачовим та Л. Беднарчуком і підтримування думки В. Георгієва.

Речення прямої уточнювальної питальності в науковому лінгвістичному дискурсі Ю. О. Карпенка трапляються втричі рідше, оскільки існує погляд, що питально-уточнювальні речення використовують, коли необхідне підтвердження або заперечення змісту запитання. Формуючись за допомогою часток *чи, хіба, невже* або без їх допомоги, питально-уточнювальні речення сприяють встановленню реальності чи нереальності загального змісту речення, стосовно якого в мовця є сумнів, застереження, але все ж і часткове знання [9, с. 128]. Частки *хіба, невже* вживають тоді, коли стверджувальна відповідь здається мовцеві маловірогідною, сумнівною чи недоречною [5, с. 29]. Усі названі вище частки в наукових статтях вченого актуалізують семантику сумнівності, недовіри до висловленого іншим автором. Питальні речення з часткою *хіба* передають малоймовірність того, що запропонував у своєму дослідженні інший дослідник. У такий спосіб Ю. О. Карпенко не погоджується з його твердженнями, поглядами або припущеннями.

Панує думка, що в реченнях з уточнювальною питальністю висловлюють часткове знання про певний предмет, і при них очікується лише ствердна або заперечна відповідь [9, с. 129]. У лінгвістичному дискурсі Ю. О. Карпенка знаходимо випадки, коли відповідь і справді категорична: *Хіба в реченні* ***Гренландія – якнайбільший (чи щонайбільший) острів на землі*** *маємо підсилювальний зміст? Ні, тут ідеться не про підсилення, а про зіставлення*. Заперечну відповідь учений частіше подає після міркування, напр.: *...приміром, М. В. Панов в одній і тій же (літературній) російській*

мові виділив аж чотири фонетичні підсистеми. Чи варто? Мова – одна, і її фонетичні одиниці (йдеться про рівень звуків) складають одну фонетичну систему, фонологічні одиниці (рівень фонем) – одну фонологічну систему. І розділяти фонеми мови на основні та периферійні, говорити про основну та периферійну підсистему чи, скажімо, підсистему службових слів (у М. В. Панова) – не варто. Некатегоричною, але теж заперечною є відповідь на запитання *Чи треба відривати топонім Словута, Слова від топоніма Клов, давно й міцно вкоріненого в Києві? Скоріше, тут маємо два рефлекси однієї стародавньої, ще давньоєвропейської назви, яка в говірках протослов'ян набула форми Слова, а потім і Словута, а в говірках якоїсь іншої, кентумної прамови (протогерманської?) – Кловъ, ще до германських пересунень приголосних*. Ствердну відповідь мовознавця читач може передбачити тоді, коли після питальної частки вжито заперечну частку *не*: *… тлумачення слова як блукаючого тюркізму робить незрозумілим його значне поширення у карпатській топонімії. Чи не має воно зв'язку з омонімом Karkonosze й, відповідно, древньої, ще до індоєвропейської ґенези?* Авторською стратегією у висловленні власного кута зору на певну часткову проблему є питання в останньому абзаці статті, за яким немає чіткої відповіді, а подано пояснення, яке сприймається як ствердна відповідь: *Але чи не доречніше бачити в гідронімі Рада та похідних перебудову* дє. **Arda? Адже одна з двох сянських Рад приймає притоку Radla … де той самий древній суфікс набуває слов'янського осмислення, а одна з двох Радавиць – притоку Ratwica ... де маємо основу Рат-, уже адресовану* дє. **er/or*. Речення прямої уточнювальної питальності можуть функціонувати без питальних часток: *Може, в українській мові він був і раніше, у XVII ст.?* Як бачимо, учений використовує таке речення для того, щоб висловити сумнів, заохотити дослідників до детальнішого вивчення наукової проблеми, висловити авторське припущення, яке ще потребує доказів.

Як відзначають мовознавці, питальні речення можуть передавати різноманітні відомості, причому як експліцитно, так і імпліцитно. Реалізуючи вторинні функції, такі речення спрямовані на вираження експресивного ствердження чи заперечення, ввічливого спонукання, вираження оцінки, емоцій, встановлення та підтримування контакту, активізацію та зосередження уваги на найважливішому [11, с. 74]. В науковому лінгвістичному дискурсі питальні речення виражають активізуючі запитання, які забезпечують посилення й концентрацію уваги на найважливіших моментах певної невирішеної проблеми. Розрізняють кілька семантичних типів розглядуваних запитань: активізуючі запитання як інформативно-логічний елемент, активізуючі запитання як фасцинативний засіб, активізуючі запитання суб'єктивно-модального плану, активізуючі запитання емоційно-оцінного типу, активізуючі запитання як елемент композиційної організації тексту [11, с. 81–86]. За допомогою запитань першого типу можна сформулювати наукову проблему, логічно посилити важливу інформацію: *Що ж дає такий підхід до вивчення особових імені?*

Активізуючі запитання наступного семантичного типу – як фасцинативний засіб – створюють ефект посилення впливу інформації на адресата наукового тексту. Їх використовують із метою змусити замислитися, переконати в необхідності досліджувати певну проблему: *Однак ця реконструкція є сумнівною як семантично (чому ,,одноплинна''? – адже всі ріки одноплинні), так і фонетично (... чому g ← gh перейшов в* ***з*** *– мало б у слов'ян дати* ***ж***). Фасцинацію вважають специфічним вербальним впливом мовця, спрямованим на підвищення якості сприймання повідомлення та на збудження емоційного стану і за допомогою якого досягається комунікативна мета [2, с. 220].

В активізуючих запитаннях модального плану Ю. О. Карпенко актуалізує бажальну семантику або висловлює пропозицію: *Чи не знайшлись би спонсори, чи не зацікавились*

би райадміністрації цими працями? А як подивиться лінгвістична громадськість на те, щоб уважати утворення з якнай- та щонай- формами четвертого ступеня порівняння прикметників (і прислівників)? Такі речення дають можливість автора коректно висловити побажання та запропонувати інше розуміння досліджуваного наукового питання. Активізуючі запитання емоційно-оцінного типу можуть виражати певні емоційні відтінки в науковому мовленні: *В абзаці йдеться про те, що Богдан Хмельницький вважає себе Окаянним. Який же він Окаянний?* (здивування); *Може, все ж ідеться про єгипетського бога мудрості й письма Тота (але він схильності до вбивств не виявляв) та Нумідію – Країну, що лежала на захід від Древнього Єгипту?* (припущення); *Про скіфське (іранське) дапи „ріка, вода" пан С. Губерначук воліє не знати… Чи таки не знає?* (здивування).

На особливу увагу в лінгвістичному дискурсі заслуговують активізуючі запитання як елемент композиційної організації тексту, текстотвірна функція яких зростає, якщо їх використано в заголовках статей. Одна з праць ученого має назву *„Хіба в мові є тільки загальне?"*. Запитання в заголовку являє собою своєрідний міні-текст, інформативність якого відходить на другий план, а на перше місце висувається оцінність і функція прогнозування змісту тексту статті. Подане вище питальне речення належить до емоційних питань, у межах яких виокремлюють також питання-сумнів. Подібні заголовки-питання виконують модальну функцію, експлікуючи ставлення автора до повідомлюваного [6]. В такий спосіб він ставить проблему і пропонує читачеві взяти участь у міркуванні над нею. Панівним стає вираження авторської інтенції, яка полягає в прагненні передати думку, кут зору відповідно до власного розуміння проблеми. Передбачення змісту відповіді на запитання надає питальному реченню посиленої експресивності. За ступенем інформативності розрізняють орієнтувальні заголовки-запитання, обмежено орієнтувальні заголовки-запитання,

дезорієнтувальні заголовки-запитання. Запитання, які розпочинаються частками *хіба, невже*, є орієнтувальними [6], оскільки читач передбачає зміст очікуваної відповіді в статті. Активізуючі запитання як елемент композиційної організації тексту можуть розпочинати абзац чи ввесь текст статті: *Що ж таке, зрештою, методологія і методика взагалі, а для ономастики зокрема?* В такий спосіб наукову тему автор формулює не як запитання, на яке він уже знає відповідь, а як певну проблему, яку необхідно розв'язати. Названі вище речення можуть завершувати абзац: *Може, й Молода – Осмолода є не ,,земляною" чи ,,сосновою", а ,,гірською" і не германською чи фракійською, а іллірійською?* Навіть якщо вчений дає відповідь на запитання в наступному абзаці, це слугує своєрідним мотивувальним прийомом, скерованим на адресата, із метою спонукати його до міркування, підтримати думку автора.

Досить часто в досліджених працях ученого сформульовано кілька запитань. Питальний ряд, з одного боку, сприяє висвітленню різних аспектів проблеми, а з другого боку, за його допомогою поступово зростає емоційність, що підводить адресата до думки про надважливість проблеми, про труднощі у її вирішенні. Велике прагматичне навантаження має ціла серія питальних речень, які подано послідовно одне за одним і які пов'язані змістовою єдністю розглядуваної проблематики: *Які риси притаманні нації? Скільки таких рис існує? Чим і як одна нація відрізняється від іншої? Яким є відношення нації й тої попередньої етнічної групи, з якої ця нація виникла? Як співвідносять поняття нація і народ? Питань такого роду можна сформулювати ще кількадесят (наприклад, мов існує близько 6000, а скільки націй є на світі?)*. Кілька питальних конструкцій надають висловленню динамізму, створюють напругу, відображають стан справ із певного кола питань.

На різні активізуючі запитання автор у той чи інший спосіб дає відповідь. Ця відповідь може бути чіткою, категорич-

ною й емоційною: *Мене дивують учені, які твердять, що української нації немає, що вона (в кращому разі) щойно формується – і дай Бог, щоб сформувалася. Як це так? – Тарас Шевченко був, Богдан Хмельницький був, а української нації ще немає? Був навіть президент незалежної української держави, а української нації не було? Неправда це; А чому не міг би цього просити Вернидуб? Міг би!*

Учений може давати відповідь, відсилаючи до своїх праць, у яких уже подано власний погляд на проблему: *А ось як пояснити назви бойки, лемки, гуцули? Я маю пояснення кожної з цих назв, що повторюють вже висловлені інтерпретації, але з рядом істотних уточнень. Оскільки всі пояснення опубліковані, не стану їх переказувати, відсилаючи зацікавлених до відповідних статей*. Крім того, автор певним чином дає коментар стосовно пояснень інших дослідників: *М. Л. Худаш теж має пояснення цих назв (усі їх він виводить з антропонімів), що ніяк не пересікаються з моїми. Мої пояснення вчений уважає абсолютно неприйнятними, як і я – його пояснення. Існують ще й інші точки зору, серед яких істинну назвати наразі не вдається.* У більшості випадків відповідь нейтральна, серйозна: *Для чого пишуться кандидатські дисертації? Передусім для підтвердження кваліфікації дисертантів і, відповідно, одержання наукового ступеня кандидата наук; Але чому всі наявні Лімниці зосередилися в невеличкому ареалі горішнього Дністра? І чому тут з'являється суфікс -н- ← -ьн-, коли доречніше чекати -ов, пор. Ломовец у Закарпатті, відсутній, до речі, у СГУ? Ці обставини дозволяють вбачати в даній групі назв глибокі слов'янізовані давньоєвропеїзми.* Також автор може запропонувати ймовірну, гіпотечну відповідь, відповідь-припущення: *Чому ці гидкі лісниці-мамуни стали називатися богинями? Мабуть, це та ж девальваційна дія християнства, що втоптало в грязюку і укр. свара, і рос. врать, і багато інших високих у язичництві лексем.* Коли в автора накопичується багато запитань, які потребують

відповіді, але на які складно відповісти або вони не є першочерговими в цій статті, він розлого обґрунтовує, чому це зробити зараз неможливо. Далі подаємо тільки пояснення вченого після 6 запитань про націю (див. вище): *А ось відповісти на ці запитання, хоч на кілька з них, сутужно. Власне, відповіді існують. Але їх надто багато з кожного питання, що, зрозуміло, викликає недовіру до цих відповідей.* Відповідь після комплексу питань є ,,вінцем" питального ряду, його ударним елементом [1, с. 19].

Риторичні запитання – вузькоспеціалізовані засоби експлікації питальної модальності, яким притаманна послаблена прямопитальна інтенція й порушена кореляція ,,питання – відповідь" [4, с. 101]. Їх уналежнюють до актуалізуючих запитань інформативно-логічного характеру. Риторичні запитання в наукових статтях Ю. О. Карпенка функціонують із метою спрямувати читача на відповідь, яка констатуватиме, що той поділяє зміст висловленого запитання-судження, або виконують функцію експресивних елементів [9, с. 133]: *А імена осіб маловідомих (чи багато людей нині знають, хто такий Лащ або Шевальє) набувають символічного забарвлення в тексті?; Чи хто нині, вживаючи слово лабіринт, пов'язує його з спорудою Дедала для страховиська Мінотавра на острові Кріт?; Чи хто в слові хаос бачить тепер давньогрецьке міфологічне уявлення про ,,темне й життєдайне дерево все буття"? А хіба на Колиму когось відправляли справедливо?* Серед риторичних питань розрізняють ті, що містять емоційно-експресивне ствердження, і ті, які виражають емоційно-експресивне заперечення. Зафіксовані риторичні запитання являють собою заперечні судження, інтенцією автора у яких є ,,самим питанням привернути увагу адресата до певного факту й передати аксіологічність та категоричність судження" [13, с. 112].

Таким чином, у науковому дискурсі питальні речення мають дещо вужчі можливості стосовно семантики та вико-

нуваних функцій, утім, це в жодному разі не знижує їх вагомості для вираження авторської настанови, обраної тактики викладу інформації. Оскільки інтенційні потреби відображають прагнення, пошуки, життєтворчість та креативність мовної особистості, дискурс вважають найбільш прийнятним способом реалізації намірів мовця. Питальна інтенція репрезентує в дискурсі мовну особистість, формуючи когнітивний процес-пошук, реалізує гносеологічну потребу мовця заповнити інформаційні лакуни у знаннях [12, с. 454].

Подальше дослідження буде зосереджене на спільному та відмінному в інтерогативах Ю. О. Карпенка та О. І. Бондаря.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артемова Л. В. Риторичне питання як композиційний та експресивний елемент авторської публіцистики (на матеріалі жанру колонки газети „El Pais" / Л. В. Артемова // Проблеми семантики слова, речення та тексту: зб. наук. статей. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2013. – С. 19–23.

2. Гамова Г. І. Фасцинація як специфічний вербальний влив оратора / Г. І. Гамова // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць. – Х. : ХНПУ, 2012. – Вип. 34. – С. 219–222.

3. Дудик П. С. Стилістика української мови: навч. посібник / П. С. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 368 с.

4. Костусяк Н. Категорія синтаксичної модальності та її грамемна реалізація / Н. Костусяк // Лінгвістичні студії. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – Вип. 26. – С. 99–103.

5. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис: підручник / Б. М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1961. – Ч. ІІ. – 288 с.

6. Муртада К. С. Заголовок-вопрос в газетной полосе: автореф. … канд. филол. наук / К. С. Муртада. – Воронеж, 2003. – 21 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.cheloveknauka.com/zagolovok-vopros-na-gazetnoy-polose

7. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений) / Е. В. Падучева. – М. : Наука, 1985. – 272 с.

8. Романченко А. П. Структурно-семантична організація оглядової статті як жанру наукового дискурсу // Слов'янський збірник: Збірник наукових праць. – Вип. 19. – Чернівці : Букрек, 2015. – С. 126–136.

9. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.

10. Тищенко О. О. Особливості використання питальних речень у заголовках публікацій інтернет-версій грецьких газет / О. О. Тищенко // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : Київський університет, 2015. – Вип. 2 (53). – С. 312–321.

11. Шабат С. Т. Текстотвірна роль активізуючих запитань / С. Т. Шабат // Записки з українського мовознавства. – Одеса : Астропринт, 1999. – С. 73–86.

12. Шабат-Савка С. Т. Дискурс як релевантний спосіб втілення комунікативних інтенцій / С. Т. Шабат-Савка // Studia linguistica. – К. : Київський університет, 2011. – Вип. 5. – С. 451–457.

13. Шабат-Савка С. Т. Фігурально-риторичні конструкції як мовно-естетичні маркери інтенцій мовця / С. Т. Шабат-Савка // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць. – Харків : ХНПУ, 2016. – Вип. 43. – С. 109–116.

REFERENCES

1. Artemova L. V. Rytorychne pytannia yak kompozytsiinyi ta ekspresyvnyi elementi avtorskoi publitsystyky (na materiali zhanru kolonky hazety „El Pais" / L. V. Artemova // Problemy semantyky slova, rechennia ta tekstu : zb. nauk. statei. – K. : Vydavnychyi tsentr KNLU, 2013. – P. 19–23.

2. Hamova H. I. Fastsynatsiia yak spetsyfichnyi verbalnyi vlyv oratora / H. I. Hamova // Linhvistychni doslidzhennia : zb. nauk. prats. – Kh. : KHNPU, 2012. – Vyp. 34. – P. 219–222.

3. Dudyk P. S. Stylistyka ukrainskoi movy: navch. posibnyk / P. S. Dudyk. – K. : Akademiia, 2005. – 368 p.

4. Kostusiak N. Katehoriia syntaksychnoi modalnosti ta yii hramemna realizatsiia / N. Kostusiak // Linhvistychni studii. – Donets'k : DonNU, 2013. – Vyp. 26. – P. 99–103.

5. Kulyk B. M. Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Syntaksys: pidruchnyk / B. M. Kulyk. – K. : Rad. shk., 1961. – Ch. II. – 288 p.

6. Murtada K. S. Zaholovok-vopros v hazetnoi polose: avtoref. … kand. fylol. nauk / K. S. Murtada. – Voronezh, 2003. – 21 p. – [Electron

resource]. – Access mode: http://www.cheloveknauka.com/zagolovok-voprosna-gazetnoy-polose

7. Paducheva E. V. Vyskazyvanie i ego sootnesennost' s dejstvitel' nost'ju (Referencial'nye aspekty semantiki mestoimenij) / E. V. Paducheva. – M. : Nauka, 1985. – 272 p.

8. Romanchenko A. P. Strukturno-semantichna organizatsiya oglyadovoï statti yak zhanru naukovogo diskursu // Slov'yans'kiy zbirnik: Zbirnik naukovikh prats'. – Vip. 19 – Chernivtsi : Bukrek, 2015. – P. 126–136.

9. Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys / za zah. red. I. K. Bilodida. – K. : Nauk. dumka, 1972. – 516 p.

10. Tyshchenko O. O. Osoblyvosti vykorystannia pytalnykh rechen u zaholovkakh publikatsii internet-versii hretskykh hazet / O. O. Tyshchenko // Movni i kontseptualni kartyny svitu: zb. nauk. prats. – K. : Kyivskyi universytet, 2015. – Vyp. 2 (53). – P. 312–321.

11. Shabat S. T. Tekstotvirna rol aktyvizuiuchykh zapytan / S. T. Shabat // Zapysky z ukrainskoho movoznavstva. – Odesa : Astroprynt, 1999. – P. 73–86.

12. Shabat-Savka S. T. Dyskurs yak relevantnyi sposib vtilennia komunikatyvnykh intentsii / S. T. Shabat-Savka // Studia linguistica. – K. : Kyivskyi universytet, 2011. – Vyp. 5. – P. 451–457.

13. Shabat-Savka S. T. Fihuralno-rytorychni konstruktsii yak movno-estetychni markery intentsii movtsia / S. T. Shabat-Savka // Linhvistychni doslidzhennia : zb. nauk. prats. – Kh. : KHNPU, 2016. – Vyp. 43. – P. 109–116.

А. П. Романченко

КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье выявлена специфика вопросительных предложений в лингвистическом дискурсе на материале научных работ Ю. А. Карпенко. Установлены семантические разновидности вопросительных конструкций, их коммуникативно-прагматические особенности, которые зависят от стратегии и тактики автора. Доказано, что вопросительная

интенция представляет в научном тексте языковую личность, формирует когнитивный процесс, реализует гносеологическую потребность говорящего заполнить информационные лакуны в знаниях.

Ключевые слова: вопрос, вопросительное предложение, лингвистический дискурс, научная статья, семантика, Ю. А. Карпенко.

A. P. Romanchenko,
Candidate of Philology,
Associate Professor of Ukranian Language Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : 776-14-80,
apromanchenko@gmail.com

COMMUNICATIVE-PRAGMATIC PECULIARITIES OF INTERROGATIVE SENTENCES IN LINGUISTIC DISCOURSE

Summary

The aim of this article is to find out the specificity of interrogative sentences in linguistic discourse. The subject of the research is interrogative structures and the object is their pragmatic peculiarities. 27 research articles by Yu. O. Karpenko were chosen as the material for the investigation.

The philosophical positions of the unity of content and form and of the relationship between total and partial were taken as a methodological basis in this article. The contextual analysis, descriptive and functional methods were used. We found out that the interrogative modality in Yu. O. Karpenko's academic texts is manifested in different semantic varieties. We also determined its communicative and pragmatic specificity, the last being dependant on the scientist's chosen strategy and tactics and therefore characterized by great scope. On the whole, interrogative intention in scientific texts represents language personality, creates a cognitive process and realizes gnoseological need of a speaker to fill the lacunas in their knowledge.

Key words: question, interrogative sentence, linguistic discourse, scientific article, semantics, Yu. O. Karpenko.

Надійшла до редакції 05.09.2016 р.

УДК 811.161.1’373.7
А. Ю. Садовая,
кандидат филологических наук, доцент кафедры филологии (прикладная лингвистика)
Николаевского национального университета
имени В. А. Сухомлинского,
ул. Никольская, 24, г. Николаев, 54030, Украина,
тел. : (0512)37-88-32,
sadovaya_anna@mail.ru

КОМПАРАТИВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ В ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ М. ЛИСЯНСКОГО)

В статье описываются семантические особенности компаративных конструкций в поэтическом дискурсе М. Лисянского. Компаративность рассматривается как оппозиция значений, выраженных языковыми средствами и выполняющих компаративную функцию независимо от окружения. Проанализированы компаративные конструкции разных типов: союзные, градационные и др., которые могут существенно видоизменяться: повторяться, концентрироваться, комбинироваться, усиливая эффект сравнения, создавая дополнительную образность.

Ключевые слова: компаративная конструкция, компаративность, поэтический дискурс, сравнительный союз.

Компаративные конструкции в поэтическом дискурсе соответствуют языковой модели и включают субъект, объект, основание и показатель компаративных отношений, однако они имеют и некоторые особенности как структурной организации, так и смыслового наполнения, связанные со спецификой данного жанра. Поэтому обращение к ним является важным не только для описания категории компаративности [6], но и для понимания семантической специфики поэтического дискурса. Сравнение – это гибкое средство репрезентации смысла, оно эксплицируют работу познания в процессе освоения мира, поскольку фиксирует

точку зрения воспринимающего. В поэтическом дискурсе автор с помощью компаративных конструкций представляет свою модель, доводя ее до сознания читателя. Сравнение – одна из форм художественного мышления (образное сравнение, метафорическое сравнение) [3, с. 298].

Компаративные конструкции описаны с разных позиций: структурно-семантических и функционально-семантических (Л. В. Голоюх, М. У. Каранская, В. Г. Мороховская, Н. П. Николашина, Т. А. Тулина, М. И. Черемисина, Т. И. Шаповалова); осуществлены интересные разработки текстуального бытия компаративем (П. А. Морозов, Л. И. Мяснянкина, О. В. Шинкаренко и др.). Однако ряд вопросов, касающихся теоретического осмысления компаративных конструкций, а также их взаимодействия в художественном тексте, требует более пристального внимания. Мы рассматриваем компаративность как семантическую категорию, опираясь на понимание категории как оппозиции значений, которые выражены языковыми средствами и выполняют компаративную функцию независимо от внешнего окружения [9, с. 215].

Цель данного исследования – описать семантические особенности компаративных конструкций в поэтическом дискурсе М. Лисянского. Материалом работы послужило около 500 контекстов, иллюстрирующих своеобразие компаративной семантики в поэзии М. Лисянского [5].

Характеризуя компаративные отношения как сложное и многоплановое явление, исследователи отмечают, что ,,категория сравнения является одной из универсальных языковых категорий, присутствующих в любом языке, а также познавательной категорией человеческого сознания вообще. Способность сравнивать органически входит в процесс человеческого знания и находит отражение в языке" [4, с. 93]. По своей структуре и семантике компаративные конструкции, используемые автором, довольно разнообразны.

Первую группу (246 единиц) составляют образования с синтаксическими показателями – союзами *как, будто, как*

будто, словно, точно. При интерпретации семантической природы таких конструкций мы опираемся на выполненные М. И. Черемисиной [9], В. И Кононенко [2] исследования их синтаксических механизмов. В произведениях М. Лисянского конструкции с союзом *как* демонстрируют, на наш взгляд, семантическое отождествление сравниваемых сущностей по их качествам: *И двинская вода как лед; Годы, вы – как чуткие струны*. В подобных случаях основанием сравнения является неопределенное качество, на основании которого становится возможным сравнение субъекта и объекта, о чем свидетельствуют следующие семантические экспликации: **Качество воды подобно качеству льда. *Качество годов подобно качеству струн*. В образованиях с союзом *как* могут сравниваться также субъект и объект по их отношению к определенному качеству: *И он, как все ребята в мире, / Блестящим пуговицам рад; Да, да, ребенок он большой, / И, как отец, он непрактичен, / К вещам Володя безразличен, / А к людям он со всей душой; Путь воздушный невесом, как свет*. Прилагательные (*рад, непрактичен, безразличен, невесом*) имеют в основном краткую форму, благодаря которой качество выступает как характеристика непостоянная, ситуативная.

Основанием конструкций с союзом *как* могут быть действия, процессы (*пьешь, стоит, натянет, наливается, разлеглись, хранили*): *И свежесть утренняя в легких, / И воздух пьешь, как молоко; Стоит сосна, как монолит; Лишь только жизнь натянет нервы, / Точь-в-точь как жилы в тетиве; И вот наливается осень, / Как яблоко, летней зарей; Облака белопенной постелью / Широко разлеглись, как снега; Хранили, как границу, / Сменяясь на посту, / Небесную царицу, / Земную красоту...* Разнообразные стихотворения демонстрируют также сравнения с союзом *как* без четко выраженного объекта: *И только мать в сторонке плачет, / Как триста лет тому назад; Они стоят, как перед немцем, / Как перед танком в том году; Вокзал сиял в стекле, в бетоне,*

/ Как прежде в памятные дни; Я кланяюсь милому краю, / Встречаю, как в детстве, зарю. Современные исследования свидетельствуют о синонимии союзов *словно, будто, ровно, точно* на основании того, что они выражают уподобление ситуаций не настоящим, существующим в действительности образам, а присутствующим в воображении, вымышленным ситуациям. Это обстоятельство положено в основу теории М. И. Черемисиной о противопоставлении союза *как* так называемым ,,модально-сравнительным" союзам [9, с. 16]. Выделение сравнений с различными модальными оттенками восходит к А. А. Потебне, который отмечал, что, существуя как реальные, правдивые, достоверные или невозможные, недостоверные, сравнения выступают как деятельность, направленная на получение разнообразных знаний о действительности [8, с. 289]. В творчестве М. Лисянского в ряде конструкций с союзами *будто* и *как будто* отражено сопоставление с образами, не существующими в действительности: *Мой друг, мой Саша Кузнецов, / Не знает одиночества. / Как будто он вчера уснул; А вобла тощая и сухая, / Как будто была на голодном пайке; Я парня увидел в окне / На старом своем мотоцикле / Он будто сидел на коне; А глаза, как прежде, молодые, / Будто снова по пятнадцать лет; Идут, идут работники завода, / Как будто братья из одной семьи; Кран несет под небосвод / Груз, как будто невесомый.* В таких случаях сравниваются ситуации реальные с неким образом – так называемыми потенциально-реальными ситуациями, которые, хотя и не лежат в поле непосредственного наблюдения, отражают знания об окружающем мире.

Образования с союзом *словно* занимают, на наш взгляд, промежуточное положение между конструкциями с союзами *как* и *будто*, что видно из следующих примеров: *Он идет за трактором туда, / Где лежат озера, словно блюдца; Рядом белая и синяя, / Словно день и ночь, сирень; Вскрикивает Петька и рукою / Рубит, словно шашкою сплеча.* В этих

конструкциях речь идет о возможности восприятия одной ситуации через образ другой на основании внешних признаков.

Вторую группу (210 единиц) составляют градационные конструкции со сравнительной степенью прилагательного. Семантической основой степеней сравнения прилагательного является количественная оценка меры признака. Параметр меры, как известно, присущ не любому признаку, а только такому, который допускает количественные изменения. Как отмечают исследователи, „изменяющийся признак допускает градуирование – упорядочение по нарастанию/убыванию интенсивности" [7, с. 129]. Для понимания семантических принципов построения градационных конструкций может быть привлечена теория А. Вежбицкой о семантической структуре компаратива [1, с. 147]. Формируя конструкции с помощью прилагательного в сравнительной степени, М. Лисянский, очевидно, предполагает наличие у объекта сравнения определенных заложенных качеств. Чаще других автор использует прилагательные *сильнее, тяжелее, вкуснее, дороже*: *И я не знал сильнее пытки, / Страшнее каторги не знал, / Чем путь, ведущий от калитки* / *На Николаевский вокзал; Клим Скуратов. / Сапоги по бедра, / Тяжелее стопудовых гирь; Друг нам дороже брата иногда. / Да что там иногда! / Дороже брата; Но нигде и никогда / Уж вкусней еды не будет, / Чем у матери еда.* Зафиксировано также использование прилагательных *короче, нежней, выше, горше, хуже, быстрее, светлей, больше, лучше, белее, острей, тише, слышнее* и др.*: Мальчика история Короче письма; И взгляд материнский, / Влюбленный, / Сегодня нежней, чем вчера; Дни унижений хуже бедности, / Года гонений горше горя.* Сравнение в таких конструкциях осуществляется на основании фокусирования на степень проявления в сравниваемых субъекте и объекте определенных признаков.

Часто М. Лисянский прибегает к нанизыванию прилагательных, создавая тем самым градацию явлений окружающего мира: *Беды нет горше в свете,* / *Чем матери беда. /*

И радости нет шире, / И к счастью – сто преград... / Нежней нет взгляда в мире, / Чем материнский взгляд!; Дни унижений хуже бедности, / Года гонений горше горя. Зафиксированы также конструкции с морфологическими показателями сравнительных отношений – существительными в формах Т. п. (*Одинокой чайкой пищала купоросная маета; И за меня стоят горой в лесочке – пушки; Берег где, где середина – / Не поймешь на быстрине, хоть волком вой)* и с лексическим средством – компонентом *подобный* (*Та песня о долге суровом / Пришлась по душе Ильичу / За то, что пророчеством новым / Сияла, подобно лучу)* (всего 24 языковые единицы). Для М. Лисянского характерно введение таких конструкций в предложения, в которых уже есть компаративность. Это, как правило, образования с союзом *как: Облака белопенной постелью / Широко разлеглись, как снега; Кровь бушует, прибоем шумит, / И забвения просит, как чуда!; Вот стоит он меж двумя волами, / Как масленок меж двумя стволами, / Кнут плетенный на плечо заброшен, / Радуга свисает полукругом.*

В поэтическом дискурсе названные выше разновидности компаративных конструкций могут существенно видоизменяться: повторяться (*Они стоят, как перед немцем, / Как перед танком в том году, / Стоят с моим притихшим сердцем / В одном строю, / В одном ряду*), концентрироваться (*Беды нет горше в свете, / Чем матери беда. / И радости нет шире, / И к счастью – сто преград... / Нежней нет взгляда в мире, / Чем материнский взгляд!),* комбинироваться (*Путь воздушный невесом, как свет, / Он какой-то облачно-бугристый, / Солнечным сиянием укрытый... / Легкий, словно авиабилет…; А глаза, как прежде, молодые, / Будто снова по пятнадцать лет).*

Таким образом, М. Лисянский часто и разнообразно использует компаративные конструкции, отдавая одним несомненное предпочтение и почти совсем игнорируя другие, при этом существенно видоизменяя и комбинируя их. В

образованиях с союзом *как* преимущественно осуществляется семантическое отождествление субъекта и объекта сравнения по отношению к неопределенному и определенному качествам, т.е. качественное сравнение. В конструкциях с союзами *будто, как будто, словно* представлено сопоставление субъекта сравнения с образами, не существующими в действительности, т.е. образное сравнение. Общая характеристика сравниваемых сущностей в образованиях с прилагательным в сравнительной степени оказывается нерешающей, поскольку сравнение осуществляется на основании фокусирования лишь на степень проявления в сравниваемом объекте определенных признаков. Спецификой компаративных конструкций в поэтическом дискурсе М. Лисянского является также то, что они могут существенно видоизменяться: повторяться, концентрироваться, комбинироваться, усиливая тем самым эффект сравнения, создавая дополнительную образность. С помощью компаративных конструкций автор представляет читателю мир, предлагая сравнивать и сопоставлять неограниченно широкий круг сущностей и явлений, чтобы увидеть необычность и нетривиальность в обыденном и установить ассоциативные связи там, где в повседневной жизни их быть не может.

Данное исследование является перспективным для понимания семантической специфики компаративных конструкций и для дальнейшего описания категории компаративности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Вежбицкая А. Сравнение – градация – метафора / А. Вежбицкая // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 133–152.

2. Кононенко В. И. Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке / В. И. Кононенко. – К. : Наук. думка, 1970. – 143 с.

3. Левин Ю. А. Русская метафора: синтез, семантика, трансформации / Ю. А. Левин // Труды по знаковым системам. – Т. 4. – Тарту : Мысль, 1969. – С. 290–305.

4. Леэметс Х. Д. Компаративность и метафоричность в языках разных систем / Х. Д. Леэметс // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 92–108.

5. Лисянский М. Произведения. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lisyanskiy.net/

6. Садовая А. Ю. К вопросу об интерпретации компаративних конструкций в современном русском языке (на материале паремий с союзом *что*) // Слов'янський збірник: Збірник наукових праць. Вип. 19. – Чернівці : Букрек, 2015. – С. 32–40.

7. Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность / Т. Г. Акимова, В. П. Берков, А. В. Бондарко. – Санкт-Петербург : Наука, 1996. – 264 с.

8. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.

9. Черемисина М. И. Сравнительные конструкции русского языка / М. И. Черемисина. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1976. – 270 с.

REFERENCES

1. Vezhbitskaya A. Sravnenie – gradatsiya – metafora / A. Vezhbitskaya // Teoriya metafory. – M. : Progress, 1990. – P. 133–152.

2. Kononenko V. I. Sinonimika sintaksicheskikh konstruktsiy v sovremennom russkom yazyke / V. I. Kononenko. – K. : Nauk. dumka, 1970. – 143 p.

3. Levin Yu. A. Russkaya metafora: sintez, semantika, transformatsii / Yu. A. Levin // Trudy po znakovym sistemam. – T. 4. – Tartu : Mysl', 1969. – P. 290–305.

4. Leemets Kh. D. Komparativnost' i metaforichnost' v yazykakh raznykh sistem / Kh. D. Leemets // Metafora v yazyke i tekste. – M. : Nauka, 1988. – P. 92–108.

5. Lisyanskiy M. Proizvedeniya. – [Electron resource]. – Access mode: http://www.lisyanskiy.net/

6. Sadovaya A. Yu. K voprosu ob interpretaii komparativnikh konstruktsiy v sovremennom russkom yazyke (na materiale paremiy s soyuzom *chto*) // Slov'yans'kiy zbirnik: Zbirnik naukovikh prats'. Vip. 19. – Chernivtsi : Bukrek, 2015. – P. 32–40.

7. Teoriya funktsional'noy grammatiki: Kachestvennost'. Kolichestvennost' / T. G. Akimova, V. P. Berkov, A. V. Bondarko. – Sankt-Peterburg : Nauka, 1996. – 264 p.

8. Potebnya A. A. Estetika i poetika / A. A. Potebnya. – M. : Iskusstvo, 1976. – 614 p.
9. Cheremisina M. I. Sravnitel'nye konstruktsii russkogo yazyka / M. I. Cheremisina. – Novosibirsk : Izd-vo Novosibirskogo un-ta, 1976. – 270 p.

Г. Ю. Садова

КОМПАРАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ М. ЛИСЯНСЬКОГО)

У статті описуються семантичні особливості компаративних конструкцій у поетичному дискурсі М. Лисянського. Компаративність розглядається як опозиція значень, виражених мовними засобами і виконуючих компаративну функцію незалежно від оточення. Проаналізовано компаративні конструкції різних типів: сполучникові, градаційні та ін., що можуть істотно видозмінюватися: повторюватися, концентруватися, комбінуватися, підсилюючи ефект порівняння, створюючи додаткову образність.

Ключові слова: компаративна конструкція, компаративність, поетичний дискурс, порівняльний сполучник.

A. Yu. Sadovaya,
Candidate of Philology,
Associate Professor at the Department of Philology (Applied Linguistics),
Nikolaev V. A. Sukhomlinsky National University,
Str. Nikolskaya 24, Nikolaev, 54030, Ukraine,
tel. : (0512)37-88-32,
sadovaya_anna@mail.ru

COMPARATIVE CONSTRUCTIONS IN POETIC DISCOURSE (ON THE MATERIAL OF M. LISYANSKY'S WORKS)

Summary

This article describes the semantic features of the comparative constructions in M. Lisyansky's poetic discourse. The subject of the research is the semantic organization of the comparative constructions. The semantic

explication and component analysis methods have been used to determine the identity of the members of the semantic organizations.

In the course of the research the comparison is viewed as the opposition of the meanings expressed by linguistic means and performing a comparative function, regardless of the environment. The practical value of the obtained results is that they can be used in theoretical courses in stylistics, hermeneutics, in special courses in the linguistic and stylistic analysis of the text. Different types of the comparative constructions have been analyzed. The semantic identification of the subject and the object of the comparison in relation to their indefinite and specific qualities is predominantly carried out in the poems with the conjunction ,,kak (as / like)". The subject of the comparison is compared with images in the constructions with the conjunctions ,,budto, kak budto, slovno (as if, as though)". In the formations of the adjective in the comparative degree the general characteristic of the compared subject and object proves to be undetermined, because the comparison is carried out on the basis of the degree of the development of certain features. The comparative constructions in M. Lisyansky's poetic discourse can vary significantly (repeat, focus, combine), thereby enhancing the effect of the comparison and creating additional imagery.

Key words: comparative construction, comparison, poetic discourse, comparative conjunction.

Надійшла до редакції 07.07.2016 р.

УДК 811.161.2:81'373.611

Н. М. Хрустик,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : (099)319-42-17

АКТИВНІ ПРОЦЕСИ СЛОВОТВОРЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: СКЛАДНІ СЛОВА

Стаття присвячена дослідженню активних процесів словотворення в сучасній українській мові на матеріалі ЗМІ. Розглядається питання

творення складних слів (юкстапозитів, композитів, абревіатур). Наголошено, що юкстапозити, композити, у першу чергу, та абревіатури завдяки особливостям своєї словотвірної структури здатні оперативно й максимально адекватно номінувати нові явища і процеси. Нерідко складні деривати є ключовими словами, які акумулюють і репрезентують інформацію про певні події. Визначено й проаналізовано причини, якими зумовлена активізація складання як способу словотворення.

Ключові слова: розвиток української мови, ЗМІ, активні процеси словотворення, складні слова.

Одна із ознак розвитку сучасного українського словотворення – активне продукування складних слів. До цих номенів уналежнюємо лексеми, утворені способом складання, – юкстапозити, композити, абревіатури. В українській морфеміці та дериватології складні словотвірні одиниці в різні часи були предметом вивчення у працях багатьох мовознавців (М. Т. Чемерисов [15], М. Т. Доленко [1], Н. С. Родзевич [9], К. К. Трофимович [14], Л. П. Павленко [7], Н. Ф. Клименко [3; 4], Є. А. Карпіловська [2], А. М. Нелюба [5; 6], З. С. Сікорська [10], О. А. Стишов [11–13] та ін.). Досліджено й описано морфемну структуру юкстапозитів та композитів, їх семантико-словотвірні особливості, синтаксичну типологію. Розкрито механізм творення абревіатур. Визначено види абролексем. Здійснено перші спроби морфемного членування цих слів. Найбільш повне і найґрунтовніше дослідження в українському мовознавстві, в якому описується природа складних слів, – праця Н. Ф. Клименко „Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові" [3]. Незважаючи на значні досягнення в царині морфеміки та дериватології, пов'язані з вивченням складних словотвірних одиниць, залишається чимало питань, які потребують пильної уваги мовознавців до слів, утворених способом складання. Серед них, наприклад, з'ясування словотвірних значень для складних слів, визначення та опис словотвірних типів, за зразком яких складні деривати продукуються, розрізнення лексем,

утворених основоскладанням, та композитоїдів, а також деяких видів абревіатур, дослідження морфемної структури абревіатур, теоретичне обґрунтування таких понять, як аброморфема, аброкорінь, абропрефікс тощо. Важливим питанням залишається вивчення шляхів формування номінативної структури композитів. На часі наукове орфографічне і морфологічне унормування всіх видів складних слів, які нині дуже активно творяться, адже їх продукування (насамперед це стосується деривації складних номенів на базі іншомовних мотивувальних одиниць) супроводжується неусталеністю графічно-орфографічної передачі. Фіксується велика кількість варіативних написань цих лексем. Усі вищеназвані питання є **актуальними** й важливими для вивчення морфемно-словотвірної системи української мови і потребують опрацювання в найближчій **перспективі**.

Мета нашої статті – дослідження активізації способу складання (слово-, основоскладання та абревіації) як однієї із закономірностей розвитку сучасного процесу словотворення в українській мові. **Об'єкт** вивчення – сучасний процес словотворення в українській мові. **Предмет** нашого аналізу – зростання продуктивності способу творення складних слів як важлива ознака дериваційного процесу. Питання вивчення тенденцій розвитку мови загалом та її окремих підсистем завжди було й нині залишається **актуальним**. Його дослідження дозволяє фахівцям прогнозувати, що чекає на мову в майбутньому, яким буде її подальше функціонування.

Спостереження показують, що однією із закономірностей розвитку сучасного українського словотворення є активне продукування складних лексем – юкстапозитів та композитів. Зростання продуктивності способу складання слів – ознака мови перехідних часів в історії розвитку суспільства, до яких належить і нинішній період становлення незалежної України. Пор., наприклад, дуже активний процес творення складних слів, зокрема абревіатур, пов'язаний також із соціально-

політичними змінами в нашій країні у першій половині XX ст. Спробуємо з'ясувати, які причини того, що складні деривати так активно творяться в українській мові нині. Основним середовищем активного продукування лексичних одиниць виступає публіцистичний та розмовний стиль. Важливе місце в цьому належить спілкуванню в Інтернеті. Наше дослідження базується на спостереженнях, які стосуються, головним чином, мови ЗМІ, зокрема мовлення Першого каналу українського радіо. О. А. Стишов відзначає, що „мова українських мас-медіа віддзеркалює стан сучасної української мови, відбиваючи її багатофункціональність, ступінь інтелектуалізації, оновлення та стилістичне перегрупування словника" [12, с. 12]. У ЗМІ виробляються мовні стандарти, формуються певні мовні смаки у слухачів, стимулюється на цій основі їх власна словотворчість. Усе зазначене робить мас-медіа важливим джерелом з погляду дослідження мовних процесів.

Позамовні чинники вимагають, а внутрішньомовні сприяють утворенню багатьох нових слів. Словотвірна імпровізація – одна з найхарактерніших рис сучасного деривaційного процесу. Поява нових слів зумовлена двома основними причинами: одна з них – необхідність якнайточніше та якнайшвидше номінувати предмет, явище, дію, процес тощо, які не мають назви, друга – прагнення до мовної компресії. Відсутність цензури, відчуття свободи, зокрема відчуття внутрішньої свободи, яке з'явилося у громадян, зокрема в журналістів, у зв'язку з бурхливими соціально-політичними змінами в українському суспільстві, матеріалізувалося у процесі словотворчості. Його наслідком є поява багатьох потенційних та оказіональних утворень, серед яких значна кількість юкстапозитів та композитів, наприклад: *агресивно-слухняний, актор-волонтер, аудіогід, банк-одноденка, банкопад, барабанотерапія, бебі-бум, велоспільнота, велошкола, військово-цивільний, водій-оператор, волонтери-ремонтники, гаджетопроникність, грантодавець, гранто-*

інструмент, грантоспоживач, громадянотворення, грошозбиральний, грошопровід, депутат-неофіт, електрозлодій, енергоощадівець, іміджкомплекс, книгочитання, країна-терорист, курсоутворення, ланч-конференція, ленінопад, майстер-клас, мандатоносець, манкуртопарламентар, маркер-рослина, медіа-магнат, медіа-сніданок, монахи-погромники, московськозлодійський, оскароносний, піар-довіра, плащ-трансформер, посадопотоки, президент-втікач, прес-офіцер, прогнозованоаншлаговий, прокуроропад, ректоропад, рок-коляда, самоімідж, сатирик-шовініст, святково-трудовий, сепаратист-гастролер, скайпзв'язок, спільнокошик, старопередноворічний, стресостійкий, стрічконосець, схемоухиляння, тарифоутворення, теплопункт, уряд-камікадзе, урядовець-грубіян, фахівець-іміджмейкер, фури-заручниці, чекісти-імперці, червонохрестівець тощо. Пор. також деривати з ініціальним компонентом *бізнес*: *бізнес-гравець, бізнес-ініціатива, бізнес-комунікації, бізнес-користь, бізнес-лобі, бізнес-мета, бізнесоорієнтований, бізнес-партнер, бізнес-проект, бізнес-режим, бізнес-рішення, бізнес-центр.*

Нерідко серед складних слів фіксуються деривати, одним із компонентів словотвірної структури яких є варваризми в україномовному написанні та в написанні латинською графікою: *арт-хауз*, *бізнесвумен, полісвумен, квест-кімната, джазвумен, джазчілдрен, ньюджаз, ньюзаїзд, онлайн-аудіоекскурсія, онлайнзнущання, онлайнлічильник, онлайн-навчання, офлайнурок, прес-кар, фудпринтер, шоу-рум*, *new-романтик, new-українець, NEXT-покоління* тощо. Майже всі зафіксовані складні словотвірні одиниці – іменники, зрідка – прикметники, утворені складанням слів (*бабак-синоптик, боєць-доброволець, водій-оператор, гастролер-реформатор*), чистим основоскладанням (*московсько-злодійський, родознавець, схемоухиляння, теплопункт*), основоскладанням у поєднанні із суфіксальним способом словотворення (*корупційномісткий, рекламодавець, стрічконосець, червонохрестівець*) та основоскладанням, що поєднується

з безафіксним способом словотворення (*банкопад, казнокрад, кнопкодав, прокуроропад*).

Складні слова, зазначає З. А. Потіха, більш повно виражають нові поняття. У них поєднуються стисліcть і семантична насиченість, проявляється економія мовних засобів [8, с. 163]. Завдяки особливостям своєї структури складні словотвірні одиниці легко поєднують у своєму значенні, на перший погляд, семантично несумісні складники, даючи життя новим поняттям. Цими властивостями складних слів зумовлене значне зростання продуктивності способу складання в мові в перехідні періоди історичного розвитку суспільства. Одна із ознак мови ЗМІ – повсякденність. Складні словотвірні номени, зафіксовані в мовленні Першого каналу українського радіо, спрямовані на відображення щоденної політичної та економічної ситуації в країні та світі, подій, пов'язаних з освітою, наукою, охороною здоров'я, культурою, діяльністю церков різних конфесій, спортом тощо. Особливе місце посідає висвітлення інформації про стан проведення АТО на Сході України, а також усього, що з нею пов'язано. Функція складних дериватів, значна частина яких є новоствореними словами-одноденками, полягає не лише в тому, щоб якнайточніше номінувати те чи інше явище, подію, процес, причетність до них відомих політичних та громадських діячів тощо, але й дати їм певну оцінку. Звернімося до прикладів. У грудні 2013 р. під час революційних подій у Києві було знесено пам'ятник Леніну. Хвиля руйнувань пам'ятників радянському вождю прокотилася по всій країні. Як відображення цього процесу в активний мовний вжиток ЗМІ входить слово *ленінопад*. У зв'язку зі згаданими в країні подіями відбувається звільнення з посад одіозних ректорів вишів, прокурорів – і з'являються такі деривати, як *ректоропад, прокуроропад*, утворені за зразком словотвірного типу, до якого належить лексема *ленінопад*. Зміни у фінансовій системі країни призводять до збанкрутування низки банків. Цей процес отримує назву

банкопад. Голова Нацбанку України заявляє про очищення банківської системи від *зомбі-банків*. Новопризначений Прем'єр-міністр першого післямайданного Кабінету міністрів називає свій уряд *урядом-камікадзе*. Особливості міністрів відображено в семантиці таких складних дериватів, як *гастролер-реформатор, міністр-варяг, міністр-професіонал, міністр-технократ, прем'єр-реформатор, урядовець-грубіян*. Депутати номінуються такими складними словотвірними одиницями, як *депутат-мажоритарник, депутат-неофіт, депутат-прогульник, депутат-радикал, депутат-укропівець, кнопкодав, мандатоносець, манкуртопарламентар*. Опозиційний блок у Верховній Раді України характеризується складним прикметниковим утворенням *московсько-злодійський*. Актуалізується в українській мові, набувши нового змістового наповнення, лексема *волонтер* „той, хто добровільно на безоплатній основі надає допомогу воїнам у зоні АТО, у госпіталях, допомагає вимушеним переселенцям зі Сходу України". На базі слова *волонтер*, відображаючи специфіку волонтерської діяльності, утворюються такі складні номени, як *актори-волонтери, арт-волонтери, артисти-волонтери, волонтери-ремонтники, підприємці-волонтери, психологи-волонтери, юристи-волонтери*. На звільненій від сепаратистів та російських найманців території створюються *військово-цивільні* адміністрації. Етнічні особливості народу *країни-агресора* (*держави-агресора, держави-окупанта*, *країни-злодія, країни-терориста)* знайшли яскраве увиразнення у прикметниковому утворенні *агресивно-слухняний*. Нерідко значення складних словотвірних одиниць можна зрозуміти лише в контексті, у якому вони вживаються. Пор.: *святково-трудові* будні (про роботу естрадних виконавців у святкові дні), *курортно-вогнепальний* роман (про збройний інцидент в одному із міст Закарпаття, пов'язаний з бійцями Правого сектору), *конституційно-коаліційні* зміни (про питання, які розглядалися на одному із засідань Верховної Ради), *посадопотоки*

(про корупційну діяльність, пов'язану з призначенням посад, у вищих ешелонах влади) тощо.

На тлі значного зростання продуктивності слово- та основоскладання спостерігається зниження деривaційної активності абревіатурного способу словотворення, що, очевидно, пояснюється незручністю при користуванні аброутвореннями через непрозорість їх внутрішньої форми. Утім, вона залишається все ж досить високою. Пор.: *АТО*, *БПП*, *ГУРТ* (громадське українське радіо і телебачення), так звана *ДНР*, так звана *ЛНР*, *МАФ* (мала архітектурна форма), *НАБУ* (Національне антикорупційне бюро України), *НЕЦ* (Національно-екологічний центр України), *опоблок, ОСББ* (об'єднання співвласників багатоквартирних будинків). На основі нових та більш давніх українських абревіатур, а також абревіатур, запозичених з англійської мови, активно продукуються похідні утворення: *АТО → атошник*; *ГУРТ → гуртівець* (ініціатор проекту громадського українського радіо і телебачення); *ДНР → деенерівський*, *деенерець*, *деенерівець*; *МАФ → мафівський*; *МВФ → емвеефівський*, *проемвеефівський*; *ОБСЄ → обеесєшник; ОСББ → оесбебешний*, *оесбебешник*; *СУ-29 → сушка; ID → ID-картка; VIP → VIP-персона*, *VIP-боксер, VIP-зона, VIP-клієнт, VIP-палата, VIP-столик, VIP-пішохід, VIP-сектор, VIP-гість, VIP-сауна,VIP-кухня, VIP-заручини, VIP-чиновник; IT → IT-галузь, IT-спеціальність, IT-ікубатор, IT-сфера, IT-рішення, IT-індустрія, IT- розробники, IT-сектор, IT-проект, IT-ринок, IT-компанія, айтішник, студент-айтішник* тощо. З'являються абревіатури-англіцизми, які записуються латинською графікою й вимовляються за англійським зразком: *VIP, DVD, CD, FM, PR, SMS*. Пор. також: *SMS'ка та смс-ка (*розм. *есемеска, есемесочка)*.

Розглянуті вище складні слова виконують не лише номінативну функцію. Нерідко похідні утворення мають ще й інформаційну та емоційно-оцінну функції, що дуже важливо для ЗМІ. Пор., наприклад, лексема *президент-втікач* називає

не будь-якого високопосадовця, який змушений був утікати від гніву обуреного народу й правосуддя, а конкретну особу – В. Януковича. Це найменування колишнього президента актуалізує в уяві слухачів усі трагічні події в країні, пов'язані з його втечею. *Людиною-оркестром* названо Романа Кумника, гуцульського самородка, талановитого музиканта, який віртуозно грав на дуже багатьох народних музичних інструментах. Емоційно увиразнена абревіатура *мінстець* з'явилась як блискавична реакція на призначення Ю. Стеця (за повідомленням мас-медіа, – наближеної до президента особи) очільником ще не створеного Міністерства інформації.

Узагальнюючи вищевикладені міркування, можна **стверджувати**, що активізація складання як способу словотворення є результатом відображення взаємодії мови, зокрема її словотвірної системи, з особливостями розвитку і потребами українського суспільства на сучасному етапі. Саме складні слова (юкстапозити, композити, у першу чергу, та абревіатури) завдяки особливостям своєї словотвірної структури здатні оперативно й максимально адекватно номінувати всі ті нові явища і процеси, які з'являються. Нерідко складні деривати є ключовими словами, які акумулюють і репрезентують інформацію про певні події. З цього погляду вони також становлять значний інтерес.

Перспективу дослідження складних утворень, окрім уже вище названих напрямів їх вивчення, становить визначення механізмів номінації, на яких вони ґрунтуються. На цій основі виникає можливість простежити втілення в мові особливостей національного менталітету та роль у ній глобалізаційних процесів, що, у свою чергу, дозволяє впливати на вектор розвитку мови, на рівні державної політики дбати про її безпеку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Доленко М. Т. Складні прикметники в сучасній українській мові / М. Т. Доленко // Укр. мова в шк. – 1956. – № 1. – С. 18–24.

2. Карпіловська Є. А. Конструювання складних словотвірних одиниць: на матеріалі української мови / Є. А. Карпіловська. – К. : Наук. думка, 1990. – 155 с.

3. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.

4. Морфологічна будова сучасної української мови. – К. : Наук. думка, 1975. – 208 с.

5. Нелюба А. Від графічної економії до нових словотворчих засобів і основ (складання скорочених основ і його наслідки в словотвірній номінації) / А. Нелюба // Вісник Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ : Видавн.-дизайнер. відділ ЦІТ, 2007. – Вип. XV–XVIII. – С. 222–226.

6. Нелюба А. Осново- і словоскладання в контексті словотвірної номінації / А. Нелюба // Вісник Запорізьк. нац. ун-ту. Філологічні науки. – 2006. – № 2. – С. 179–184.

7. Павленко Л. П. Складні іменники – оказіоналізми в поетичному мовленні / Л. П. Павленко // Укр. мова і літ. в шк. – 1983. – № 8. – С. 33–35.

8. Потиха З. А. Современное русское словообразование: пособ. для учителя / З. А. Потиха. – М. : Просвещение, 1970. – 384 с.

9. Родзевич Н. С. Про будову складних слів у сучасній українській мові / Н. С. Родзевич // Укр. мова в шк. – 1952. – № 6. – С. 10–19.

10. Савич К. Абревіатури в українській літературній мові початку XXI століття / К. Савич, З. Сікорська // Вісник Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ : Видавн.-дизайнер. відділ ЦІТ, 2007. – Вип. XV–XVIII. – С. 196–200.

11. Стишов О. Глобалізаційні вияви в словотворенні української і російської мови кінця XX – початку XXI ст. / О. Стишов // Вісник Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ : Видавн.-дизайнер. відділ ЦІТ, 2007. – Вип. XV–XVIII. – С. 204–208.

12. Стишов О. А. Нові абревіатури в мові мас-медіа кінця XX століття / О. А. Стишов // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 33–40.

13. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія / О. А. Стишов. – К. : КНЛУ, 2003. – 388 с.

14. Трофимович К. К. До питання про синтаксичні зв'язки між компонентами складного слова / К. К. Трофимович // Вісник Львівськ. ун-ту. – 1961. – № 1. – С. 108–112.

15. Чемерисов М. Т. Складні іменники в українській мові / М. Т. Чемерисов // Наукові записки Запорізьк. педаг. ін-ту. – Запоріжжя : Прометей, 1957. – С. 173–183.

REFERENCES

1. Dolenko M. T. Skladni prikmetniki v suchasniy ukrains'kiy movi / M. T. Dolenko // Ukr. mova v shk. – 1956. – № 1. – P. 18–24.

2. Karpilovs'ka Є. A. Konstruyuvannya skladnikh slovotvirnikh odinits' : na materiali ukrains'koi movi / Є. A. Karpilovs'ka. – K. : Nauk. dumka, 1990. – 155 p.

3. Klimenko N. F. Slovotvorcha struktura i semantika skladnikh sliv u suchasniy ukrains'kiy movi / N. F. Klimenko. – K. : Nauk. dumka, 1984. – 251 p.

4. Morfologichna budova suchasnoi ukrains'koi movi. – K. : Nauk. dumka, 1975. – 208 p.

5. Nelyuba A. Vid grafichnoi ekonomii do novikh slovotvorchikh zasobiv i osnov (skladannya skorochenikh osnov i yogo naslidki v slovotvirniy nominatsii) / A. Nelyuba // Visnik Prikarp. nats. un-tu im. V. Stefanika. Filologiya. – Ivano-Frankivs'k : Vidavn.-dizayner. viddil TsIT, 2007. – Vip. XV–XVIII. – P. 222–226.

6. Nelyuba A. Osnovo- i slovoskladannya v konteksti slovotvirnoi nominatsii /A. Nelyuba // Visnik Zaporiz'k. nats. un-tu. Filologichni nauki. – 2006. – № 2. – P. 179–184.

7. Pavlenko L. P. Skladni imenniki – okazionalizmi v poetichnomu movlenni / L. P. Pavlenko // Ukr. mova i liter. v shk. – 1983. – № 8. – P. 33–35.

8. Potikha Z. A. Sovremennoe russkoe slovoobrazovanie : posob. dlya uchitelya / Z. A. Potikha. – M. : Prosveshchenie, 1970. – 384 p.

9. Rodzevich N. S. Pro budovu skladnikh sliv u suchasniy ukrains'kiy movi / N. S. Rodzevich // Ukr. mova v shk. – 1952. – № 6. – P. 10–19.

10. Savich K. Abreviaturi v ukrains'kiy literaturniy movi pochatku XXI stolittya / K. Savich, Z. Sikors'ka // Visnik Prikarp. nats. un-tu im. V. Stefanika. Filologiya. – Ivano-Frankivs'k : Vidavn.-dizayner. viddil TsIT, 2007. – Vip. XV–XVIII. – P. 196–200.

11. Stishov O. Globalizatsiyni viyavi v slovotvorenni ukrains'koi i rosiys'koi movi kintsya XX – pochatku XXI st. / O. Stishov // Visnik Prikarp. nats. un-tu im. V. Stefanika. Filologiya. – Ivano-Frankivs'k : Vidavn.-dizayner. viddil TsIT, 2007. – Vip. XV – XVIII. – P. 204–208.

12. Stishov O. A. Novi abreviaturi v movi mas-media kintsya XX stolittya / O. A. Stishov // Movoznavstvo. – 2001. – № 1. – P. 33–40.

13. Stishov O. A. Ukrains'ka leksika kintsya XX stolittya (na materiali movi zasobiv masovoy informatsii) : monografiya / O. A. Stishov. – K. : KNLU, 2003. – 388 p.

14. Trofimovich K. K. Do pitannya pro sintaksichni zv'yazki mizh komponentami skladnogo slova / K. K. Trofimovich // Visnik L'vivs'k. un-tu. – 1961. – № 1. – P. 108–112.

15. Chemerisov M. T. Skladni imenniki v ukrains'kiy movi / M. T. Chemerisov // Naukovi zapiski Zaporiz'k. pedag. in-tu. – Zaporizhzhya : Prometey, 1957. – P. 173–183.

Н. М. Хрустык

АКТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ: СЛОЖНЫЕ СЛОВА

Статья посвящена исследованию активных процессов словообразования в современном украинском языке на материале СМИ. Рассматривается вопрос образования сложных слов (юкстапозитов, композитов, аббревиатур). Отмечено, что юкстапозиты, композиты, в первую очередь, и аббревиатуры благодаря особенностям словообразовательной структуры способны оперативно и максимально адекватно номинировать новые явления и процессы. Нередко сложные дериваты являются ключевыми словами, которые аккумулируют и представляют информацию об определенных событиях. Анализируются причины активизации сложения как способа словообразования.

Ключевые слова: развитие украинского языка, СМИ, активные процессы словообразования, сложные слова.

N. M. Khrustyk,
Candidate of Philology,
Associate Professor of Ukrainian Language Department,

Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (099)319-42-17

ACTIVE PROCESSES OF WORD FORMATION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE: COMPLEX WORDS

Summary

The article is devoted to word formation as an active modern process of developing the Ukrainian language. Complex words (juxtaposed words, composites, abbreviations) were outlined and defined in works by M. T. Chemerisov, M. T. Dolenko, N. Ph. Klimenko, A. M. Nelyuba, O. A. Stishov and others. The **purpose** of our research is to study word composition as an active modern derivational process in the Ukrainian language. The **object** of the research is word formation in modern Ukrainian language. The **subject** of our research is word composition as an active modern derivational process in the Ukrainian language. To reach the aim we had to solve the following **problems**: to outline complex words (juxtaposed words, composites, abbreviations) as an active modern trend in Ukrainian mass media; to study characteristics of this trend and find out what causes the word formation. **Methodology**: the descriptive method, the continuous sampling method, the method of morphemic and derivational analysis. **Results**. The word composition is the main modern trend in derivation development in the Ukrainian language.

Key words: functioning of the Ukrainian language, mass media, an active trend, derivation development, complex words.

Надійшла до редакції 15.09.2016 р.

Лексика, фразеологія, стилістика та методика викладання слов'янських мов

УДК 371. 811.161
Е. В. Абламская,
кандидат филологических наук, доцент кафедры филологии (прикладная лингвистика)
Николаевского национального университета
имени В. А. Сухомлинского,
ул. Никольская, 24, г. Николаев, 54030, Украина,
тел. : (0512)37-88-32,
elena.ablamskaya@yandex.ua

ОСОБЕННОСТИ СИНТАКСИСА ПОЭТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА МАРКА ЛИСЯНСКОГО

В статье даётся понятие поэтического дискурса, излагается подробный анализ односоставных предложений, обнаруженных в творческом наследии известного современного поэта Марка Лисянского, активное использование которых играет немаловажную роль в формировании идиостиля автора на протяжении всего его творчества. В статье проводится сопоставительный анализ употребления тех или иных типов односоставных предложений в поэзии автора для определения их роли в создании идиостиля поэта. Установлено, что для творчества поэта характерны определённо-личные предложения с главным членом, выраженным глаголом в форме первого лица единственного числа настоящего времени, что объясняется отнесённостью описываемой в стихотворении ситуации к лирическому „Я".

Ключевые слова: поэтический дискурс, синтаксис, односоставные предложения, Марк Лисянский.

Понятие „дискурс" – одно из самых интенсивно применяемых в современных гуманитарных, политических, масс-медийных кругах. Определение данного понятия

вызывает значительные сложности в силу того, что оно оказалось востребованным в пределах целого ряда научных дисциплин. И вполне естественно, что многозначность термина „дискурс" и его использование в различных областях гуманитарного знания порождают разные подходы к трактовке значения и сущности этого понятия. Тем не менее можно говорить о том, что благодаря усилиям учёных различных областей теория дискурса оформляется в настоящее время как самостоятельная междисциплинарная область, отражающая общую тенденцию к интеграции в развитии современной науки.

Поэтический дискурс сегодня осознаётся как самостоятельный тип дискурса. „С позиций дискурсивного осмысления поэзия представляет собой общение особого рода, насыщенное глубинными эмоциональными переживаниями и выражаемое в эстетически маркированных языковых знаках" [3, с. 326]. Поэтический дискурс − это взаимодействие составляющих „автор – текст" и „читатель – текст", в котором текст является звеном, соединяющим эстетическую деятельность продуцента и реципиента в гетерогенное целое поэтического дискурса" [7]. Ю. С. Степанов утверждает, что дискурс существует в текстах, за которыми встаёт „определённая грамматика, особый лексикон, особые правила словоупотребления и синтаксиса, особая семантика − в конечном счёте − особый мир" [8]. Поэтический дискурс являет собой материальную фиксацию процесса поэтической коммуникации и рассматривается как целенаправленное социальное действие. Данный подход к художественному тексту был предложен Л. С. Выготским. По его словам, „искусство есть действие социальное, общественная техника чувства, орудие общества, посредством которого оно вовлекает в круг социальной жизни самые интимные и самые личные стороны нашего существа" [2, с. 281]. Главная функция поэтического текста – передача эстетической информации, поскольку только она является „единственным постоянным признаком языка поэтического" [7].

Поэтический дискурс является персональным типом дискурса, который восходит к выраженным Я-интенциям автора [7], что говорит о необходимости изучения индивидуального стиля каждого писателя и поэта в отдельности.

Наше исследование посвящено изучению и анализу творческого наследия современного поэта Марка Лисянского, известного не только на родине, но и далеко за её пределами. Тема актуальна, поскольку его творчество на сегодняшний день не исследовано ни с литературной, ни тем более с лингвистической точки зрения. Поэзии М. Лисянского присущи ценнейшие качества лирики – словесный и синтаксический лаконизм, смысловая уплотнённость и эмоциональная наполненность строки, что позволило многие стихи автора положить на музыку. У каждого писателя свой синтаксический рисунок, своя система предпочтений, наиболее органичная его художественному миру. Синтаксическая структура художественного текста напрямую связана с поэтическим замыслом и языковой личностью автора.

Цель настоящей научной работы заключается в исследовании роли односоставных предложений в создании авторского стиля Марка Лисянского, активное использование которых играет немаловажную роль в формировании идиостиля автора на протяжении всего его творчества.

Специфика односоставных конструкций заключается в том, что предикативная основа предложения представлена одним главным членом, который самостоятельно выражает предикативный признак (модальность, темпоральность, персональность). При этом структура односоставных предложений не является неполной, так как целостность организующего центра не требует восполнения подлежащим или сказуемым [1].

Нами были выявлены следующие структурно-семантические типы односоставных предложений в поэтическом творчестве М. Лисянского. Чаще других встречаются определённо-личные предложения с главным членом, выраженным

глаголом в форме первого лица единственного числа настоящего времени, что объясняется отнесённостью описываемой в стихотворении ситуации прежде всего к лирическому „Я": *Судьбу* ***измеряю*** *работой, /* ***Живу****, не склонив головы* (*Ещё одно „увы"*); *До сей поры* ***плыву*** *на той волне / И* ***слышу*** *тот неповторимый голос* (*Обухова поёт*). Определённо-личные предложения с главным членом, выраженным глаголом будущего времени, употребляются реже: ***Умоюсь*** *дождевой водой / И* ***породнюсь*** *с землёй и небом* (*Умоюсь дождевой водой*…).

Вторую позицию занимают определённо-личные предложения с главным членом, выраженным глаголом в форме первого лица множественного числа будущего времени: *Всех товарищей* ***помянем****, Отошедших в мир иной* (*Приходи*); ***Уйдём*** *из холода в тепло, / Вино* ***заменим*** *крепким чаем* (*Два века*). Предложения с главным членом, выраженным глаголом настоящего времени, единичны: ***Глядим*** *на горы долго-долго / Среди столетий тишины* (*Песчаная горка*). Определённо-личные предложения используются М. Лисянским для обозначения действия или состояния непосредственных участников речи – говорящего или собеседника. Они придают его поэтической речи динамичность и экспрессивно-эмоциональный оттенок; убыстряют речь, делают её более выразительной. Треть всех односоставных предложений являются определённо-личными.

Следующими по значимости в поэзии М. Лисянского являются неопределённо-личные предложения, в которых внимание говорящего и адресата речи сосредоточено на действии, действующее лицо остаётся в тени. Субъект действия намеренно представлен как лицо неопределённое с тем, чтобы привлечь к нему внимание собеседника. Для формирования неопределённо-личных конструкций поэтом используется преимущественно форма глагола третьего лица множественного числа настоящего и (реже) будущего времени: *А ещё над ней* ***колдуют****, / А ещё над ней* ***поют*** (*Дымково*).

Реже в творчестве поэта встречаются неопределённо-личные предложения с главным членом, выраженным глаголом множественного числа прошедшего времени: *Ах, как пламенно* ***любили****, / Как божественно* ***клялись****!* (*Молва*). Употребление подобных конструкций позволяет Лисянскому акцентировать внимание на глаголе-сказуемом, непосредственно на действии, а субъект действия отодвигается на задний план, вуалируется, что способствует формированию релевантной для лирики категории неопределённости, а также стилистического приёма умолчания, придания поэтическому контексту флёра загадочности, таинственности или иронической коннотации; в некоторых случаях при помощи подобной односоставной конструкции подчёркивается незначительность личности агенса. Сведения о ней обычно черпаются из контекста или подсказываются ситуацией. Употребление неопределённо-личных предложений зависит от того, важно ли автору знание читателем производителя действия и количество лиц. Подчёркнутая глагольность придаёт неопределённо-личным предложениям особый динамизм. Среди односоставных личных предложений самой малочисленной в творчестве поэта оказалась группа обобщённо-личных предложений, основным назначением которых является образное выражение общих суждений, широких обобщений, поэтому действие в подобных конструкциях относится к любому (обобщённому) лицу. Семантической особенностью глагольных форм обобщённо-личных предложений является обозначение вневременности. При помощи таких предложений автор излагает советы, пожелания, приказы. Самой употребляемой формой выражения главного члена в подобных предложениях являются глаголы второго лица единственного числа повелительного наклонения: *Словно рану в груди ножевую, /* ***Принимай****, как свою, боль чужую!* (*И себе и тебе*); ***Не смотри*** *со своей колокольни / На чужую нужду и беду, /* ***Не плутай*** *по дорожкам окольным, /* ***Выбирай*** *путевую звезду* (*И себе и тебе*).

Иногда в обобщённо-личных предложениях заключены философские размышления Лисянского. В таких случаях автор использует глаголы второго лица единственного числа изъявительного наклонения: ***Глядишь**, на жизнь не сетуя, / Боготворя ее, Не в зеркало столетия, А в зеркало свое* (*Глядишь, на жизнь не сетуя*). По сравнению с личными безличные предложения в творчестве Марка Лисянского гораздо более многообразны и по грамматической структуре, и по смыслу. Особенностью таких предложений, как известно, является отсутствие в них подлежащего.

Самой многочисленной оказалась группа безличных предложений с главным членом, выраженным словами категории состояния со значением физического или психического состояния человека: *Мне очень **жаль** зарю* (*Горит заря вечерняя*); *Мне **стало душно** и **больно*** (*Горит заря вечерняя*); *Мне **было бы** очень **печально*** (*22 июня*). Лисянским активно используются безличные предложения с главным членом, передающим яркие модальные смыслы (возможности, невозможности) в сочетании с инфинитивом. Причём препозиция инфинитива, выделяющая его как коммуникативный центр, не изменяет структуры предложения: ***Не надо** юность **торопить**!* (*Не надо*); *Мне **было бы жить невозможно*** (*Мне было бы…*); *На меня **обижаться не надо*** (*На меня обижаться не надо*); *Уже **пора писать** мне о любви…* (*Уже пора писать мне о любви*); ***Печалиться**, **тревожиться** / **Не надобно** пока* (*Была б любовь*); *Тут никакому горю / **Нельзя помочь*** (*Была б любовь*).

Обнаружены также в стихотворениях Лисянского отрицательно-генитивные безличные предложения, указывающие на отсутствие чего-либо:

*Особенно когда тебе / Семнадцати **нет**, / От радости до ярости / Тебе износа **нет*** (*От юности до старости*); *У любви **нет** предела и меры* (*Москва*). Изредка автор употребляет безличные предложения с главным членом, выраженным безличным глаголом или личным глаголом

в безличном употреблении: *Тут мне* ***дышится*** *счастливо* (*В Дивногорске*).

Номинативные предложения как очень краткие, но семантически ёмкие и выразительные структуры также играют немаловажную роль в формировании стихотворных текстов и создании авторского стиля поэта. Называя предметы и явления, констатируя их наличие, указывая место, время и т.д., номинативные предложения сразу же вводят читателя в обстановку действия. Номинативные конструкции в поэзии Лисянского – это, как правило, описательные ряды, рассказывающие читателю об окружающей лирического героя обстановке, о природных явлениях, наблюдаемых в режиме „здесь" и „сейчас": ***Вселенная***, ***Отечество***, ***Москва*** (*Впервые*); ***Солнце***. ***Снег***. ***Тишина*** (Левитанский март); ***Кусты***, ***деревья***, ***птицы***, ***люди*** (*Последний снег*). Главный член номинативных предложений выражен только существительным в именительном падеже. В основном обнаружены бытийные предложения, главные члены которых представляют собой однородные ряды существительных, соединённых сочинительной связью посредством союза *и*: *Душа, и* ***тишина***, *и* ***синева***, / *И* ***дружба***, *и* ***разлука***, *и* ***тревога,*** / *И* ***песня***, *и* ***надежда***, *и* ***дорога*** (*Впервые*). Иногда главные члены соединяются попарно: ***Семя*** *и* ***лес***, ***Капля*** *и* ***море***, ***Дом*** *и* ***страна*** (*В малом большое*). Реже встречаются оценочно-бытийные предложения со значением эмоциональной оценки: ***Преодоление!*** (*Преодоление*).

Большинство номинативных предложений в творчестве Лисянского нераспространённые. Однако встречаются распространенные номинативные предложения: *Золотые* ***шары***, *золотые* ***шары*** (*Золотые шары*); *Чистый* ***снег*** (*Ранние сумерки*); *Морская* ***соль***. *Морская* ***пена*** (*Два моря*); *Прощальный* ***снег***, *Печальный* ***снег***, *Последний свежий снег в апреле* (*Последний снег*); *Иные* ***времена***, *Иные* ***вести***, *Иные* ***имена***, *Иные* ***песни!*** (*Иные времена*). Номинативные предложения в стихотворениях Марка Лисянского фиксируют экспрес-

сивность, фрагментарность, одновременно дают большую ёмкость содержания, создают образную, зримую картину природы, состояния героя, запечатлевает одно мгновение, один кадр, дают возможность читателю додумать, домыслить, представить общую картину.

Таким образом, результаты исследования поэтического дискурса Марка Лисянского показали, что поэт достаточно активно использует в своём творчестве односоставные предложения. Они играют существенную роль в создании его авторского стиля. Подобные синтаксические конструкции в лаконичной и ёмкой форме позволили поэту ярко и красочно сформулировать мысль, придать стихотворениям динамичность и эмоциональность, акцентировать внимание на нужных объектах или субъектах. В большей степени творчеству поэта характерны определённо-личные предложения с главным членом, выраженным глаголом в форме первого лица единственного числа настоящего времени, что объясняется отнесённостью описываемой в стихотворении ситуации прежде всего к лирическому „Я". Самой малочисленной в творчестве поэта оказалась группа обобщённо-личных предложений, основным назначением которых является образное выражение общих суждений, широких обобщений. Данное исследование открывает перспективы для дальнейшего изучения особенностей синтаксиса поэтического наследия Марка Лисянского, одного из значимых поэтов современности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2004. – 512 с.

2. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 480 с.

3. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.

4. Лисянский М. С. Из книжки моей записной: Стихи / М. С. Лисянский. – М. : Новый мир, 1993. – № 11. – 91 с.

5. Лисянский М. С. Одна мелодия: Новая книга стихотворений / М. С. Лисянский. – М. : Сов. писатель, 1992. – 208с.

6. Лисянский М. С. Почта полевая: стихи и песни / М. С. Лисянский. – М. : Воениздат, 1963. – 103 с.

7. Монгилева Н. В. Семантическое пространство поэтического дискурса: дис. … канд. филол. наук: 10.02.19. / Н. В. Монгилева. – Челябинск, 2004. – 168 с. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.dslib.net/jazyko-znanie/semanticheskoe-prostranstvo-pojeticheskogo-diskursa.html

8. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности // Язык и наука конца XX века. Сб. статей / Ю. С. Степанов. – М. : РГГУ, 1995. – С. 35–73. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http: //www. philologoz. ru / ling / stepanov.htm

REFERENCES

1. Babaytseva V. V. Sistema odnosostavnykh predlozheniy v sovremennom russkom yazyke / V. V. Babaytseva. – M. : Drofa, 2004. – 512 p.

2. Vygotskiy L. S. Psikhologiya iskusstva / L. S. Vygotskiy. – Rostov-na-Donu : Feniks, 1998. – 480 p.

3. Karasik V. I. Yazykovye klyuchi / V. I. Karasik. – M. : Gnozis, 2009. – 406 p.

4. Lisyanskiy M. S. Iz knizhki moey zapisnoy: Stikhi / M. S. Lisyanskiy. – M. : Novyy mir, 1993. – № 11. – 91 p.

5. Lisyanskiy M. S. Odna melodiya: Novaya kniga stikhotvoreniy / M. S. Lisyanskiy. – M. : Sov. pisatel', 1992. – 208 p.

6. Lisyanskiy M. S. Pochta polevaya: stikhi i pesni / M. S. Lisyanskiy. – M. : Voenizdat, 1963. – 103 p.

7. Mongileva N. V. Semanticheskoe prostranstvo poeticheskogo diskursa : dis. … na soiskanie uchen. stepeni kand. filol. nauk: 10.02.19. / N. V. Mongileva. – Chelyabinsk, 2004. – 168 p. – [Electron resource]. – Access mode: //www.dslib.net/jazyko-znanie/semanticheskoe-prostranstvo-pojeticheskogo-diskursa.html

8. Stepanov Yu. S. Al'ternativnyy mir, Diskurs, Fakt i printsip Prichinnosti // Yazyk i nauka kontsa XX veka. Sb. statey / Yu. S. Stepanov. –

M. : RGGU, 1995. – P. 35–73. – [Electron resource]. – Access mode:: http: //www. philologoz. ru / ling / stepanov.htm

О. В. Абламська

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИСУ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ МАРКА ЛИСЯНСЬКОГО

У статті розглянуто поняття поетичного дискурсу, подано детальний аналіз односкладних речень, виявлених у творчій спадщині відомого сучасного поета Марка Лисянського, активне використання яких відіграє важливу роль у формуванні ідіостилю автора протягом усієї його творчості. Здійснено порівняльний аналіз уживання тих чи інших типів односкладних речень в поезії автора для визначення їх ролі у створенні ідіостилю поета. Встановлено, що для творчості поета характерні односкладні речення з головним членом, вираженим дієсловом у формі першої особи однини теперішнього часу, що пояснюється віднесеністю описуваної ситуації до ліричного „Я".

Ключові слова: поетичний дискурс, синтаксис, односкладні речення, Марк Лисянський.

E.V. Ablamskaya,
Candidate of Philology,
Associate Professor of Applied Linguistics Department
Mykolayiv National University named after V. Sukhomlynsky,
24, Nykholska St., Mykolayiv, 54030, Ukraine,
tel. : 37-88-32,
elena.ablamskaya@yandex.ua

FEATURES OF MARK LISYANSKY'S POETIC DISCOURSE SYNTAX

The article is devoted to studying the role of one-member sentences in a poetic discourse of the famous contemporary poet Mark Lisyansky. The theme is relevant since the works of this author are not currently studied both literarily and linguistically. As the subject of the research one-member sentences have been selected. The purpose of the research is to

determine the role of one-member sentences in the creation of the author's (Lisyansky) individual style. The article presents a comparative analysis of the use of certain types of one-member sentences in the author's poetry to define their role in the creation of the poet's individual style. The result of the study showed that one-member sentences were actively used in the poetic discourse of Mark Lisyansky, particularly nominal ones. It is explained by the situation described in the first person singular, lyrical „I am". Constructions with impersonal-predicative words as principle parts, referring to the physical or mental condition of the lyrical character, are most often used among the impersonal sentences. Generalized-personal sentences appeared least important. Their main purpose is figurative expression of general propositions, generalizations that are not common for the author's poetry. The results can be used as illustrations, samples in the study of the syntax of the Russian language, and also in the linguistic analysis of the literary text in high school. This study gives opportunity for further investigation into syntax features of Lisyansky's poetic heritage, as he is one of the most important poets of our time. The article deals with the concept of poetic discourse, presents a detailed analysis of one-member sentences found in the creative heritage of the famous contemporary poet Mark Lisyansky. Their active use plays an important role in the author's individual style (idiostyle) formation throughout his career. A comparative analysis of the use of certain types of one-member sentences in the author's poetry has been carried out to define their role in the creation of the poet's individual style.

Key words: poetic discourse, syntax, one-member sentence, Mark Lisyansky.

Надійшла до редакції 07.07.2016 р.

УДК [811.162.1+811.161.1]'374
Е. А. Войцева,
доктор филологических наук, профессор,
заведующая кафедрой общего и славянского языкознания
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Французский бульвар 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,
тел. : +38(048)776-04-42,
movoznavstvo98@gmail.com

ПОЛЬСКАЯ КУЛЬТУРНО-МАРКИРОВАННАЯ ЛЕКСИКА В СОВРЕМЕННОЙ ПОЛЬСКО-РУССКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Статья посвящена проблеме репрезентации национально-специфических различий между контактирующими языками – польским и русским. Обосновывается актуальность линвокультуроведческого подхода, так как фоновые знания, не совпадающие при сравнении двух культур, могут стать препятствием для адекватного взаимопонимания в процессе овладения коммуникативной компетенцией, а в ряде случаев вызвать неправильное восприятие другой славянской культуры и ее языковых элементов. Исследование польской лексики с культурным компонентом в семантике, представленной в современных польско-русских словарях, свидетельствует о том, что она в определенной степени эксплицитно и имплицитно репрезентирует национальную культуру поляков.

Ключевые слова: лексикография, культурно-маркированная лексика, безэквивалентная лексика, фоновая лексика, русский язык, польский язык.

Проблема диалога и взаимопонимания культур является ключевой в теории и практике преподавания славянских языков. Овладение грамматической системой иностранного языка недостаточно для адекватной коммуникации, так как концептосферы разных народов „как области мыслительных образов, представляющих структурированное знание людей” (З. Д. Попова, И. А. Стернин) [11, с. 13] существенно отличаются и по составу концептов, и по принципам их структурирования. Национальная специфика концептосферы находит свое отражение в культурно-маркированной специфике языковых знаков как единиц семантического пространства языка, в их значении [11, с. 23].

Языковая картина мира представляет различные области окружающей действительности, в том числе культурную сферу. Наиболее выразительно особенности ее отражения проявляются на лексическом уровне, поскольку именно он

является своеобразным ориентиром в освоении и „прочтении" мира [3, с. 6]. Отметим, что в современной антрополингвистике проблемы, связанные со взаимодействием языка и духовного мира человека, языка и познания, языка и культуры, исследовали Я. Анусевич, Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, Е. Бартминский, В. П. Белянин, А. Бужинская, А. Вежбицкая, Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров, В. Г. Гак, Ю. Н. Караулов, Н. Г. Комлев, Е. С. Кубрякова, В. Н. Телия, А. Д. Шмелев.

К компонентам культуры, несущим национально-специфическую окраску и нуждающимся в номинации, И. Ю. Марковина и Ю. А. Сорокин относят: „1) традиции (или устойчивые элементы культуры), обычаи (определяемые как традиции в „соционормативной" сфере культуры), обряды (выполняющие функцию неосознанного приобщения к господствующей в данной культуре системе нормативных требований); 2) бытовую культуру (или традиционно-бытовую культуру), тесно связанную с традициями и др." [8, с. 77]. Культурный компонент значения слова как „экстралингвистическое содержание, которое прямо и непосредственно отражает обслуживаемую языком национальную культуру" [1, с. 95], может выявляться в процессе сопоставления языков с помощью: 1) ассоциативного эксперимента; 2) данных лексикографических источников; 3) анализа информации от лиц, изучающих иностранный язык; 4) экспликации информации, содержащейся в текстах (бытовых, публицистических, художественных) [4, с. 126–124].

Однако вопросы, касающиеся того, насколько словарный запас каждого языка подвержен влиянию культуры его носителей, как отражается культурная специфика в лексических системах разных языков, в словарном составе изучаемого и неродного языка, принадлежат к нерешенным и дискуссионным в современном языкознании. Так, например, существуют крайние точки зрения: „Национально-культурная специфика слова в словаре отдельно, как правило, не

отражается, так как эти семантические компоненты относятся к разряду периферийных для значения и присутствуют имплицитно" [1, с. 95].

Интерес к обучению иностранцев польской культуре в методике преподавания польского языка наблюдается со второй половины 90 гг. XX в. Национально-культурное своеобразие польского языка как иностранного рассматривалось в работах П. Гарнцарека, П. Гембала, У. Добеш, В. Медунки и др. [15, s. 16; 5; 6]. Культуроведческий подход в обучении польскому языку как иностранному выходит на первый план, так как содержание, не совпадающее при сравнении двух культур, может стать препятствием для адекватного взаимопонимания в процессе коммуникации. „Невнимание в процессе обучения к культурным элементам (или смыслам, обусловленным культурой) может затруднить коммуникацию, адаптацию новых культурных кодов, и даже вызвать явление так называемого культурного шока. Потому введение материалов с культурным компонентом следует начинать уже на вводном этапе изучения языка" [14, s. 119]. Культурный шок возникает „по причине несовпадения культур, является следствием неполной аккультурации учащегося, незнания или непонимания им норм новой для него культуры" [1, с. 97]. Кроме того, в процессе обучения может наблюдаться лингвистический шок – состояние удивления (смеха, смущения), проявляемое при восприятии языковых элементов (сочетаний звуков, слов, словосочетаний), звучащих на родном языке смешно или неприлично, например, в польском языке *pukać* „стучать", *puk-puk* „стук-стук", *żłobek* „ясли", *blada* „бледная" и др. В межкультурном общении по мере усвоения иностранного языка культурный и лингвистический шок могут постепенно исчезнуть [1, с. 100–102].

На основании анкетирования студентов, изучающих польский язык как иностранный, П. Гарнцарек констатирует: „Образ нашей культуры не оставляет единого целого, так как степень интереса к обучению польского языка и мотива-

ция у учащихся разные" [13, s. 128]. И хотя славянские культуры и языки генетически родственны, однако вследствие самостоятельного исторического и социального развития у них появились культурные отличия.

Исходя из того, что вопросы изучения фиксации в славянских языках культурных явлений принадлежат к актуальным и нерешенным проблемам славистики, **цель** нашего исследования состоит в анализе способов лексикографической репрезентации культурно-специфической информации, содержащейся в лексике польского языка с культурно-маркированным компонентом. Особое внимание уделено специфике концептуальных областей, представленных в рассматриваемом языковом массиве, его способности отображать устойчивые культурные элементы, содержащие познавательные и ценностные приоритеты польского народа.

Материалом для анализа послужила польская лексика с культурно-маркированным компонентом – 595 слов и словосочетаний, собранных методом сплошной выборки из современных толковых словарей польского языка и переводных польско-русских словарей. При отборе польской лексики с культурным компонентом мы опирались на следующие критерии: 1) полное отсутствие лексического соответствия польской языковой единицы в русском языке; 2) несовпадение коннотативных оттенков лексем в польском и русском языках. Собранные таким образом вербальные единицы отличает семантическая связь языка и культуры, которая в конечном итоге обусловлена национальной культурой [10, с. 98–101].

Для обозначения рассматриваемых языковых знаков в научно-методической литературе используются следующие термины: *elementy wyrażające treści kulturowe* [14, s. 119], *jednostki językowe z komponentem narodowo-kulturowym*; *leksyka zdeterminowana kulturowo* [14, s. 196]; *межъязыковые лексические соответствия* (лексические эквиваленты и переводные соответствия) „слова двух языков, имеющие об-

щие семантические компоненты с единицей другого языка, которые могут использоваться для взаимного перевода хотя бы в некоторых контекстах" [11, с. 27]; *лексика с национально-культурным компонентом* [2, с. 132]; *национально-специфическая лексика* и др. Мы используем термин *культурно-маркированная лексика*, под которым понимаем слова и словосочетания, содержащие дополнительную культурную информацию, с помощью которой вербализируется языковая картина мира определенного народа.

В двуязычных словарях последовательно, хотя и не всегда подробно, фиксируются культурно-маркированные языковые единицы, безэквивалентные и неполноэквивалентные слова и словосочетания, в семантике которых зафиксирован лексический фон („ореол всевозможных непонятийных представлений носителей культуры") [1, с. 95], в частности, информация о людях, их бытовых, социальных и духовных потребностях, результатах их деятельности, например: *gazda* „газда – крестьянин, хозяин (у горцев Татр)" [БПР, т. 1, с. 226]; „*region*. podhalański i karpacki właściciel gospodarstwa wiejskiego; gospodarz" [SJP]; *kujawa* „*обл*. 1) пески, беспородный песчаный грунт; песчаный холм; 2) северный ветер" [БПР, т. 1, с. 371] „*gw*. jałowy, nieurodzajny, piaszczysty grunt; piaszczysta wydma leśna; wiatr północny" [SJP]; *jabłczanka* „яблочный суп" [БПР, т. 1, с. 283]; „zupa z jabłek" [SJP]; *kitla* „парадный мундир польского шахтера" [БПР, т. 1, с. 320] „tradycyjny strój górniczy, kaftan ozdobiony złotymi guzikami i aksamitnym obszyciem" [SJP]; *dziwożona* „*фольк*. лесной (горный) дух в образе женщины" [БПР, т. 1, с. 186]; „mityczna postać kobiety, według wierzeń poety, przebywająca w górskich rozpadlinach, dołach, pieczarach; rusałka, boginka (zwykle złośliwa)" [SJP]. Безэквивалентные номинации чаще всего транслитерируются на русский язык (при транслитерации происходит „передача букв одной письменности посредством букв другой письменности; при написании заимствованных и калькированных слов, при передаче собственных имен"

[СЛТ, с. 30]) и снабжаются пояснениями, например: *Barbórka Барбурка* (традиционный праздник польских шахтеров – 4 декабря); *dożynki дожинки* (праздник урожая) [НПР, с. VII]. Следует отметить, что до нашего времени отсутствует польский лингвострановедческий словарь, а в имеющихся фактических источниках не зафиксированы названия, обозначающие понятия, важные для польской культуры (*orzeł biały, mazurek Dąbrowskiego, demokracja szlachecka, Konstytucja 3 Maja, liberum veto* и др.), либо их толкование является неполным или устаревшим, например: *andrzejki* „народный обряд с гаданием накануне Дня святого Андрея (29 ноября)" [БПР, т. 1, с. 33; НПР, с. 7]; ср.: „wieczorna zabawa młodzieży w wigilię św. Andrzeja (29 listopada), połączona z rozmaitymi wróżbami dotyczącymi przyszłości uczestników zabawy" (SJP); *bamber* „хозяин-немец (в языке польских батраков)" [БПР, т. 1, с. 52], ср.: „chłop, wieśniak-Niemiec (czasem z odcieniem pogardliwym); szwab" [SJP].

Нерешенным и дискуссионным является вопрос о том, какая часть лексического значения содержит культурный компонент. Как известно, лексическое значение состоит из следующих компонентов: 1) предметно-понятийного (денотативного); 2) структурного (парадигматика и синтагматика); 3) коннотативного – эмоциональные, оценочные, стилистические оттенки значения. В ряде исследований высказывается мысль о том, что культурная информация содержится в коннотативном компоненте значения языковых знаков [11]. Так, Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров считают, что структура семемы (значения слова) состоит из двух частей: 1) лексического понятия; 2) лексического фона [4, с. 44], который репрезентирует культурные смыслы. Культура фиксируется в слове, словосочетании, утверждает В. П. Белянин, однако существуют *лингвистические* представления (культурный компонент значения слова фиксирует лексический фон) и *психолингвистические* (фоновые знания существуют не в форме семантических долей слов и

словосочетаний, а в форме многочисленных логических импликаций и пресуппозиций, „это знание не языковое, а пресуппозициальное, внутренняя идеальная модель внешнего материального мира или его фрагмента") [1, с. 95].

По мнению З. Д. Поповой, И. А. Стернина, „национальная специфика семантики языковой единицы (ее отличие по компонентам значения от сходных единиц языка сравнения) обнаруживается на *всех языковых уровнях*, но лишь денотативная национальная специфика семантики слова, а также специфика, выявившаяся в таких компонентах коннотации, как эмоция, оценка и усилительность, могут быть интерпретированы как отражение национальной специфики соответствующих концептов" [11, с. 26; 28]. Таким образом, выявление культурно-маркированной лексики возможно в процессе установления отличий в денотативном и в коннотативном компонентах семантики.

На форму отражения культурных смыслов оказывает влияние неодинаковая степень культурных связей, выражаемых в русском языке **эксплицитно** при обозначении польских реалий, предметов материальной культуры, символов – в безэквивалентной лексике (*jasełka, widowisko jasełkowe* „вертеп (кукольное представление на Рождество)" [БПР, т. 1, с. 287]; „вертеп (на рождественский сюжет)" [НПР, с. 142]; „widowisko sceniczne lub kukiełkowe, mające za treść narodze-nie Chrystusa; szopka" [SJP] или **имплицитно** (в фоновой лексике, которой присущ так называемый *лексический фон, фоновые доли*), например: *powódź* „1) наводнение, паводок; 2) *перен*. море, потоп (изобилие, множество)" [БПР, т. 2, с. 139; НПР, с. 398]; ср.: „zalanie znacznej przestrzeni przez wezbranie wody rzeki; *przen*. mnogość czego, mnóstwo, masa" [SJP].

Безэквивалентность (*лакуна, случайные пробелы в речевых моделях, этноэйдема*) проявляется в том случае, когда денотативный компонент польской лексемы невозможно сопоставить с какой-либо единицей в русском языке. Основными признаками лакун, отражающих специфику данной лингво-

культурной общности, являются *непонятность, непривычность* (экзотичность), *чуждость* (незнакомость) [1, с. 96].

В лингвострановедении под **безэквивалентной лексикой** понимают лексические единицы, план выражения которых невозможно сопоставить с какими-либо иноязычными лексическими понятиями [2, с. 136]. Данный языковой пласт представляют конкретные имена существительные: *baca* „баца (старший чабан в Татрах)" [БПР, т.1, с. 48]; „starszy pasterz owiec, owczarz, latem zwierzchnik juhasów pasących owce w Tatrach, a także gospodarz w szałasie" (SJP); и глаголы, обозначающие конкретные физические действия: *bacować* „чабанить (в Татрах)" [БПР, т. 1, с. 48]. У безэквивалентных лексем ограничены возможности варьирования с точки зрения плана содержания, хотя в ряде случаев они группируются как согипонимы, обозначая разновидности какого-либо понятия: *kupała, sobótka, wianek* „*фолькл*. народное гуляние в ночь на Ивана Купалу" [БПР, т. 2, с. 356; 531]; „*hist*. dawna uroczystość ludowa, zwłaszcza na Rusi, obchodzona w noc świętojańską, hucznie, z licznymi obrzędami i zabawami; *sobótka*" [SJP].

Лакуны могут заполняться разными способами: транслитерированием и дополнительными пояснениями в скобках (*Kościuszkowiec* „*костюшковец* (солдат дивизии имени Т. Костюшко)" [БПР, т. 1, с. 352] либо детальным комментированием (*oczepiny* „свадебный обряд надевания на невесту чепца" [БПР, т. 1, с. 581], ср.: „weselny zwyczaj ludowy polegający na zdjęciu panny młodej wianka a nałożeniu czepka na znak przyjęcia przez nią obowiązków mężatki i gospodyni" [SJP]; *Podhalanin* „горец Подгалья (польских Татр)" (БПР, т. 2, с. 65); *oszczypek* „копченая брынза (в кусках веретенообразной формы)" [БПР, т. 1, с. 648], ср.: „ser owczy w kształcie baryłki, o przekroju zbliżonym do rombu, z wyciskanymi ozdobami, wyrabiany przez Górali na Podhalu" [SJP].

Многообразие безэквивалентной культурно-маркированной лексики отображено в таких подгруппах: 1.1. **экзотизмы** – *bigos* „бигос (род мясной солянки)" [Ковалева, с. 11]; „ро-

trawa z kwaszonej kapusty, duszonej wraz z kawałkami mięsa różnego rodzaju, przyprawiona pieprzem"[SJP]; 1.2. **историзмы** – *postrzyżyny* „*ист*. постpижины (обряд первой стрижки волос у мальчиков)" [БПР, т. 2, с. 127]; „dawny pogański obrzęd obcięcia włosów chłopcu, który przechodził spod opieki matki pod opiekę ojca" [SJP]; 1.3. **1.3. диалектизмы** – juhas „*обл*. пастух овец (в Татрах)"; juhaska „обл. пастушка овец"; juhasować, juhasić „*разг*. обл. пасти овец (в Татрах)" [БПР, т. 1, с. 295]; juhas „młodszy pasterz owiec w Tatrach i Karpatach) "; juhaska „góralka pasąca owce" [SJP]; 1.4. **фольклорные слова и словосочетания** – *goplana* „гоплана" (в польских народных поверьях: русалка, живущая в озере Гопло) [БПР, т. 1, с. 241].

Основную массу безэквивалентных лексических единиц составляют **экзотизмы** < др.-гр. *ἐξωτικός* „чуждый, иноземный" – слова, используемые для описания жизни других народов [СЛТ, с. 338], служащие для номинации реалий (термин *реалия* употребляем в значении „денотат и его знак в языке"), передачи местного колорита: *sołtys* „солтыс (сельский староста)" [БПР, т. 2, с. 357]; *wójt* „войт (выборный староста в Польше)" [БПР, т. 2, с. 357]; *faworki* „1) *кул*. хворост; 2) *обл*. цветные ленты, цветная тесьма" [БПР, т. 1, с. 206]; *faworek* in. *chrust* „1) cienkie kruche ciasto w kształcie wijących się wstążek, smażone w tłuszczu; 2) *reg. krak*. kolorowe wstążki lub tasiemki u ludowych koszul krakowskich" [SJP]; *sękacz* „вид сухого торта" [БПР, т. 2, с. 332]; „słodkie ciasto spiętrzone wysoko przypominające kształtem gruby kij sękaty" [SJP]; *pasiak* „полосатая домотканая материя" [БПР, т. 2, с. 20]; „ludowy wyrób tkacki, najczęściej wełniany lub lniany o deseniu w pasy" [SJP]; *maciejówka* „фуражка (с ремешком или шнурком на околыше)" [БПР, т. 1, с. 415]; „czapka z okrągłym denkiem, z daszkiem lub sznurkami nad daszkiem" [SJP]; *Zaduszki* „*церк*. день поминовения усопших" [БПР, т. 2, с. 644]; „w Kościele katolickim: dzień poświęcony pamięci zmarłych, przypadający 2 listopada; *Dzień Zaduszny*" (SJP); *Boże Ciało* „праздник Тела Господня" [НПР, с. 30]; *lajkonik* „лайконик

(традиционное народное гулянье в Кракове; главный персонаж этого гулянья)" [БПР, т. 1, с. 380; Ковалева, с. 80]; *konik zwierzyniecki* „1) tradycyjna doroczna uroczystość ludowa odbywająca się w Krakowie w oktawę Bożego Ciała, jakoby na pamiątkę odparcia najazdu Tatarów (pozostałość dawnych zwyczajów cechowych); 2) główny uczestnik tej uroczystości, występujący w stroju wschodnim, jadący na drewnianym koniu na czele orszaku przebranego za Tatarów" [SJP] и др.

К экзотизмам близки **областные слова** (диалектизмы или этнографизмы), отличающиеся необычностью употребления и особой эстетической нагрузкой в художественных произведениях. Они вводятся, в частности, в речь персонажей как лексемы, не имеющие эквивалентов в литературном языке [СЛТ, с. 170]. Этнографизмы принадлежат к исконной польской лексике, например: *oryl* „1) *обл*. сплавщик, плотовщик"; *orylka* „сплав леса" [БПР, т. 1, с. 639]; „*środ*. człowiek trudniący się spławianiem drzewa, zajmujący się orylką; *flisak*" [SJP]; *namiotka* „*обл*. повойник" (БПР, т. 1, с. 492]; „*gw*. nakrycie głowy zamężnych kobiet wiejskich z białego, cienkiego płótna; rodzaj chusty" [SJP]; *zamieć* „*обл*. занос; сугроб" [БПР, т. 1, с. 664]; „*gw*. zaspa, wał śniegu" [SJP].

Фольклорным словам и словосочетаниям в польском языке присущи символичность и аксиологические характеристики, ср.: *chochlik* „*фольк*. домовой" [БПР, т. 1, с. 102]; „w baśniach ludowych: istota nadprzyrodzona, duch ***złośliwy albo psotny***; *skrzat, duszek*" [Sobol, s. 87]; *południca* „*фольк*. мара; *регион*. призрак" [БПР, т. 2, с. 100]; „według dawnych wierzeń ludowych: ***demon w postaci kobiety***, ukazujący się na polach w upalne dni w samo południe" [SJP; *syrena миф*. „сирена" [БПР, т. 2, с. 403]; „w mitologii greckiej i w podaniach ludowych: nimfa morska, ***wabiąca śpiewem marynarzy w miejsca niebezpieczne***, mająca do połowy postać kobiety, a od połowy postać ryby" [SJP]; *smok* „дракон" [БПР, т. 2, с. 354]; „w wierzeniach ludowych, bajkach: ***potwór, zwykle wielogłowy, skrzydłaty***, mający szpony i ogon węża" [SJP].

В случае **неполной эквивалентности** коннотативный компонент лексемы отличается от подобной единицы в польском языке наличием фоновых долей – оценочных (*chorąży* „1) знаменосец; 2) *перен*. поборник, глашатай" [БПР, т. 1, с. 103]), эмоциональных (*dziad* „1) дед, дедушка; 2) дед, прадед, предок, пращур; 3) нищий; 4) *пренебреж*. старик, дед; старый хрыч" [БПР, т. 1, с. 181]), стилистических (*fujara* „1) дудка, свирель; 2) *перен. разг*. растяпа, разиня" [БПР, т. 1, с. 219]). Данные языковые единицы содержат информацию культурного характера, нуждающуюся в лингвострановедческих комментариях, так как значения их лексических фонов в польском и русском языках не совпадают.

Фоновая лексика включает следующие подгруппы: 2.1. слова и словосочетания с переносными значениями – *makówka* „1) плод мака, маковка; 2) *перен., шутл*. голова, башка" [БПР, т. 1, с. 418]; *abecadło* „азбука, алфавит; *перен*. азбука (азы) физики (математики и т.п.)" [БПР, т. 1, с. 21]; 2.2. лексические единицы с ассоциативными коннотациями – *na gapę* „*разг*. зайцем (без билета)"; *gapy łapać* „*разг*. считать ворон, зевать по сторонам"; *gapowiczostwo* „*разг*. езда зайцем (на городском транспорте)"; *gapowicz* „*разг*. безбилетный пассажир"; *gapowiczka* „безбилетная пассажирка" [БПР, т. 1, с. 222; НПР, с. 109], оценочными оттенками, мелиоративными (*honor* „1) честь; 2) мн. почести" [БПР, т. 1, с. 264]) или пейоративными: *drab* „1) *презр*. верзила, детина, дылда; 2) тип, подозрительная личность" [БПР, т. 1, с. 165–166], со стилистической коннотацией: *cichociemny разг*. „разведчик-антифашист (заброшенный в тыл неприятеля на парашюте)" [БПР, т. 1, с. 110].

Если сравнивать рассматриваемые лексемы в польском и русском языках, они будут отличаться в силу того, что им присущи оттенки в семантике. Поэтому фоновая лексика образует наиболее сложную группу с точки зрения определения национально-культурного содержания [2, с. 136].

В случае механического совмещения лексического значения может наступить *интерференция* (лат. *inter* „между” + *ferens* / *ferentis* „несущий, переносящий”) „взаимодействие и взаимовлияние двух языковых систем в условиях, когда они используются сразу двумя языками (билингвизм)” [СЛТ, с. 88]. Правильное понимание фоновой лексики осложнено тем, что эти языковые единицы называют понятия, для которых в родном языке существуют аналоги, названные А. Корниловым „псевдокоррелятами”, так как они снимают проблему, однако затрудняют попытки проникнуть в суть понятий [7, с. 149], например, в большом польско-русском словаре фиксируется слово *lagier разг.* лагерь (концентрационный); *lagrowiec* – лагерник [БПР, т. 1, с. 380], ср. *lagier* (< niem. *lager* – obóz) „niemicki obóz pracy pzymusowej”; также *łagier* (< ros. *łagier* – obóz) „sowiecki obóz pracy pzymusowej” [Wiem – M. Tytuła, M. Łosiak], тогда как в русском языке слово *лагерь* полисемантично, имеет следующие значения: „1) временная стоянка войск вне населенных пунктов; 2) временное поселение, стоянка; 3) место, где содержатся заключенные, военнопленные; 4) *перен*. общественно-политическая группировка, течение, направление” [СРЯ, т. 2, с. 159].

Понятийный континуум польской культурно-маркированной лексики мы классифицировали, опираясь на рубрики идеографической схемы *I. Вселенная. II. Человек. III. Человек и вселенная* Р. Халлига и В. фон Вартбурга, развитой в трудах В. В. Морковкина, Ю. Н. Караулова, А. Марковского [14; 9]. В основу таксономии положена идея о том, что смысловое пространство является общим для всех языков, но каждый конкретный язык членит его специфично [13; 9].

Установлено, что польская безэквивалентная и фоновая лексика употребляется для обозначения идеографической сферы *II. Человек* (565 слов и словосочетаний, 95,5 % от общего количества собранной лексики). Наибольшее количество языковых единиц называют понятия в следующих группах: 1) *Человек как общественное существо*, подгруппа

„*Социальные организации и социальные институты*" – номинации из сферы литературы, искусства, народных традиций (139 слов и словосочетаний, 23,3 %), наименования из области вероисповедания и религии (63 лексических единицы, 10,5 %); 2) *Человек как живое существо*, подгруппа „*Потребности человека*" – названия еды, напитков, одежды и т.п. (105 слов и словосочетаний, 17,6 %), наименования лиц (56 лексем, 9,4 %) и др. номинации. Две другие идеографические сферы представлены отдельными лексемами: *I. Вселенная* – 20 слов, 3 %; *III. Человек и вселенная* – 6 слов (2 %).

В результате проведенного анализа констатируем, что польская лексика с культурно-маркированным компонентом в семантике, представленная в современных двуязычных польско-русских словарях, эксплицитно и имплицитно репрезентирует национальную культуру поляков. Проанализированные слова и словосочетания отражают познавательные, практические, духовные ценности национальной культуры поляков и предоставляют возможность изучающим польский язык приблизиться к пониманию сложных процессов освоения окружающей действительности польским этносом. Польские культурно-маркированные лексемы обозначают сферы, связанные с репрезентацией человека как общественного и живого существа.

Результаты проведенного исследования будут полезными в практике преподавания польского языка как иностранного и при составлении лингвострановедческого словаря, содержащего польскую культурно-маркированную лексику.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Белянин В. П. Введение в психолингвистику / В. П. Белянин. – М. : ЧеРо, 1999. – 129 с.

2. Бутенко Е. Ю. Лингвокультурология : учебник / Е. Ю. Бутенко, Т. В. Евсюкова. – 2-е изд., стер. – М. : Флинта, 2015. – 480 с.

3. Вендина Т. И. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм) / Т. И. Вендина. – Москва : Индрик, 1998. – 240 с.

4. Верещагин Е. М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, речеповеденческих тактик и сапиентемы / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров; под ред. Ю. С. Степанова. – М. : „Индрик", 2005. – 1040 с.

5. Войцева О. А. Соціокультурна компетентність як важлива складова у процесі вивчення сучасної польської мови / О. А. Войцева // Слов'янський збірник: Збірник наукових праць. – Вип. XVI. – Чернівці : Букрек, 2012. – С. 337–344.

6. Войцева О. А. Польська національно-маркована лексика у східнослов'янських мовах / О. А. Войцева // Слов'янські читання: літературознавчий та лінгвокультурологічний аспекти: зб. наук. ст. за мат. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 19–20 жовтня 2015 р.) / відповід. ред. Н. М. Раковська; ред. кол. Є. М. Черноіваненко, В. Б. Мусій, А. Т. Малиновський [та ін.]. – Одеса : Астропринт, 2016. – 364 с.

7. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – изд. 2-е, испр. и доп. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://docplayer.ru/43790-Yazykovye-kartiny-mira-kak-proizvodnye-nacionalnyh-mentalitetov.html

8. Марковина И. Ю. Культура и текст. Введение в лакунологию: учеб. пособие / И. Ю. Марковина, Ю. А. Сорокин. – М. : ГЕОТАР-Медиа, 2008. – 144 с.

9. Морковкин В. В. Идеографические словари / В. В. Морковкин. – М. : МГУ, 1970. – 72 с. –[Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://rifmovnik.ru/ideog_book.htm

10. Спиридовская Л. А. Национально-специфическая лексика как средство идентификации языковой личности (на материале австрийского варианта немецкого языка) / Л. А. Спиридовская // Межкультурная коммуникация и проблемы национальной идентичности: Сб. науч. трудов / ред. Л. И. Гришаева, Т. Г. Струкова. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2002. – С. 98–101.

11. Язык и национальное сознание. Вопросы теории и методологии / под ред.З. Д. Поповой, И. А. Стернина. – Воронеж, 2002. – 151 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sterninia.ru/files/757/4_

Izbrannye_nauchnye_publikacii/Teoreticheskie_problemy_jazykoznanija/Jazyk_i_nacionalnoe_soznanie_2002.pdf

12. Brzozowska M. Etymologia a konotacja wybranych nazw kamieni / M. Brzozowska // Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000, Nr 12. – S. 265–278.

13. Garncarek P. Świat języka polskiego oczami cudzoziemców / P. Garncarek. – Warszawa : DiG. – 1997. – 148 s.

14. Hallig R., Wartburg W. Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie: Versuch eines Ordnungsschemas / R. Hallig, W. Wartburg. – 2., neu bearb. u. erw. Aufl. – Berlin, 1963. – 316 p.

15. Kultura w nauczaniu jzyka polskiego jako obcego. Stan obecny – programy nauczaniania – pomoce dydaktyczne / pod red. W. T. Miodunki. – Kraków : UNIWERSITAS, 2004. – 171 s.

16. Markowski A. Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny / A. Markowski. – Wrocław : Wedza o kulturze, 1992. – T. I. – 197 s.

17. Szerszunowicz I. Kulturowe znaczenie komponentu frazeologizmu a jego międzyjęzykowa ekwiwalencja / I. Szerszunowicz, I. Vidović Bolt // Białostockie Archiwum Językowe. – Nr 14. – S. 195–216.

БПР – Гессен Д. Большой польско-русский словарь: в 2 т. / Д. Гессен, Р. Стыпула. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1998.

Ковалева – Ковалева Г. В. Польско-русский и русско-польский словарь / Г. В. Ковалева. – 9 изд., испр. – М. : Рус. яз. – Медиа; Дрофа, 2010. – 528 с.

НПР – Стыпула Р. Новый польско-русский словарь / Р. Стыпула, Г. В. Ковалева. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2004. – 724 с.

СЛТ – Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов / Т. В. Жеребило. – 4 изд., испр. и доп. – Назрань : Изд-во ООО „Пилигрим”, 2005. – 379 с.

SJP – Słownik języka polskiego / pod red. W. Doroszewskiego : w 11 t. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.sjpd.pwn.pl/

Wiem – M.Tytuła, M. Łosiak. Polski bez błędów. Poradnik językowy dla każdego. Lagier a łagier. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://portalwiedzy.onet.pl/140651,,,,lagier_a_lagier,haslo.html

REFERENCES

1. Belyanin V. P. Vvedenie v psikholingvistiku / V. P. Belyanin. – M. : CheRo, 1999. – 129 p.

2. Butenko E. Yu. Lingvokul'turologiya : uchebnik / E. Yu. Butenko, T. V. Evsyukova. – 2-e izd., ster. – M. : Flinta, 2015. – 480 p.

3. Vendina T. I. Russkaya yazykovaya kartina mira skvoz' prizmu slovoobrazovaniya (makrokosm) / T. I. Vendina. – Moskva : Indrik, 1998. – 240 p.

4. Vereshchagin E. M. Yazyk i kul'tura. Tri lingvostranovedcheskie kontseptsii: leksicheskogo fona, rechepovedencheskikh taktik i sapientemy / E. M. Vereshchagin, V. G. Kostomarov; pod red. Yu. S. Stepanova. – M. : „Indrik", 2005. – 1040 p.

5. Voytseva O. A. Sotsiokul'turna kompetentnist' yak vazhlyva skladova u protsesi vyvchennya suchasnoyi pol's'koyi movy / O. A. Voytseva // Slov'yans'kyy zbirnyk: Zbirnyk naukovykh prats'. – Vyp. XVI. – Chernivtsi : Bukrek, 2012. – P. 337–344.

6. Voytseva O. A. Pol's'ka natsional'no-markovana leksyka u skhidnoslov'yans'kykh movakh / O. A. Voytseva // Slov'yans'ki chytannya: literaturoznavchyy ta linhvokul'turolohichnyy aspekty: zb. nauk. st. za mat. Vseukr. nauk. konf. (m. Odesa, 19–20 zhovtnya 2015 r.) / vidpovid. red. N. M. Rakovs'ka; red. kol. Ye. M. Chernoivanenko, V. B. Musiy, A. T. Malynovs'kyy [ta in.]. – Odesa : Astroprynt, 2016. – 364 p.

7. Kornilov O. A. Yazykovye kartiny mira kak proizvodnye natsional'nykh mentalitetov / O. A. Kornilov. – izd. 2-e, ispr. i dop. – M. : CheRo, 2003. – 349 p. – [Electron resource]. – Access mode: http://docplayer.ru/43790-Yazykovye-kartiny-mira-kak-proizvodnye-nacionalnyh-mentalitetov.html

8. Markovina I. Yu. Kul'tura i tekst. Vvedenie v lakunologiyu: ucheb. posobie / I. Yu. Markovina, Yu. A. Sorokin. – M. : GEOTAR-Media, 2008. – 144 p.

9. Morkovkin V. V. Ideograficheskie slovari / V. V. Morkovkin. – M. : MGU, 1970. – 72 p. – [Electron resource]. – Access mode: http://rifmovnik.ru/ideog_book.htm

10. Spiridovskaya L. A. Natsional'no-spetsificheskaya leksika kak sredstvo identifikatsii yazykovoy lichnosti (na materiale avstriyskogo varianta nemetskogo yazyka) / L. A. Spiridovskaya // Mezhkul'turnaya kommunikatsiya i problemy natsional'noy identichnosti: Sb. nauch. trudov / red. L. I. Grishaeva, T. G. Strukova. – Voronezh : Izd-vo VGU, 2002. – P. 98–101.

11. Yazyk i natsional'noe soznanie. Voprosy teorii i metodologii / pod red. Z. D. Popovoy, I. A. Sternina. – Voronezh, 2002. – 151 p. – [Electron resource]. – Access mode: http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publikacii/Teoreticheskie_problemy_jazykoznanija/Jazyk_i_nacionalnoe_soznanie_2002.pdf

12. Brzozowska M. Etymologia a konotacja wybranych nazw kamieni / M. Brzozowska // Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000, nr 12. – S. 265–278.

13. Garncarek P. Świat języka polskiego oczami cudzoziemców / P. Garncarek. – Warszawa : DiG. – 1997. – 148 s.

14. Hallig R., Wartburg W. Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie: Versuch eines Ordnungsschemas / R. Hallig, W. Wartburg. – 2., neu bearb. u. erw. Aufl. – Berlin, 1963. – 316 p.

15. Kultura w nauczaniu jzyka polskiego jako obcego. Stan obecny – programy nauczaniania – pomoce dydaktyczne / pod red. Władysława T. Miodunki. – Kraków : UNIWERSITAS, 2004. – 171 s.

16. Markowski A. Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny / A. Markowski. – Wrocław : Wedza o kulturze, 1992. – T. I. – 197 s.

17. Szerszunowicz I. Kulturowe znaczenie komponentu frazeologizmu a jego międzyjęzykowa ekwiwalencja / I. Szerszunowicz, I. Vidović Bolt // Białostockie Archiwum Językowe. – Nr 14. – S. 195–216.

BPR – Gessen D. Bol'shoy pol'sko-russkiy slovar': v 2 t. / D. Gessen, R. Stypula. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1998.

Kovaleva – Kovaleva G.V. Pol'sko-russkiy i russko-pol'skiy slovar' / G. V. Kovaleva. – 9 izd., ispr. – M. : Rus. yaz. – Media; Drofa, 2010. – 528 p.

NPR – Stypula R. Novyy pol'sko-russkiy slovar' / R. Stypula, G. V. Kovaleva. – M. : Rus. yaz. – Media, 2004. – 724 p.

SLT – Zherebilo T. V. Slovar' lingvisticheskikh terminov. – 4 izd., ispr. i dop. – Nazran' : Izd-vo OOO „Piligrim", 2005. – 379 p.

SJP – Słownik języka polskiego / pod red. W. Doroszewskiego : w 11 t. – [Electron resource]. – Access mode: http://www.sjpd.pwn.pl/

Wiem – M.Tytuła, M. Łosiak. Polski bez błędów. Poradnik językowy dla każdego. Lagier a łagier. – [Electron resource]. – Access mode: http://portalwiedzy.onet.pl/140651,,,,lagier_a_lagier,haslo.html

О. А. Войцева

ПОЛЬСЬКА КУЛЬТУРНО-МАРКОВАНА ЛЕКСИКА В СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКО-РОСІЙСЬКІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Статтю присвячено актуальній проблемі репрезентації національно-специфічних відмінностей між контактуючими мовами – польською та російською. Обґрунтовано застосування лінвокультурознавчого підходу, оскільки фонові знання при порівнянні двох культур не збігаються, що може стати перешкодою до адекватної комунікації, а в деяких випадках викликати неправильне сприйняття іншої слов'янської культури та мовних елементів. Дослідження польської лексики з культурним компонентом у семантиці, представленої в сучасних польсько-російських словниках, засвідчує, що вона певною мірою експліцитно та імпліцитно репрезентує національну культуру поляків.

Ключові слова: лексикографія, культурно-маркована лексика, безеквівалентна лексика, фонова лексика, російська мова, польська мова.

O. A. Voytseva,
Doctor of Philology,
Professor, Chair of General and Slavic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : +38(048)776-04-42,
movoznavstvo98@gmail.com

POLISH CULTURALLY MARKED LEXICON IN MODERN POLISH-RUSSIAN LEXICOGRAPHY

The aim of the research was to analyze ways of the lexicographical representation of the culture specific information in the Polish lexicon, which represents the certain fragments of the Polish linguistic picture of the world. Particular emphasis was drawn to the conceptual areas reflected in the words and phrases, their specificity, to the specifics of mapping the elements of culture containing cognitive and value priorities of Polish people. The issues relating to how the vocabulary of each language is influenced by the culture of its

speakers, how the cultural specificity is reflected in the lexical systems of the different languages, in the vocabulary of the non-native language belong to unresolved and controversial ones in modern linguistics. The relevance of linguistic and cultural approach to the analysis of the investigated lexical array is proved by the background knowledge not coinciding between the two cultures. This fact can become a barrier to an adequate understanding in the process of mastering the communicative competence, and in some cases it causes an incorrect perception (a cultural and linguistic shock) of the other Slavic culture and its linguistic elements. The study of the Polish words with the cultural component in their semantics, presented in the modern Polish-Russian dictionaries, indicates that the national culture of the Poles is performed both explicitly and implicitly to some extent. Naming the objects, concepts, phenomena of the world in the considered vocabulary array is systemic. It represents the most important sphere in the culture of the Polish society (man as public and living creature).

The culture specific vocabulary is still not fully presented in Polish linguistic dictionaries, and in the existing lexicographical sources there are no fixed names denoting the concepts important for the Polish culture (*orzeł biały, mazurek Dąbrowskiego, demokracja szlachecka, Konstytucja 3 Maja, liberum veto*, and others), or their interpretation is incomplete or out of date. Therefore, the results of the research can be useful not only in teaching Polish as a foreign language for the Russian audience, but also in compiling a linguistic dictionary, with the Polish culture specific lexicon.

Key words: lexicography, culturally marked lexicon, non-equivalent vocabulary, culture specific vocabulary, Russian, Polish.

Надійшла до редакції 30.08.2016 р.

УДК 811.161.1+811.161.2+811.112.2’373.7
В. В. Горбань,
кандидат филологических наук, доцент кафедры
русского языка
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Французский бульвар 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,
тел. : (048)776-09-60,
vigor.onu@gmail.com

М. А. Шибаева,
бакалавр кафедры русского языка
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Французский бульвар 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,
тел. : +380991120827,
masharomanec@gmail.com

ХОЛИСТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО ОПИСАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Сравнительное изучение ФЕ близкородственных языков в рамках холистической парадигмы позволяет эксплицировать философские понятия „целое” и „часть”, которые являются универсальными для познания любой системы, в том числе и фразеосистемы. Говоря о соотношении части и целого, мы можем наблюдать выпадение каких-либо частей, их замену или появление новых частей, которые вместе с тем не разрушают образно-целостную структуру. Многообразие соотношений части и целого позволяет безошибочно выявить этноспецифические черты любого языка.

Ключевые слова: фразеосистема, холизм, антропоцентричность, часть и целое, этноспецифика.

Конец XX – начало XXI в. – это время великих прозрений и открытий в различных сферах человеческой деятельности, в том числе и научной, это время появления новых научных парадигм. Как справедливо заметил Ф. С. Бацевич, „на думку багатьох філософів, у сучасній науці зароджується нова парадигма, здатна синтезувати ідеї західної раціоналістичної і східної містичної традицій, оскільки в науці розум не може бути універсальним, а ірраціональне ніяк не можна виключити повністю. Ця парадигма досі небаченої евристичної сили, здатна змінити сутність людської природи, з’єднати концептуальним містком давню мудрість і сучасну науку, примирити східну духовність із західним прагматизмом” [8, с. 172]. Говоря о „языковой тирании”

и „диктатуре языка", о „языковой катастрофе", лингвофилософы вместе с тем утверждают, что „спостерігаються ознаки зародження нової парадигми світобачення, що синтезуватиме наукові, раціоналістичні ідеї з ідеями і світобаченням, притаманними нераціоналістичним, „містичним" напрямам світової філософської думки. Цю парадигму іноді називають неосферною свідомістю, проривом до семантичного Всесвіту" [8, с. 173]. „Ноосфера духовно соединяет всех людей в единое мыслящее человечество. Можно было бы назвать ноосферу „ментальным телом Земли" [6, с. 47]. Впервые о ноосфере написал В. И. Вернадский, на чье мировоззрение повлияли „Жития святых" и Библия, а также личные беседы с известными выдающимися учеными И. Сеченовым, Д. Менделеевым и др. Его идеи активно развиваются и дополняются нашими современниками, такими, как Д. Бом, А. Вейник, М. Талмот, В. Казначеев, В. Тихоплав, О. Потапенко и др. Идеи всеединства, ноосферный подход активно развиваются в последнее время теорией холизма. Лингвофилософский аспект холизма исследуется в работах В. Плотникова, Л. Даниленко, В. Пивоварова, Е. Селивановой, Ф. Бацевича, О. Потапенко и др. Термин „холистический" происходит от гр. *ὅλος* „целый, весь", обозначает „целое, полное, законченное". Ф. С. Бацевич, утверждает: „Антропологічний, ноосферний підходи передбачають розгляд мови в контексті духовного світу людини. У багатьох культурних традиціях вона (мова) постає як цілісне суб'єкт-об'єктне переживання, енергетейна еманація Духу. В межах інших культурних традицій мова також сприймається як енергетейне, теоантропокосмічне явище" [8, с. 29]. Подчеркнем основные мысли, которые будут положены в основу нашего исследования: „Целостность – главное качество Вселенной – продукт, стремящийся к синтезу природы. Холизм сам по себе – нечто творческое, и его конечные структуры значительно более ценны, чем начальные. Эта целостность динамична, эволюционна и творчески активна"

[7, с. 270]. „Холізм – один із принципів когнітивних досліджень, що передбачає розгляд людської свідомості, як цілісної функціональної системи ... Холізм ґрунтується на принципі паралельності (одночасності) переробки інформації, отриманої від різних джерел, і її взаємодії ... чуттєвий і вербальний типи інформації можуть бути виведені на один рівень концептуальної структури. Відповідно до принципу холізму здійснюється опис спільних закономірностей, що однаковою мірою властиві всім ментальним процесам (концептуалізації, категорізації, розпізнаванню інформації тощо). Холізм <...> підходить до семантичної структури мови як до *національно-специфічної і ґрунтується на конвенційній образності сприйняття світу етносом"* [выделено нами – В. Г., М. Ш.] [11, с. 782]. Холистический подход неотделим от антропологического: „У багатьох культурних традиціях вона (мова) постає як цілісне суб'єкт-об'єктне переживання, енергетейна еманація Духу. У межах інших культурних традицій мова також сприймається як енергетейне (динамічне, енергетичне) явище, яке поєднує людину як частину Космічного Розуму та Універсуму... Важливим результатом цього є цілісно-містичне переживання світу-в-собі, розчиненість суб'єкта в об'єкт" [9, с. 14]. Все вышеперечисленное гармонично координирует с такой единицей языка, как фразеологизм. „Этноспецифический способ познания мира интересно проследить, обратившись к фразеосистеме, потому что ведущим ее принципом считается антропометричность" [2, с. 231]. Вот почему нами будут рассмотрены фразеологизмы в двух близкородственных языках, характеризующие человека. Именно эта языковая единица наиболее точно соответствует холистическому подходу, в основу которого положена формула: „ціле є чимось більшим, ніж математична сума складових частин" [9, с. 20]. На принципах холизма не только базируется сама рассматриваемая нами единица (как известно, значение большинства фразеологизмов не выводимо из значения состав-

ляющих их частей), но и при сопоставлении двух разных фразеологических картин мира можно обнаружить фразеологизмы, подтверждающие холистические идеи.

Приведем примеры эквивалентных фразеологизмов в русском и польском языках, которые имеют полное совпадение по форме, внутреннему образу и семантике. При этом неважно, какой опыт (положительный или отрицательный) предшествовал акту номинации. I. Эквивалентные ФЕ, дающие *положительную* характеристику человеку: 1) человек, обладающий разносторонними знаниями, у которого всегда можно навести любую справку: *[живая] ходячая хроника [энциклопедия] – żywa [chodząca] kronika [encyklopedia];* 2) сообразительный: *не в темя битый – nie w ciemię bity*; II. Эквивалентные ФЕ, дающие отрицательную характеристику человеку: 1) глупый, не имеющий собственных мыслей человек: *пустая голова – pusta głowa*; 2) глупый, бестолковый человек: *баранья голова – barania głowa*; 3) глуповатый человек со странностями; ненормальный психически: *не все дома – nie wszyscy w domu*.

Последнее высказывание обычно сопровождают постукиванием пальцем по лбу (по голове) или покручиванием пальцем у виска, что подтверждает не только лингвистическое единство. Образ ФЕ связан с архетипическими противопоставлениями „внутренний" – „внешний", „полный (целый) – неполный (нецелый)". Следует отметить, что в таблице универсальных понятий А. Вежбицкой (см. А. Вежбицкая, „Понимание культур через посредство ключевых слов", 2001), в которую включены 60 единиц, среди самых главных представлены „все целое" и „часть", что позволяет сделать вывод о значимости этих понятий для ментальных структур. В основе образа фразеологизма лежит концептуальная метафора, уподобляющая голову человека дому, при этом голова символизирует интеллектуальный мир человека, а дом в образе ФЕ – семью, домочадцев. Образ фразеологизма в целом создаётся метафорой, уподобляющей

полноту, целостность интеллектуального пространства человека полноте семьи в доме. Присутствие в доме всех домочадцев – это порядок, слаженность семейной жизни. Отсутствие порядка в доме, неполнота дома „переносится" на интеллектуальную „неполноту" человека. Представление о внутреннем („своём") пространстве человека с такими атрибутами, как полнота, целостность, замкнутость, лежит в основе выражений *не в себе, не в своём уме, выйти из себя, прийти в себя* и др. и носит сакральный характер. Языковая картина мира частично пересекается с фольклорной картиной мира, которую рассматривают как одну „из ипостасей, одно из воплощений картины мира традиционной народной культуры" [1, с. 11]. В фольклорной традиции „целый" – „нецелый" отражают следующие примеры: *Все вместе – и душа на месте; Васька дома – Ваньки нет, Ванька дома – Васьки нет* (о глупом человеке). Интересное понимание целостности зафиксировано в „Сравнительном словаре мифологической символики в индоевропейских языках": „Значение „весь" соотносится со значением „огонь" (огонь – первоэлемент и олицетворение целостности Вселенной): ср. англ. *all* „весь" и др.-англ. *aelan* „гореть" [4, с. 384].

Данные словаря отражают мифологическую картину мира, для которой „свойственна нерасчлененность первобытного сознания, единение человека с окружающей средой, иллюзорно-фантастическое представление о мире" [5, с. 39]. Во фразеологической системе любого языка наблюдается значительное преобладание ФЕ, которые в других языках имеют не эквивалентные, а сходные ФЕ. Это связано с тем, что „специфические особенности национального, в которых зафиксирован уникальный общественно-исторический опыт определенной национальной общности людей, создают для носителей этого языка не какую-то иную, неповторимую картину мира, отличную от объективно существующей, а лишь специфическую окраску этого мира, обусловленную национальной значимостью предметов, явлений, процессов,

избирательным отношением к ним, которое порождается спецификой деятельности, образом жизни и национальной культурой данного народа" [3, с. 154].

В рамках холистической парадигмы Е. А. Селиванова описала механизмы номинативных процессов, которые действуют и во ФЕ: „Номінативні процеси ґрунтуються на багатовимірності та нелінійності інформаційних структур, які є результатом холістичної взаємодії різних каналів отримання цієї інформації, вербальних і невербальних, мисленнєвих і немислиннєвих... Наявність психонетичного компонента у складі ментально-психонетичного комплексу зумовлена активністю в номінативних процесах чуттєвих складників свідомості, особливою роллю інтуїції та колективного позасвідомого при отриманні та вербалізації знаків" [10, с. 155–156]. Говоря о соотношении части и целого, мы можем наблюдать выпадение каких-либо частей, их замену или появление новых частей, которые вместе с тем не разрушают образно-целостную структуру. Все это наблюдается во ФЕ, которые сходны по своей семантике, но лишь частично совпадают по составу. Различие ФЕ может быть обусловлено отсутствием или наращиванием некоторых компонентов их структуры, их заменой. Это 1) ФЕ, дающие положительную характеристику человеку, например, „сообразительный человек": *голова [котелок, мозги] варит [варят] – główka pracuje.* Фразеологизм в целом передает стереотипное представление о сообразительности, смышлености человека. Говорится с одобрением о человеке, обладающим хорошими умственными способностями и готовом их применить в каждом конкретном случае. Образ фразеологизма восходит к анимистической форме осознания мира, олицетворяющей все неживое. В образе ФЕ компоненты *голова*, *мозги* соотносятся с соматическим кодом культуры, компонент *котелок* – с вещным, а также с пространственным кодом культуры, компонент *варит* – с совокупностью собственно человеческого и гастрономического кодов. Образ

ФЕ создается совокупностью соматической, вещной и пространственной метафор. При этом голова и ее содержимое – мозги – уподобляется круглому сосуду (котлу), а процесс обдумывания, понимания – варению в данном сосуде пищи. Также образ ФЕ мотивирован древнейшим метонимическим отождествлением части и целого: голова как неотделимая часть целого (тела человека) символически замещает самого человека в осуществлении им интеллектуальной деятельности. И 2) ФЕ, дающие отрицательную характеристику человеку, например, „человек, у которого отсутствует ясность в представлениях о чем-либо, мысли беспорядочны и хаотичны": *каша в голове – ma bigos / chaos / mętlik w głowie*. В польском языке вместо компонента *каша* употребляется слово *bigos* (название традиционного блюда польской кухни). Это блюдо имеет множество вариантов приготовления и состоит из разнообразных ингредиентов. Польская фразеосистема не ограничивается гастрономическим кодом; вариантными являются слова *chaos* (хаос) и *mętlik* (неразбериха), которые точно характеризуют мыслительный процесс, не разрушая при этом гештальт; „глупый, бестолковый человек": *голова соломой набита – ma siano w głowie.* Русский вариант экспрессивно окрашен и несет негативную эмоциональную коннотацию, выражение личностного отношения, о чем свидетельствуют пометы в словарной статье и наличие слова-компонента *набита.* Польский вариант не имеет ярко выраженной негативной оценочности, он более мягко характеризует человека; „легкомысленный, ветреный, несерьезный человек": *ветер в голове – ma wiatr w głowie*; „тупой, бестолковый человек": *дубовая башка – ośla głowa.* Как видим, данная пара ФЕ не имеет формального единства, ее объединяет только образно-целостная структура. Компонент польской ФЕ *głowa* является нейтральным, в отличие от русской ФЕ, в которой употребляется слово *башка*, имеющее ярко негативную окраску. Негативный образ осла сформировался на основе

басен, где ему приписываются лень, безделье, глупость, упрямство, например, в баснях Эзопа образ осла встречается более 30 раз. Негативный образ, сформировавшийся в сознании людей, мотивирует ассоциативную связь „осёл – лень", ср. пол. *leniwy jak osioł* („очень ленивый") и *oblekać się w ośłą skórę* („не работать, быть ленивым"); „очень глупый человек": *myn / тупой как сибирский валенок – głupi jak but* (*z lewej nogi*). Эти ФЕ также объединены в пару только на основе гештальта.

Таким образом, сравнительное изучение ФЕ близкородственных русского и польского языков в рамках холистической парадигмы позволяет эксплицировать философские понятия „целое" и „часть", которые являются универсальными для познания любой системы, в том числе и фразеосистемы.

Перспектива дальнейших исследований состоит в выявлении многообразия соотношений части и целого для установления этноспецифических черт в сравниваемых славянских языках.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Артеменко Е. Б. Язык русского фольклора и традиционная народная культура (опыт интерпретации) / Е. Б. Артеменко // Славянская народная культура и современный мир. – М. : Гос. респ. центр фольклора, 2003. – Вып. № 5. – С. 7–21.

2. Горбань В. В., Грибкова М. Н. Фразеологические единицы с партонимом *голова* в русском и польском языках // Слов'янський збірник: Збірник наукових праць. – Вип. 17, ч. 3. – Чернівці : Букрек, 2013. – С. 230–240.

3. Ладоченко Д. В. Образная основа фразеологизмов как способ осмысления действительности / Д. В. Ладоченко // Мова. – Одеса : Астропринт, 2009. – С. 154–157.

4. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках образ мира и миры образов / М. М. Маковский. – М. : ВЛАДОС, 1996. – 416 с.

5. Пименова М. В. Языковая картина мира / М. В. Пименова. – М. : Флинта, 2014. – 108 с.

6. Тихоплав В. Ю. На пороге тонкого мира. Начало начал / В. Ю. Тихоплав, Т. С. Тихонов. – СПб. : ИД „Весь", 2003. – 288 с.

7. Шинфлингер Т. София-Мария. Целостный образ Творения. – М. : Гнозис, 1993. – 311 с.

8. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ Академія, 2008. – 240 с.

9. Потапенко О. І. Лінгвоконцептологія / О. І. Потапенко. – К. : Освіта України, 2011. – 336 с.

10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / МОН України. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

11. Селіванова О. О. Холізм / О. О. Селіванова // Лінгвістична енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – С. 782–783.

REFERENCES

1. Artemenko E. B. Yazyk russkogo fol'klora i traditsionnaya narodnaya kul'tura (opyt interpretatsii) / E. B. Artemenko // Slavyanskaya narodnaya kul'tura i sovremennyy mir. – M. : Gos. respublikanskiy tsentr fol'klora, 2003. – Vyp. № 5. – P. 7–21.

2. Gorban' V. V., Gribkova M. N. Frazeologicheskie edinitsy s partonimom golova v russkom i pol'skom yazykakh // Slov'yans'kiy zbirnik: Zbirnik naukovikh prats'. Vip. 17, ch. 3. – Chernivtsi : Bukrek, 2013. – S. 230–240.

3. Ladochenko D. V. Obraznaya osnova frazeologizmov kak sposob osmysleniya deystvitel'nosti / D. V. Ladochenko // Mova. – Odesa : Astroprint, 2009. – P. 154–157.

4. Makovskiy M. M. Sravnitel'nyy slovar' mifologicheskoy simvoliki v indoevropeyskikh yazykakh obraz mira i miry obrazov / M. M. Makovskiy. – M. : VLADOS, 1996. – 416 p.

5. Pimenova M. V. Yazykovaya kartina mira / M. V. Pimenova. – M. : Flinta, 2014. – 108 p.

6. Tikhoplav V. Yu. Na poroge tonkogo mira. Nachalo nachal / V. Yu. Tikhoplav, T. S. Tikhonov. – SPb. : ID „Ves", 2003. – 288 p.

7. Shinflinger T. Sofiya-Mariya. Tselostnyy obraz Tvoreniya. – M. : Gnozis, 1993. – 311 p.

8. Batsevich F. S. Filosofiya movi. Istoriya lingvofilosofs'kikh uchen' / F. S. Batsevich. – K. : VTs Akademiya, 2008. – 240 p.

9. Potapenko O. I. Lingvokontseptologiya / O. I. Potapenko. – K. : Osvita Ukraini, 2011. – 336 p.

10. Selivanova O. O. Suchasna lingvistika: napryami ta problemi: Pidruchnik / MON Ukraini. – Poltava : Dovkillya-K, 2008. – 712 p.

11. Selivanova O. O. Kholizm / O. O. Selivanova // Lingvistichna entsiklopediya. – Poltava : Dovkillya-K, 2010. – P. 782–783.

В. В. Горбань, М. А. Шибаєва

ХОЛІСТИЧНІ ПРИНЦИПИ ПОРІВНЯЛЬНОГО ОПИСУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Порівняльне вивчення ФЕ близькоспоріднених мов в рамках холістичної парадигми дозволяє експлікувати філософські поняття „ціле" і „частина", які є універсальними для пізнання будь-якої системи, в тому числі і фразеосистеми. Говорячи про співвідношення частини і цілого, спостерігаємо випадання будь-яких частин, їх заміну або появу нових частин, які разом з тим не руйнують образно-цілісну структуру. Різноманіття співвідношень частини і цілого дозволяє виявити етноспецифічні риси будь-якої мови.

Ключові слова: фразеосистема, холізм, антропоцентричність, частина і ціле, етноспецифіка.

V. V. Gorban',
Candidate of Philology,
Associate Professor of Russian Language Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University, 24 / 26,
Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : 776-09-60,
vigor.onu@gmail.com

M. A. Shybaeva,
Bachelor of Russian Language Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel. : +380991120827,
masharomanec@gmail.com

HOLISTIC PRINCIPLES OF THE COMPARATIVE DESCRIPTION OF PHRASEOLOGICAL UNITS

The end of XX – the beginning of XXI century is the time of great insights and discoveries in various spheres of human activity. Holism can be determined as a new scientific direction. A holistic approach is inseparable from the anthropological one. This article deals with a comparative study of phraseological units of closely related languages within a holistic paradigm, which allows us to explicate the philosophical concepts of „whole" and „part", that are universal among all systems. The diversity of the relations between the part and the whole also allows us to accurately identify ethnic-specific features of any language.

Key words: phraseological system, holism, anthropocentricity, part and whole, ethnic-specific.

Надійшла до редакції 15.08.2016 р.

УДК 811.162.1'373.45'46
В. В. Губич,
аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : +38(048)776-04-42,
vitalina.gubich@rambler.ru

ЛАТИНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У СКЛАДІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВОЗНАВЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СЕРЕДНЬОПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ

Статтю присвячено розгляду особливостей функціонування латинізмів у складі польської мовознавчої термінології XVI–80-х років XIX ст. Вплив античної лінгвістичної традиції спостерігаємо у подачі матеріалу, у термінології, а також у поясненні граматичних явищ.

Виявлено значну кількість семантичних та словотвірних кальок, лексичних запозичень, які збереглися у сучасній польській мові і набули статусу інтернаціоналізмів.

Ключові слова: запозичення, термінологія, латинська мова, польська мова.

Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що вивчення складу польської мовознавчої термінології (далі – ПМТ) у середньопольську добу вимагає детальнішого розгляду з врахуванням внутрішньомовних та позамовних чинників. Питання запозичень та інтернаціоналізмів у складі термінології, зокрема латинізми у складі терміносистем розглядали Г. Д. Антонюк [3], І. І. Вакулик [4], досліджували О. А. Войцева [5], А. С. Д'яков [8], С. Гайда [22], С. В. Гриньов-Гриневич [7], Т. Л. Канделакі [10], Т. Р. Кияк [11], І. М. Кочан [13], А. В. Крижанівська [14], Д. С. Лотте [15], Ю. Лукшин та В. Змажер [28], Л. О. Симоненко [17] та ін. Вивчення складу мовознавчої термінології різних мов за походженням здійснювали П. М. Алієва [1], Е. С. Ганієва [6], В. В. Захарчин [9], А. Корончевський [26], І. М. Кочан, Г. П. Мацюк, Т. І. Панько [16] та ін. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених запозиченням, спостерігаємо відсутність комплексного розгляду впливу латинської лінгвістичної терміносистеми на формування ПМТ середньопольської доби (XVI–80-і роки XIX ст.).

Мета статті – з'ясувати особливості латинізмів у складі ПМТ у XVI–80-х роках XIX ст. Поставлена мета передбачає виконання наступних **завдань**: зібрати корпус латинських запозичень та описати їх; розкрити причини закріплення запозичених лексем у складі ПМТ; висвітлити лексичні та структурні зміни, яких зазнають іншомовні терміни в процесі освоєння; виокремити терміни латинського походження, які збереглися у сучасній ПМТ.

Матеріалом дослідження стали спеціальні лексеми латинського походження із галузей фонетики та морфології

(назви частин мови, деякі назви лексико-граматичних і семантичних розрядів частин мови, назви граматичних категорій).

Латинська мова після прийняття поляками християнства за римо-католицьким зразком (966 р.) тривалий час виконувала функції літературної. Починаючи з XVI ст., відбувається поступове її витіснення загальнонародною мовою, пов'язане зі змінами та становленням суспільно-політичних, релігійних, культурних, освітніх та письменницьких поглядів. Поширення ідей реформації сприяє книгодрукуванню польською мовою. Культурно-освітнє тло середньопольської доби пов'язане з ідеями Відродження, що приходять до Польщі із Західної Європи. Поширення та поглиблення гуманітарної освіти сприяє загальному оживленню розумового та літературного руху польською мовою [27, с. 190]: М. Рей, Я. Кохановський, Л. Гурницький, С. Ожеховський тощо. Боротьба за мову стає вираженням боротьби за національну суверенність [25, с. 239]. Головною особливістю розвитку мови у середньопольську добу вважається повільна ліквідація діалектної роздробленості і поступове формування нормалізованої загальнонаціональної мови [25, с. 216]. Відбувається активне розширення та поповнення лексики різних галузей, чому сприяє не тільки літературна творчість, а й численні наукові праці та входження польської мови у публічне життя. Ці процеси спричиняють зміни в граматиці, синтаксисі, стилістиці мови та її загальне вдосконалення і збагачення [21, с. 48]. Спостерігаємо зміни світогляду середньовічного на експериментальний, що вимагав нової мови на позначення новостворених понять та був тісно пов'язаний із середовищем практиків, техніків, які, за словами термінолога С. Гайди, не користувалися латиною вже з XVI ст. [22, сс. 61–62]. Незважаючи на культурне піднесення та пожвавлення літературної діяльності польською мовою, формування національної термінології та її кодифікація відбувається повільно, оскільки не було наукових зацікавлень і відповідної взірцевої літератури, тому науковці змушені

були послуговуватися латинськими термінами. Це спостерігаємо на прикладі ПМТ: перші граматики польської мови були написані латиною, вплив античної лінгвістичної традиції спостерігаємо у подачі матеріалу, у термінології, а також у поясненні граматичних явищ (P. Statorius-Stojeński, Polonicae grammatices institutio..., Drukarnia Królewska, Kraków 1568; (Ця граматика містила відомості з фонетики та орфографії, з морфології (розглядаються іменник, займенник, особливі форми дієслова, прислівник, прийменник, сполучник та вигук) [24]. Крім того, за латинським зразком автор виділив шість відмінків, об'єднавши в Ablativ усі форми, не властиві латинській мові; три типи відмінювання за родами. Оскільки не існувало розрізнення звука та букви, Статоріус-Стоєнський не зміг виділити правильні закінчення, внаслідок чого в іменній частині мови мав 150 парадигм із великою кількістю однакових флексій та 7 дієвідмін у дієслові [2, с. 50]); Mikołaj Volckmar, Compendium linguae Polonicae... (Kompendium języka polskiego...), Gdańsk 1594 (Автор користувався працею Статоріуса-Стоєнського, але доповнив її та упорядкував; вона складалася з двох частин, орфографії та частково фонетики і науки про слова – частини мови, флексія, словотвір [20]).

Дослідники стверджують, що основою будь-якої національної терміносистеми є питома термінологія, утворена на власному мовному ґрунті (С. В. Гриньов, Ю. Лукшин, С. Гайда тощо), запозичення іншомовних лексем та терміноелементів має місце тоді, коли вона (термінологія) „не може обійтися своїми власними ресурсами..." [17, с. 6]. Зародження слов'янської граматики та граматичної термінології відбувається внаслідок „накладання типологічних схем одної мови (грецької або латинської) на іншу споріднену мову (слов'янську)", – зазначає Р. М. Трифонова [19, с. 6–9]. Цю тезу підтверджують і наші спостереження над складом ПМТ та способами її творення. Помічено значну кількість запозичень з латинської мови, семантичних і словотвірних

кальок. Численні зміни у складі фонологічної системи не знаходять відображення у ПМТ досліджуваного періоду. Граматисти подають характеристику фонологічної системи порівняно з латинською (М. Фолькмар, 1594) чи іншою іноземною (німецькою – М. Добрацький, 1668) мовами, хоча виокремлюють риси вимови, властиві польській мові. Характерною особливістю досліджуваного періоду є те, що ще не існувало розрізнення звука та букви, тому граматисти послуговуються терміном *litera* (< лат. *littera* [USJP]), який вживався на позначення букви та звука.

Згідно з античною традицією граматисти середньопольської доби у польській мові виділяли голосні (*litera sama przez się brzmiąca; wokala*) та приголосні (*konsona; litera społubrzmiąca*) звуки, зустрічаються також спеціальні лексеми на позначення окремих звуків (*litera gardłowa* „гортанний звук"), дифтонга (*dyftong; litera dwójbrzmiąca*), звуків довгих (*litera przedłużona*) та коротких (*litera ukrócona*), складів довгих (*sylaba długa*) та коротких (*sylaba krótka*). Оскільки фонологічна система формувалася, то вимова того чи іншого звука на письмі супроводжувалася діакритичними знаками, хоча, як зазначає З. Клеменсевич, графіка у досліджуваний період не була усталеною [25, с. 286].

У складі ПМТ фонетики виділено терміни, які є ***прямими, або матеріальними*** (у Д. С. Лотте – оригінальними [14, с. 9]), ***лексичними запозиченнями*** з латинської або за її посередництвом (*dyftong* < *diphtongus* „дифтонг"; *konsonans* < *consonans* „приголосний звук"; *wokales* < *vocalis* „голосний звук"; *sylaba* < *syllaba* „склад"; *apostrofa* < *apostrophe* „апострофа"), ***семантичні кальки*** з латинської мови (*litera sama przez się brzmiąca, досл. „літера, що сама звучить"* < *vocalis* „голосний звук", досл. „той, що звучить, має голос"; *litera wespołek brzmiąca, досл. „літера, яка звучить разом" (із голосним)*) < *consonans* „приголосний звук, досл. „узгоджувальний"; *litera wargowa* < *litera labialis* „губний звук").

Протягом досліджуваного періоду активно розвивалася граматична термінологія (переважно морфологічна), створення питомої термінології для галузей фонетики та синтаксису відбудеться пізніше, з XX ст., після появи праць, присвячених експериментальній фонетиці, і виокремлення нових дисциплін (фонології та морфонології) [26, с. 52]. В граматиках і словниках середньопольського періоду спостерігаємо терміни на позначення восьми (П. Статоріус-Стоєнський, 1568; Є. Ротер, 1616; Ф. Менінський, 1649; М. Добрацький, 1669) чи семи (М. Фолькмар, 1594; А. Стиля, 1675) частин мови за античною традицією (*nomen* „ім'я, іменна частина мови", *pronomen* „займенник", *verbum* „дієслово", *participium* „дієслівна форма", *adverbium* „прислівник", *praepositio* „прийменник", *coniunctio* „сполучник", *interiectio* „вигук") [24; 23]. У випадку із сімома частинами мови граматисти не виділяли *participium*, який уживався на позначення дієслівних форм (дієприкметника та дієприслівника). *Nomen* „ім'я, іменна частина мови" поділявся на *nomen substantivum*, або *substantivum*, „іменник", *nomen adiectivum*, або *adiectivum*, „прикметник" та *nomen numerale*, або *numerale*, „числівник". Латинські терміни використовувалися поряд із питомими: „*Verbum nazywa się słowo lub część mowy / która przez czasy y osoby staczana bywa / znacząc co czynić abo prziymować*" [Styla, с. 61]. Терміни, утворені на польському ґрунті, разом із прямими запозиченнями викликають появу численних синонімічних рядів, наприклад, *numerale – imię liczalne – imię liczebne – imię rachmistrzskie – słowo liczebne* „числівник" (пор. Таблиця 1). Такий стан ПМТ є характерним для періоду її формування. Наприклад, у підручнику І. Моравуса (Ioannes Moravus (Ioannes Ionas Moravus), Questiones de primis grammatices rudimentis…, Wilno 1592) подаються дефініції латинських термінів: *nomen proprium – które tylko służy jednej osobie albo rzeczy, które nam na krzcie albo z początku bywa dane* (досл. „який належить тільки одній особі чи речі, який нам під час хрещення

чи з початку буває наданий"), тобто власна назва [26, с. 13–14]. Дефініції є розмовними, недостатньо сформованими та нечіткими, такі спеціальні лексеми є терміноїдами [8, с. 44].

У сучасному польському мовознавстві традиційно виділяють десять частин мови: 5 відмінюваних (*rzeczownik* „іменник", *przymiotnik* „прикметник", *liczebnik* „числівник", *zaimek* „займенник", *czasownik* „дієслово") та 5 невідмінюваних (*przysłówek* „прислівник", *przyimek* „прийменник", *spójnik* „сполучник", *partykuła* „частка", *wykrzyknik* „вигук") [29, сс. 115–116] (див. Таблиця 1).

Таблиця 1.

№	Назви частин мови середньопольського періоду		Сучасні польські назви частин мови
1	**2**	**3**	**4**
	Відмінювані		
1	*nomen*	imię, nazwisko	nomen, imię „ім'я"
	substantivum	imię istotne; substantyw	rzeczownik „іменник"
	adiectivum	adiektyw; imię przydane; imię przyrzutne	przymiotnik „прикметник"
	numerale	imię liczalne; imię liczebne; imię rachmistrzskie; słowo liczebne	liczebnik „числівник"
2	*pronomen*	namiastek; namiestnictwo; namiestnik; pronomen; zaimek	zaimek „займенник"
3	*verbum*	słowo; werbum	verbum, czasownik „дієслово"
	Невідмінювані		
4	*adverbium*	adwerbium; przysłowie	przysłówek „прислівник"
5	*praepositio*	prepozycyja; przekładalne słówko; przekładanie; przełożenie	przyimek, prepozycja „прийменник"

Продовження таблиці 1.

1	2	3	4
6	*coniunctio*	koniunkcyja; słączenie; złączanie; złączenie	spójnik „сполучник”
		-	partykuła „частка”
7	*interiectio*	interiekcyja; wdanie; wołanie; wtrącanie; wtrącenie	wykrzyknik „вигук”
Особлива форма дієслова			
8	*participium*	partycypium; uczestnictwo; uczestnik; uczęstnictwo; uczęstnik	imiesłów / participium „дієприкметник, дієприслівник”

Виявлено також терміни-латинізми та їхні польські відповідники (семантичні кальки) на позначення граматичних категорій (далі – ГК). Іменні ГК граматистом М. Добрацьким іменуються як *accidentia / przypadki* (одн. *przypadek*) [Dobracki, с. 36]. Це також ГК роду (*genus / kazus / rodzay*), числа (*numerus* / *liczba*), відмінка (*casus* / *spadek*), ступенів вияву ознаки (*comparatio* / *przyrownywánie)*, відміни (*declinatio* / *staczánie*), флексійної категорії (творення родових форм від іменників та прикметників – *motio* / *ruszánie*), морфемної категорії (*figura* / *wyobráżenie*), словотвірної категорії (*species / początek*).

ГК роду в середньопольський період традиційно представлено грамемами *Maskulinum / rodzaj męski* „чоловічий рід”, *Femininum / niewieści* / *białogłowski* „жіночий рід”, *Neutrum / oddzielny* „середній рід”. У М. Добрацького знаходимо також грамеми *Commune / Pospolity* „спільний рід”, *Omne / wszelki* (рід для прикметників), *Epicœnum vel Dubium / Mieszány* „мішаний рід” (для назв тварин, що однією лексемою іменують і самців, і самок) [Dobracki, сс. 50–52]. Спостерігаємо спеціальні лексеми на позначення трьох чисел: *singularis / liczba mała / liczba pojedyncza* „однина”, *pluralis / liczba mnoga / liczba wielka* „множина”, *dualis / liczba*

dwojkowa / liczba podwójna „двоїна”. За античною традицією, ГК відмінка була представлена 6 або 7 (залежно від статусу аблатива – *Ablativus*, виділення якого справляло граматистам труднощі) спеціальними лексемами, запозиченими з латни, та їх питомими дублетами: *Nominativus / nominatyw / mianujący* „називний відмінок”, *Genetivus* / *genityw* / *rodzący* „родовий відмінок”, *Dativus / datyw / dający* „давальний відмінок”, *Accusativus / akuzatyw / skarżący* „знахідний відмінок”, *Vocativus / wokatyw / spadek wołający* „кличний відмінок”, *Ablativus* „аблатив, відкладний відмінок, часом: орудно-місцевий відмінок”, що деякими граматистами поділявся на *Instrumentalis / instrumentalny / statkowy* „орудний відмінок” та *Ulti-mus / Localis / miejscowy* „місцевий відмінок”. ГК ступеня вияву ознаки представлена грамемами *gradus positivus / posytywus / pozytyw* „нульовий ступінь вияву ознаки”; *gradus comparativus / komparatyw / stępień przyrównający* „вищий ступінь вияву ознаки, компаратив”; *gradus superlativus / stopień najwyższy / superlatyw* „найвищий ступінь вияву ознаки, суперлатив”.

Граматисти не були одностайними у поділі іменних частин мови на відміни. Найчастіше виділяли їх за родами (чоловічим, жіночим, середнім) – три для іменників та три для прикметників (М. Фолькмар, 1594). Часами парадигму відмінювання прикметників подавали окремо, тоді з’являлася четверта відміна (М. Добрацький, 1669). Тому маємо такі грамеми: I *declinatio* / *staczánie / deklinacyja*, II *declinatio* / *staczánie / deklinacyja,* III *declinatio* / *staczánie / deklinacyja,* IV *declinatio* / *staczánie / deklinacyja.*

ГК *motio* / *ruszánie* властива як іменникам (*ksiądz* → *księdzowa*), так і прикметникам (*zacny, zacna, zacne*). Згідно з ГК *figura* / *wyobráżenie* всі вирази поділялися на прості (*wyobrażenie proste / Simplex)* (*sprawiedliwy*) і складні *(złożone / Compositum)* (*niesprawiedliwy*). ГК *species / początek* представлена непохідними *Primitiva* (*księga*) та похідними *Derivativa* (*książka, książeczká*) словами.

Дієслівні ГК утворюють ГК особи (*osoba / persona*), стану (*genus / rodzaj*), часу (*tempus / czas*), способу (*modus / sposób*), числа (*numerus* / *liczba*), морфемна категорія (*figura* / *wyobrażenie*), словотвірна категорія (*species / początek*), дієвідміни (*koniugacyja* / *zprzężenie*). ГК особи є спільною для дієслів та особових займенників, представлена грамемами на позначення 1-ї (*persona prima / osoba pierwsza / persona pierwsza*), 2-ї (*persona secunda / osoba druga /osoba wtóra*) та 3-ї осіб (*persona tertia / osoba trzecia / persona trzecia*). ГК стану представлена лексемами зі значенням активного (*genus Activum* / *rodzaj sprawujący*), пасивного (*genus Passivum* / *passyw / rodzaj cierpiący*), нейтрального (*genus Neutrum / rodzaj nijaki* / *które ani czynienia, ani przyjęcia nie znaczą*) та зворотного (*które z przykładaniem namiestnictw*) стану, часто ця ГК виражається у лексико-граматичних розрядах дієслова (*słowo activa, słowo sprawiące* „дієслово активного стану", *słowo passiva* / *słowo cierpiące* „дієслово пасивного стану", *słowo reciproca / słowo recyprokowane* „дієслово зворотного стану"), що свідчить про неповну її сформованість. Не до кінця розвиненою залишається ГК способу, що представлена грамемами: 1) дійсного способу (*Indicativus / sposób pokazujący / sposób ukazujący*); 2) наказового способу (*Imperativus / sposób rozkazujący / sposób roskazujący*); 3) умовного способу (*Potentialis / sposób sámowładny / sposób przyłączający)*; 4) бажального способу (*Optativus / sposób życzący*); 5) з'єднувального способу (*Conjunctivus / sposób złączający*); 6) інфінітива (*Infinitivus / sposób kończący / sposób nieokreszony*). Несформованою залишається ГК виду.

ГК дієвідміни представлена трьома грамемами, виокремлення яких здійснювалося за античною традицією – за закінченням у 1-й особі однини: *I koniugacyja* (дієслова із закінченням -em), *II koniugacyja* (дієслова із закінченням -am), *III koniugacyja* (дієслова із закінченням -ę). Універсальною ГК є ГК *Significatio / znaczenie* „значення". Розгляд системи ГК показав, що поняття про деякі ГК тільки формувалися,

тому спеціальні лексеми на їх позначення були неточними та суперечливими. В. Колесов пише про стан науки часів середньовіччя: „Виділення окремих лінгвістичних одиниць часто відбувалося за випадковими, зовнішніми ознаками, мало конкретно-чуттєвий характер, що непрямим чином вказує на повну відсутність абстрактних, наукових, власне лінгвістичних уявлень про об'єкт мовознавства" [12, с. 232]. Спочатку відбувалося пристосування латинської мовознавчої термінології до системи польської мови, пізніше відбір понять і термінів, властивих саме польській мові, та намагання передати їх національною мовою. Власне польські терміни, які використовувалися на позначення частин мови та ГК, за своєю генетичною природою є ***прямими лексичними запозиченнями*** з латинської мови (*adiektyw* < *adiectivum* „прикметник", *kazus* < *casus* „відмінок"), ***семантичними*** (*czyniące słowo* < *verbum activum* „дієслово активного стану"; *spadek* < *casus* „відмінок" тощо) та ***словотвірними кальками*** (у Д. С. Лотте – перекладні запозичення [15, с. 12]) з латини (*przysłowie* < *adverbium* „прислівник", *przekładanie* / *przełożenie* < *praepositio* „прийменник" тощо).

Ю. Лукшин і В. Змажер говорять, що запозичені терміни є джерелом інтернаціоналізації національних термінологічних систем [28, с. 76]. Нами виявлено терміни, що збереглися у сучасній ПМТ і набули статусу ***інтернаціоналізмів***: *nomen, verbum, participium, masculinum, femininum, neutrum, numerus singularis, numerus pluralis, dualis, nominativus, genetivus, dativus, positivus, comparativus, superlativus* тощо.

Розгляд запозичень у складі ПМТ показав, що в XVI–80-х роках XX ст. вона перебувала під сильним впливом латинської мови. До основних причин запозичень відносимо відсутність питомої термінології та чітко сформованих мовознавчих понять, часами автоматичне перенесення латинських термінів без пояснень і без пошуку відповідників у національній мові, намагання полегшити розуміння термінів за допомогою латинізмів (наприклад, у підручниках польської

мови, написаних іноземними мовами). Польська мова увібрала всю латинську мовознавчу термінологію, а потім поступово почала відбирати ті терміни, які відбивали поняття та явища, властиві їй. Отже, формування ПМТ відбувається шляхом від запозичення лексем до утворення на їх основі питомих. Такі спеціальні лексеми мають характер семантичних і словотвірних кальок. Крім того, поряд із освоєними термінами вживаються латинські, які є прямими лексичними запозиченнями, більшість із них збереглися у складі сучасної ПМТ і здобули статус інтернаціоналізмів.

Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому вивченні складу ПМТ та способів її номінації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Алиева П. М. Состояние лингвистической терминологии в современном русском языке : 2001–2011 гг. : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / П. М. Алиева. – Ставрополь, 2011. – 19 с.

2. Ананьева Н. Е. История и диалектология польского языка : учебник / Н. Е. Ананьева. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 301 с.

3. Антонюк Г. Д. Латинська педагогічна термінологія та її функціонування у національних мовах / Г. Д. Антонюк // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. – 2005. – № 524. – С. 50–54.

4. Вакулик І. І. Запозичення з класичних мов у науковій термінології сучасних європейських мов (на матеріалі юридичних та економічних термінів української, російської, німецької, французької, англійської мов) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.15 / І. І. Вакулик. – К., 2004. – 20 с.

5. Войцева О. А. Деякі аспекти адаптації іншомовних термінів у польській мові (на матеріалі водогосподарської лексики) / О. А. Войцева // „О сколько нам открытий чудных…” Материалы к 80-летию со дня рождения Д. С. Ищенко. – Одесса : Одесский национальный университет, 2012. – С. 18–22.

6. Ганієва Е. С. Кримськотатарська лінгвістична термінологія : історія та сучасний стан : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.13 / Е. С. Ганієва. – К., 2008. – 19 с.

7. Гринев-Гриневич С. В. Терминоведение : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / С. В. Гринев-Гриневич. – М. : Издательский центр „Академия”, 2008. – 304 с.

8. Д’яков А. С. Основи термінотворення: семантичний та соціолінгвістичний аспекти /А. С. Д’яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім „КМ Academia”, 2000. – 218 с.

9. Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця XIX – початку XX століття : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / В. В. Захарчин. – К., 1995. – 18 с.

10. Канделаки Т. Л. Упорядочение заимствованных терминов и терминоэлементов. Интернационализация терминов / Т. Л. Канделаки // Научно-техническая терминология: реферативный журнал. – 1986. – № 6. – С. 1–4.

11. Кияк Т. Р. До питання про „своє” та „чуже” в українській термінології / Т. Р. Кияк // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 22–25.

12. Колесов В. В. Развитие лингвистических идей у восточных славян эпохи Средневековья / В. В. Колесов // История лингвистических учений: Позднее средневековье. – СПб. : Изд-во „Наука” С.-Петербургское отд-е, 1991. – С. 208–255.

13. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові / І. М. Кочан. – Львів : ВЦ ЛНУ імені І. Франка, 2004. – 520 с.

14. Крижанівська А. В. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько. – К. : Наук. думка, 1984. – 194 с.

15. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминоэлементов / Д. С. Лотте – М. : Наука, 1982. – 149 с.

16. Панько Т. І. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

17. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. IV. – С. 3–8.

18. Тихомирова Т. С. Польский язык / Т. С. Тихомирова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://m.slavcenteur.ru/Proba/ucheba/kursy/Tihomirova_PolskijJazyk.pdf

19. Трифонова Р. М. Истоки русской грамматической терминологии : автореф. дис. … канд. филол наук : 10.02.01 / Р. М. Трифонова. – М., 1967. – 18 с.

20. Czarski B. Mikołaj Volckmar. Compendium linguae Polonicae in gratiam iuventutis Dantiscanae collectum a Nicolao Volkmaro. Kompendium języka polskiego na użytek młodzieży gdańskiej zebrane przez Mikołaja Volckmara / B. Czarski. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gramatyki.uw.edu.pl/book/169

21. Dąbrowska A. Język polski / A. Dąbrowska. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2004. – 283 s.

22. Gajda S. Wprowadzenie do teorii terminu / S. Gajda. – Opole : Wyższa Szkoła pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, 1990. – 145 s.

23. Just A. Jeremiasz Roter. Schlüſſel zur Polniſchen vnd Teutſchen Sprach. Das iſt: Recht gründliche Anleitung / wie nicht allein ein Teutſcher die Polniſche / sondern auch / wie ein Pole die Teutſche Sprach / leichter vnd eher leſen / verſtehen / reden / vnd ſchreiben lernen könne. Klucz do Polſkiego y Niemieckiego Jezyká. To jeſt: Gruntowna náuká / Jáko śie nie tylko Niemiec Polſkiego : Ale jáko śie y Polak Niemieckiego jezyká / łátwiey y rychley czytáć / rozumieć / mowić y piſáć náuczyć może / A. Just. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gramatyki.uw.edu.pl/book/409

24. Kępińska A. Piotr Statorius-Stojeński. Polonicae grammatices institutio. In eorum gratiam, qui eius linguae elegantiam cito & facile addiscere cupiunt. Wykład gramatyki polskiej. Na użytek tych, którzy wytworności tej mowy szybko i łatwo pragną się nauczyć / A. Kępińska. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gramatyki.uw.edu.pl/book/168.

25. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego : w 3 t. / Z. Klemensiewicz. – Warszawa : PWN, 1985. 26. Koronczewski A. Polska terminologia gramatyczna / A. Koronczewski. – Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1961. – 117 s.

27. Lehr-Spławiński T. Język polski : pochodzenie, powstanie, rozwój / T. Lehr-Spławiński. – Warszawa : PWN, 1978. – 452 s.

28. Lukszyn J. Podstawy teoretyczne terminologii / J. Lukszyn, W. Zmarzer. – Warszawa : KJS, 2001. – 189 s.

29. Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej / A. Nagórko. – Warszawa : PWN, 2007. – 331 s.

Dobracki – Gutthäter-Dobracki M. Polniſche Teutſch erklärte Sprachkunſt... Grámátyká Polska, Niemieckim językiem wyrážona / M. Gutthäter-Dobracki. – Oleśnica : 1669. – 566 s. – [Electron resource]. – Access mode: http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/74008/

Styla – Styla A. Grammatica Polono-Italica abo sposob łacny nauczenia się włoskiego języka... / A. Styla. – Kraków : 1675. – 226 + nlb. 8 s. – [Electron resource]. – Access mode: http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=204846

USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego: w 4 t. / red. S. Dubisz. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.

REFERENCES

1. Alieva P. M. Sostoyanie lingvisticheskoy terminologii v sovremennom russkom yazyke: 2001–2011 gg. : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / P. M. Alieva. – Stavropol', 2011. – 19 p.

2. Anan'eva N. E. Istoriya i dialektologiya pol'skogo yazyka : uchebnik / N. E. Anan'eva. – M. : Izd-vo MGU, 1994. – 301 p.

3. Antonyuk G. D. Latins'ka pedagogichna terminologiya ta ii funktsionuvannya u natsional'nikh movakh / G. D. Antonyuk // Visnik Natsional'nogo universitetu „L'vivc'ka politekhnika". – 2005. – № 524. – P. 50–54.

4. Vakulik I. I. Zapozichennya z klasichnikh mov u naukoviy terminologiisuchasnikh evropeys'kikh mov (na materiali yuridichnikh ta ekonomichnikh terminiv ukrains'koi, rosiys'koi, nimets'koi, frantsuz'koi, angliys'koi mov) : avtoref. dis. … kand. filol. nauk : 10.02.15 / I. I. Vakulik. – K., 2004. – 20 p.

5. Voytseva O. A. Deyaki aspekti adaptatsii inshomovnikh terminiv u pol's'kiy movi (na materiali vodogospodars'koi leksiki) / O. A. Voytseva // „O skol'ko nam otkrytiy chudnykh…" Materialy k 80-letiyu so dnya rozhdeniya D. S. Ishchenko. – Odessa : Odesskiy natsional'nyy universitet, 2012. – P. 18– 22.

6. Ganieva E. S. Krims'kotatars'ka lingvistichna terminologiya : istoriya ta suchasniy stan : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.13 / E. S. Ganieva. – K., 2008. – 19 p.

7. Grinev-Grinevich S. V. Terminovedenie : ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy / S. V. Grinev-Grinevich. – M. : Izdatel'skiy tsentr „Akademiya", 2008. – 304 p.

8. D'yakov A. S. Osnovi terminotvorennya: semantichniy ta sotsiolingvistichniy aspekti / A. S. D'yakov, T. R. Kiyak, 3. B. Kudel'ko. – K. : Vid. dim „KM Academia", 2000. – 218 p.

9. Zakharchin V. V. Ukrains'ka movoznavcha terminologiya kintsya XIX – pochatku XX stolittya : avtoref. dis. … kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 / V. V. Zakharchin. – K., 1995. – 18 p.

10. Kandelaki T. L. Uporyadochenie zaimstvovannykh terminov i terminoelementov. Internatsionalizatsiya terminov / T. L. Kandelaki // Nauchno-tekhnicheskaya terminologiya: referativnyy zhurnal. – 1986. – № 6. – P. 1–4.

11. Kiyak T. R. Do pitannya pro „svoye" ta „chuzhe" v ukrains'kiy terminologiï / T. R. Kiyak // Movoznavstvo. – 1994. – № 1. – P. 22–25.

12. Kolesov V. V. Razvitie lingvisticheskikh idey u vostochnykh slavyan epokhi Srednevekov'ya / V. V. Kolesov // Istoriya lingvisticheskikh ucheniy: Pozdnee srednevekov'e. – SPb. : Izd-vo „Nauka" S.-Peterburgskoe otd-e, 1991. – P. 208–255.

13. Kochan I. M. Dinamika i kodifikatsiya terminiv z mizhnarodnimi komponentami u suchasniy ukrains'kiy movi / I. M. Kochan. – L'viv : VTs LNU imeni I. Franka, 2004. – 520 p.

14. Krizhanivs'ka A. V. Sklad i struktura terminologichnoi leksiki ukrains'koï movi / A. V. Krizhanivs'ka, L. O. Simonenko, T. I. Pan'ko. – K. : Nauk. dumka, 1984. – 194 p.

15. Lotte D. S. Voprosy zaimstvovaniya i uporyadocheniya inoyazychnykh terminov i terminoelementov / D. S. Lotte – M. : Nauka, 1982. – 149 p.

16. Pan'ko T. I. Ukrains'ke terminoznavstvo : pidruchnik / T. I. Pan'ko, I. M. Kochan, G. P. Matsyuk. – L'viv : Svit, 1994. – 216 p.

17. Simonenko L. O. Ukrains'ka naukova terminologiya: stan ta perspektivi rozvitku / L. O. Simonenko // Ukrains'ka terminologiya i suchasnist' : Zb. nauk. prats'. – K., 2001. – Vip. IV. – P. 3–8.

18. Tikhomirova T. S. Pol'skiy yazyk / T. S. Tikhomirova. – [Electron resource]. – Access mode: http://m.slavcenteur.ru/Proba/ucheba/kursy/Tihomirova_PolskijJazyk.pdf

19. Trifonova R. M. Istoki russkoy grammaticheskoy terminologii : avtoref. dis. … kand. filol nauk : spets. 10.02.01 / R. M. Trifonova. – M., 1967. – 18 s.

20. Czarski B. Mikołaj Volckmar. Compendium linguae Polonicae in gratiam iuventutis Dantiscanae collectum a Nicolao Volkmaro. Kompendium języka polskiego na użytek młodzieży gdańskiej zebrane przez Mikołaja Volckmara / B. Czarski. – [Electron resource]. – Access mode: http://www.gramatyki.uw.edu.pl/book/169

21. Dąbrowska A. Język polski / A. Dąbrowska. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2004. – 283 s.

22. Gajda S. Wprowadzenie do teorii terminu / S. Gajda. – Opole : Wyższa Szkoła pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, 1990. – 145 s.

23. Just A. Jeremiasz Roter. Schlüſſel zur Polniſchen vnd Teutſchen Sprach. Das iſt: Recht gründliche Anleitung / wie nicht allein ein Teutſcher die Polniſche / sondern auch / wie ein Pole die Teutſche Sprach / leichter vnd eher leſen / verſtehen / reden / vnd ſchreiben lernen könne. Klucz do Polſkiego y Niemieckiego Jezyká. To jeſt: Gruntowna náuká / Jáko śie nie tylko Niemiec Polſkiego : Ale jáko śie y Polak Niemieckiego jezyká / łátwiey y rychley czytáć / rozumieć / mowić y piſáć náuczyć może / A. Just. – [Electron resource]. – Access mode: http://www.gramatyki.uw.edu.pl/book/409

24. Kępińska A. Piotr Statorius-Stojeński. Polonicae grammatices institutio. In eorum gratiam, qui eius linguae elegantiam cito & facile addiscere cupiunt. Wykład gramatyki polskiej. Na użytek tych, którzy wytworności tej mowy szybko i łatwo pragną się nauczyć / A. Kępińska. – [Electron resource]. – Access mode: http://www.gramatyki.uw.edu.pl/book/168.

25. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego : W 3 t. / Z. Klemensiewicz. – Warszawa: PWN, 1985. 26. Koronczewski A. Polska terminologia gramatyczna / A. Koronczewski. – Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1961. – 117 s.

27. Lehr-Spławiński T. Język polski : pochodzenie, powstanie, rozwój / T. Lehr-Spławiński. – Warszawa : PWN, 1978. – 452 s.

28. Lukszyn J. Podstawy teoretyczne terminologii / J. Lukszyn, W. Zmarzer. – Warszawa : KJS, 2001. – 189 s.

29. Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej / A. Nagórko. – Warszawa : PWN, 2007. – 331 s.

Dobracki – Gutthäter-Dobracki M. Polniſche Teutſch erklärte Sprachkunſt... Grámátyká Polska, Niemieckim językiem wyrážona / M. Gutthäter-Dobracki. – Oleśnica : 1669. – 566 s. – [Electron resource]. – Access mode: http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/74008/

Styla – Styla A. Grammatica Polono-Italica abo sposob łacny nauczenia się włoskiego języka... / A. Styla. – Kraków : 1675. – 226 + nlb. 8 s. – [Electron resource]. – Access mode: http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=204846

USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego: w 4 t. / red. S. Dubisz. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.

В. В. Губич

ЛАТИНСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В СОСТАВЕ ПОЛЬСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ СРЕДНЕПОЛЬСКОГО ПЕРИОДА

Статья посвящена рассмотрению особенностей функционирования латинизмов в составе польской лингвистической терминологии XVI – 80-х годов XIX ст. Влияние античной лингвистической традиции наблюдаем в подаче материала, в терминологии, а также в объяснении грамматических явлений. Выявлено значительное количество семантических и словообразовательных калек, лексических заимствований, которые сохранились в современной польской терминологии и приобрели статус интернационализмов.

Ключевые слова: заимствование, терминология, латинский язык, польский язык.

V. V. Gubych,
Postgraduate Student of General and Slavic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : 38(048) 776-04-42,
vitalina.gubich@rambler.ru

LATIN BORROWINGS AS PART OF THE POLISH LINGUISTIC TERMINOLOGY OF THE MIDDLE POLISH PERIOD

The article deals with the features of latinisms as part of the Polish linguistic terminology (16th – 80's of the 19th century). Special lexemes of Latin origin in phonetics and morphology were chosen as the material for the research. The method of induction, descriptive, comparative methods were used in the research. The gradual replacement of Latin, which served as a literary and vulgar language, began in the 16th century due to internal and external language factors. However, Latin remains the language of science: the first Polish books of grammar were written in it, the influence of ancient linguistic traditions are seen in presentation, terminology and in explaining grammar phenomena. A significant number of lexical borrowings from Latin, semantic and structural calques are observed.

The main reasons for the emergence of Latin borrowings were the lack of specific national terminology and clearly formed linguistic concepts, sometimes automatic transference of a Latin term, efforts to facilitate the understanding of the terms using latinisms. Polish absorbed the Latin linguistic terminology, and then gradually began to select the terms that reflected the concepts and phenomena peculiar to this language. Thus, the formation of the Polish linguistic tradition occurs by adapting the lexemes and by forming specific lexemes on their base. Alongside the existing Polish terms the Latin ones are used as part of modern linguistic terminology having the status of international words.

Key words: borrowings, terminology, Latin, Polish.

Надійшла до редакції 26.09.2016 р.

УДК 81'373,23'373.612.2'23

С. В. Дмитрієв,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : (048)776-04-42,
kinandr44@ukr.net

МЕТАФОРИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ВЛАСНИХ ІМЕН ІЗ СУПЕРКОНЦЕПТОМ *ЛЮДИНА*

Стаття присвячена проблемі метафоричної інтеграції прецедентних імен і міфонімів різних концептосфер із суперконцептом ЛЮДИНА на матеріалі корпусу номінацій особи в сучасних українських соціолектах. Конекція відбувається через інтерференцію реципієнтної і донорської зони. Дослідження номінацій особи такого типу актуалізується високою частотністю їх вживання у різних соціолектних площинах. Серед досліджуваних одиниць переважають дифузно-метафоричні та гештальтні різновиди асоціативно термінальної мотивації. Основні донорські зони: „кіно", „мультиплікація", „література",

„політика", „міфологія". Це актуалізується високою валентністю доступності у розумінні реципієнтами різних рівнів, що реалізує як „наївну", так і „наукову" картини світу. Соціолектний і розмовний дискурси містять досить великий корпус таких номінацій, що дає широкі можливості розвитку досліджень цього напряму.

Ключові слова: прецедентне ім'я, міфонім, донорська зона, реципієнтна зона, дифузно-метафоричний різновид мотивації, гештальтний різновид мотивації, суперконцепт, соціолект.

Проблема метафоричної інтеграції прецедентних власних імен з суперконцептом ЛЮДИНА в українському мовознавстві не досліджена. Тема актуалізована розглядом цієї конекції у площині лексичного корпусу асоціативно-термінально мотивованих соціолектних номінацій особи.

Мета нашого дослідження полягає у вивченні взаємодії двох споріднених концептосфер у свідомості носіїв сучасних українських соціолектів соціолектів та її мовного вираження у номінаціях особи.

Соціолектний дискурс має надзвичайно високу динаміку розвитку семантики прецедентних імен. Носій соціолекту сприймає знайомі імена видатних діячів історії, науки, техніки, культури, відомих спортсменів, артистів, письменників, музикантів, космонавтів, військових і т. ін., а також міфонімами як прецедентні, використовуючи їх для номінації осіб, які виявляють ознаки, подібні до стереотипних ознак прецедентних імен. В основі метафоризації лексем зазначеної донорської зони лежать яскраві позитивні або негативні прояви діяльності цих об'єктів, відбиті у свідомості мовців, фізіологічні та зовнішні характеристики образів. Так, людину, яка має уповільнене нечітке мовлення, в певній ситуації називають *брежнєв*, а агресивну людину низького зросту – *наполеон*. Спрацьовує також омонімія кореневих морфем: *бухарін* – людина, яка любить випивати (*бухати*). Палітра використання прецедентних імен і міфонімів у соціолектному мовленні надзвичайно широка: від античних номенклатурних номінацій грецького та римського пантеонів

до прізвищ політичних діячів сучасності. Дуже часто носії соціолектів використовують номінації за традицією (у сліпу), навіть не замислюючись над змістом та історією. Це пов'язано з тим, що прецедентні імена активно міґрують з одного в інший соціолект і закріплюються у свідомості носіїв як такі, що мають яскраве і приємне (або влучне) фонетичне оформлення. Серед досліджуваних нами антропономінацій конекції „прецедентне ім'я – людина" наявні дифузно-метафоричний і ґештальтний різновиди номінації. Почнемо з опису **дифузно-метафоричних** номінацій.

Люди, чия поведінка або комунікативна діяльність викликають засудження з боку носіїв соціолектів, позначені номінаціями *андерсен*, *буратіно*, *асмодей*, *каїн*, *демон* та інші. Номінація *андерсен* номінує людину відповідно до мовленнєвої поведінки та її результатів. Ця номінація метафоризована від образу найвідомішого в Європі датського казкаря Г.-Х. Андерсена. Прецедентним це ім'я зробила велика популярність, починаючи з XIX ст., *казок* цієї людини. За його творами поставлено сотні фільмів, мультфільмів, театральних вистав, римейків. Жанр казки передбачає зображення ірреального, фантастичного, вигаданого. Таким чином, прізвище найпопулярнішого казкаря (майстра на вигадку) стало прецедентним через аналогізацію функціональної комунікативної динаміки: „той, хто розповідає казки, бреше".

Юнака, який захоплюється історією України, номінують *грушевським* [9, с. 113], аналогізуючи сценарій його діяльності з прізвищем автора найповнішого історіографічного видання М. С. Грушевського (1866–1934). Спільність сфери діяльності є активатором метафоричного перенесення, яке позначує обізнану в цій галузі науки людину.

Номінація *бандера* позначує будь-якого жителя Західної України (*Бандерштадту*) чоловічої статі [9, с. 46]. Польові дослідження свідчать про те, що *бандерами* номінують не лише чоловіків, а й жінок із Західної України. Жартома вони

самі теж так себе номінують. Метафоризація відбувається шляхом аналогізації місця проживання й діяльності С. А. *Бандери* (1909–1959), з політичною позицією якого співвідносились патріотичні настрої значної частини населення Західної України. Поза межами Західної України *бандерами* називають також усіх прибічників такої ідеології (незалежно від місця проживання та національності). Отже, пряма аналогізація сценаріїв поведінки і мислення лідера руху та його прибічників ініціює метафоричне перенесення на велику кількість людей з метою комунікативної уніфікації.

Людей, які мають психічні розлади або вроджену слабкість розумової здатності, позначують номінаціями *наполеон* і *шариков*. *Наполеон* – психічно ненормальна, божевільна людина [6, с. 207], номінація, пов'язана не безпосередньо з Наполеоном Бонапартом та його долею, а з тим, що манія величності у психічно хворих часто виявляється в ототожненні себе з Наполеоном. Особливої частотності ця номінація набула після виходу популярної кінокомедії „Кавказька полонянка" (1966), у сценарному дискурсі якої наявний вияв цієї номінації. Імплікативною рисою номінації *Наполеон* є також невисокий зріст і надмірна енергійність особи, яка має психофізіологічну потребу у самоствердженні через активність, і псевдовияв діяльнісної моторики. Отже, наполеонами можуть називати й невисоких амбітних чоловіків з високим енергетичним потенціалом.

Казковий персонаж *Буратіно* у соціолектній мовній структурі позначує добре забезпеченого грішми чоловіка [6, с. 69]. У донорській зоні функціонування нею позначений добрий безхитрісний хлопець, який після довгих вагань віддає свої гроші зловмисникам, дозволяє себе ошукати. У реципієнтній зоні *буратіни* стають об`єктами ошукування та пограбувань. Аналогізуються сценарії поведінки казкового героя та скнари до моменту ошукування, тобто, в період, коли особа є лише потенційною жертвою.

Номінація *бетмен* напряму пов'язана з образом американського кіногероя – людини-кажана, що допомагає людству боротися зі злом. Проте в соціолекті аналогізується лише здатність літати. Цією номінацією позначують особу, яка впала з великої висоти [6, с. 45]. Отже, функціональний сценарій міфоніма задіяно частково, відповідно до мети передачі аналогічного образа в межах реципієнтної зони. Подібний персонаж американської кіноіндустрії – *людина-павук*.

Асмодей – міфонім, який у соціолектах позначує два типи людей: 1) скнару, скупу людину та 2) непрофесійного злодія, хулігана [6, с. 32]. У міфології походить від назви авестійського божества *Асшма-Дева*, яке фігурує в пізній європейській літературі у формі *Ашмедай* – „спокусник, злий сластолюбний демон". У давньогрецькій міфології *Асмодей* – істота, яка судить, демон, який дає знання тим, хто звернувся. Цей образ позначений у Талмуді як „князь демонів". Як бачимо, жодне з діянь означеної особи не підлягає співвіднесенню через міфологічну матрицю нашої свідомості. Проте є єдине можливе аналогіювання: „той, хто приносить зло". Як бачимо, маємо справу з поступовим переосмисленням схемати образу та наділення його у реципієнтній зоні новими функціональними ознаками. Вживається з виключно негативним модусним значенням (іноді жартома).

Ґештальтний різновид представлено номінаціями *геракл*, *мальвіна*, *фантомас*, *чебуратор* / *чеба*, *мумітроль*, *колобок* та іншими. У цій групі домінують візуальні метафоричні перенесення, які актуалізуються формою, розміром і естетичними асоціативними моделями. Зовнішню естетику обличчя та тіла характеризують номінації *крюгер*, *мальвіна*, *мумітроль*, *потороча*, *фантомас*. Ці позначення мають як позитивний, так і негативний ґештальтний стереотип.

Позитивний зовнішній ґештальт, перенесений образом *Мальвіни*, героїні казки „Буратіно" О. Толстого, уособлює зовнішню красу дівчинки-підлітка, яка спочатку є театраль-

ною лялькою. Основою метафоризації є зовнішня привабливість персонажу казки, яка переноситься на дівчину у реципієнтній зоні: „гарна дівчина" [9, с. 211]. Імплікованими ознаками є „блакитні очі" та „кучеряве світле волосся", що відіграє роль у виборі лексеми донорської зони. Номінацію *мумітроль* взято з творів шведськомовної фінської письменниці Туве Янсон: мумітролі – представники лісового казкового народу. Зовнішність його представників дуже своєрідна, що й актуалізує перенесення номінації персонажу на позначення особи „з великими очима, вухами і носом" [6, с. 200]. У 70-ті рр. XX ст. створено низку мультфільмів про мумітролів, звідки, очевидно, і йде популярність образу. Власне слов`янські демонологічні ґештальтні номінації представлено номінаціями *домовий*, *мавка*, *мара*, *потерча*, *потороча*, *хо* та інші.

Номінація *потерча* позначає маленьку дитину, яка необхайно одягнена та розхристана. В етнокультурному дискурсі українця цей образ позначує демонічну істоту, що походить від померлої нехрещеної дитини. У міфологічному дискурсі цих діток крадуть русалки. Автоілюстрації „Причинної" Т. Г. Шевченка зображують *потерчат* у тоненьких розхристаних сорочечках, простоволосими й босими. Близькі дитині люди іноді кажуть: *Вдягнись та взуйся, а то бігаєш, як* ***потерча****!* (З розмови). Асоціативний образ метафоризується через зовнішню подібність вбрання та ін. Синонімічними є номінації *потороча*, *потерчук*.

Номінація *мара* пов'язана з обрядом зустрічі українцями весни. *Мара* – це пугало, яке носять 1 березня вулицею, співаючи веснянки. Сприймається як символ темряви і холоду. У міфології цей образ традиційно називав напівпрозору злу особу, що віщувала та приносила хворобу, нещастя. Вона вважалася страшною і неприємною істотою з потворною зовнішністю та блискучими очима. Отже, ґештальтне несвідоме активізує емоції огиди та страху. Такі ж емоції викликає кістлява неприбрана жінка з потворними рисами

обличчя, що й ініціює метафоричний механізм. Частота вживання цієї номінації невисока.

Номінації *геракл*, *чебуратор* і *колобок* характеризують антропометричні параметри особи та їх особливості. Номінації *чебуратор* (*чеба*) і *колобок* за походженням казкові персонажі. *Колобок* – український народний образ; у соціолектному мовленні колобком називають тілисту особу, яка має округлі форми, що асоціюються з геометричними параметрами колобка й активують метафоричне перенесення за візуальною аналогізацією форми тіла: *О! Колобок покотився! Жере, мабуть, у три горла!* (З розмови).

Чебурашка – мультиплікаційний і літературний герой, створений російським письменником і сценаристом Едуардом Успенським. Окремої уваги заслуговує згрубіла форма міфоніма *чебурашка*, який не має ані прототипу серед тварин, ані мотивації номінації. В соціолектному дискурсі функціонують повна форма *чебуратор* і коротка – *чеба*. Зафіксовано два значення: 1) масивна, мускулиста людина та 2) бридка, негарна зовні людина // Людина з великими вухами [9, с. 362]. В першому значенні відбувається заміна ґештальта, оскільки персонаж, номінація якого запозичена в донорській зоні, є невеличкою оживленою іграшкою, абсолютно позбавленою аґресії або масивності статури. Морфемний склад адаптованої в соціолекті метафоричної номінації декларує імплікативну ознаку „великий”. У другому значенні активовано механізм метафоризації „розмір вух”, який співвідноситься з відповідною ознакою, перенесеною з донорської зони. Естетика образу *чебуратора* (*чеби*) лише частково відповідає структурі прототипу, оскільки *Чебурашка* – незвичайна, але доволі симпатична персоніфікована істота з великими вухами. Таке перенесення – приклад морфемного перелицьовування значення слова реляційними засобами словотворення з істотним зміщенням семантики.

Гештальтні номінації *котовський* і *плейшнер* позначують людей, повністю або частково позбавлених волосяного

покриву голови. Абсолютна відсутність волосся декларується номінацією *котовський* [6, с. 170], яка активує візуальний образ легендарного комбрига часів громадянської війни Г. І. Котовського (1881–1925), який зумисне голив голову. Номінація *плейшнер*, з одного боку, пов'язана з російськими лексемами *плешь* > *плешивый*, а з другого – з прізвищем сценарного образу популярного телесеріалу „Сімнадцять миттєвостей весни" за романом Ю. Семенова – професора *Плейшнера* (актор Є. Євстигнєєв), у якого частково було відсутнє волосся на голові. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки: 1. Переважна більшість досліджуваних прецедентних власних імен належать до двох різновидів асоціативно-термінального типу мотивації: дифузно-метафоричного та гештальтного. 2. Основні донорські зони мотивації знаходяться у таких площинах, як „кіно", „мультиплікація", „література", „політика", „міфологія". 3. Вибір номінативної моделі пов'язаний з двома основними чинниками: яскравою фоносемантичною наповненістю та взаємовідповідністю психомоторних конекцій прецедентного власного імені та об'єкту мотивації.

Розмовний та соціолектний дискурси містять значну кількість прецедентних власних імен, які взаємодіють з донорськими системами різних рівнів та різновидів. Це дає перспективи у напрямі дослідження їх вживання як сегментів наукової та наївної картин світу українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дмитрієв С. В. Взаємодія концептів ЛЮДИНА – ТВАРИНА у процесах модусної номінації особи (на матеріалі сучасних українських соціолектів) / С. В. Дмитрієв // Слов'янський збірник: зб. наук. праць. – Одеса : Букрек, 2012. – Вип. 16. – С. 243–257.

2. Панкрац Ю. Г. Пропозициональная форма представления знаний / Ю. Г. Панкрац // Язык и структура представления знаний. – М. : РАН ИЯ, 1992. – С. 78–97.

3.Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.

4.Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко , 2012. − 488 с.

5. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.

6.Ставицька Л. О. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 456 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

8. Публічний електронний словник української мови. УКРЛІТ. ORG. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nevirs.com

9.Словник сучасного українського сленгу / уклад. Т. М. Кондратюк. – Харків : Фоліо, 2006. – 352 с.

REFERENCES

1. Dmytrijev S.V. Vzajemodija konceptiv LJUDYNA – TVARYNA u procesah modusnoi’ nominacii’ osoby (na materiali suchasnyh ukrai’ns’kyh sociolektiv) / S.V. Dmytrijev // Slov’jans’kyj zbirnyk: zb. nauk. prac’. – Odesa : Bukrek, 2012. – Vyp. 16. – S. 243–257.

2. Pankrac Ju. G. Propozycyonal’naja forma predstavlenyja znanyj / Ju. G. Pankrac // Jazyk y struktura predstavlenyja znanyj. – M. : RAN YJa, 1992. – S. 78–97.

3. Selyvanova E. A. Kognytyvnaja onomasyologyja / E. A. Selyvanova. – K. : Yzd-vo ukraynskogo fytosocyologycheskogo centra, 2000. – 248 s.

4. Selivanova O. O. Svit svidomosti v movi. Myr soznanyja v jazyke / O. O. Selivanova. – Cherkasy : Ju. Chabanenko , 2012. − 488 s.

5. Stavyc’ka L. O. Argo, zhargon, sleng. Social’na dyferenciacija ukrai’ns’koi’ movy / L. O. Stavyc’ka. – K. : Krytyka, 2005. – 464 s.

6. Stavyc’ka L. O. Ukrai’ns’ka mova bez tabu. Slovnyk necenzurnoi’ leksyky ta i’i’ vidpovidnykiv / L. O. Stavyc’ka. – K. : Krytyka, 2008. – 456 s.

7. Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi’ ukrai’ns’koi’ movy (z dod. i dopov.) / uklad. i gol. red. V. T. Busel. – K. ; Irpin’ : VTF „Perun”, 2005. – 1728 s.

8. Publichnyj elektronnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy. UKRLIT. ORG [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.nevirs.com.

9. Slovnyk suchasnogo ukrai'ns'kogo slengu / uklad. T. M. Kondratjuk. – Harkiv : Folio, 2006. – 352 s.

С. В. Дмитриев

МЕТАФОРИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ ПРЕЦЕДЕНТНЫХ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ С СУПЕРКОНЦЕПТОМ „ ЧЕЛОВЕК”

Статья посвящена проблеме метафорической интеграции прецедентных имен и мифонимов различных концептосфер из суперконцептом ЧЕЛОВЕК на материале корпуса номинаций лица в современных украинских социолектах. Коннекция происходит путем интерференции реципиентных и донорских зон. Исследование номинаций лица такого типа актуально вследствие высокой частотности их употребления в различных социолектных пространствах. Среди исследуемых единиц доминируют диффузно-метафорические и гештальтные разновидности ассоциативно-терминальной мотивации. Основные донорские зоны: „кино”, „мультипликация”, „литература”, „политика”, „мифология”. Это актуализируется высокой валентностью доступности в понимании реципиентами различных уровней, реализуя как „наивную”, так и „научную” картины мира. Социолектный и разговорный дискурсы содержат достаточно об'ємний корпус таких номинаций, что дает широкие возможности развития исследований этого направления.

Ключевые слова: прецедентное имя, мифоним, донорская зона, реципиентная зона, диффузно-метафорическая разновидность мотивации, гештальтная разновидность мотивации, суперконцепт, социолект.

S.V. Dmytriev,
Candidate of Philology,
Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-04-42,
kinandr44@ukr.net

METAPHORICAL INTEGRATION OF THE PRECEDENT NAMES AND MYTHONYMS WITH THE SUPERCONCEPT *MAN*

The article deals with the problem of metaphorical integration of the precedent names and mythonyms of different sphere concepts with the superconcept MAN (on the material of person namings in modern Ukrainian sociodialects). The connection occurs through interference of the recipient and donor zones. The research of person namings of this type foregrounds the high frequency of their use in different sociodialectal spheres. Among the units under investigation there prevail diffuse-metaphorical and gestalt varieties of associative and term motivation. Basic donor zones: „cinema", „making of animated cartoon", „literature", „politics", „ancient mythology". It foregrounds high availability in understanding by the recipients different levels that will realize both „naive" and „scientific" worldview. Sociolect and colloquial discourses contain fairly large material for such namings, which gives wide opportunities to researches in this direction.

Key words: the precedent name, mythonym, donor zone, recipient zone, diffuse-metaphorical variety of motivation, gestalt variety of motivation, superconcept, sociodialect.

Надійшла до редакції 5.10.2016 р.

УДК 811.161.2'373.7:070(477)
Г. Ю. Касім,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : (048)776-04-42,
movoznavstvo98@gmail.com

ВЖИВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО ПРЕЦЕДЕНТНИХ КРИЛАТИХ ВИСЛОВІВ ТА ЦИТАТ У СУЧАСНИХ МАС-МЕДІА УКРАЇНИ

В статті розглядається вживання національно прецедентних інтертекстуальних одиниць (ІО) – крилатих висловів та цитат – в сучасних мас-медіа України. Актуальність дослідження зумовлена дуже активним вживанням ІО в сучасних українських публіцистичних текстах. Метою статті є аналіз функціонування ІО українського походження (етноспецифічних), використовуваних в ЗМІ України протягом 2012–2016 рр. Об'єктом дослідження є специфічно українські ІО, а його предметом – встановлення походження та семантики зазначених мовних одиниць, а також наявності чи відсутності трансформацій цих ІО.

Ключові слова: мас-медіа, інтертекстуальність, крилаті вислови, цитати, національно прецедентні феномени.

Активне вживання в текстах сучасних мас-медіа численних інтертекстуальних одиниць (далі – ІО), передусім цитат і крилатих висловів, зумовлює *актуальність* дослідження зазначених явищ, що були предметом уваги низки українських та зарубіжних лінгвістів.

Об'єктом дослідження у пропонованій статті є такий різновид прецедентних феноменів, як національно прецедентні висловлювання – цитати й крилаті вислови, що походять з українськомовних текстів, прецедентних для української культури, і відповідно є прецедентними для української мовно-культурної спільноти. **Предметом** аналізу є функціонування їх у сучасних ЗМІ. **Метою** аналізу є встановлення особливостей вживання етноспецифічних інтертекстуальних одиниць у сучасних мас-медіа України, ***завданнями*** – встановлення корпусу національно прецедентних висловлювань, їх походження, семантики, а також виявлення наявності чи відсутності їхніх трансформацій у публіцистичному дискурсі.

Дослідники зазначають, що прецедентні феномени (до яких належать зокрема й інтертекстуальні одиниці, в т. ч.

цитати й крилаті вислови) можуть мати різний ступінь прецедентності. Так, у публікаціях В. В. Красних, Г. Г. Слишкіна пропонується виділяти в залежності від обсягу людської спільноти, яка вживає певний прецедентний феномен, глобально прецедентні (відомі різним етносам), національно прецедентні (вживані в межах певної етнічної спільноти) та соціумно прецедентні (вживані в межах певних соціальних, професійних, вікових та ін. груп), див. [2]. Матеріалом нашого дослідження стали крилаті вислови та цитати, що походять з українськомовних текстів, які є прецедентними для українського етносу. Тобто аналізуватимемо національно прецедентні ІО. Між такими ІО, як крилаті вислови та цитати, наявні зв'язок та схожість; водночас ці види ІО прийнято розмежовувати. Як зазначає В. Хлебда, „cytat zawsze poprzedza skrzydlate słowo" [5, с. 25], тобто крилатий вислів проходить стадію, коли він перебуває у статусі цитати. Проте, на думку С. Г. Шулежкової, цитата, будучи неодномовним утворенням, що має чіткий зв'язок з конкретним авторським текстом, для того, щоб перетворитися на крилатий вислів, має набути ще й таких рис, властивих крилатим висловам, як відтворюваність, стійкість компонентів та граматичної структури (що не виключає певного варіювання), а також постійність семантики, закріпленої за цим зворотом у мовному узусі [4, с. 63]. С. С. Шкварчук наголошує на важливості при розмежуванні цитати й крилатого вислову такого параметра, як частотність відтворюваності: остання набагато вища у крилатих висловів, ніж у цитат [3, с. 313]

Коло власне українських прецедентних текстів, що стали джерелом цитат та крилатих висловів у сучасній українській публіцистиці, досить вузьке: Шевченкові твори, текст гімну України, „Каменярі" Івана Франка, і… Що ще? Почнімо з традиційних цитат і крилатих висловів, що йдуть із творів Тараса Шевченка та мають усі характерні ознаки цих ІО. Цитування рядка з Т. Шевченка „В казематі", ІІІ: *Малого сліду не покину / На нашій* славній Україні, / На нашій – не своїй

землі): *Ми, спраглі своєї свободи* „***на нашій, не своїй землі***”, *знову зустрілися у спільному пориві здолати кримінальну україножобію в державі* [10, 12.12.2013]. Образ з іншого шевченківського рядка – *Садок вишневий коло хати* („В казематі”, VIII) – став символом України: *Коли на Майдані обжилися галичани, натхненні підтримкою киян, – з* ***садків вишневих коло хати*** *повиходили брати-українці й разом довели справу до кінця* [6, 11.04.2014]. „Уламки” зазначеного прецедентного українського тексту зі згадкою соловейка (у прототексті: *А мати хоче научати, / Так соловейко не дає*; *Затихло все, тілько дівчата / Та соловейко не затих*) репрезентують патріархально-традиційну Україну у такому випадку: *І тоді – патріархальний сон, де спогади про героїчне минуле й принесені жертви, а також плекання своєї унікальності надовго зачинять нас у* ***вишневому садочку*** *в супроводі* ***соловейка****, але без шостого ай-фону* [9, 15.09.2014].

Джерелом низки цитат, що з часом перетворилися на крилаті вислови, є один з найкоротших прецедентних текстів української культури – Шевченків „Заповіт”. Кінцеві рядки твору (*І мене в сім’ї великій, / В сім’ї вольній, новій, / Не забудьте пом’янути /* ***Незлим тихим словом***) використовуються в кількох типових ситуаціях. Це можуть бути розчулені згадки про померлого (заголовок „***Незлим тихим словом***”. *У Лондоні прощались з тілом Тетчер* [10, 18.04. 2013]), слова вдячності: *З історії відомо багато прикладів, коли у скрутні часи далекоглядні політики долучали „яйцеголових” до вирішення тих чи інших проблем, а в нас вони, навпаки, нікому не цікаві, і про них ніхто не згадує* „***незлим, тихим словом***” [6, 7.11. 2014]. Проте можливе й іронічне вживання – з прямо протилежним значенням: *Іноді газети примудряються в одній публікації спрацювати на користь кількох замовників, наприклад, розмістивши інформацію про результати соціологічних опитувань Всеукраїнської соціологічної служби, яка згодом була пом’янута* „***незлим тихим словом***” *в ході відомого соціологічного скандалу* [8,

25.10.2012]. У словнику А. П. Коваль та В. В. Коптілова ця ІО кваліфікується як цитата [1, с. 186], проте фактично вона одразу набула властивості крилатих висловів – узагальненого значення, що надало їй можливості уживатися в різних контекстах.

Характерно, що скупчення ІО різного походження та стилістичного забарвлення, як правило, надають створюваному публіцистичному тексту особливої експресивності. Як-от сполучення ІО з радянського дискурсу (Маяковський) з національним українським (Шевченковим) дискурсом: *Ми маємо* ***власну гордість****, і підвищити продажі напою здатні показані в рекламних роликах* ***лани широкополі, Дніпро і кручі*** [8, 03.12.2014]. Ще одним потужним джерелом цитат та крилатих висловів є Шевченкове „І мертвим, і живим, і ненародженним землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє". Початок цього ідеоніма (власної назви художнього твору) перетворився на крилатий вислів зі значенням 'усі', ставши однією з найчастотніших серед українських національно специфічних ІО. При цьому архаїчний старослов'янізм *ненарожденним* осучаснюється: *ненародженим*. І це стає нормою у мас-медіа: *По-третє, перед ким вибачатися? Перед євреями – нашими, українськими –* „***мертвими, живими й ненародженими***" *чи громадянами Ізраїлю?* [9, 6.10.2011]; *Навряд чи у світі демократичному розділять радість від того, що нас знову „розвели як кошенят" чи повірять чаклунам із виборчкомів, які полічили голоси* ***і живих, і мертвих, і ненароджених****...* [6, 26.10.2012]; *Що один їхній Донбас – це три галицькі області, включно з* ***мертвими, живими й ненародженими*** [6, 11.04. 2014].

Інший крилатий вислів з цього твору – *І чужому научайтесь, / Й свого не цурайтесь.* Перша його частина вжита як підзаголовок статті, де йдеться про досвід роботи з іноземними інвесторами в інших країнах: *Чужого научайтесь…* [6, 26.10. 2012]. Усічення його актуалізує частину закладеної в ІО інформації відповідно до комунікативної мети автора тексту.

Усічення, а також і граматичних трансформацій зазнали рядки *Якби ви вчились так, як треба, / То й мудрість би була своя*. Пор.: *Бо,* ***якби він учився так, як треба, то*** *знав би: такий, як він, персонаж – уже є в каталозі історії* [10, 28. 08.2014]. Нарешті, актуалізується ще одна цитата з „І мертвим, і живим…" (Німець скаже: „Ви моголи". / „Моголи! моголи!"): *Нам кажуть „ви* ***моголи****", а ми –* ***„моголи, моголи****"? Якщо ми проголосуємо за це, то ми і далі лишатимемося об'єктом, нас і далі будуть вести. Це і є шлях „моголів"* [7, 27.06.2016].

Рядки вірша Шевченка „Юродивий" (*Коли / Ми діждемося Вашингтона / З новим і праведним законом? / А діждемось таки колись*) є джерелом крилатого вислову *новий і праведний закон*, що фіксується у словнику А. Коваль і В. Коптілова [1, с. 198] та використовується в публіцистиці: *До того ж наше державне буття не видається життям* „***з новим і праведним законом***" *або життям завжди за чинними законами* [6, 29.01.2016]. „Уламок" цього тексту використаний ще й у такій формі: *Просто* ***чекати*** *свого омріяного ідеального* „***нового Вашингтона***" *можна ще не одне покоління. Можна й не дочекатися* (10, 5.01.2012). У прототексті *новий і праведний закон* – це конституція США, прийнята 1788 року та підтримана Джорджем Вашингтоном, який невдовзі, у 1789 р., став президентом країни.

Ще одна ІО з „Юродивого" (***Во дні фельдфебеля-царя*** */ Капрал Гаврилович Безрукий / Та унтер п'яний Долгорукий / Украйну правили*) у трансформованому вигляді – з заміною компонента – вживається у ролі заголовка: ***Во дні*** „***немудрого***" ***царя*** [6, 6.03.2013]. Характерно, що в тексті зазначеної статті вжито й іншу Шевченкову ІО – з твору „Сон" (*Латану свитину з каліки знімають, / З шкурою знімають, бо нічим обуть / Княжат недорослих*): *<…> аджеже кріпосники-рабовласники давно зійшли зі сцени. Втім, їхні нащадки, ці* „***княжата недорослі***"*, боялися Шевченкового слова ще дужче <…>*. Інша цитата з поеми „Сон" (*Україно! Україно! / Оце твої діти, / Твої квіти молодії, / Чорнилом*

політі. / Московською блекотою / В німецьких теплицях / Заглушені!..) подана автором з вказівкою на її джерело: „***Московська блекота***" *(Т. Шевченко) особливо небезпечна, бо роз'їдає морально-психологічну, національно-громадянську ідентичність, основою якої є українська мова* [6, 1.07.2016].

Крилатий вислів з поеми „Кавказ" *Од молдованина до фінна / На всіх язиках все мовчить, / Бо благоденствує!* неодноразово вживається в публіцистичних текстах стосовно України: *Аджe гарант свято впевнений у своїй непохитності, а обслуга щосили підтримує його переконаність у тому, що країна* ***мовчить, бо благоденствує*** [9, 3.02.2012]; *Ретровистава в дусі брєжнєвського одобрямсу брехлива, але не абсолютно брехлива. Вона наочно демонструє одне з облич сучасної України. Тієї України, яка вже кілька століть* ***мовчить, бо благоденствує*** [9, 1.03.2013]. Крилатий вислів з Шевченкової поезії *N.N.* (*О думи мої! О славо злая! / За тебе марно я в чужому краю / Караюсь, мучуся... але не каюсь!..*) використано у трансформованому вигляді: *Водночас і Кремль вирішив оприлюднити інформацію, яка лягає в русло припущень, що олігарх* ***карався й каявся*** [9, 28.03.2013].

Друге місце після шевченківських текстів як джерело українських національно специфічних ІО посідає вірш П. Чубинського, слова якого стали державним гімном України. Його рядки – джерело крилатих висловів *як роса на сонці* „безслідно", *від Сяну до Дону* „скрізь", „повністю" та ін. Наприклад: *Євромрії Віктора Федоровича, пов'язані з угодою про асоціацію і зоною вільної торгівлі, можуть випаруватися,* ***як роса на сонці*** [10, 13.10.2011]. Пор. також: *Осмислюючи Україну в масштабі* „***од Сяну до Дону***", *ми уподібнюємося до гоголівської* ***птахи, яка долетіла до середини Дніпра*** *– і заклякла. Птаха розгубилася: чи стане їй сил долетіти до кінця – чи, може, не ризикувати й повернутися. Українська держава-птаха на кожних виборах, у кожному ціннісному питанні, в кожний момент доленосного вибору усвідомлювала всю нездоланність Дніпра* [6, 11.04.2014].

Скупчення ІО („***од Сяну до Дону***” *до гоголівської* ***птахи, яка долетіла до середини Дніпра***”) підвищує ступінь експресивності тексту. В іншому випадку ІО *від Сяну до Дону* стає основою для мовної гри: стаття про місця на Лемківщині (сучасна Польща), пов’язані з життям українського поета Богдана-Ігоря Антонича, має заголовок *Від Сяну до дому.* Тим самим крилатий вислів використовується для мовної гри, котра „сприяє привертанню уваги до форми тексту, зниженню напруги спілкування та робить його менш формальним” [2]. ІО з тексту гімну України *Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці* може зазнавати, як інші подібні одиниці, формальних та семантичних трансформацій. Приклад трансформації формальної: *А ми збудуємо кожному українцю по МАФу й по капличці та заживемо* ***на рідній сторонці****!* [10, 25.11.2014]. А ось приклад трансформації семантичної: *<…> донецький клан <…> цікавився лише своїми суто регіональними справами <…>, прагнучи неподільного панування* „***у своїй сторонці***” [9, 11.12.2009]. Тут зміна денотату (у Павла Чубинського *своя сторонка* – це вся Україна, а в тексті ЗМІ – Донецька область) та різний стилістичний регістр обох текстів, публіцистичного та цитованого, створюють комічний ефект, надаючи публіцистичному тексту іронічності. Лапки виступають сигналом цитатності, так само, як і у наступному випадку: *Різниця лише в тому, що на подіумі „Хоробрих сердець” з’являються тільки справжні герої України. Не в сенсі персонажів телевізійного ток-шоу, а тих, хто довів, що готовий таки покласти* „***душу й тіло за нашу свободу***” [8, 01.10.2014].

Цитата з прецедентного тексту – вірша І. Франка „Каменярі” (*У кожного в руках тяжкий залізний молот, / І голос сильний нам згори, як грім, гримить: / «Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод / Не спинить вас!*) – безперечно перетворилася на крилатий вислів, про що свідчить її відтворюваність, яка проявляється у частотності вживання, і розвиток семантики в напрямку узагальнення – „боротися,

долати труднощі": *Але для того, щоб вивчити попит, знайти приміщення й „розкрутити" мережу книгарень треба довго* ***„лупати сю скалу"*** *і набити на лобі не одну гулю* [10, 10.07.2013]; <…> *складається враження: не лише сценарист, а вся команда (продюсерський центр „Інсайтмедіа" спільно з Одеською кіностудією) вбивають ці азбучні істини в голови, немов цвяхи в товсту дошку.* ***Лупають сю скалу****, як заповів поет Іван Франко* [8, 09.02.2015]; пор. ще статтю під заголовком ***„Лупайте сю скалу***!" [6, 25.09.2015], де йшлося про необхідність економічних санкцій проти окупованого Криму. А от прийом буквалізації зазначеної ІО використано при описі знесення пам'ятника Леніну в Києві: *Після того, як скульптура впала, виконавці в масках зникли. А наступні кілька годин сотні людей до пізньої ночі* ***лупали сю скалу****, намагаючись відколоти собі шматочок гранітного більшовика – як історичний сувенір* [10, 09.12.2013].

Далі – в хронологічному порядку, від Котляревського до Забужко (про ІО з Шевченкових і Франкових текстів уже говорилося) – перелік виявлених нами у текстах ЗМІ специфічно українських ІО.

Слова з пісні Виборного „Ой, під вишнею, під черешнею" у п'єсі І. П. Котляревського „Наталка Полтавка" (*Куплю тобі хатку і ще сіножатку, / І ставок, і млинок, і вишневенький садок*) перетворилися на крилатий вислів, вживаються для виразу понять „багатство", „заможність" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrtvory.com.ua/kr56.html]: <…> *здатні захищатися та здобувати добробут –* ***і хатку, і сіножатку, і ставок, і млинок, і вишневенький садок****..., але не могли в минулому скористатися перемогами і працьовитістю, не подужали розвинути їх у державотворення, у вирощування власної еліти* <…> [10, 23.01.2016].

Початковий рядок вірша Олександра Олеся *З журбою радість обнялась*, що дав назву поетичній збірці, завдяки своїй формі та семантиці просто приречений був стати

крилатим висловом. І до сьогодні активне його вживання в публіцистичному та мистецькому дискурсі ще не перетворилося на штамп, хоч перші кроки в цьому напрямку вже зробило. Пор.: *3 червня у Виставковій залі відбулося відкриття виставка митців з Івано-Франківська* „***З журбою радість обнялась***”*, яка триватиме до 14 червня* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: klyuch.com.ua]. Вислів Володимира Винниченка про те, що історію України не можна читати без брому, неодноразово вживається у сучасній пресі: *Це тим більш тривожно, що* ***українська історія, непридатна для читання без брому****, аж ніяк не є біполярною* [10, 06.03.2013]. Цей вислів вживається також у значенні „жахливе, трагічне явище”: *Тут лідером переглядів став „Глухар”, який* ***неможливо дивитися без брому*** [8, 12.01.2013]. І ще один афоризм, приписуваний йому: ***Російський демократ закінчується там, де починається українське питання****, – цю фразу приписують Володимирові Винниченку. Невідомо, чи він її казав насправді, але від того вона не стає менш правдивою* [9, 7.07.2016].

Сьогодні випала з обойми прецедентних текстів „Пісня трактористки” П. Тичини, проте продовжує вживатися крилатий вислів, що постав на основі її рядків (*Не той тепер Миргород, / Хорол-річка не та*), набувши значення „відбулися значні зміни”: <…> *армія тролів отримала нові інструкції: знов залунало „братерство”, важливою нотою стає „примирення”, і знову ми „один народ”. Це показово, але значення зміни акцентів не варто перебільшувати –* „***не той уже Миргород, Хорол-річка не та*** <…>” [6, 22.01. 2016]. А от ІО з „Я утверждаюсь” того ж таки поета – *Я єсть народ, якого Правди сила / ніким звойована ще не була* – цитується з певним іронічним присмаком: *Природно, все це так ретельно він робить не задля десятка активістів у ФБ, які згодом напишуть три верескливих пости, а задля глядача, який є* ***народ*** *і в* ***якого****, як усі ми пам’ятаємо, є також* ***правди сила****. Це сила емоційного відгуку* [6, 29.01.2016]. Ще

виразніша іронія виникає при формальних та семантичних трансформаціях тичинівських ІО, що активно функціонували в радянському дискурсі. Ось трансформація форми шляхом заміни компонентів ІО: *На майдані коло церкви / революція іде* → ***На Майдані у Кийові реконструкція іде*** [10, 17.02.2011]. А ось трансформація семантична, вживання ІО в новій ситуації: „*Громадські діячі*" *при цьому виглядали досить похмуро й були вдягнені в сині камізельки з логотипом* „*Партия регионов*". *Ну що ж, у нас нині, як у далекі часи тоталітаризму,* „***Партія веде***"*!*, [8, 30.03.2013].

Про зростання ступеня прецедентності Стусових творів свідчать цитати з них. Кінцеві рядки вірша Василя Стуса „Ще вруняться горді Славутові кручі" (*Прощай, Україно, моя Україно, / чужа Україно, навіки прощай!*) у трансформованому вигляді стали заголовком статті про фестиваль українських фільмів: ***Прощання з чужою Україною*** [8, 28.10.2012). Цитата з вірша В. Стуса (*Ярій, душе. Ярій, а не ридай. / У білій стужі сонце України. / А ти шукай – червону тінь калини, / на чорних водах – тінь її шукай, / де горстка нас*) представлена з граматичною трансформацією (*нас* → *їх*): „***Лиш горстка їх***": *блаженні великомученики Борис і Гліб, автор* „*Слова про похід Ігорів*"*, Володимир Мономах, князь Костянтин Острозький, Іван Вишенський, Іван Федоров, Сковорода й Котляревський, Шевченко, Куліш, Драгоманов, Франко, Микола Хвильовий, шістдесятники* [10, 06.08.2013]. Типовим явищем при використанні ІО стає вживання назв прецедентних текстів, які розпізнаються реципієнтами досить легко. Трансформована назва одного з перших українських феміністичних романів „Польові дослідження з українського сексу" (1996, О. Забужко) використана у заголовку ***Польові дослідження*** *об'єднання української опозиції* [10, 3.04.2012]. Назва іншого роману письменниці – *Музей Покинутих Секретів* (2009) – трансформована з перестановкою компонентів у заголовок статті ***Секрет покинутих музеїв*** [9, 26.03.2012], де йдеться про туристичні можливості Бучача,

але про музеї говориться дуже мало. Зазначений заголовок у вигляді трансформованої назви роману О. Забужко прив'язаний до змісту публікації досить слабко, проте повністю реалізує закладену в ньому функцію привертання уваги читача.

Назва книжки Ірени Карпи „Фройд би плакав" (2004), відверто й продумано розрахована на привертання уваги читача (чи на його шокування), активно вживається для привертання уваги до інших текстів. У фонових знаннях реципієнтів з ім'ям Фрейда пов'язані семантичні „кванти" 'секс' та (рідше) 'обмовка за Фрейдом', тож прецедентний ідеонім здебільшого використовується у ролі заголовка як сигнал про щось сексуальне. Наприклад: *Над „Фрау Мюллер"* ***Фройд би плакав*** [Лілія Шутяк. Над „Фрау Мюллер" Фройд би плакав. Новий роман Наталки Сняданко – про кохання, комплекси і заробітчан. Газета „День", 23.01.2014]; *Фройд би плакав…* (заголовок) [Україна Молода, 28.04.2010]. Пор. у тексті: *Зустріч із поетесою Лесею Мудрак:* „***Фройд би плакав***" *29 квітня у Freud House відбудеться зустріч із поетесою Лесею Мудрак, яка почитає відвідувачам еротичну поезію*. 'Обмовка за Фрейдом' обіграна таким чином: ***Фройд би плакав****: Чуркін сподівається, що для тих, хто збив Боїнг,* „*настане безкарність*" (заголовок). Пор. у тексті: *Представник Росії в ООН здійснив типову обмовку за Фройдом, коли обговорювався майбутній трибунал з розслідування падіння МН17. <…> Зокрема, наприкінці свого виступу постпред Росії висловив надію, що винні в загибелі 298 осіб не понесуть відповідальності* [30.07.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: texty.org.ua/pg/news/.../read/.../Frojd_by_plakav_Churkin_spodivajetsa_shho_dla?a].

Заголовок *Саміт НАТО:* ***східне крило з синьо-жовтою відзнакою*** [6, 10.07.2016] являє собою ґрунтовну трансформацію назви національного прецедентного феномена – українського фільму Юрія Іллєнка „Білий птах з чорною ознакою" (1970). Цей єдиний виявлений нами випадок обігравання назви українського фільму є наочним свідченням

стану українського кіно: адже на сьогодні прецедентними феноменами, що породжують крилаті вислови та інші ІО, є здебільшого явища масової культури (пісні, фільми тощо), от тільки українських серед них практично нема. І не варто заспокоювати себе, услід за російськими дослідниками ІО, тим, що це начебто зумовлене „літературоцентризмом" ментальності етносу (див. [2]). Втім, регулярна відтворюваність назви твору Ірени Карпи дає певну надію на появу нових національно прецедентних феноменів.

Перспективи подальших досліджень полягають в продовженні вивчення особливостей вживання етноспецифічних інтертекстуальних одиниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К. : Вища шк., 1975. – 335 с.

2. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации / Е. А. Нахимова. – Екатеринбург, 2007. – 207 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.philology.ru/linguistics2/nakhimova-07a.htm

3. Шкварчук С. С. Ептоніми, або крилаті вислови: термінологічний апарат та відмежування суміжних понять / С. С. Шкварчук // Наукові записки Національного університету „Острозька академія". Серія „Філологічна". – 2014. – Вип. 43. – С. 311–314. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_43_91/

4. Шулежкова С. Г. Лексикографическое описание крылатых единиц: проблемы и перспективы / С. Г. Шулежкова // Проблемы истории, филологии, культуры. – Москва – Магнитогорск – Новосибирск, 2009. – № 2. – С. 62–72.

5. Hlebda W. Szkice o skrzydłatych słowach: interpretacje lingwistyczne / W. Chlebda. – Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2005. – 526 s.

6. Дзеркало тижня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gazeta.dt.ua/archives.

7. Новое время. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nv.ua/

8. Телекритика. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.telekritika.ua/

9. Тиждень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tyzhden.ua/
10. Українська правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravda.com.ua/

REFERENCES

1. Koval' A. P. Krilati vislovi v ukraïns'kij literaturnij movi / A. P. Koval', V. V. Koptilov. – K. : Vishha shk., 1975. – 335 p.
2. Nahimova E. A. Precedentnye imena v massovoj kommunikacii / E. A. Nahimova. – Ekaterinburg, 2007. – 207 p. – [Electron resource]. – Access mode: www.philology.ru/linguistics2/nakhimova-07a.htm
3. Shkvarchuk S. S. Eptonimi, abo krilati vislovi: terminologichnij aparat ta vidmezhuvannja sumizhnih ponjat' / S. S. Shkvarchuk // Naukovi zapiski Nacional'nogo universitetu „Ostroz'ka akademija". Serija „Filologichna". – 2014. – Vip. 43. – P. 311–314. – [Electron resource]. – Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_43_91/
4. Shulezhkova S. G. Leksikograficheskoe opisanie krylatyh edinic: problemy i perspektivy / S. G. Shulezhkova // Problemy istorii, filologii, kul'tury. – Moskva – Magnitogorsk – Novosibirsk, 2009. – № 2. – P. 62–72.
5. Hlebda W. Szkice o skrzydłatych słowach: interpretacje lingwistyczne / W. Chlebda. – Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2005. – 526 s.
6. Dzerkalo tizhnja. – [Electron resource]. – Access mode: gazeta.dt.ua/archives/
7. Novoe vremja. – [Electron resource]. – Access mode: http://nv.ua/
8. Telekritika. – [Electron resource]. – Access mode: www.telekritika.ua/
9. Tizhden'. – [Electron resource]. – Access mode: tyzhden.ua/
10. Ukrains'ka pravda. – [Electron resource]. – Access mode: www.pravda.com.ua/

Г. Ю. Касим

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНО ПРЕЦЕДЕНТНЫХ КРЫЛАТЫХ ВЫРАЖЕНИЙ И ЦИТАТ В СОВРЕМЕННЫХ МАСС-МЕДИА УКРАИНЫ

В статье рассматривается употребление национально прецедентных интертекстуальных единиц (ИЕ) – крылатых выражений и цитат – в

современных масс-медиа Украины. Актуальность исследования обусловлена весьма активным употреблением ИЕ в современных украинских публицистических текстах. Целью статьи является анализ функционирования ИЕ украинского происхождения (этноспецифических), использованных в СМИ Украины в 2012–2016 г.г. Объектом исследования являются специфически украинские ИЕ, а его предметом – изучение происхождения и семантики указанных языковых единиц, а также наличия либо отсутствия трансформаций этих ИЕ.

Ключевые слова: Игнацы, масс-медиа, интертекстуальность, крылатые слова, цитаты, национально прецедентные феномены.

G. Yu. Kasim,
Candidate of Philology,
Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (048)776-04-42,
movoznavstvo98@gmail.com

FUNCTIONING OF SPECIFICALLY UKRAINIAN INTERTEXTUAL UNITS (POPULAR EXPRESSIONS AND QUOTATIONS) IN MODERN UKRANIAN MASS MEDIA

Summary

The article is devoted to the study of intertextual units – popular expressions and quotations that have the Ukrainian origin and are considered as ethnic precedent phenomena used in electronic mass-media of Ukraine. The relevance of the research is closely connected with the active using of intertextual units in modern Ukrainian social and journalistic genre. The aim of this article is to analyze the functioning of the intertextual units that have the Ukrainian origin and have been used in Ukrainian mass media from 2012 till 2016. The object of the investigation is the totality of specifically Ukrainian intertextual units; the subject is the study of their semantics and genesis, possibility or impossibility of their transformations.

Key-words: mass-media, intertextuality, popular expressions, quotations, ethnic precedent phenomena.

Надійшла до редакції 30.08.2016 р.

УДК 811.161.2’42:32
Н. В. Кондратенко,
доктор філологічних наук, завідувач кафедри
прикладної лінгвістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, к. 112,
тел. : (048)68-05-62,
kondr_nat@ukr.net

МАКРОСИНТАКСИС УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО МОВЛЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню політичних текстів різних жанрів, що мають монологічний характер та призначені для усного виголошення або оприлюднення через засоби масової інформації. Визначено поняття макросинтаксису як вищого рівня синтаксичних одиниць, який охоплює складні речення різних типів, нафразні єдності та мікротексти. Увагу приділено складним реченням з різними типами зв’язку, серед яких частотними виявилися складнопідрядні багатокомпонентні речення. Розглянуто періодичне мовлення, парцеляцію, фрагментацію та синтаксичний паралелізм у політичному дискурсі та виявлено основні структурно-семантичні ознаки політичних періодів.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний текст, політичне мовлення, макросинтаксис, синтаксичний паралелізм, період.

Актуальність проблематики. Питання мовної специфіки політичного дискурсу тривалий час перебували поза увагою українських дослідників, проте активний розвиток політичної комунікації, домінування маніпулятивних технологій, політичної реклами і пропаганди зумовлюють потребу виявлення механізмів вербального впливу на реципієнтів. Переважна увага до лексичного рівня політичних текстів пов’язана з появою оказіоналізмів і новотворів в публіцистичному та політичному дискурсах, однак синтаксичний рівень мови, що відображає принципи текстотворення

та репрезентує характер розумової діяльності людини більшою мірою заслуговує на увагу дослідників. Політичний синтаксис демонструє впливові механізми, специфічні способи побудови текстів, експресивні стилістичні фігури, що загалом є характерною рисою політичного мовлення. Особливо яскраво це виявлено на рівні поліпредикативних конструкцій і надфразних єдностей, що становлять макросинтаксичний рівень тексту.

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. У зарубіжній лінгвістиці лінгвістичні аспекти політичного дискурсу є предметом дослідження з першої половини XX ст. та орієнтовані на сутнісні параметри політичної комунікації (Р. Водак, Т. А. ван Дейк та ін.), семіотику політичного дискурсу (О. Й. Шейгал), метафорику і лексичні особливості (А. Е. Будаєв, Ю. М. Караулов, А. П. Чудінов), мову тоталітарного суспільства (Е. Лассан) тощо. В українському мовознавстві загальні проблеми політичної лінгвістики висвітлено в працях Л. П. Нагорної, Т. Ю. Ковалевської, К. С. Серажим, Л. М. Синельникової, Л. Л. Славової, Н. В. Петлюченко та ін. Останнім часом зростає кількість розвідок і дисертацій молодих дослідників, присвячених окремим проблемам політичної комунікації (див. праці Н. В. Базилевич, М. О. Діденка, Л. В. Завальської, К. А. Карасьової, Л. І. Стрій, Л. М. Шевчук та ін.). Проте проблеми політичного синтаксису залишаються поза увагою дослідників, що і визначає нагальну потребу виявлення особливостей синтаксичної організації українського політичного мовлення.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз складних речень, надфразних єдностей та мікротекстів, що виконують текстотвірну функцію в українському політичному мовленні. Мета зумовила розв'язання наступних ***завдань***: виявити специфіку політичного дискурсу й політичного тексту; визначити поняття макросинтаксису; проаналізувати макросинтаксичні конструкції в монологічному політичному мовленні.

Об'єктом дослідження слугували політичні тексти монологічного характеру, що належать до підготовлених форм комунікативної взаємодії і оприлюднені через ЗМІ; **предмет** дослідження – синтаксичні одиниці, що функціонують у політичному дискурсі, – складні речення, поліпредикативні комплекси (далі – *ППК*), надфразні єдності (далі – *НФЄ*) та мікротексти. Матеріалом дослідження слугували тексти виступів відомих українських політиків Л. Кучми, В. Ющенка, В. Януковича, Ю. Тимошенко, П. Порошенка, А. Яценюка та ін., оприлюднені через ЗМІ як в усній, так і в письмовій формі.

Викладення основного дослідження. Політичний дискурс є виявом політичної комунікації, що охоплює змістовий, суб'єктний та інтенційний чинники [6, с. 9–10]. Політична комунікація опосередкована через дві основні репрезентативні форми – усну і письмову. Усна форма характерна переважно для діалогічної взаємодії – дебати, прес-конференція, ток-шоу, а також для монологічних виступів політиків – звернень і привітань. Проте в останньому випадку йдеться про оприлюднення раніше підготовлених текстів. Письмова форма притаманна підготовленим текстам, актуальним під час виборної кампанії, – політичній біографії, програмі, слоганам, листівкам тощо. На думку О. Г. Алтуняна, „прийоми, скеровані на посилення емоційного впливу, запам'ятовуваності, мобілізації, що добре працюють в усних виступах, за умови повторення в письмових текстах, не дають необхідного ефекту, а іноді навіть заважають сприйняттю" [1, с. 24]. Зважаючи на це, письмові тексти потребують особливої уваги в аспекті мовного наповнення, зокрема на стилістико-синтаксичному рівні. А. П. Чудінов, характеризуючи мову політичних текстів, зазначає, що „яскравість і неочікуваність способів вираження думки, вдала мовна гра, індивідуальність стилю в багатьох випадках поціновуються навіть більше, ніж ясність і політична коректність змісту тексту" [9, с. 106]. Політичні тексти, підготовлені для усного виголошення, мають і усну, і письмову форму реалізації, тому потребують

особливої уваги, зокрема на макросинтаксичному рівні. Макросинтаксис політичного мовлення потрактовуємо як найвищий рівень синтаксичного рівня мови, що охоплює поліпредикативні синтаксичні конструкції (складні речення з різними типами зв'язку), НФЄ та мікротексти.

Поліпредикативні синтаксичні конструкції в політичному дискурсі представлені різними типами складних речень, тобто поєднанням кількох предикативних одиниць у межах однієї структури. Проте впливовий потенціал цих одиниць передбачає наявність вербальних маркерів, що фіксують увагу реципієнтів, – повторюваних слів (сполучників, часток), подібної синтаксичної будови, порядку слів у реченні тощо. Завдяки цьому кількість предикативних частин може бути порівняно невеликою, щоб фрагментація політичного виступу відповідала основним правилам привернення уваги і запам'ятовування, напр.: *Синьо-жовтий прапор став символом спокійного життя, **до якого** українські Збройні Сили повертають Донбас, звільняючи його від терористів* (П. Порошенко, 2014). Однак складні речення представлені в політичному дискурсі здебільшого як багатокомпонентні конструкції з домінуванням складнопідрядних (далі – *СПР*) різного типу підрядності, наприклад, послідовна підрядність: *Кров застигає у жилах, **коли** читаєш документальні свідчення про те, **які** випробування випали на долю депортованих* (П. Порошенко, 2016). Для письмового мовлення такі конструкції є цілком прийнятними, оскільки скеровані на логічний виклад та підпорядковані аргументативній комунікативній стратегії: підрядні речення ґрунтуються на вербалізації семантичних зв'язків причинно-наслідкового, взаємозумовленого, взаємозалежного типів. Проте під час усного виголошення виступів багатокомпонентні речення сприймаються як семантичне перенасичення тексту, тому для їх адекватного сприйняття вдаються до прийомів стилістичного характеру. Насамперед це залучення лексичних і синтаксичних повторів та рядів однорідних членів у межах

окремих предикативних частин: *В умовах,* ***коли*** *проти нас ведеться неоголошена війна,* ***коли*** *на першому плані – збереження* ***незалежності*** *та територіальної* ***цілісності*** *української держави, влада у тісній співпраці з громадськими об'єднаннями, які опікуються постраждалими, повинна виробити* ***оптимальні*** *та* ***збалансовані*** *механізми їх ефективного соціального* ***захисту*** *і* ***підтримки*** (П. Порошенко, 2015). У наведеному прикладі фіксуємо парні повтори, що створюють особливий „синтаксичний малюнок" конструкції: речення з однорідною супідрядністю атрибутивної семантики корелюють із групами однорідних членів у наступних предикативних частинах. Семантичне нашарування є наслідком „нанизування" подібних синтаксичних конструкцій у кожній предикативній частині, напр.: *Вірю в те,* ***що*** *у нас достатньо* ***мудрості та досвіду***, ***любові та добра***, ***щоб*** *теж залишити в минулому* ***недовіру та конфлікти***, *і йти далі шляхом* ***діалогу та порозуміння*** (В. Янукович, 2014). Як бачимо, у політичних текстах є частотним використання груп парних однорідних членів: *Україна лише вчиться парламентській демократії, для якої* ***зміна*** *урядів та* ***переформатування*** *коаліцій є рутиною, справою часом* ***складною, але звичною*** (П. Порошенко, 2016); та предикативних частин: *Мені зрозуміла стурбованість тих,* ***хто вважає****, що українці не повинні працювати у гарячих точках,* ***хто побоюється*** *помсти терористів, від якої може постраждати й Україна* (Л. Кучма, 2004). В аналізованому матеріалі серед ППК значно переважають дво- і трикомпонентні складнопідрядні речення (55%), зокрема з послідовною підрядністю.

Складносурядні речення (далі – *ССР*) представлені меншою мірою, вони є нечастотними в монологічному мовленні (24 %), оскільки семантичні відношення такого типу виражаються за допомогою окремих синтаксичних конструкцій, що посилює актуалізацію мовлення через його фрагментацію. ССР поєднують частини з різнотипними

семантичними відношеннями, наприклад, зіставно-протиставні та послідовності подій: *Прожито багато піднесень, драм і радощів,* ***але*** *ми сильні,* ***і*** *ця добра і тверда сила продовжує наш шлях* (В. Ющенко, 2008). Здебільшого в політичному дискурсі представлено окремі предикативні одиниці, не поєднані в одну цілісну поліпредикативну структуру: *Головною реальністю здається політичний шум. За цим шумом не чути голосу розуму* (А. Яценюк, 2015). Це зумовлено тяжінням до розчленованості думки, мовленнєвою актуалізацією кожної синтаксичної конструкції.

Безсполучникові складні речення (далі – *БСР*) з цієї ж причини використовуються так само в поодиноких випадках і переважно в промовах, не призначених для усного виголошення, зокрема представлених як ритуальні тексти (8 %), наприклад: *Російська агресія забрала життя тисяч і тисяч громадян України, десятки тисяч українців залишилися без даху над головою, сотні тисяч змушені були залишити свої домівки* (П. Порошенко, 2016); *Сьогодні, в цей святковий вечір, хочу ще раз звернутися до кожного з вас: ми одна родина – Україна* (В. Янукович, 2014). У політичному мовленні БСР містять неускладнені, а іноді й непоширені предикативні частини у своєму складі.

Однією з характерних синтаксико-стилістичних рис політичного тексту вважають наявність конструкцій із синтаксичним паралелізмом [2, с. 267]. Монологічні виступи мають ознаки письмового та усного мовлення, тому в них представлені елементи синтаксичного паралелізму – конструкцію побудовано як поєднання подібних або однакових за будовою предикативних одиниць: *Я дуже хочу, щоб в цю мить кожен з нас глибоко, найглибше усвідомив:* ***ми всі є часткою України, ми всі відповідальні за неї*** (В. Ющенко, 2007). Елементи синтаксичного паралелізму визначають риторичність політичного мовлення і створюють відповідний ритмічний малюнок тексту. Н. В. Гуйванюк зазначає, що синтаксичний паралелізм – це передусім „кому-

нікативна одиниця, своєрідне висловлення, побудоване за конструктивним принципом симетрії і повтору" [4, с. 447]. У політичному мовленні синтаксичний паралелізм насамперед представлено в межах ППК, тобто в одному висловленні, коли за цим принципом побудовано окремі предикативні частини: *Вони не високі, вони ринкові, вони справедливі* (А. Яценюк, 2015).

Одним із найяскравіших прийомів експресивного синтаксису, що є частотним у політичних текстах, вважаємо повтор, який є основним виявом синтаксичного паралелізму: ***Той, хто** в нинішньому становищі свідомо прокладає шлях для дострокових парламентських виборів, **той** відкриває ворота для Путіна* (А. Яценюк, 2016). Текстотвірний повтор слугує композиційним та змістовим „конструктом" для політичних текстів, на нього „нанизують" інші синтаксичні одиниці: *І це наша **спільна робота. Спільна робота** кожного громадянина країни. **Спільна робота** Уряду і Парламенту. **Спільна робота** всієї української нації, яка є європейською нацією* (А. Яценюк, 2016). У цьому прикладі повтори реалізовані як стилістичні фігури – епанафора та анафора, що передбачають повторення однакового компонента (словосполучення) на початку кількох висловлень та завершення і початок суміжних речень однаковим елементом. У тексті, на думку М. О. Вінтоніва, синтаксичний паралелізм „у комунікативному аспекті виконує функцію тематичного паралелізму" [3, с. 247]. На принципі синтаксичного паралелізму ґрунтується й така риторична фігура, як період. Період – це „складна синтаксична побудова, що характеризується детальним викладом думки, має завершену інтонацію" [8, с. 228]. Період потрактовують і як синтаксичну одиницю (А. П. Коваль, О. Д. Пономарів), і як риторичну фігуру (Л. І. Мацько). Як давній ораторський прийом, період характерний для політичної риторики, оскільки має потужний впливовий потенціал і водночас покликаний виразити думку мовця чітко,

послідовно та аргументовано. Завершений період складається з двох нерівнозначних частин: перша частина (протазис) є більшою за обсягом, вона охоплює низку предикативних одиниць (частин складного речення або окремих висловлень), побудованих на синтаксичному паралелізмі; друга частина (апозис) є меншою за обсягом і за семантикою здебільшого містить висновок, результат або наслідки описаного в першій частині. Наприклад: ***Ми захистили*** *державу від російської агресії і вперше в історії забезпечили повну енергетичну незалежність від Кремля.* ***Ми відвернули*** *дефолт, навели порядок на енергетичному ринку, безперебійно виплачували пенсії і заробітні платні, створили нову армію і поліцію, будували дороги, наповнили державну скарбницю.* ***Ми зробили*** *багато, але могли зробити набагато більше.* ***Бо хронічною проблемою на перешкоді будь-яких дій є елементарний брак політичної єдності*** (А. Яценюк, 2016). Завдяки повторам і синтаксичному паралелізму „період має свою змістову, структурно-синтаксичну і ритмомелодійну архітектоніку" [7, с. 363].

Усі вияви синтаксичного паралелізму, на нашу думку, відповідають загальній тенденції сучасного українського синтаксису, яку А. П. Загнітко визначає як аналітизм [5, с. 523]. До того ж сюди належать і різні типи фрагментації тексту, серед яких особливе місце належить парцеляції – прийому комунікативної актуалізації тексту, що передбачає виокремлення одного компонента речення та винесення його в окреме висловлення: *Йдеться не проти відмінність у тлумаченнях.* ***А про відмінність у цілях*** (П. Порошенко, 2016). Парцелятом переважно є частина складного речення, зокрема підрядна, або окремий член речення. Комунікативна актуалізація парцельованих конструкцій уможливлює привернення уваги адресата до окремих фактів і подій, підпорядкованих одній комунікативній меті, сформульованій в головній частині речення. Актуалізації також сприяє пунктуаційне та інтонаційне виділення парцелятів. Цей прийом парцелю-

вання конструкцій із синтаксичним паралелізмом посилює повтор, проте й акцентує увагу на кожній із підрядних частин: *Саме за останній рік кардинально зросла кількість тих,* ***хто*** *вважає себе патріотом України. Хто за вступ до Євросоюзу.* ***Хто*** *за унітарний державний устрій.* ***Хто*** *за українську – як єдину державну* (П. Порошенко, 2014). Саме цей вияв парцеляції специфічний для політичного тексту, тоді як виокремлення інших компонентів має поодинокий характер.

Загалом фрагментація тексту є однією з визначальних тенденцій українського політичного дискурсу, оскільки скерована на відтворення динамізму політичного мовлення та є ознакою його орозмовлення. Фрагментація характерна для усних політичних виступів, вона покликана надати підготовленому тексту ознак спонтанності. Зважаючи на це, крім парцеляції, фіксуємо й загальне подрібнення тексту, наслідком чого є вживання низки простих речень, переважно еліптичних або контекстуально неповних, що вступають між собою у семантичні зв'язки, подібні до зв'язків частин складних речень, напр.: *До цієї групи належать найвидатніші духовні та суспільні діячі України. Їхнє слово залишилося непоміченим, як і багато інших мудрих слів.* ***Його не обговорювали тисячі „експертів". Це слово не помітили політики. Вони були зайняті****. Але дуже хочу, щоб це слово почули ви* (А. Яценюк, 2015). Ми уналежнюємо явище фрагментації до макросинтаксису, тому що йдеться про надфразні єдності та мікротексти і кожний із елементів потрібно розглядати у нерозривному зв'язку з іншими. Це комунікативна фрагментація, вона підпорядкована інтенції мовця, який прагне розчленувати думки, наголосити на кожній окремо, тому і розриває достатньо жорсткі синтаксичні зв'язки між предикативними частинами, напр.: *Власній Українській державі –* ***соборній, суверенній, незалежній****, – альтернатив немає.* ***Ось тому ми тут. Це є політичне свято*** (В. Ющенко, 2009). „Нанизування" простих неускладнених та непоширених речень створює ефект „телеграфного",

„рваного” стилю мовлення, що характерно для спонтанних, а не підготовлених виступів, де переважають складні багатокомпонентні конструкції. За таких умов політик наближається до аудиторії, цей синтаксичний прийом допомагає створити враження, що підготовленого тексту не існує, а мовлення розгортається безпосередньо під час виступу.

Висновки. Складні речення, надфразні єдності, синтаксико-стилістичні фігури демонструють особливості підготовленого і непідготовленого політичного мовлення. Проте підготовлені тексти, що містять маніпулятивні прийоми, більшою мірою мають виражену синтаксичну специфіку, ніж спонтанні. Останні є вираженням загальної тенденції до оразмовлення політичного дискурсу та синтаксичного аналітизму. Визначальними рисами політичного макросинтаксису є домінування багатокомпонентних СПР з різними типами зв’язку, наявність синтаксичного паралелізму, фрагментація мікротекстових утворень. Серед прийомів експресивного синтаксису переважають повтор, анафора, період. Загальною тенденцією політичного синтаксису є використання впливових одиниць, релевантних як для усного, так і для письмового мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алтунян А. Г. Анализ политических текстов: [учеб. пособие] / А. Г. Алтунян. – М. : Логос, 2006. – 384 с.

2. Балыхина Т. М. Выразительные средства синтаксиса современного политического дискурса / Т. М. Балыхина, М. С. Нетесина // Вестник наук Сибири. – 2012. – № 3(4). – С. 264–268. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/vyrazitelnye-sredstva-sintaksisa-sovremennogo-politicheskogo-diskursa

3. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту : формальні та функційні вияви: [монографія] / О. М. Вінтонів. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. – 327 с.

4. Гуйванюк Н. В. Слово – речення – текст : [вибрані праці] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.

5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.

6. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності: [монографія] / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.

7. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.

8. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: [підручник] / О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.

9. Чудинов А. П. Политическая лингвистика: [учеб. пособие] / А. П. Чудинов. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 256 с.

REFERENCES

1. Altunian A. G. Analysis of Political Text / A. G. Altunian. – Moscow : Logos, 2006. – 384 p.

2. Balykhina T. M. Expressive means of the syntax of contemporary political discourse / T. M. Balykhina, M. S. Netesina // Herald of Sciences Siberia. – 2012. – № 3 (4). – P. 264–268. – [Electron resource]. – Access mode: http://cyberleninka.ru/article/n/vyrazitelnye-sredstva-sintaksisa-sovremennogo-politicheskogo-diskursa

3. Vintoniv M. O. Topic-comment and text: formal and functional manifestations: [monograph] / O. M. Vintoniv. – Donetsk : DNU, 2013. – 327 p.

4. Guyvanyuk N. V. Word – sentence – text / N. V. Guyvanyuk. – Chernivtsi : ChNU, 2009. – 664 p.

5. Zagnitko A. P. Theoretical Ukrainian grammar: syntax / A. P. Zagnitko. – Donetsk : DonNU, 2001. – 662 p.

6. Kondratenko N. V. Ukrainian political discourse: tekstualizatsiya reality: [monograph] / N. V. Kondratenko. – Odesa : Black Sea, 2007. – 156 p.

7. Matsko L. I. Style of Ukrainian language / L. I. Matsko, O. M. Sydorenko, O. M. Matsko. – K. : High School, 2003. – 462 p.

8. Ponomariv O. D. Style of the modern Ukrainian language / O. D. Ponomariv. – Ternopil : Educational book – Bogdan, 2000. – 248 p.

9. Chudinov A. P. Political linguistics / A. P. Chudinov. – Moscow : Flinta : Nauka, 2007. – 256 p.

Н. В. Кондратенко

МАКРОСИНТАКСИС УКРАИНСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Статья посвящена исследованию политических текстов разных жанров, имеющих монологический характер и предназначеных для устного или письменного функционирования. Определено понятие „макросинтаксис" как высший уровень синтаксических единиц, который включает сложные предложения разных типов, нафразовые единства и микротексты. Внимание уделено сложным предложением с различными типами связи, среди которых частотны сложноподчиненные многокомпонентные конструкции. Рассмотрены периодическая речь, парцеляция, фрагментация и синтаксический параллелизм в монологическом политическом дискурсе и выявлены основные структурно-семантические признаки политических периодов.

Ключевые слова: политический дискурс, политический текст, политическая речь, макросинтаксис, синтаксический параллелизм, период.

N. V. Kondratenko,
Doctor of Philology,
Chair of Applied Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine
tel. : (048) 68-05-62,
kondr_nat@ukr.net

MACROSYNTAX OF UKRAINIAN POLITICAL SPEECH

The article studies the political texts of different genres that are of monological character and intended for oral or written language functioning. The concept of macrosyntax as a higher level of syntactic units covers different types of complex sentences, underphrasal units and microtexts. The basic macrosyntactic units function in the political speech. Attention is paid to complex sentences of different types of communication, where complex multicomponent sentences are marked as most frequent. The defining feature of polypredicative structures in political speech is their syn-

tactic parallelism that has text-forming potential. Based on the syntactic parallelism and repetition there are established techniques and expressive syntax influential figures of power. The major structural and semantic features of political periods are identified. The research is carried out on the material of speeches of Ukrainian politicians P. Poroshenko, L. Kuchma, Yu. Tymoshenko, V. Yushchenko, V. Yanukovych and A. Yatsenyuk.

Key words: political discourse, political texts, political speech, macrosyntax, syntactic parallelism, period.

Надійшла до редакції 22.08.2016 р.

УДК 801.82:929Лем=162.1

О. В. Константінова,
аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : 097-25-955-02,
olga.konstantinowa@gmail.com

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ВИДАТНОГО ПОЛЬСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА-ФУТУРОЛОГА С. ЛЕМА

Статтю присвячено аналізу вивчення творчої спадщини польського футуролога Станіслава Лема. Увагу акцентовано як на працях визнаних польських дослідників його творчості, так і на новітніх дослідженнях. Серед відомих дослідників творчості С. Лема – Р. Хандке, М. Дайновский, М. Краєвська, І. Б. Кияк, К. А. Смердова та ін. Наголошено, що аналіз художніх текстів С. Лема здебільшого торкається питань, пов'язаних з жанровими особливостями, з роллю гротеску, з вивченням неологізмів (особливості перекладу) та особливостями референції.

Ключові слова: наукова фантастика, стилістика тексту, гротеск, неологізми, польська мова, Станіслав Лем.

Дослідження художніх текстів залишаються актуальними, оскільки дозволяють зануритись у культуру, проаналізувати авторський стиль, подивитись на художній текст із різних точок зору, глибше пізнати світ текстів завдяки використанню численних методів дослідження. Багатомірність, різноплановість творчості польського письменника-фантаста Станіслава Лема робить її цікавим об'єктом для мовознавця, відносна невивченість значної частини доробку детермінує новизну дослідження. Письменник експериментував зі словом у вигаданому світі, який захоплює своєю оригінальністю. Станіслав Лем мав великий вплив на науково-фантастичну літературу: наприклад, відомі фантасти Аркадій та Борис Стругацькі знаходили у його творах мотиви для своїх майбутніх книг. С. Лем спокійно ставився до цього, оскільки „<…> писав соціально-психологічну фантастику, а потім зробив крок у філософську фантастику, а потім і просто у філософію" [11, с. 182].

Тексти С. Лема почав глибоко аналізувати в 60 роки XX ст. Р. Хандке. Ці дослідження продовжили польські вчені: Я. Анусевич, С. Баранчак, З. Божек, К. Гломбік, М. Дайновский, М. Жолинська, М. Краєвська, Й. Тамбор, українські та російські дослідники: Ю. Булаховська, І. Б. Кияк, О. Ю. Козьмина, Р. П. Радишевський, К. А. Смердова, О. В. Снігірьов та ін. Зокрема художнім текстам Станіслава Лема присвятила увагу Ю. Л. Булаховська, що зіставляла теми і мотиви у творчості кількох письменників-фантастів, в тому числі С. Лема [2]; О. І. Бондарь займався перекладами його творів (С. Лем „Футурологічний конгрес" // „Вежа", 1995–96, № 1/ 3).

Мета статті полягає в загальному аналізі наукових праць, присвячених вивченню творчої спадщини відомого польського письменника-фантаста, філософа Станіслава Лема. Нас цікавитимуть думки лінгвістів щодо мовної специфіки його творчості.

Основну частину спадщини С. Лема умовно можна віднести до жанру наукової фантастики, хоча насправді його доробок дуже різниться за жанровими нюансами, стилем і тематикою. Перші літературні твори Лема написані до середини 40-х років XX ст. Перший науково-фантастичний роман „Астронавти" вийшов у 1951 р., а в 50–60 рр. надруковані романи, які стали світовою класикою літератури *sciens fiction* (пол. *fantastyka naukowa*, укр. *наукова фантастика*), заклали основи цього жанру, зокрема „Едем" (1959), „Повернення з зірок" (1961), „Соляріс" (1961), „Непереможний" (1964) та ін. Інша сторона творчості Лема – гротескні, гумористичні, фантастичні цикли оповідань: „Зоряні щоденники" (1957), „Казки роботів" (1964), „Кіберіада" (1965), що є цікавими з мовної точки зору, оскільки в них письменник активно використовує мовну гру з читачем. Важливою частиною творчості С. Лема є його філософські роздуми, які увійшли до збірок „Сума технології" (1964), „Фантастика та футурологія" (1970), „Мегабітова бомба" (1999) та ін.

Лем отримав всесвітнє визнання саме як автор науково-фантастичних романів і повістей, хоча його різноманітна творчість лише частково підпадає під загальноприйняте бачення літератури наукової фантастики. На думку польського дослідника М. Дайновского, наукова фантастика є різновидом фантастичної літератури, до якої належать також фантастична казка, демонологічна фантастика (фантастика жаху), наукова фантастика, фентезі тощо [16, с. 40–41]. Всі ці літературні явища об'єднує те, що описуваний у них світ має незвичайні елементи. Наукова ж фантастика відрізняється від іншої фантастичної літератури тим, що використовує раціональні пояснення, дотримується правил правдоподібності, наукового мислення, яке насправді є псевдонауковим [16, с. 44–45].

Дослідження, присвячені творчості С. Лема, можна розподілити за напрямами на літературознавчі, мовознавчі та культурологічні. Деякі науковці (наприклад Р. Хандке,

М. Дайновский, Й. Тамбор та ін.) розглядають його творчість в межах декількох підходів, поєднуючи літературознавчий та лінгвістичний погляди. Так, С. Баранчак, К. Гломбік, М. Жолинська, Й. Тамбор аналізували мовну структуру творів польського письменника [13; 25; 17; 26].

Варто згадати, що на роль мови у створенні фантастичного світу Лема звертали увагу Р. Хандке [18; 19], неологізми Лема досліджувала М. Краєвська [20; 23], Я. Анусевич провів аналіз функцій і структури неологізмів [12]. Так, Р. Хандке вважає, що письменник змінив вигляд науково-фантастичної прози як літературного жанру. У „Зоряних щоденниках" і „Казках роботів" виник такий тип художньої образності, як науково-фантастичний гротеск. На думку науковця, зміна настрою з поважного на сатирично-гумористичний виконує функцію „терапії жанру", оскільки сучасна література *science fiction* сповнена стереотипних мотивів і фабул [18, с. 64]. Виявилося, що домінуючий у цьому жанрі елемент техніки є вдалим матеріалом для гротеску. Можна згадати хоча б „Одинадцяту подорож" із „Зоряних щоденників Ійона Тихого", в якій головний герой виконує таємне завдання на планеті Садомазії, заселеній роботами. Лем створює гротескний образ цих роботів, використовуючи мовні засоби, в тому числі явище архаїзації мови. Мовлення роботів стилізовано під старопольську мову, наприклад: *kwestionować*, *kapacitancja* (стилізація під запозичення з латинської мови, характерні для старопольської), *kadłubki igrcowe*. Р. Хандке робить висновок, що гротеск у доробку польського фантаста зазвичай наближається до „сатиричної параболи реальності моменту свого виникнення" [18, с. 64], він є явищем, якому світ, вигаданий Лемом, завдячує своєю оригінальною будовою. Основними ознаками гротеску є перемішування і поєднання різнорідних елементів, звідси походить взаємовплив різних планів структури.

М. Дайновський присвятив дослідженню творчості Лема працю „Гротеск у творчості Станіслава Лема” (2005), в якій аналізує неологізми з „Казок роботів”, „Кіберіади”, наприклад: *Automaciej*, *Automateusz*, *elektrycerze*, *elektropijcy*. Вчений наголошує, що характерною рисою гротеску є змішування у структурі і семантиці новотворів, далеких одне від одного семантичних полів і сфер реальності і доходить висновку, що лінгвістичний вимір гротеску не викликає особливої зацікавленості серед польських науковців. Треба проаналізувати функцію неологізмів у творах Лема і відповісти на запитання, для чого слугує комізм, викликаний специфічним мовним укладом його творів [16, с. 47–65]. Ґрунтовний внесок у дослідження мови Станіслава Лема зробила польська дослідниця М. Краєвська, яка є авторкою монографії [21] та розвідок, присвячених аналізу неологізмів Лема [20, 22], а також „Польсько-російського словника неологізмів Лема” („Polsko-rosyjski słownik Lemowych neologizmów”, 2006) [23], що складається з 1460 словникових статей – неологізмів (оказіоналізмів) з „Казок роботів”, „Кіберіади” і „Зоряних щоденників”, перекладених на російську мову. Більшість праць дослідниці присвячена проблемам перекладу неологізмів Лема на російську мову; найчастіше предметом вивчення стають особливості словотворення та семантики нових слів і словосполучень у текстах С. Лема. М. Краєвська систематизує неологізми за словотвірними моделями, аналізує походження та мотивацію найменувань, наприклад, пов’язану з прізвищем відомого фізика Ейнштейна (*ein* з нім. один, *stein* – камінь). Зазначено, що неологізми є засобом стилізації, пор.: *T. Adnokamenjak* (рос. *один*, *камень*), *Trofim Odincew-Bułyżnikow* (рос. *один*, *булыжник*), *Stanisław Razgłaz* (пол. *raz*, *głaz*), *Artystydes Monolapides* (гр. *mono-*, лат. *lapideus* „кам’яний”), *John Onestone* (англ. *one* „один”, *stone* „камінь”), *Pierre Solitaire* (фр. *pierre* „камінь”, *solitaire* „поодинокий, самотній”), *Giovanni Unoperta* (іт. *uno* „один”, лат. *petra* „камінь”) [20, с. 101].

І. Кияк дослідила жанрові особливості фантастики і футурології Лема, осмислюючи його творчість з погляду літературознавства [4]. Комплексно розглядаючи особливості проблематики, жанрової та функціональної специфіки творів Лема, І. Кияк трактує його доробок як певний соціально-культурний феномен. Особлива увага у дослідженні приділена епістемологічній проблематиці та питанням у сфері науково-технічного передбачення, які Станіслав Лем активно підіймає у своїй творчості [4, с. 19].

З точки зору теорії референції, як імена з непрозорою референцією, розглядає неологізми К. Смердова [9]. Референція (від англ. reference – покликання, співвідношення) – процес співвідношення одиниць мовлення (іменників та іменної групи) з позамовною дійсністю, а також результат такого співвідношення [3, с. 40]. Дослідниця проводить психолінгвістичний експеримент з носіями польської мови, на основі якого аналізує методи інтерпретації та перекладу нереферентних знаків в текстах Лема. Основними методами інтерпретації є: фонетичні асоціації, граматичне значення слова та виявлення функції назви у тексті [8; 9]. Наприклад, аналізуючи можливості інтерпретації неологізмів з непрозорою референцією *filidrony*, *pćmy*, *plukwy*, авторка вважає, що їх треба порівняти з іншими польськими словами, щоб встановити лексичне і граматичне значення [8, с. 66].

Таким чином, твори письменника-фантаста С. Лема, у яких мовна тканина переплітається з культурними алюзіями, філософськими роздумами та грою з читачем, викликають зацікавлення у сучасній лінгвістиці і потребують подальших досліджень.

На нашу думку, перспективи дослідження полягають у комплексному вивченні текстів Станіслава Лема з метою моделювання мовної картини майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бразговская Е. Е. Когнитивный потенциал автореференции: самоописания в прозе С. Лема / Е. Е. Бразговская, Е. А. Смердова // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2013. – № 2 (22). – С. 94–102.

2. Булаховська Ю. Л. Деякі типологічні зіставлення в галузі наукової фантастики щодо художньої прози (Станіслав Лем, Олександр Бєляєв, Юрій Смолич) / Булаховська Ю. Л. // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Л. Булаховського. – 2011. – Вип. 16. – С. 266–268. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2011_16_38

3. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія / А. П. Загнітко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 219 с.

4. Кияк І. Б. Жанрові особливості фантастики й футурології Станіслава Лема: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.01.03 / І. Б. Кияк. – К., 2011. – 21 с.

5. Козьмина Е. Ю. „Расследование" С. Лема: принцип имитации и разрушение традиционных структур / Е. Ю. Козьмина // Новый филологический вестник. – 2015. – № 4 (35). – С. 17–25.

6. Моклиця А. В. Мовна ієрархія науково-фантастичного тексту: романи С. Лема „Едем" і „Повернення з зірок" / А. В. Моклиця // Науковий вісник СНУ імені Лесі Українки. Серія „Філологічні науки. Літературознавство". – 2014. – № 19 (296). – С. 86– 92.

7. Радишевський Р. П. Полоністичні та порівняльні студії: зб. наук. ст. / Р. П. Радишевський. – К. : МП „Леся", 2009. – С. 458–467.

8. Смердова Е. А. Вероятностная интерпетация референциально непрозрачного текста / Е. А. Смердова // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2014. – № 2 (26). – С. 63–69.

9. Смердова Е. А. Нереференциальные имена: вероятностный аспект интерпретации (на материале романа Станислава Лема „Dzienniki Gwiazdowe") / Е. А. Смердова // Человек. Культура. Образование. – 2013. – № 2. – С. 147–155.

10. Смердова Е. А. Нереферентное употребление имён (на материале текстов Станислава Лема) : автореф. … дис. на соиск. ученой степени канд. филол. наук / Е. А. Смердова. – Пермь, 2015. – 19 с.

11. Снигирёв А. В. „Астронавты" в „Стране багровых туч": еще раз о проблеме „Стругацкие-Лем" / А. В. Снигирёв // Уральский филоло-

гический вестник. Серия: Русская лит-ра XX–XXI веков: направления и течения. – 2015. – № 2 – С. 175–182.

12. Anusiewicz J. Funkcja i struktura neologizmów w utworach fantastycznych Stanisława Lema / J. Anusiewicz // Językoznawca. – Nr 23–24. – Lublin, 1971. – S. 79–87.

13. Barańczak S. Elektrycerze i cyberchanioły / S. Barańczak // Nurt. – Nr 8. – Poznań, 1972. – S. 14–17.

14. Bereś S. Rozmowy ze Stanisławem Lemem / S. Bereś. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1987. – 399 s.

15. Bożek Z. Dowcip językowy w twórczości Stanisława Lema / Z. Bożek // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze. – 1977. – Z. 54. – S. 319– 335.

16. Dajnowski M. Groteska w twórczości Stanisława Lema / M. Dajnowski. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu *Gdańskiego,* 2005. – 212 s.

17. Głombik K. Gra w science fiction. O językowych środkach komicznych i ich funkcji w *Cyberiadzie* Stanisława Lema / K. Głobik // Gry w języku, literaturze i kulturze, pod red. E. Jędrzejko i U. Żydek-Bednarczuk. – Warszawa : „Energeia". – 1997. – S. 77– 90.

18. Handke R. Polska proza fantastyczno-naukowa: problemy poetyki / R. Handke. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969. – 176 s.

19. Handke R. Neologizm a język nauki i techniki w stylizacji prozy fantastyczno-naukowej Stanisława Lema / R. Handke // Styl i kompozycja, red. Trzynadlowska. – Wrocław, 1965. – S. 234–247.

20. Krajewska M. Granice przekładalności, czyli o grze słów słów kilka / M. Krajewska, M. Chomik // Przekładając nieprzekładalne II. – Gdańsk, 2004. – S. 109–120.

21. Krajewska M. *Od nominacji do kreacji. Rzecz o przekładzie neologizmów science fiction /* M. Krajewska, M. Chomik. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe UMK, 2011. – 389 s.

22. Krajewska M. Nowa jakość słowa. Lemowe neologizmy w rosyjskiej szacie / M. Krajewska // Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu. – T. 7. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe UMK, 2012. – S. 83–94.

23. Krajewska M. Polsko-rosyjski słownik Lemowych neologizmów / M. Krajewska. – Toruń : Towarzystwo naukowe w Toruniu, 2006. – 164 s.

24. Lem S. Fantastyka i futurologia: w 2 t. / S. Lem. – Kraków : Wydawnictwo Literackie. – T. 1. – 1989. – 475 s.

25. Tambor J. Język polskiej prozy fantastyczno-naukowej / J. Tambor. – Katowice : UŚ, 1990. – 158 s.

26. Żołyńska M. Heterogeniczność świata przedstawionego „Bajek robotów" Stanisława Lema / M. Żołyńska // Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. – T. XVII. – Wrocław, 1991. – S. 153–166.

REFERENCES

1. Brazgovskaja E. E. Kognitivnyj potencial avtoreferencii: samoopisanija v proze S. Lema / E. E. Brazgovskaja, E. A. Smerdova // Vestnik Permskogo universiteta. Rossijskaja i zarubezhnaja filologija. – 2013. – № 2 (22). – P. 94–102.

2. Bulakhovs'ka Yu. L. Deyaki typolohichni zistavlennya v haluzi naukovoyi fantastyky shchodo khudozhn'oyi prozy (Stanislav Lem, Oleksandr Byelyayev, Yuriy Smolych) / Bulakhovs'ka Yu. L. // Komparatyvni doslidzhennya slov'yans'kykh mov i literatur. Pam'yati akademika Leonida Bulakhovs'koho. – 2011. – Vip. 16. – P. 266–268. – [Electron resource]. – Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2011_16_38

3. Zahnitko A. P. Suchasni linhvistychni teoriyi: Monohrafiya / A. P. Zahnitko. – Vyd. 2-he, vypr. i dop. – Donets'k : DonNU, 2007. – 219 p.

4. Kyyak I. B. Zhanrovi osoblyvosti fantastyky y futurolohiyi Stanislava Lema: avtoref. dys. … kand. filol. nauk: 10.01.03 / I. B. Kyyak. – K., 2011. – 21 p.

5. Koz'mina E. Ju. „Rassledovanie" S. Lema: princip imitacii i razrushenie tradicionnyh struktur / E. Ju. Koz'mina // Novyj filologicheskij vestnik. – 2015. – № 4 (35). – P. 17– 25.

6. Moklytsya A. V. Movna iyerarkhiya naukovo-fantastychnoho tekstu: romany S. Lema „Edem" i „Povernennya z zirok" / A. V. Moklytsya // Naukovyy visnyk SNU imeni Lesi Ukrayinky. Seriya „Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo". – 2014. – № 19 (296). – P. 86– 92.

7. Radishevs'kij R. P. Polonistichni ta porivnjal'ni studii: zb. nauk. st. / R. P. Radishevs'kij. – K. : MP „Lesja", 2009. – P. 458–467.

8. Smerdova E. A. Verojatnostnaja interpetacija referencial'no neprozrachnogo teksta / E. A. Smerdova // Vestnik Permskogo universiteta. Rossijskaja i zarubezhnaja filologija. – 2014. – № 2 (26). – P. 63–69.

9. Smerdova E.A. Nereferencial'nye imena: verojatnostnyj aspekt interpretacii (na materiale romana Stanislava Lema „Dzienniki Gwiazdowe") / E. A. Smerdova // Chelovek. Kul'tura. Obrazovanie. – 2013. – № 2. – P. 147–155.

10. Smerdova E. A. Nereferentnoe upotreblenie imjon (na materiale tekstov Stanislava Lema) : avtoref. … dis. na soisk. uchenoj stepeni kand. filol. nauk / E. A. Smerdova. – Perm', 2015. – 19 p.

11. Snigirjov A.V. „Astronavty" v „Strane bagrovyh tuch": eshhe raz o probleme „Strugackie-Lem" / A. V. Snigirjov // Ural'skij filologicheskij vestnik. Serija: Russkaja lit-ra XX–XXI vekov: napravlenija i techenija. – 2015. – № 2 – P. 175–182.

12. Anusiewicz J. Funkcja i struktura neologizmów w utworach fantastycznych Stanisława Lema / J. Anusiewicz // Językoznawca. – Nr 23–24, Koło Językoznawcze Studentów UMCS w Lublinie, Zrzeszenie Studentów Polskich. – Lublin, 1971. – S. 79–87.

13. Barańczak S. Elektrycerze i cyberchanioły / S. Barańczak // Nurt. – Nr 8. – Poznań, 1972. – S. 14–17.

14. Bereś S. Rozmowy ze Stanisławem Lemem / S. Bereś. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1987. – 399 s.

15. Bożek Z. Dowcip językowy w twórczości Stanisława Lema / Z. Bożek // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze. – 1977. – Z. 54. – S. 319– 335.

16. Dajnowski M. Groteska w twórczości Stanisława Lema / M. Dajnowski. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu *Gdańskiego,* 2005. – 212 s.

17. Głombik K. Gra w science fiction. O językowych środkach komicznych i ich funkcji w *Cyberiadzie* Stanisława Lema / K. Głobik // Gry w języku, literaturze i kulturze, pod red. E. Jędrzejko i U. Żydek-Bednarczuk. – Warszawa : „Energeia". – 1997. – S. 77– 90.

18. Handke R. Polska proza fantastyczno-naukowa: problemy poetyki / R. Handke. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969. – 176 s.

19. Handke R. Neologizm a język nauki i techniki w stylizacji prozy fantastyczno-naukowej Stanisława Lema / R. Handke // Styl i kompozycja, red. Trzynadlowska. – Wrocław, 1965. – S. 234–247.

20. Krajewska M. Granice przekładalności, czyli o grze słów słów kilka / M. Krajewska, M. Chomik // Przekładając nieprzekładalne II. – Gdańsk, 2004. – S. 109–120.

21. Krajewska M. Od nominacji do kreacji. Rzecz o przekładzie neologizmów science fiction / M. Krajewska, M. Chomik. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe UMK, 2011. – 389 s.

22. Krajewska M. Nowa jakość słowa. Lemowe neologizmy w rosyjskiej szacie / M. Krajewska // Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu. – T. 7. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe UMK, 2012. – S. 83–94.

23. Krajewska M. Polsko-rosyjski słownik Lemowych neologizmów / M. Krajewska. – Toruń : Towarzystwo naukowe w Toruniu, 2006. – 164 s.
24. Lem S. Fantastyka i futurologia: w 2 t. / S. Lem. – Kraków : Wydawnictwo Literackie. – T.1. –1989. – 475 s.
25. Tambor J. Język polskiej prozy fantastyczno-naukowej / J. Tambor. – Katowice : UŚ, 1990. – 158 s.
26. Żołyńska M. Heterogeniczność świata przedstawionego „Bajek robotów" Stanisława Lema / M. Żołyńska // Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. – T. XVII. – Wrocław, 1991. – S. 153–166.

О. В. Константинова

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИЗУЧЕНИЯ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ВЫДАЮЩЕГОСЯ ПОЛЬСКОГО ПИСАТЕЛЯ-ФУТУРОЛОГА С. ЛЕМА

В статье представлен общий обзор научных работ, посвященных произведениям польского писателя-футуролога Станислава Лема. Внимание акцентировано как на трудах признанных польских исследователей его творчества, так и на новейших исследованиях. Среди известных исследователей творчества Лема выделяются Р. Хандке, М. Дайновский, М. Краевская, И. Б. Кияк, К. А. Смердова и др. Подчеркивается, что анализ художественных текстов С. Лема в основном касается вопросов, связанных с жанровыми особенностями, ролью гротеска, изучением неологизмов (в т. ч. специфики их перевода) и особенностями референции.

Ключевые слова: перевод текстов научной фантастики, стилистика текста, гротеск, неологизмы, польский язык, Станислав Лем.

O. V. Konstantinova,
Postgraduate Student of General and Slavic Linguistics Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24/26, Frantsuzsky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : +380972595502,
olga.konstantinowa@gmail.com

LINGUISTIC ASPECTS OF STUDYING THE CREATIVE HERITAGE OF OUTSTANDING POLISH FUTURIST WRITER S. LEM

Summary

This article analyzes the study of the creative heritage of the Polish futurist Stanislaw Lem. The attention is focused on the works of both the recognized Polish and the latest researchers of his creativity. Among the most famous ones are R. Handkę, M. Dajnowski, M. Krajewska, I. B. Kyyak, K. Smerdova etc. It is emphasized that the analysis of Lem's literary texts mainly concerns issues related to genre features, the role of the grotesque, the study of neologisms (translation features) and features of references.

Key words: science fiction, style of the text, grotesque, neologisms, Stanislaw Lem.

Надійшла до редакції 24.07.2016 р.

УДК 811.163.41'373.2
O. N. Novak,
Candidate of Philology,
Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (048) 776-04-42,
olganovak2@gmail.com

AXIOLOGICAL MEANING OF THE CONCEPT *ЛЕПОТА* („BEAUTY") IN THE SERBIAN LINGUACULTURE

The article deals with the structure and the axiological meaning of the concept ЛЕПОТА in the Serbian linguaculture. Having analyzed the meaning of the basic word, its derivatives and idioms, we can assume that the lexeme ЛЕПОТА is the major cultural concept and needs special attention

while teaching Serbian as a foreign language. The axionym ЛЕПОТА has a syncretic meaning, expresses physical, moral and ethical beauty.

Key words: concept, linguaculture, axiological meaning, Serbian, idiom.

The problem of language and culture correlation in modern science is one of the most intensively worked out among humanities and linguistics researches. A special relevance here belongs to the axiological theory development, which allows us to regard a language as a cultural phenomenon, that is able to find and reflex the system of values in the society. The basic system of the values pertains to a lingua cultural community and is realized as an evaluative (axiological) worldview. One of the means of investigating the axiological worldview can be a conceptual representation by which values as language and culture phenomena have a cognitive structure and can be described as concepts (for details see [4]).

The linguistic analysis of the national values via the description of specific cultural concepts is performed in many scientific works of recent years (Vorkachev S. G., Sternin I. A., Serebrennikova E. F., Bayramova L. K., Arutyunova N. D., Cosmeda T. A., Soroka T. V. et al.).

The axiological system is a variable formation which comprises different values, their language correlatives and their usage strategies in communication. To distinguish an axiological unit, the term „axiologeme" is often used in the national linguistics (similar to „morpheme", „ideologeme" and others) [3, p. 42]. T. V. Soroka suggests using a term „axionomen" („аксиономен") [7, p. 123]. In this paper we'll be using the common word „axionym" and „axiologeme" which is accepted in the national linguistics.

The objective of our paper is axionyms that characterize human's deep needs, widespread and acknowledged in different cultures. In our opinion, the values that can stand first in the chain of human needs are „beauty", „truth", „kindness". Their entity is

postulated by the fact of their being selected from the syncretic notion „goodness", that was inherited from the antiquity and described by the ancient philocophers. In the previous works we concentrated on analyzing the axiologeme ДУША („soul") in the Serbian linguaculture [6]. In this paper we continue to investigate axionyms constituting the aforementioned syncretic notion, ЛЕПОТА undoubtedly being one of them.

The lexeme ЛЕПОТА is polyfunctional, it is rather actively used in the Serbian language. It is of common Slavic origin and is even traced in Old Slavonic manuscripts: ЛѢПОТА: 1) beauty, magnificence – БЛАГА ЛѢПОТА, 2) properly, decently, appropriately – СЪ ЛѢПОТЫ, ПО ЛѢПОТѢ; ЛѢПОТНО – appropriately; ЛѢПЪ – 1) magnificent, beautiful; 2) decent, appropriate [9, p. 314]. Such a dual meaning, indicating syncretism of outer beauty and moral-ethical correspondence with the ideal, is also discovered in the semantic structure of the lexeme ЛЕПОТА in modern Serbian language.

The first, main meaning of the word ЛЕПОТА is defined via the lexeme *лепо* as property, quality (*особина, својство онога што је лепо)* [10: V. 3, p. 188]. So we find it necessary to analyze the semantic structure of the latter. The lexeme *леп* is polysemantic. The Collegiate dictionary („Речник српскохрватског књижевног језика. Матица Српска") registers 7 meanings, each of them having additional semantic variants. We'll illustrate the most common ones just below: **1**. **а.** *који се одликује складношћу, правилношћу облика, састава, сразмера, пријатан, угодан за гледање* **б.** *који оставља пријатан утисак, који се угодно доима чула, осећања, који се одликује унутрашњим складом, савршенством; дубок, добро пронађен;* **2.** *испуњен срећним догађајима, срећан;* **3**. **а.** *срећан, повољан, пожељан:* **б**. *погодан за одређену употребу; који пружа добре могућности, подесан, згодан;* **4. а**. *који се одликује квалитетом; добро справлен, укусан* **б**. *који је у добром ставу, добро очуван.* в) *који је на цени, којисе уважава; пожељан, позитиван;* **5.** а. *који се одликује вредношћу, вредан, користан.* **б.** *који*

се одликује достигнутим ступњем, величином, кошчином; замашан; **6. а.***благ, добар, питом* **б)** *љубазан, учтив, коректан; пријатељски, благонаклон;* **7**. spoken *као атрибут без одређеног значења (ради постизања пластичности приповедања, каткад ир.)* [10: V. 3, p. 186].

It is evident that the range of meanings is remarkably vast: harmonic, of a balanced form and composition, aesthetically pleasing, tasty, having inner harmony, perfect, happy, favourable, comfortable, of good quality, desirable, respectable, valued, useful, precious, significant, important, amiable, polite et al.

All these meanings constitute the semantic structure of the lexeme ЛЕПОТА. The definitions are as follows: 1. *особина, својство онога што је лепо, складност, савршенство; утисак, дојам, естетско доживљавање онога што је лепо* – quality, property of what is *„лепо”*; harmony, perfection, impression, aesthetic perception of what is *„лепо”*; 2. *оно што је веома лепо, дивно, привлачно* – highly *„лепо”*, wonderful, lovely; 3. *добро, изобиље, благостање* – property, abundance, wealth [10, p. 186].

The concept ЛЕПОТА is certain to take a special place in the Serbian linguaculture. Its polysemantic, versatile character demands from those who learn and especially those who teach Serbian as a foreign language close attention to all the components of the lexical meaning, that only reveal themselves in a specific context. Most derivatives (*лепоок, лепоречив, лепообразан* et al.) have the same syncretic meaning, including physical and moral features.

The structure of the axiological concept under analysis cannot be fully described without idioms. Serbian (Serbo-Croatian) idioms with the components *леп, лепота* have two meanings: physical beauty and spiritual beauty (*телесна лепота, лепота душе*). To describe physical beauty in the Serbian linguaculture, comparative constructions are more often used: *леп као слика, као сан, као анђео, као бог (лепа као богиња), као Аполон, лепа као права Венера*.

Леп као бог („as handsome as a god") is an international cultural stereotype, where a god is a paragon. The Collegiate dictionary („Речник Матице Српске") points out that *савршен* („perfect") is a frequent epithet to the words *доброта* and *лепота* [10, p. 57]. The tradition to see a god as having perfect physical beauty goes back to the antiquity. Such were Apollo, Adonis, Venus. The stereotype *анђеоска лепота* („angelic beauty") is international as well. In the Serbian linguaculture it became widespread under the influence of the church. In the consciousness of the Serbian culture bearer angels appear as kind heavenly beings, forever young, with a pleasant voice, pure and innocent. All these attributes – *доброта, чистота, благост* (the lexeme *благост* in Serbian includes such meanings as „kindness, meekness, tenderness, fondness") – prove to be important for the model *„леп као анђео„* to be realized. The meaning is also traced in the derivatives *анђелчић, анђеоски – „одличење лепоте, љупкости, доброте и свих врлина: сушта доброта„* [10, see definition 1.б.].

An exceptional outer beauty, that has nothing in common with the inner beauty, is conveyed in comparative constructions with the mythological character *вила* („vila"). In the Slavic mythology they usually appear as beautiful maidens with long (sometimes to the ground) loose hair and with wings. They wear long dresses or robes, under which they hide their hoofs. The adjective *виленска лепота* and the adverb *вилински леп* are desemanticized and have the same function that *ђаволски* does – the meaning of the highest degree of a quality or property.

The Serbian phraseology researcher D. Mrshevich-Radovich (Д. Мршевић-Радовић) points out to the common character of the motivational model in the comparative constructions *„леп као бог"* and *„леп као слика"*. They are often literally translated into Russian as „красив как картина" („as beautiful as a picture") [5, p. 194]. In Serbian the lexeme *слика* is derivated from *лик*. The dictionaries define it as *„слика – оно што је по неком лику насликано, учињено"* („created after a certain image, is an image of") [10, p. 492]. By comparison, in the Russian and

Ukrainian languages the word „image" can be defined as „icon". *Лик* is a polysemantic lexeme, identical to the lexeme *образ* in the Russian language. In the biblical texts the word *слика* can mean *„одраз божје славе и сјаја„* and *„сличност„* – the image of and identity to God. The syntagma *божја слика* is used to describe Jesus Christ who is „*права слика Бога*„, i.e. the real likeness to God. For this reason the comparison *леп као слика* can be motivated by the expression „similar to the image of God, like an icon". Thus, accepting the Christian interpretation of holy faces, ЛЕПОТА is first of all comprehended as spiritual beauty. At the same time the fact of not differentiating the meanings of the lexemes *„леп„* and *„добар„* in the biblical texts can be explained by their synonymous character to express spiritual beauty as moral perfection or aspiration for it. According to D. Mrshevich-Radovich, the feeling of divine beauty (*божанска лепота*), that is of absolute good in a wide sense, of bliss, conveyed in the word ЛЕПОТА, motivates another comparative construction, typical of the Serbian worldview: *леп као сан* [5, p. 201].

The Collegiate dictionary gives the followung definition of the word *сан*: 1. „*несвесно психичко стање које се јавља за време спавања*„ – mental condition while dreaming; 2. „ *оно што се ствара маштом, маштањем, што се у мислима замишља, илузија*„ – something created in your fantasy, dreams, illusion [10 , p. 498]. A human dreams of the beautiful, kind, of what is associated with happiness, that is why we can assume that the idiom *„леп као сан„* confirms the above-mentioned dualism of the lexeme *„леп„*.

Similar idioms are registered in the dictionary by J. Otashevich: *„гледати лепим оком, гледати лепо„ – симпатисати, волети, марити некога* – to sympathize, care for somebody; *„гледати се лепо„ – слагати се, живети у хармонији, бити у добрим односима, волети се* – to live in harmony with, have a good relationship with, love one another [8, p. 464].

Thus, having even conducted a fragmentary research on the axiological meaning of the concept ЛЕПОТА, we can draw the

conclusion that it is one of the central concepts of the Serbian linguaculture. Its content demands further analysis both in the synchrony and diachrony. The concept has a syncretic meaning, expresses absolute beauty (physical, moral and ethical) in the Serbian culture.

BIBLIOGRAPHY

1. Драгићевић Р. Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу / Р. Драгићевић. – Београд : Чигоја штампа, 2010. – 248 с.

2. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки: [монографія] / Т. А. Космеда. – Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.

3. Кочеров С. Н. Аксиологема как проблема теории ценностей / С. Н. Кочеров // Credo new. – 2011. – № 4 . – С. 34–45.

4. Лингвистика и аксиология: этносемиометрия ценностных смыслов: Коллективная монография. – Москва : ТЕЗАУРУС, 2011. – 352 с.

5. Мршевић-Радовић Д. Фразеологија и национална култура / Д. Мршевић-Радовић. – Београд : Чигоја штампа, 2008. – 235 с.

6. Пейчева О. М. Аксіологема *душа* в сербській лінгвокультурі / О. М. Пейчева // Слов'янський збірник : Зб. наук. праць. – Чернівці : Букрек, 2015. – Вип. 19. – С. 26–32.

7. Сорока Т. Структурна характеристика моносемічних аксіономенів української мови / Т. Сорока // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології. – 2015. – Вип. 1. – С. 122–126.

8. Оташевић Ђ. Фразеолошки речник српског језика. Око 25.000 чл. – Нови Сад : Прометеј, 2012. – 1045 с.

9. Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М. : Русск. яз., 1994. – 842 с.

10. Речник српскохрватског књижевног језика. Матица Српска / [уређивачки одбор М. Стевановић и др.] Око 150.000 речи. I–VI. – Нови Сад – Загреб, 1967–1976.

REFERENCES

1. Dragyhevyh R. Verbalne asocyjacyje kroz srpsky jezyk y kulturu / R. Dragyhevyh. – Beograd : Chygoja shtampa, 2010. – 248 p.

2. Kosmeda T. A. Aksiologichni aspekty pragmalingvistyky: formuvannja i rozvytok kategorii' ocinky: [monografija] / T. A. Kosmeda. – L'viv : Vyd-vo LNU im. I. Franka, 2000. – 350 p.

3. Kocherov S. N. Aksyologema kak problema teoryy cennostej / S. N. Kocherov // Credo new. – 2011. – № 4 . – P. 34–45.

4. Lyngvystyka y aksyologyja: etnosemyometryja cennostnyh smyslov: Kollektyvnaja monografyja. – Moskva : TEZAURUS, 2011. – 352 p.

5. Mrshevyћ-Radovyћ D. Frazeologyja y nacyonalna kultura / D. Mrshevyћ-Radovyћ. – Beograd : Chygoja shtampa, 2008. – 235 p.

6. Pejcheva O. M. Aksiologema dusha v serbs'kij lingvokul'turi / O. M. Pejcheva // Slov'jans'kyj zbirnyk : Zb. nauk. prac'. – Chernivci : Bukrek, 2015. – Vyp. 19. – P. 26 – 32.

7. Soroka T. Strukturna harakterystyka monosemichnyh aksionomeniv ukrai'ns'koi' movy / T. Soroka // Teoretychni j prykladni problemy suchasnoi' filologii'. – 2015. – Vyp. 1. – P. 122–126.

8. Otashevyћ Ђ. Frazeoloshky rechnyk srpskog jezyka. Oko 25.000 chl. – Novy Sad : Prometej, 2012. – 1045 p.

9. Staroslavjanskyj slovar' (po rukopysjam X–XI vekov) / Pod red. R. M. Cejtlyn, R. Vecherky y E. Blagovoj. – M. : Russkyj jazyk, 1994. – 842 p.

10. Rechnyk srpskohrvatskog kњyzhevnog jezyka. Matyca Srpska / [ureђyvachky odbor M. Stevanovyћ y dr.]. Oko 150.000 rechy. I–VI. – Novy Sad – Zagreb, 1967–1976.

О. М. Новак

АКСІОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ *ЛЕПОТА* В СЕРБСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

У статті досліджується структура та аксіологічне значення концепту *ЛЕПОТА* в сербській лінгвокультурі. Проаналізовано за словниками значення ключової лексеми, похідні від неї, ідіоматичні вирази, що є важливими елементами мовної картини світу. Кількість похідних, частотність їх використання та значний корпус свідчать про те, що в сербській лінгвокультурі досліджуваний концепт є аксіологічною домінантою, має різнобічну мовну репрезентацію та великий семантичний обсяг і культурну конотацію, тому потребує особливої уваги під час викладання сербської мови як іноземної. Зазначається, що

аксіонім *лепота* має синкретичне значення, позначає дуалізм краси зовнішньої та внутрішньої, фізичної та моральної.

Ключові слова: концепт, лінгвокультура, аксіологічне значення, сербська мова, ідіом.

О. Н. Новак

АКСИОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ КОНЦЕПТА *ЛЕПОТА* В СЕРБСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ

Статья посвящена анализу структуры и аксиологического значения концепта ЛЕПОТА в сербской лингвокультуре. Проанализированное значение ключевого слова, производных от него, а также идиомов, позволяет утверждать, что ЛЕПОТА является ключевым культурным концептом и требует особого внимания при обучении сербскому языку как иностранному. Аксионим *лепота* имеет синкретическое значение, выражает красоту физическую и морально-нравственную.

Ключевые слова: концепт, лингвокультура, аксиологическое значение, сербский язык, идиома.

Надійшла до редакції 10.10.2016 р.

O. Perišić Arsić,
Dipartimento di Lingue e Letterature straniere e Culture moderne,
doktorand (Digital Humanities),
Università Degli studi di Torino,
Via S. Ottavio, 20–10124, Torino,
tel. : 0116709715,
oljaarsic@hotmail.com

PODSTICANJE VEŠTINE USMENOG IZRAŽAVANJA U NASTAVI SRPSKOG KAO STRANOG JEZIKA

U radu se bavimo analizom usmenih izlaganja odraslih polaznika kurseva srpskog jezika kao stranog na nivou B2 i C1. U okviru redovne

provere usvojenog znanja zadatak je bio da učenici opišu jednu fotografiju, samostalno i bez pomoći nastavnika. Cilj je bio da se proveri sposobnost učenika da na efikasan i razumljiv način iznesu svoje mišljenje ili opišu ono što vide te da se utvrdi značaj strategija izbegavanja kojima se učenici služe. Preslušavanjem audio snimaka putem autoevaluacije dobijaju povratnu informaciju o stečenom znanju i napredovanju u nastavi kao i o greškama koje se na ovaj način lakše uočavaju. U radu se stoga fokusiramo na evaluaciju usmenog izražavanja, neophodne radi poboljšanja i unapređivanja didaktike. Testiranje je dovelo do interesantnih rezultata u pogledu grešaka koje se javljaju u odnosu na nivo poznavanja jezika i ostale karakteristike polaznika (obrazovanje, poznavanje drugih stranih jezika, spontanost u komunikaciji).

Ključne reči: usmeno izlaganje, srpski kao strani jezik, evaluacija, autoevaluacija, analiza grešaka.

Usmerenost savremenog čoveka na komunikaciju, posebno podstaknutu brzim razvojem tehnologije, utiče na to da se polaznici kurseva stranih jezika već od najnižih nivoa fokusiraju na razvijanje usmenog izražavanja. U zajedničkom evropskom referentnom okviru za jezike (Common European Framework of Reference) osim tradicionalnih jezičkih veština (slušanje, pisanje, čitanje i govor) uvedena je razlika između *spoken production* (između ostalog predmet ovog rada) i *spoken interaction.* U skladu sa modernim, komunikativnim pristupima u učenju jezika, mnogi predavači se trude da već od prvih časova potenciraju interakciju među polaznicima. Ona se u učionici odvija između studenata ili između studenta i nastavnika koji se trudi da stimuliše i ohrabri učenike, potpitanjima, ispravljanjem ili sugerisanjem odgovora. Centralni subjekt nastave treba da bude učenik, a uloga nastavnika bi trebalo da od *teacher-centered* pređe u *teacher-peripheral* [1]. No i pored toga, posebno na početku učenja jezika, učenici vide nastavnika kao centralnu figuru i svojevrsnog medijatora koji treba da ih vodi u procesu učenja. Na nastavniku je da pronađe pravu ravnotežu i uspešno organizuje nastavu tako da zadovolji svoje nastavne ciljeve ali i da izađe u susret potrebama učenika. Za korektnu i efikasnu komunikaciju neophodna je lingvistička

kompetencija i poznavanje gramatičkih pravila ali i pragmatička i sociokulturološka kompetencija.

Primenom afektivno-humanističkog metoda u nastavi olakšavamo komunikaciju u nastavi stvaranjem opuštene atmosfere, a potpitanjima, sugestijama, gestikuliranjem ili mimikom podstičemo samo izražavanje. Time se međutim udaljavamo od autentične komunikacije koja predviđa samostalan nastup učenika i oslanjanje o sopstvene snage. S obzirom da nije moguće predvideti sve reakcije sagovornika u procesu interlokucije mislimo da polaznici prevashodno moraju da se osamostale da na siguran i samouveren način iznesu svoje mišljenje ili bilo kakvu vrstu opažanja. U tom cilju testirali smo učenike tako što smo im ponudili fotografiju koju je trebalo da opišu bez dodatnih pitanja ili pomoći sa strane. Testiranje je sastavni deo u nastavi stranog jezika, neophodno kako bi se na vreme uvidela priroda grešaka i blagovremeno osmislile strategije u njihovom prevazilaženju [6]. Nedostatak testiranja u nastavi može dovesti do toga da se predavač nađe uskraćen za dragocene informacije koje daju sliku o veštinama učenika i omogućavaju bolju pripremu daljeg nastavnog programa. Želeli smo dakle da ispitamo sposobnost studenata da samostalno iznesu neko zapažanje, svoj stav ili mišljenje i da na taj način aktivno primene prethodno usvojeno znanje. U nedostatku vremena za duže razmišljanje u prvi plan se stavlja efikasnost i konciznost u izražavanju. Takozvani „afektivni filter„ o kome govori Krašen u svojoj hipotezi o usvajanju jezika [4] je otežavajući faktor jer je rezultat anksioznosti često prouzrokovane upravo ovakvom vrstom testiranja. U radu sa odraslim polaznicima, takozvanoj andragoškoj nastavi, potrebno je imati u vidu psihološki aspekat i motivaciju polaznika koji su često mnogo zahtevniji i psihološki delikatniji u odnosu na mlađe polaznike [3]. Proces učenja trebalo bi da bude u tesnoj vezi i da prati život i zanimanja polaznika u najvećoj mogućoj meri jer se samo na taj način može razviti motivacija i u situaciji neinstitucionalnog učenja jezika.

Rezultati bi mogli da se iskoriste za bolje organizovanje nastave koja za cilj ima razvijanje usmenog izražavanja i komunikativne

kompetencije. Preslušavanjem materijala i sami učenici dobijaju povratnu informaciju, autoevaluacijom uočavaju sopstvene greške, shvataju njihovu prirodu i pokušavaju da pronađu način da ih i sami prevaziđu kako u samostalnom radu, tako i u saradnji sa nastavnikom. U svetlu modernih glotodidaktičkih teorija usvojićemo pristup greškama ne kao pukoj devijaciji od norme koju treba izbegavati i momentalno ispraviti, već kao individualnoj pretpostavci učenika o funkcionisanju lingvističkog sistema i verbalne komunikacije kojima se izlažu i koje usvajaju [2].

Za svrhe ovoga rada izdvojićemo usmeno izlaganje četiri učenika koje ćemo detaljnije analizirati. Radi uspešne analize potrebno je imati u vidu i ostale informacije kao što su maternji jezik, nivo znanja jezika studija, poznavanja ostalih stranih jezika, obrazovanje, profesija, kao i spontanost u komunikaciji tj. da li se radi o introvertnoj ili ekstrovertnoj osobi. U ovoj eksperimentalnoj grupi dvoje učenika su italofoni, jedan albanskog i jedan slovanačkog maternjeg jezika. Prvi učenik je albanskog maternjeg jezika, na doktorskim studijama medicine. Majka mu je govornik srpskog jezika iz Crne Gore dakle osnove jezika je usvojio u porodičnom krugu što objašnjava spontanost i neusiljenost u usmenom izražavanju. Od ostalih stranih jezika služi se ruskim, engleskim i italijanskim jezikom koji koristi u svakodnevnoj komunikaciji i za potrebe studiranja (*Transkripcija audio snimaka*: *Prvi učenik*: Na ovu sliku su mnogo ljudi ovi...oni su u restoranu i čini mi se da su srećni. Svi su mladi i ja mislim oni sad su videli, mislim da su videli utakmicu na televiziju. Ne znam za koga oni naviknuli se ja mislim možda njihova zem... njihova država...da njihova država igraju fudbal i oni su srećni dasu napravili gol, oni su pobedili. Svi su srećni i su u restoranu i piju voćne sokove i nešto drugo. *Druga učenica*: Na ovoj sliki mislim da ljudi gledaju neko takmičenje ili fudbal ili ragbi jer su na stenama...na zidovima su televizije a svi su okrećeni prema jednoj koji mi ne vidimo a svi su veseli imaju ruke u zraku i da, kao da bi nešto vikali znači kao da je bio gol ili nešto tako. Onda

na stolima imaju piće uskoro su svi završili onda je možda i kraj takmice. Onda sve ovo se dogaja u nekom baru ili restoranu možda ali više mi se čini bar imaju i sve reklame od piva znači da, i Badvajzer tako da bi mogla biti i neka pivnica ili kafana. *Treći učenik*: Mislim da mi smo u Americi u pabu, zato što vidim ima neki amerikanski fudbal na televiziju i pivo su amerikanski. Ima mnogo ljudi koji su...koji gledaju televiziju i ako bi mi nismo u Americi ja mogu da kažem oni gledaju fudbalski svetsko prvenstvo ali u Americi nije tako poznat fudbal zato što fudbal u Americi je amerikanski fudbal i soker kao oni kažu naš fudbal nije tako poznat između amerikanskih, najpoznatiji je između španskih ljudi koji žive u Americi. Ljudi su... mnogi su mlađi i ne znam tačno šta oni gledaju ali mislim da njegov tim je pobedeo zato što sve su dobro...su dobri. I šta još...mislim da ovo je situacija i to je to. *Četvrta učenica*: Mi smo v bare koji se nalazi u centru Beograda i mi se sviđa, lepo mi se sviđa, je kao engleski pub... pab. Ovde je grupa prijatelja koji su večerali zajedno i mnogo su peli piva i zadovoljni su jer njihov sportski tim pobedio je. Oni po televiziju videli su utakmicu fudbola ili … fudbol....i....i tim srpski tim pobedio je no oni nisu sve Srbijani jer ovde je jedna para, Italijan....jedna italijanska para, ja vižu Mariju iz Trsta i njen muž koji se zove Đovani iz Neaplja, oni žive u Beogradu od deset godina, oni rade u Beogradu, ona je .....ona je .....(trenutak obeshrabrenja, nastavlja podstaknuta od nastavnika) tumač i prevodilac, dobro zna srpski jezik, francuski, poljski i angleski jezik i muž, njen muž radi kao lekar u bolnici u centru gorad.....u centru grada, njihovi prijatelja su Zoran, Bosanac i Pavle iz Niša, ja vižu, ovde vižu i Katerinu i njen brat koji se zove Miloš, drugih ljudi ne znam).

U okviru morfoloških grešaka uočava se pogrešna upotreba padeža, posebno lokativa i akuzativa u funkciji priloške odredbe za mesto: [1] <...> *mislim da su videli utakmicu na televiziju* [2]. *Na ovu sliku su mnogo ljudi.* Ova greška je frekventna i na višim nivoima poznavanja jezika (B2 / C1), što je njegov slučaj, ali i kod bilingvalne dece koja ne žive u sredini gde se govori maternji

jezik. Svesni činjenice da inverzija ova dva padeža ne ometa komunikaciju, polaznici ne ulažu poseban napor u prevazilaženje ovog problema, posebno u usmenom izražavanju. U primerima [2] i [3] prisutna je greška u kongruenciji u broju: [3] *Njihova država igraju <...>*.

Od leksičkih grešaka uočavamo korišćenje neadekvatne reči: *naviknuli su*, umesto: *navijaju*, ali bi i u ovom slučaju iz konteksta bilo jasno na šta se misli: [4] *Ne znam za koga oni naviknuli se ja mislim možda njihova zem <...> njihova država, da njihova država igraju fudbal.* Moguće je da je u nemogućnosti da se seti prave reči student pribegao prvoj sličnoj reči koje je mogao da se seti. U primeru: [5] *<...> oni su srećni da su napravili gol.* Izraz *napravili gol* je interferencija i doslovan prevod italijanskog izraza: *hanno fatto / segnato un goal*. Na sintaksičkom planu, u istom primeru veznik: *da* je korišćen umesto prikladnijeg uzročnog veznika *što.* U izričnoj rečenici uočava se odsustvo veznika *da:* [6] *Svi su mladi i ja mislim oni sad su videli <...>*.

Korišćenje i raspored enklitika u rečenici problem su i na višem nivou poznavanja jezika pa i pored toga što se u usmenom izrazu ređe i teže uočava, ipak je prisutno u jednoj rečenici koja može da bude posledica interferencije italijanskog jezika: [7] *Svi su srećni i su u restoranu i piju voćne sokove*. Druga učenica je slovenačkog maternjeg jezika, visokog obrazovanja i otvorena u komunikaciji. Srodnost maternjeg i ciljnog jezika u ovom slučaju znatno olakšava izražavanje uz interferencije tj. korišćenje reči maternjeg jezika: [8] *Na stenama <...> na zidovima su televizije* [9]. *Onda sve ovo se dogaja u nekom baru <...>* .

Na morfološkom planu prisutne su greške konjugacije glagola, duge množine imenice muškog roda i palatalizacije: [11] *Na zidovima su televizije a svi su okrećeni <...>*. Glagol *okrenuti se* nalazimo u formi: *okrećeni* umesto *okrenuti*, pretpostavljamo zbog sličnosti sa glagolom: *krenuti, kreću.* U istoj rečenici primećujemo neprecizno korišćenje reči: *televizije*, umesto: *televizori* [12]; *na stolima* [13]; *na ovoj sliki.* U odnosnoj rečenici nepravilna kongruencija odnosne zamenice *koji*: [14] *Na zidovima*

su televizije a svi su okrećeni prema jednoj koji mi ne vidimo. Pogrešna upotreba kondicionala: [15] s*vi su veseli imaju ruke u zraku i da, kao da bi nešto vikali.*

Iz ovih primera i celokupnog audio snimka čiju tanskripciju navodimo na kraju teksta, uočava se da greške ne ometaju spontanost u izražavanju i svakako ne utiču na prenošenje poruke koja je jasna i efikasna. Treći učenik je italofon, visokog obrazovnog profila, komunikativan. U toku izlaganja frekvento ponavlja reči koje su mu bliske, poput internacionalizama uz interferenciju italijanskog i engleskog jezika: [16] <...> *oni kažu naš fudbal nije tako poznat između amerikanskih, najpoznatiji je između španskih ljudi koji žive u Americi.* Izraz: *poznat između* je doslovan prevod italijanskog: *conosciuto tra*. *Amerikanskih i španskih ljudi,* preuzeto iz engleskog: *american, spanish people* [17]; *Sve su dobro, su dobri* je doslovan prevod italijanskog: *stanno tutti bene.* Od ostalih grešaka izdvajamo inverziju lokativa i akuzativa: [18] *Ima neki amerikanski fudbal na televiziju* <...> . Kongruencija u rodu i broju i konjugacija glagola: [19] *i pivo su amerikanski* [20]; *Ljudi su, mnogi su mlađi* <...> *mislim da njegov tim je pobede* [21]. *Oni gledaju fudbalski svetsko prvenstvo.* Četvrta učenica je takođe italijanskog maternjeg jezika sa dobrim poznavanjem ruskog jezika, visokog obrazovanja, širokih interesovanja ali introvertna i napeta u komunikaciji. Na sredini iskaza je obeshrabrena, onda na podstrek nastavnika nastavlja prepričavajući delove prethodno naučenih lekcija koje stavlja u ovaj kontekst. Primećuje se jaka interferencija ruskog jezika, posebno u leksici: [22] *mi smo v bare / po televiziju / para / vižu / iz Neaplja / angleski / gorad.* Interferencija italijanskog jezika: [23] *Oni žive u Beogradu od deset godina* (da dieci anni). Hipergeneralizacijom izvodi etnonim Srbi po uzoru na Italijani: [24] <...> no oni nisu sve Srbijani <...>. Konjugacija glagola i upotreba padeža: [25] <...> *mnogo su peli piva* [26]; *Ovde vižu i Katerinu i njen brat koji se zove Miloš.* Položaj enklitika u rečenici: [27] *Mi smo v bare koji se nalazi u centru Beograda i mi se sviđa, lepo mi se sviđa, je kao engleski pub* [28]. <...> *i zadovoljni su jer njihov sportski tim pobedio je.*

Često primenjuje strategiju izbegavanja usled velike anksioznosti i straha da ne pogreši. Time se ne dobija potpuna slika usvojenog znanja jer su mnogi izrazi izgovoreni mehanički sledeći tekst lekcija koje su prethodno rađene na času. Poređenjem grašaka učenice u pismenom i usmenom izražavanju uočava se da je pasivno poznavanje jezika na znatno višem nivou u odnosu na aktivno. Rezultati ovakve vreste testa tj. analiza grešaka može da nam da odgovor na neke od sledećih pitanja: Koji je nivo usmenog izražavanja učenika? Da li učenik sledi adekvatan program i kako bi on mogao da se modifikuje ili usavrši? Koje su njegove/njene jače strane, a koje su im slabosti? Koliko je uspešno učenik savladao pređeno gradivo? [8]. Greške koje smo analizirali su prvenstveno leksičke i morfološke prirode. Uočava se da su učenici na višim nivoima (prvi i drugi učenik) spontaniji u prenošenju poruke koja teče fluidno ali pri tom ne vode uvek računa o preciznosti iskaza. Sa druge strane, učenici sa nižim nivoom su precizniji u formulisanju rečenica i primeni gramatike (u odnosu na njihov nivo) mada im nedostaje leksički fond što prevazilaze ponavljanjem reči ili korišćenjem reči iz drugih jezika koje poznaju. I sami učenici su autoevaluacijom nakon preslušavanja audio materijala došli do zaključka da je neophodan konstruktivniji rad na gramatici i otklanjanju fosiliziranih grešaka (prva grupa, viši nivo), odnosno da moraju da produbе pitanje leksike i posvete se otklanjanju interferencija u ovom slučaju ruskog i italijanskog jezika (druga grupa, niži nivo). Sintaksičke greške su u drugom planu jer dinamika komunikacije kao i složene strukture psihičkih procesa koji se aktiviraju u govornom iskazu dovode do toga da svaka rečenica predstavlja lični pečat autora, njegovih misli, pogleda na svet ali i emotivnog stanja, te u situacijama komunikacije na stranom jeziku ne sledi nužno logiku maternjeg jezika. Potrebno je imati u vidu da je govorni jezik sklon stalnim promenama, pravila se ne mogu uvek podvesti pod precizne formule niti obuhvatiti sve jezičke modele i komunikativne situacije te s toga jezik treba shvatiti kao „funkcionalni sistem„ koji je u neraskidivoj vezi sa semantikom i pragmatikom [7; 5]. Jedan od osnovnih ciljeva

nastave koja potencira komunikativni pristup i usmeno izražavanje treba da bude razvijanje autonomije i samostalnog pristupa nastavi koja vodi ka uspešnoj primeni teorijski usvojenog znanja.

LITERATURA

1. Candlin C. and Mercer, N. (eds.) English Language Teaching in its Social Context. – London : Routledge, 2001. – 352 p.

2. Cattana A. and Nesci M. T. Analizzare e correggere gli errori / A. Cattana and M. T. Nesci. – Perugia, 2004. – Guerra edizioni. Common European Framework of Reference: http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework_EN.pdf

3. Knowles M. S. The Modern Practice of Adult Education: From Pedagogy to Andragogy / M. S. Knowles. – New York : Cambridge, The Adult Education Company, 1980. – 393 p.

4. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition / S. Krashen. – University of Southern California, 1982. – 202 p.

5. Perišić Arsić O. Analiza grešaka u srpskom kao stranom na primeru italofona / O. Perišić Arsić // Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III; ur. V. Krajišnik. Filološki fakultet. – Beograd : Centar za srpski kao strani jezik, 2016. – S. 155–168.

6. Underhill N. Testing spoken language / N. Underhill. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 128 p.

7. Terić G. Sintaksa italijanskog jezika / G. Terić. – Beograd : Fililoški fakultet, 2005. – 256 s.

8. Young R., Weiyun He. A. (eds.) Talking and Testing. Discourse Approaches to the Assessment of Oral Proficiency. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 1998. – 395 p.

О. Перішич Арсіч,
викладач сербської мови як іноземної, докторант
факультету мов, літератур та сучасної культури,
Туринський університет, Італія,
Via S. Ottavio, 20–10124, Torino,
tel. : 0116709715,
oljaarsic@hotmail.com

УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК УСНОГО МОВЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ СЕРБСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

В роботі зроблено аналіз усних доповідей студентів, що вивчають сербську мову як іноземну на рівні В 2 та С 1. Для аналізу студентам було запропоновано самостійно описати те, що вони бачать на певній картині. Відповіді записувалися на диктофон. Метою було оцінювання та самооцінювання навичок і можливостей студентів ефективно, зрозуміло формулювати свої спостереження, думки, міркування, а також дослідження основних стратегій, які використовують учні в процесі мовленнєвих труднощів. Під час прослуховування разом з викладачем аудіозаписів студенти мали можливість звернути увагу на свої помилки, зафіксувати їх та усвідомити. Зазначено, що необхідність оцінювання та самооцінювання усного мовлення є одним із ефективних шляхів у методиці викладання мови. Результати тестування дозволили зробити цікаві спостереження щодо кореляції між видом усних помилок та характеристиками учнів (загальна освіта, рівень володіння іншими іноземними мовами, здатність до спонтанної комунікації тощо).

Ключові слова: усний дискурс, сербська мова як іноземна, оцінка, самооцінка, аналіз помилок.

O. Perishich Arsich,
Department of Foreign Languages and Literature
and Modern Culture,
Doktorand (digital humanities),
University of Turin,
Via S. Ottavio, 20-10124, Torino,
tel. : 0116709715,
oljaarsic@hotmail.com

IMPROVEMENT OF ORAL SKILLS IN TEAHING SERBIAN AS FOREIGN LANGUAGE

Summary

This paper analyses registrations of spoken discourse by adults who attended courses of the Serbian language as foreign at B2 and C1 levels.

A common check of the apprehended knowledge consisted of a task during which students needed to describe a photograph without a teacher's help. The goal of this task was to check the students' ability to clearly and fluently express their opinion or to describe what they see. The goal was also to notice the strategies of avoidance which the students use. While listening to their audio registrations and through the auto-evaluation, the students get clear feedback on their knowledge and improvements they have made, as well as on their errors which are, in this way, more easily noticed. Therefore, this article is closely focused on the evaluation of oral discourse necessary for the improvement and development in didactics (teaching practice). These tests have produced interesting results which consider correlation between the level of their knowledge and the mistakes surfacing at these levels, and even the other traits that influence each student (their education, knowledge of any other foreign language, and spontaneity while communicating).

Key words: spoken discourse, the Serbian language as foreign, evaluation, auto-evaluation, error analysis.

Надійшла до редакції 29.09.2016 р.

UDK 81-119+81'366+811.162.1+ 811.163.41

A. Skupin,
doktorantka Filologicznych Studiów Doktoranckich,
Uniwersytet Gdański,
Wydział Filologiczny, Katedra Slawistyki,
ul. Wita Stwosza 51, 80-308, Gdańsk, Polska,
tel. : (+48)58-523-30-01,
agata.skupin@gmail.com

KOGNITYWNE UJĘCIE RELACJI PODOBIEŃSTWA W SŁOWOTWÓRSTWIE NA PRZYKŁADZIE POLSKICH I SERBSKICH NAZW PTAKÓW

Artykuł skupia się na jednym z rodzajów podobieństwa obecnych w języku – podobieństwie w ujęciu kognitywnym. Na

podstawie analizy derywatów słowotwórczych, przeprowadzonej w oparciu o pojęcie profilowania, wyznacza tendencje widoczne w konstrukcjach zbudowanych w oparciu o relację podobieństwa na podstawie polskich oraz serbskich nazw ptaków.

Słowa kluczowe: derywat asocjacyjny, relacja podobieństwa, profilowanie, nazwy ptaków.

Próby opisania systemu słowotwórczego sięgają początków XX w. Metody analizy, sposoby klasyfikacji derywatów oraz badania nad rodzajami motywacji słowotwórczej były wprowadzane i opracowywane przez kolejnych badaczy, jednak do dziś przeważają ujęcia opierające się na podejściu strukturalnym mimo, że już teoria Rozwadowskiego była „pierwszą w naszej literaturze próbą powiązania opisu faktów językowych z aktywnością poznawczą człowieka" [6, s. 16]. Napotykane ograniczenia związane z kryteriami uznawania wyrazów za formacje słowotwórcze oraz oddzieleniem diachronii od synchronii sprawiły, że część derywatów, początkowo uważana za derywaty „nie tyle semantycznie pochodne, ile prawdziwie lub nieprawdziwie informujące o desygnatach" [6, s. 57], pozostawała do pewnego momentu poza zakresem badań. Mowa tu o tzw. derywatach asocjacyjnych, czy też onomazjologicznych.

Derywaty asocjacyjne to takie konstrukcje, w których „domniemana podstawa słowotwórcza jest wykładnikiem jakiejś drugorzędnej, niedefinicyjnej cechy denotatu tej nazwy" [4, s. 173]. Charakteryzują się one szczególnym rodzajem motywacji. Motywacja, rozumiana jako relacja między wyrazem podstawowym a wyrazem pochodnym [4, s. 169], pozwala na odkrycie sposobu postrzegania danego zjawiska przez użytkowników języka. Podczas gdy relacje regularne, związane z derywatami właściwymi, są dość przewidywalne, wielu interesujących informacji może dostarczyć analiza tzw. derywatów asocjacyjnych (onomazjologicznych). Motywacja asocjacyjna jest szczególnie dobrze widoczna w nazwach zoologicznych i botanicznych, jak również w niektórych nazwach narzędzi, a

także w języku potocznym. Potrzeba nazwania specyficznych, bardzo konkretnych zjawisk i rozróżnienia wielu, zasadniczo podobnych do siebie elementów świata (np. owadów) prowadzi do bardzo zróżnicowanego inwentarza podstaw słowotwórczych, odzwierciedlającego sposób myślenia użytkowników języka. Tutaj na pomoc przychodzą narzędzia wyniesione z teorii związanych z gramatyką kognitywną. Należy w tym miejscu przywołać pojęcie profilowania, używanego w tym artykule w ujęciu Langackerowskim. Wedle gramatyki kognitywnej, profilowanie jest to sposób podświetlenia pewnego elementu odbijającego się w strukturze językowej – czyli ten element znaczenia, na którym skupiona jest uwaga poznawcza [2, s. 100]. Jako, że teoria ta powstała na gruncie języka angielskiego, u Langackera aspekt profilowania w słowotwórstwie nie został poruszony. Nie znaczy to jednak, że takiego sposobu opisywania znaczenia nie można zastosować do słowotwórstwa, co w swoim artykule wykazała Waszakowa [10]. Wyróżnia ona profilowanie w tekście, służące osiągnięciu spójności tekstu poprzez doraźne utworzenie potrzebnej w danej sytuacji konstrukcji słowotwórczej oraz profilowanie w języku. Odnosi się ono do „różnych sposobów obrazowania postrzeganej sceny pojęciowej na słowotwórczym poziomie organizacji struktur" [10, s. 107]. Sposób obrazowania jest w tym przypadku zawarty w derywacie, a jego rozwinięcie stanowi parafraza słowotwórcza, pełniąca rolę definicji. Można powiedzieć, że w takim sposobie opisu profilowanie będzie ściśle związane z motywacją słowotwórczą – motywacją, która stoi za wyborem danego wyrazu jako podstawy derywatu.

Jak wspomniano, derywaty asocjacyjne i związane z nimi przyczyny wybierania podstaw słowotwórczych nie były włączane do kompleksowych badań nad słowotwórstwem, gdyż uznawano taki sposób tworzenia formacji za nieregularny i niepoddający się systematycznym opisom. Kluczowym problemem jest tutaj podział na znaczenie leksykalne oraz słowotwórcze. Jeżeli przyjmiemy, że znaczenie słowotwórcze odzwierciedla sposób, w jaki użytkownicy języka postrzegają dane zjawisko, a więc to, jak

dana treść jest obrazowana, czyli ujmowana w środki językowe, można zaryzykować stwierdzenie, że derywat będzie oparty na informacji semantycznej, która jest bardzo ważna – na tyle ważna, że stała się podstawą danego wyrazu. Znaczenie leksykalne, czy też słownikowe, jest nieraz o wiele szersze niż znaczenie słowotwórcze. Z taką sytuacją mamy do czynienia zwłaszcza w przypadku derywatów asocjacyjnych, np. *głuszec* – 'ptak, który głuchnie' / '*Tetrao urogallus*, duży ptak leśny o czarnobrązowym upierzeniu, odśpiewujący w czasie toków charakterystyczną pieśń godową, zamieszkujący rozległe lasy mieszane w środkowej i północnej Europie oraz w północnej Azji' [8]. Jednak również tak zwane derywaty właściwe mogą nieść ze sobą więcej informacji, niż mówi nam samo znaczenie słowotwórcze, a więc połączenie znaczenia podstawy oraz element znaczeniowy wnoszony przez formant, np. *badacz* – 'ten, kto bada' / 'osoba prowadząca badania naukowe; naukowiec, uczony' [8].

Relacja podobieństwa jest obecna na różnych poziomach języka. Jak wskazuje Waszakowa, „relacja podobieństwa *przenika* cały system słowotwórczy, tzn. jest w nim obecna na wielu płaszczyznach oraz poziomach systematyzacji" [9]. Jeżeli skupimy się na słowotwórstwie, można wyróżnić cztery rodzaje podobieństwa. Pierwszy z nich jest podstawą tworzenia neologizmów opartych na podobieństwie do istniejących już wyrazów, co może dotyczyć pojedynczych form, jak i grup wyrazów opartych na podobnym wzorcu, np. *macierzyński – tacierzyński*, *wiśniówka – orzechówka – grejfrutówka*. Podobieństwo może być również rozumiane jako „relacja obecna w strukturze derywatu, typu i kategorii słowotwórczej w słowotwórstwie strukturalistycznym (podobieństwo formalne i semantyczne między derywatem a podstawą, podobieństwo formy i treści struktur słowotwórczych, podobieństwo derywatów i ich części" [9], np. *leczyć – lekarz*. W szerszym znaczeniu, podobieństwo może być uznawane za podstawę teorii słowotwórczych, np. gdy uznamy podobieństwo budowy derywatu do budowy zdania. Rodzaj podobieństwa, który będzie podstawą analizy materiału w

tym artykule, to podobieństwo w ujęciu kognitywnym. Oznacza ono kategorię związaną ze zdolnościami poznawczymi człowieka, która pozwala nam na dostrzeganie różnic i podobieństw między zjawiskami i tworzenie na tej podstawie konceptualizacji, czyli, w tym przypadku, derywatów słowotwórczych opierających się na podobieństwie między zjawiskiem nazywanym przez derywat oraz przez podstawę słowotwórczą, np. *wieża – wieżowiec*, *ślimak – ślimaczyć się* [9]. Derywaty asocjacyjne fundowane na relacji podobieństwa, tak samo jak inne derywaty z tej grupy, mogą być budowane w oparciu o mechanizmy metonimii lub metafory. Metonimia w słowotwórstwie oznacza, że w danym derywacie profilowana jest pojedyncza cecha, która w pewien sposób zastępuje całość, a więc bardziej złożone znaczenie leksykalne. Innymi słowy, podstawa derywatu oraz derywat mają wspólną cechę lub wiązkę cech, która staje się podstawą porównania, np. *lipiec* – 'czas, kiedy kwitną lipy' / 'siódmy miesiąc roku kalendarzowego' [3, s. 68–69]. W przypadku derywatów opartych na porównaniu, a więc tych związanych z podobieństwem, parafraza będzie zbudowana według wzoru: 'x jest jak y', przy czym zachodzi tu zjawisko metonimii, ponieważ porównanie nie odwołuje się do wszystkich cech desygnatu, do którego porównywane jest dane zjawisko, a do pewnej, jednej lub kilku, wybranej cechy dominującej w momencie tworzenia nazwy i wybranej na potrzeby procesu nazywania. Derywaty zbudowane w oparciu o metaforę będą miały, ze względu na istniejącą i tutaj relację podobieństwa, podobną parafrazę słowotwórczą, przy czym będzie ona będzie wyglądała następująco: 'x jest jakby y'. Oznacza to, że argumenty po obu stronach tak zbudowanej parafrazy są wypełnione niewspółmiernymi wobec siebie elementami – tak dzieje się np. gdy zauważamy podobieństwo zwierzęcia czy też przedmiotu do człowieka (np. *kaszlak* – 'maszyna, która wydaje dźwięk taki, jakby człowiek kaszlał') lub też gdy ma miejsce sytuacja odwrotna (np. *naprany* – 'człowiek, który jest w stanie takim, jakby był ubraniem w praniu') [3, s. 69].

W celu zastosowania powyższych rozważań do praktycznej analizy derywatów, poniżej przeprowadzona zostanie analiza wyrazów pod kątem profilowanych w nich cech oraz występującej w nich relacji podobieństwa. Wyrazy zebrane na użytek niniejszego artykułu pochodzą z materiału badawczego zgromadzonego przy opracowywaniu pracy magisterskiej dotyczącej profilowania w słowotwórstwie serbskich i polskich nazw ptaków i owadów, a w samej analizie skupiono się derywatach fundowanych na relacji podobieństwa, które wybrano ze zbioru 139 serbskich i 110 polskich nazw ptaków, i postarano się wyznaczyć tendencje, jakie występują w przedstawionym materiale. Dla derywatów wskazano ich podstawy oraz parafrazy słowotwórcze, czyli wyrażenia odzwierciedlające znaczenie derywatu wynikające z jego struktury. Parafrazy zawierają w sobie wyraz motywujący oraz wskazują na profilowaną cechę, która stała się podstawą konceptualizacji, czyli utworzenia określonej konstrukcji słowotwórczej. Ustalenie przyczyny wybrania danej podstawy do utworzenia derywatu przeprowadzono w oparciu o informacje zawarte w definicjach słownikowych, jak również korzystając ze źródeł dotyczących ornitologii. Warto dodać, iż zarówno w polskich, jak i serbskich nazwach ptaków wyprofilowane zostały dwie główne grupy cech – wygląd oraz zachowanie.

Nazwy oparte na cesze wyglądu mogą dotyczyć wyglądu ogólnego (całościowego) oraz wyglądu poszczególnych części ciała. W zakres derywatów opartych na cesze wyglądu ogólnego wchodzą takie wyrazy, jak np. *sówka* – ‘ptak, który wygląda jak mała sowa’ i *вранац* – ‘ptak, który wygląda jak wrona’. Tę grupę derywatów można podzielić na wyrazy, których desygnaty zostały uznane za podobne do innych gatunków ptaków (np. *srokosz* – ‘ptak, który wygląda jak sroka’, *соколић* – ‘ptak, który wygląda jak mały sokół’) oraz do innych zwierząt (te nazwy odnaleziono jedynie w języku polskim, np. *mysikrólik* – ‘ptak, który wygląda jak mysz i jakby był królem’). Wśród nazw odzwierciedlających wygląd nie całego zwierzęcia, ale pewnej jego części ciała, można wyróżnić te, które odwołują się do

wyglądu nóg (np. *штакара* – ‘ptak, który ma nogi jak szczudła’), dzioba (np. *brzytwodziób* – ‘ptak, który ma dziób jak brzytwa’), ogona (np. *лирашиџа* – ‘ptak, który ma dziób jak lira’). Nazwy opierające się na cesze zachowania, podobnie jak te opierane na cesze wyglądu, mogą odwoływać się do cech innych ptaków (np. *gąsiorek* – ‘ptak, który wydaje odgłos jak mały gąsior’), innych zwierząt (np. *wydrzyk* – ‘ptak, który zachowuje się jak wydra’) czy też ludzi (np. *ковачић* – ‘ptak, który zachowuje się jak mały kowal’). Derywaty można również podzielić na te odwołujące się do ogólnego zachowania ptaka (np. *пастирица* – ‘ptak, który zachowuje się jak pasterz’) albo do wydawanego odgłosu – i tutaj nie chodzi jedynie o odgłos innych ptaków, ale również ludzi (np. *dziwonia* – ‘ptak, który wydaje odgłos jakby był człowiekiem, który się dziwi’) oraz przedmiotów (np. *dzwoniec* – ‘ptak, który wydaje odgłos jak dzwon’).

Podsumowanie. Relacja podobieństwa w słowotwórstwie w ujęciu kognitywnym jest bardzo dobrze widoczna na przykładzie nazw ptaków. Występuje ona zarówno w derywatach serbskich, jak i polskich, a cechy profilowane w derywatach oraz będące podstawową motywacją utworzenia danej nazwy gatunkowej również w dużym stopniu pokrywają się w obu językach. Odwołanie się do znaczenia słowotwórczego poprzez stworzenie odpowiedniej parafrazy słowotwórczej pozwala na odtworzenie procesu nazywania danego desygnatu oraz wskazanie, jaki element znaczenia był dominujący w momencie nazywania. Choć badanie przeprowadzono na bardzo ograniczonym materiale, taki sposób analizy może posłużyć również w szerszych badaniach – nie tylko dotyczących terminologii zoologicznej czy botanicznej, ale również derywatów występujących w języku potocznym, np. w języku internautów. Mimo, że porównanie i dostrzeganie podobieństw między zjawiskami to jeden z podstawowych procesów poznawczych prowadzących do tworzenia konstrukcji słowotwórczych, temat ten zdecydowanie nie doczekał się jeszcze wystarczająco wielu badań.

BIBLIOGRAFIA

1. Jorgensen H. I. Nomina avium Europaearum / H. I Jorgensen. – Copenhagen : Published by Munksgaard, 1958. – 283 p.
2. Langacker R. Gramatyka kognitywna. Wprowadzenie / R. Langacker. – Kraków : Universitas, 2009. – 760 s.
3. Maldjieva V. Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. Słowotwórstwo / V. Maldjieva. – Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2009. – 223 s.
4. Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej / A. Nagórko. – Warszawa : PWN, 2007. – 328 s.
5. Nawrot J. Leksykon owadów / J. Nawrot. – Poznań : Instytut Ochrony Roślin – Państwowy Instytut Badawczy, 2008
6. Skarżyński M. Powstanie i rozwój polskiego słowotwórstwa opisowego / M. Skarżyński. – Kraków : Universitas, 1999.– 216 s.
7. Svensson L. Ptaki Europy i obszaru Śródziemnomorskiego: przewodnik Collinsa / L. Svensson. – Warszawa : Multico Oficyna Wydawnicza, 2013. – 448 s.
8. Uniwersalny słownik języka polskiego / pod red. S. Dubisza. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
9. Waszakowa K. Miejsce i rola relacji podobieństwa w słowotwórstwie – zarys problematyki / K. Waszakowa. – [Electron resource]. – Access mode:http://www.polon.uw.edu.pl/documents/9763960/10288234/waszak5.pdf-7, dostęp: 24.06.2016.
10. Waszakowa K. Słowotwórczy aspekt procesów profilowania // Profilowanie w języku i tekście pod red. J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1998. – S. 105–116.
11. Речник српскога језика / ур. М. Николић. – Нови Сад : Матица Српска, 2011.

А. Скупін

ПОДІБНІСТЬ ТВОРЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ І СЕРБСЬКИХ НАЗВ ПТАХІВ: КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті зосереджено увагу на когнітивному аспекті словотвірних дериватів, зокрема на понятті профілювання. В результаті

проведенного дослідження встановлено спільні тенденції в розвитку найменувань птахів у польській і сербській мовах.

Ключові слова: асоціативний експеримент, словотвірний дериват, профілювання, назви птахів.

A. Skupin,
PhD Student in Linguistics University of Gdansk,
Faculty of Linguistics Slavic Department,
51 Wita Stwosza st., 80-308, Gdansk, Poland,
tel. : (048)58-523-30-01,
agata.skupin@gmail.com

COGNITIVE APPROACH TO SIMILARITY IN WORD BUILDING IN POLISH AND SERBIAN NAMES OF BIRDS

Summary

This article concentrates on the cognitive approach to the similarity in word building. Having analyzed various researches into the so-called associative (onomasiological) morphological derivatives, the author is referring to Waszakowa's findings as to the possibility of investigating the word building in the cognitive linguistics aspect. The purpose of the analysis of the gathered material is to indicate a way of studying the similarity in the word building using the cognitive approach. The gathered material – Polish and Serbian names of birds – is divided into groups based on the semantic meaning. The meaning of the derivatives, formed by paraphrasing that shows the morphological meaning of the nouns, lets the author create a classification of nouns based on the comparison that demonstrates the similarity of bird species to people, different animals and different kinds of birds.

Key words: associative derivative, relation of similarity, profiling, names of birds.

Надійшла до редакції 04.07.2016 р.

УДК 811.161.2’373.7
Л. І. Яковенко,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального та слов’янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : +38(048)776-04-42,
Jakovenko@list.ru

КАТЕГОРІЯ ПРОСТОРУ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті з’ясовано сенс категорії простору як однієї з центральних категорій буття й прослідковано репрезентацію ключових лексем *простір, місце* в українській фразеології, встановлено їх семантичне навантаження у складі українських фразеологізмів. Простір в українській фразеології тісно пов’язаний з *місцем*, яке займає об’єкт у реальній дійсності, а також з *місцем* у соціальному та ментальному просторі.

Ключові слова: лексема, фразеологічна одиниця, лексичне значення, фразеологічне значення.

Простір як обов’язкова умова існування предметів є одним з ключових понять онтології. У сучасній славістиці дослідження категорії простору на рівні фразеологічних одиниць (далі – ФО) є популярним серед науковців. Зокрема, в українському мовознавстві Наталія Венжирович аналізує фразеологізми української мови на позначення простору й часу, з’ясовуючи, як у них відтворено ментальні особливості українців, їх звичаї, традиції, вірування [1]. Польські вчені Катажина Сєверт-Ковальковська та Ханна Стипа розглядають німецькі й польські фразеологічні єдності з назвами просторових категорій [11]; Анна Маєвська-Творек зосереджується на оцінці простору у сучасній польській фразеології [10]. Серед російських дослідників популярними є компаративні розвідки, присвячені концепту „простір” [5],

[8]. При такому розмаїтті аналізу залишається не цілком розкритою проблема співвіднесеності поняття *простір* як філософської категорії та її мовної реалізації у складі фразеологічних одиниць. Отже, **мета** дослідження – з'ясувати сенс категорії простору як однієї з центральних категорій буття й прослідкувати репрезентацію ключових лексем *простір, місце* в українській фразеології, встановити їх семантичне навантаження у складі українських фразеологізмів.

Сучасні вчені, вивчаючи концепт простору, звертаються до ідей В. М. Топорова, висловлених у його роботі початку 80-х років [9], де він стверджує, що існує два способи трактування поняття простору – за Ньютоном та за Лейбніцом, основна різниця між якими зводиться до того, що ньютонівське розуміння є абстрагованим від спостерігача, Лейбніцове ж, навпаки, позначене присутністю людини, визначається „порядком існування речей" [9, с. 228]. В сучасній когнітології сенсорне та геометричне сприйняття простору не розмежовуються, оскільки сучасна людина не може абстрагуватися від чуттєвих елементів його сприйняття, але – одночасно – й від геометричної концептуалізації простору.

Простір – це „атрибут існування", оскільки все існує деінебудь: „Наявність / відсутність локальної характеристики предмета передбачає наявність / відсутність самого предмета" [2, с. 125]. В. Г. Гак поділяє просторові номінації на чотири концентрично розширювані кола: людина – дім – країна – світ, де людина виступає, за Протагором, „мірилом усіх речей", тобто розглядаються її будова, здібності, рухи та дії, предмети, які вона створює. Дім вказує на замкнутий простір, який є найближчим стосовно людини (сюди належать такі номінації, як *поріг, вікно, стеля, двері* тощо); країна – це більш широкий простір перебування; світ – це максимальний простір, про який людина може мислити [9, с. 128]. Для нашого дослідження важливим є саме простір, „одухотворений" людиною, оскільки основною складовою фразеологічного значення є суб'єктивний, оцінний аспект.

ФО виконує не стільки номінативну, скільки оцінну функцію; час і простір передбачають певну межу, кінцевість, що притаманне, звичайно ж, людському сприйняттю, а не геометричному потрактуванню.

Слід також мати на увазі, що в сучасному мовознавстві застосовується підхід до фразеологізмів як до своєрідних текстів (див. [7], [6], [4] та ін.). Тому поняття простору в них дещо інше, ніж у мовній системі в цілому. Так, В. Н. Топоров для текстової сфери виділяє поняття міфопоетичного простору, яке найбільш різко протиставляється геометризованому та абстрактному простору сучасної науки [9, с. 229]. В міфопоетичних текстах дослідник виділяє основні елементи простору – його центр та шлях, зазначаючи, що в архаїчній моделі світу простір не протиставлений часу: „простір та час... невіддільні одне від одного, вони утворюють єдиний просторово-часовий континуум з нерозривним зв'язком його складових елементів" [9, с. 231]. Міфопоетичний простір визначається його наповненістю речами. Подібне твердження щодо визначеності простору речами, які його займають, знаходимо і в інших авторів. Наприклад, А. Я. Гуревич стосовно розуміння простору у середні віки та первинності концепту *місце* стверджує: „Простір у середні віки розумівся особливо – про це свідчить і те, що такого поняття, власне, і не існувало: spatium мало інший сенс – „протяжність", „проміжок", *lokus* позначало місце, яке займає певне тіло, а не абстрактний простір взагалі" [3, с. 19]. Не знаходимо цього поняття і в античності, зокрема, серед категорій Аристотеля, але у нього наявна категорія місця як „першого, що обіймає кожне тіло", тобто це не межа предмета, а межа тіла, що обіймає цей предмет. Інакше кажучи, простір складається з місць, які займають тіла. Як відомо, повсякденне сприйняття простору також підсвідомо розуміє його як певне місце предметів та подій.

Отже, для уточнення поняття звернімося до словникових дефініцій лексем пр*остір* і *місце* за Словником української

мови в 11 томах (далі – СУМ). Простір **1.** тільки одн., філос. Одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка характеризується протяжністю і обсягом. **2.** Необмежена протяжність (в усіх вимірах, напрямах); тривимірна протяжність над землею. **3.** Вільний, великий обшир; просторінь. **4.** *перен*. Відсутність яких-небудь обмежень, перешкод у чомусь; воля [СУМ]. До першого, власне філософського, значення та до третього у СУМ не наведено жодного фразеологізму; другому відповідають два фразеологізми: ***дивитися у (в) простір*** „дивитися просто перед собою, без певної мети"; ***мертвий простір*** „простір, який не прострілюється фронтальним вогнем". Останній приклад можна віднести до професійної лексики. Четверте значення, фактично синонім до слова *воля*, представлене двома ФО ***відкривати (відкрити) простір*** *для чого, чому* „давати можливість вільно розвиватися"; ***знаходити (знайти) простір*** „мати можливість виявитися якомога повніше". Словник фразеологізмів української мови (далі – СФУМ) до слова *простір* подає лише одну фразеологічну одиницю ***ширяти у позахмарному просторі***, яка є варіантом фразеологізму ***витати (літати) в хмарах (в небесах, в емпіреях)*** „сприймати дійсність нереально, наївно" [СФУМ] і має яскраво виражений книжний характер.

По-іншому представлена у словниках лексема *місце*. Місце **1.** Простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким-, чим-небудь. // чого, яке. Простір, пункт, де що-небудь розміщене, відбувається тощо. // Певний пункт, площина, признач. для кого-, чого-небудь. // Певна площина, спеціально влаштована для того, щоб на ній розміститися. **2.** перев. мн. Певна місцевість. **3.** тільки мн. Віддалені від центру, центральних організацій райони, організації, установи; периферія. **4.** Окрема ділянка, частина чого-небудь. **5.** Частина, уривок книжки, художнього, музичного твору і т. ін. **6.** Становище, яке займає хто-, що-небудь у суспільстві. **7.** Службова посада // Вакансія в учбовому закладі для

того, хто навчатиметься. **8.** Окремий предмет, одиниця вантажу (пакунок, чемодан, ящик і т. ін.) [СУМ]. Зі Словника української мови та Словника фразеологізмів української мови ми виокремили 53 фразеологічні одиниці з компонентом *місце*. Прослідкуємо, яким значенням вони відповідають. Як бачимо, перше значення слова *місце* є найбільш універсальним і цілком відповідає повсякденним просторовим уявленням. Його ілюструє найбільша кількість фразеологічних одиниць (СУМ подає 20), наприклад: ***топтатися* (*тупцювати, тупцюватися, тупцятися, товктися*) *на*** [***одному***] ***місці*** „не просуватися вперед, не мати жодних досягнень у якійсь справі; не розвиватися, не вдосконалюватися”; [***і***] ***місце застигло*** *за ким, чим, по кому, чому* „хтось безслідно зник, щось зникло”; ***душа* (*серце*) *не на місці*** *чия* (*чиє*)*, у кого і без додатка* „хто-небудь перебуває в стані тривоги, занепокоєння, дуже хвилюється, переживає”.

Досить широко (8 одиниць) представлене шосте значення „становище, яке займає хто-, що-небудь у суспільстві”: ***посісти своє* (*якесь і т. ін.*) *місце*** *в чому* „досягти певного становища”; ***сидіти на своєму місці*** „відповідати знаннями, покликанням тощо тій справі, якою зайнятий”; ***місце під сонцем*** „певне становище в житті, в суспільстві і т. ін.” тощо. У СУМ це значення проілюстроване лише однією ФО, однак матеріал СФУМ дає більший набір одиниць такого типу.

У четвертому значенні „окрема ділянка, частина чого-небудь” *місце* виступає у чотирьох ФО і не співвідноситься з реальним фізичним простором. Найчастіше це предмет чиєїсь турботи, чиясь вада, найбільш слабка чи вразлива ділянка чого-небудь: ***болюче*** (***живе*** *і т. ін.*) ***місце*** *чиє, у кого і без додатка* „те, що найбільше турбує когось, що є причиною чиїх-небудь переживань, неприємностей і т. ін. ”; ***слабке*** (***слабе, вразливе*** *і т. ін.****)*** ***місце*** *чиє, кого, у кого і без додатка* „чиясь вада, слабкість”; ***попасти / попадати в живе місце*** *кому* „дошкулити комусь словами або діями; вразити когось”; ***вузьке місце,*** *перев. чого, в чому, на чому* „найбільш слабка,

відстала ділянка в чомусь, що потребує зусиль, посиленої уваги і т. ін. ”. Сьоме значення „службова посада” може проілюструвати ФО ***тепле місце,*** *ірон.* „порівняно легка або вигідна робота”, хоча СУМ подає цю одиницю після першого значення. У значеннях 2, 3, 5, 8 аналізована лексема не виступає складником ФО.

Семантика ФО з компонентом *місце* є досить різноманітною, більшість з них можемо об’єднати у семантичні групи. Найчисельнішою є група „становище в житті, в суспільстві”, вона містить вісім одиниць, а значення компонента *місце* співвідноситься з шостим значенням лексеми *місце*, тобто можемо стверджувати, що одиниці цієї групи є фразеологічними єдностями. Крім вже наведених вище, додамо ще такі, як ***знати своє місце*** „поводитися, діяти згідно зі своїм становищем”, ***на місці*** „у чиємусь становищі”, ***сидіти на своєму місці*** „відповідати знаннями, покликанням тощо тій справі, якою зайнятий”, ***порожнє*** (***пусте***) ***місце,*** *зневажл.* „той, від кого мало користі в роботі, з ким не рахуються і т. ін.”, ***посідати / посісти чільне*** (***почесне*** *і т. ін.*) ***місце*** *в чому* „бути важливим, передовим серед чогось і т. ін.; мати велике значення”.

Сім одиниць репрезентують значення „стан нерухомості”, який пов’язується зі знаходженням предмета, особи на одному місці: ***з місця не рушити*** „перебувати в стані нерухомості, оціпеніння”; [***як*** (***мов, ніби*** і т. ін.]) ***скам’яніти*** (***скаменіти***) [***на місці***] 1. „стати нерухомим, завмерти під впливом якогось сильного враження, переживання і т. ін.; заціпеніти”, 2. „зі сл. *сидіти*, *стояти* і т. ін. Без найменшого руху, нерухомо”; ***прикипіти на місці*** (***до місця***) „стати нерухомим; завмерти, остовпіти і т. ін.”; ***ні з місця*** 1. „нерухомий, переляканий і т. ін.”; 2. „щось лишається в тому ж стані, що й раніше; не посувається ніяк”. Сюди ж відносимо й фразеологізми, що мають значення відсутності розвитку, просування вперед певної особи чи справи. Це і друге значення останнього прикладу, а також одиниці ***стояти*** (***залишатися***

і т. ін.) ***на*** [***одному***] ***місці*** „не розвиватися, не йти вперед”, ***топтатися*** (***тупцювати, тупцюватися, тупцятися, товктися***) ***на*** [***одному***] ***місці*** „не просуватися вперед, не мати жодних досягнень у якійсь справі; не розвиватися, не вдосконалюватися”. Контрастною одиницею тут виступає фразеологізм ***зрушити з місця*** *що* „вплинути на щось, зробити що-небудь для здійснення якоїсь справи”.

Семантична група „зникнення, нищення” містить шість одиниць, у яких слово *місце* пов’язується з тим, що залишилося / залишиться чи не залишилося / не залишиться після зникнення чи знищеного об’єкта: [***і***] ***місце застигло*** *за ким-чим, по кому-чому.* „хтось безслідно зник, щось зникло”; ***і мокрого місця не залишити*** (***не лишити*** *і т. ін.*) „вщент розгромити, знищити”; ***мокре місце лишити*** *від чого* „зруйнувати, знищити що-небудь дощенту”; ***мокрого місця не залишиться*** (***не лишиться, не зостанеться***) *від кого і без додатка* „хтось буде вщент розбитий, знищений”; ***тільки тепле місце лишилося*** *від кого-чого, жарт.* „хтось несподівано, безслідно зник, щось зникло”; [***тільки***] ***мокре місце лишилося*** (***залишилося*** і т. ін.) 1. „*від чого.* Що-небудь зникло, перестало існувати”, 2. „*від кого.* Потерпів або загинув хто-небудь; перепало комусь”. У більшості випадків слово *місце* вживається поряд з епітетами *мокре, тепле,* які підсилюють експресивність висловлення й пов’язують досліджуваний компонент з перцептивним досвідом людини.

Компонент *місце* функціонує також у фразеологізмах семантичної групи „душевний стан” (п’ять одиниць). Більшість з них позначають переживання, занепокоєння, досаду: ***місця*** [***собі***] ***не прибрати*** „втратити душевну рівновагу, спокій, самовладання; переживати”; ***не знаходити / не знайти*** [***собі***] ***місця*** „бути дуже схвильованим, втрачати душевну рівновагу, самовладання, спокій”; ***хоч на місці погибай*** „уживається для вираження досади, незадоволення з приводу дуже тяжкого чи безвихідного становища”; ***душа*** (***серце***) ***не на місці*** *чия* (*чиє*)*, у кого і без додатка* „хто-небудь перебуває

в стані тривоги, занепокоєння, дуже хвилюється, переживає". Тільки один фразеологізм цієї групи передає позитивне значення повернення душевної рівноваги: ***душа стала на місце*** *чия* „хто-небудь заспокоївся, перестав тривожитися, хвилюватися". Як бачимо, в основному *місце* у цій групі пов'язується зі сталістю, спокоєм, рівновагою. Черговою за кількістю є група „слабка, вразлива, відстала ділянка", що містить чотири фразеологізми. Її склад було наведено вище.

У наступній групі „увиразнення, стабілізація" (три одиниці) *місце* також репрезентує повернення до попереднього, стабільного, стану речей: ***розставляти / розставити по своїх місцях*** „з'ясовувати, визначати суть чого-небудь, робити виразним щось"; ***все стає на своє місце*** (***на свої місця***) „обставини набувають визначеності або повертаються до попереднього вигляду"; ***поставити на місце*** *кого* „певними діями, зауваженнями дати можливість комусь опам'ятатися від зарозумілості, нескромності і т. ін.". Логічним продовженням попередніх є група „тривалість", яка теж налічує три одиниці: ***насиджене місце*** „будинок, квартира, місто і т. ін., де хтось живе протягом тривалого часу"; ***на місці*** „там, де постійно, звичайно перебуває, знаходиться або має бути хто-, що-небудь; там, де треба"; ***нагрівати / нагріти*** (*рідше* ***зігріти***) [***собі***] ***місце*** „жити, працювати і т. ін. якийсь час на одному місці; приживатися десь". Порівняймо протилежну за значенням, але таку, у якій компонент *місце* реалізує ідентичне значення, одиницю ***місця собі зігріти не може,*** *жарт.* „не затримується довго десь, на чомусь, у чомусь (про кого-небудь)". *Місце* у наведених фразеологізмах репрезентує локальну характеристику проживання, перебування об'єкта, при цьому наявність у значенні часових характеристик ще раз підкреслює нерозривну єдність категорій простору й часу.

Наступні групи об'єднують лише по два фразеологізми і передають значення „наявність – відсутність": ***немає*** (***не було, не буде***) ***місця*** *чому* „немає чого-небудь (про абстрактні поняття)" (СУМ); ***мати місце*** „бути, траплятися і т. ін.";

„недоречність”: ***не до місця*** 1. „не годиться, не підходить що-небудь; недоречний”, 2. *з дієсл.* „недоречно”; ***не місце*** 1. *кому* „хто-небудь не повинен перебувати десь, серед когось, **2.** *для чого, чому* „не годиться, не можна (говорити, робити щось, знаходитися десь і т. ін.)”; „побиття”: ***місця живого нема*** (***немає, не було*** і т. ін.) *на кому, в чому* „хто-небудь весь побитий, поранений”; ***не лишити*** (***не оставити*** і т. ін.) ***живого місця*** *на кому* „дуже побити кого-небудь”); „безпідставність”: ***на рівному місці*** „без якихось видимих причин; безпідставно”; ***на порожньому*** (***пустому, голому***) ***місці,*** *перев. з дієсл.* „не маючи бази, основи і т. ін. під собою; з нічого”); „окрема ділянка”: ***м’яке*** (***заднє***) ***місце,*** *вульг.* „частина тіла, якою сідають на що-небудь”; ***лобне місце*** а) (іст.) „поміст, підвищення на площі, з якого в старовину оголошувались царські укази і де проводилися публічні страти”, б) „природне підвищення в якому-небудь пункті, що є його центром” (СУМ).

Інші ФО не утворюють семантичних груп. Вони узагальнено передають значення *раптовості* (***з місця в кар’єр*** „не роздумуючи, не готуючись; відразу ж, негайно”), *важливості* (***ставити на перше місце*** (***на перший план***) *що* „надавати чому-небудь особливо важливого значення, вважати щось основним”), *легкої роботи* (***тепле місце,*** *ірон.* „порівняно легка або вигідна робота”), *плаксивості* (***очі на мокрому місці*** *у кого* „хтось плаксивий, часто плаче”) тощо.

Таким чином, здійснений аналіз дозволяє дійти наступних висновків. Лексема *простір* виступає у незначній кількості ФО, які не співвідносяться з її основним значенням. Поняття простору в українській фразеології має певну межу, кінцевість, пов’язану з обмеженням чуттєвого сприйняття людини. Простір визначається наповненістю речами, тобто тісно пов’язаний з *місцем*, яке займає об’єкт у реальній дійсності, а також з *місцем* у соціальному та ментальному просторі. Викладене вище дає підставу розглядати лексему *місце* як основний репрезентант категорії простору в

складі ФО. Більшість одиниць співвідноситься з основним значенням лексеми *місце* „простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким-, чим-небудь", значна кількість матеріалу відповідає значенню „становище, яке займає хто-, що-небудь у суспільстві".

Можливість об'єднання фразеологізмів з компонентом *місце* в окремі семантичні групи свідчить про наявність типових сем, які ця лексема здатна реалізувати у складі ФО. Це значення, пов'язані зі становищем у суспільстві; зі знаходженням предмета, особи на одному місці; з тим, що залишилося / залишиться чи не залишилося / не залишиться після зникнення чи знищеного об'єкта; зі сталістю, спокоєм, рівновагою; зі слабкою, вразливою, відсталою ділянкою певного об'єкта; з попереднім, стабільним станом речей; з локальною характеристикою перебування, проживання об'єкта тощо. Порівняння зі словниковою дефініцією цієї лексеми засвідчує, що у складі ФО вона реалізує більший набір значень, які можуть відповідати лексичним значенням багатозначного слова (наприклад, „окрема ділянка, частина чого-небудь", „становище, яке займає хто-, що-небудь у суспільстві", „службова посада"), але не бути їм ідентичними, оскільки містять певні конотації. В багатьох випадках різниця між словниковою дефініцією лексеми *місце* і семою, яку вона реалізує у складі фразеологічного значення, полягає у звуженні семантичного обсягу (наприклад, знаходження предмета, особи на *одному* місці; *легка* службова посада; локальна характеристика *проживання* об'єкта). Як у лексичному значенні, так і у фразеологічному, поняття *місця* зміщується з простору фізичного до простору соціального: показовим є те, що за кількістю одиниць семантична група „становище в житті, в суспільстві" є найбільшою в досліджуваному матеріалі. Цілком нового значення компонент *місце* набуває у складі фразеологізмів семантичних груп „душевний стан" та „увиразнення, стабілізація", де він пов'язується зі сталістю, спокоєм, рівновагою.

Наступним кроком у дослідженні репрезентації простору в українській фразеології може бути аналіз ФО з компонентами на позначення напрямку, метричних характеристик, а також порівняння українського фразеологічного матеріалу з матеріалом споріднених чи неспоріднених мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Венжинович Н. Простір і час в українській фразеології: лінгвокультурологічний аспект / Н. Венжинович // Prostor in čas v frazeologiji: Kolektivna monografija / uredile E. Kržišnik, N. Jakop, M. J. Tomazin. – 1. izd. – Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016. – S. 423–428.

2. Гак В. Г. Пространство вне пространства / В. Г. Гак // Логический анализ языка. Языки пространств : [сб. статей / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина]. – М. : Школа „Языки русской культуры”, 2000. – С. 127–134.

3. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.

4. Луценко Н. А. Об этимологическом аспекте фразеологии / Н. А. Луценко // В пространстве филологии : К 70-летию со дня рождения д-ра филол. наук Е. С. Отина. – Донецк : Юго-восток, 2002. – С. 259–270.

5. Осыка М. В. Способы вербализации концепта „пространство” (на материале русской и французской топонимической фразеологии) / М. В. Осыка // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Языковая реальность познания. – Вып. № 3 (7) / 2009. – С. 129–134.

6. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.

7. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический, лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1996. – 288 с.

8. Титова М. П. Концепт „Пространство” и его отражение во фразеологии национальных языков / М. П. Титова // Вестник Забайкальского государственного университета. „Филологические науки”. – Вып. № 10 / 2010. – С. 45–50.

9. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст: семантика и структура. – М. : Наука, 1983. – С. 227–284.

10. Majewska-Tworek A. Wartościowanie przestrzeni we współczesnej frazeologii polskiej /A. Majewska-Tworek // Przestrzeń w języku i w kulturze : problemy teoretyczne : interpretacje tekstów religijnych / red. J. Adamowski. – t. 21. – Lublin : Instytut Filologii Polskiej UMCS , 2005. – S. 181–188.

11. Siewert-Kowalkowska K. Przestrzeń we frazeologii. Niemieckie i polskie związki frazeologiczne z nazwami kategorii przestrzennych / K. Siewert-Kowalkowska, H. Stypa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukw.edu.pl/strona/konferencje/konferencje/23757/konferencjaprzestrzenwlturze

СУМ – Словник української мови : в 11 томах / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sum.in.ua

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / Укл. В. М. Білоноженко та ін. НАН України, Інститут української мови, Український мовно-інформаційний фонд. – К., 2003. – (Словники України) – Електронний варіант.

REFERENCES

1. Venzhinovich N. Prostir i chas v ukrains'kij frazeologii: lingvokul'turologichnij aspekt / N. Venzhinovich // Prostor in čas v frazeologiji: Kolektivna monografija / uredile E. Kržišnik, N. Jakop, M. J. Tomazin. – 1. izd. – Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016. – P. 423–428.

2. Gak V. G. Prostranstvo vne prostranstva / V. G. Gak // Logicheskij analiz jazyka. Jazyki prostranstv : [cb. statej / otv. red. N. D. Arutjunova, I. B. Levontina]. – M. : Shkola „Jazyki russkoj kul'tury", 2000. – P. 127–134.

3. Gurevich A. Ja. Kategorii srednevekovoj kul'tury / A. Ja. Gurevich. – M. : Iskusstvo, 1984. – 350 p.

4. Lucenko N. A. Ob jetimologicheskom aspekte frazeologii / N. A. Lucenko // V prostranstve filologii : K 70-letiju so dnja rozhdenija d-ra filol. nauk E. S. Otina. – Doneck : Jugo-vostok, 2002. – P. 259–270.

5. Osyka M. V. Sposoby verbalizacii koncepta „prostranstvo" (na materiale russkoj i francuzskoj toponimicheskoj frazeologii) / M. V. Osyka //

Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. Jazykovaja real'nost' poznanija. – Vyp. № 3 (7) / 2009. – P. 129–134.

6. Slovnik ukrains'koi movi : v 11 tomah / [za red. I. K. Bilodida]. – K. : Nauk. dumka, 1970 – 1980. – T. 1–11. – [Electron resource]. – Access mode: http://sum.in.ua

7. Slovnik frazeologizmiv ukrains'koi movi / Ukl. V. M. Bilonozhenko ta in. NAN Ukraïni, Institut ukrains'koï movi, Ukrains'kij movno-informacijnij fond. – K., 2003. – (Slovniki Ukraini) – Elektronnij variant.

8. Slyshkin G. G. Ot teksta k simvolu: lingvokul'turnye koncepty v soznanii i diskurse / G. G. Slyshkin. – M. : Academia, 2000. – 128 p.

9. Telija V. N. Russkaja frazeologija. Semanticheskij, pragmaticheskij, lingvokul'turologicheskij aspekty / V. N. Telija. – M. : Nauka, 1996. – 288 p.

10. Titova M. P. Koncept „Prostranstvo" i ego otrazhenie vo frazeologii nacional'nyh jazykov / M. P. Titova // Vestnik Zabajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta. Filologicheskie nauki. – Vyp. № 10 / 2010. – P. 45–50.

11.Toporov V. N. Prostranstvo i tekst / V. N. Toporov // Tekst: semantika i struktura. – M. : Nauka, 1983. ─ P. 227–284.

12. Majewska-Tworek A. Wartościowanie przestrzeni we współczesnej frazeologii polskiej / A. Majewska-Tworek // Przestrzeń w języku i w kulturze : problemy teoretyczne : interpretacje tekstów religijnych / red. J. Adamowski. – t. 21. – Lublin : Instytut Filologii Polskiej UMCS , 2005. – S. 181–188.

13. Siewert-Kowalkowska K. Przestrzeń we frazeologii. Niemieckie i polskie związki frazeologiczne z nazwami kategorii przestrzennych / K. Siewert-Kowalkowska, H. Stypa. – [Electron resource]. – Access mode: http://www.ukw.edu.pl/strona/konferencje/konferencje/23757/konferencjaprzestrzenwlturze

SUM – Slovnik ukrains'koi movi : v 11 tomah / [za red. I. K. Bilodida]. – K. : Nauk. dumka, 1970 – 1980. – T. 1–11. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://sum.in.ua

SFUM – Slovnik frazeologizmiv ukrains'koi movi / Ukl. V. M. Bilonozhenko ta in. NAN Ukraini, Institut ukrains'koï movi, Ukrains'kij movno-informacijnij fond. – K., 2003. – (Slovniki Ukraini) – Elektronnij variant.

Л. И. Яковенко

КАТЕГОРИЯ ПРОСТРАНСТВА В КОНТЕКСТЕ УКРАИНСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

В статье определено значение категории пространства как одной из центральных категорий бытия и прослежена репрезентация ключевых лексем *простір* „пространство”, *місце* „место” в украинской фразеологии, определена их семантическая нагрузка в составе украинских фразеологизмов. *Пространство* в украинской фразеологии тесно связано с *местом*, которое занимает объект в реальной действительности, а также с *местом* в социальном и ментальном пространстве.

Ключевые слова: лексема, фразеологическая единица, лексическое значение, фразеологическое значение.

L. I. Yakovenko,
Candidate of Philology,
Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : +38(048) 776-04-42,
Jakovenko@list.ru

THE CATEGORY OF SPACE IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN PHRASEOLOGY

The subject of this research is representation of the category of space in the Ukrainian phraseology. The purpose is to determine the meaning of the category of space as one of the central categories of being and to trace the representation of the key lexical items *space, place* in the Ukrainian phraseological units.

Methodology: descriptive methods, the method of the component analysis are used in the article to reach the goal. *Finding:* the lexical item *space* is present in a big number of the Ukrainian phraseological units. The category of space in the Ukrainian phraseology is defined by the completeness of subjects and is closely connected with the place that this object occupies in the real, social or mental space. *Practical value*: the results can be

used for teaching the Ukrainian phraseology, as well as for compiling a Ukrainian phraseological dictionary. *Results*: A significant amount of the phraseological units that contain the component *place*, can be combined in semantical groups, in which this lexical unit implements typical semes (social status; position of the object in the same place; with what has left / has not left after the destruction of this object; with constancy, peace, balance; with a weak, backward part of the particular object, with previous secure object position and so on).

Key words: lexical units, phraseological units, lexical meaning, phraseological meaning.

Надійшла до редакції 07.08.2016 р.

Література, культура і фолькор слов'янських мов

УДК 811.161.2'373.47
E. Benkowska,
Doktorantka Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Gdańskiego,
ul. Jana Bażyńskiego 8, 80-308, Gdańsk, Polska,
tel. : (+ 480)58-523-21-11,
ebenkowska@gmail.com

TWÓRCZOŚĆ KIBICÓW PIŁKARSKICH – WSPÓŁCZESNY FOLKLOR?

Artykuł ten to analiza kibicowskich przyśpiewek według definicji folkloru autorstwa Jerzego Bartmińskiego pochodzącej z książki „Folklor – język – poetyka". Twórczość polskich kibiców piłkarskich może być uznana za folklor, gdyż jest kolektywna i funkcjonalna, opiera się na przekazie bezpośrednim i pamięciowym, jest anonimowa, a także buduje tożsamość grupy w opozycji do innych.

Słowa kluczowe: kibic, przyśpiewki, folklor, kibol, neofolklor, piłka nożna.

Folklor większości polskiego społeczeństwa zapewne kojarzy się bardziej z cepelią, kujawiakiem i kwiatowymi wzorami (po wpisaniu w wyszukiwarkę Grafika Google hasła *folklor* większość wyników stanowią obrazy florystycznych wzorów oraz zdjęcia zespołów pieśni i tańca (https://goo.gl/579Y2F, 01.07.2016 r), niż z kibicami piłkarskimi, a i oni sami raczej nie myślą o sobie w tych kategoriach. Tradycyjny, wiejski folklor zanika, a sam zaś nie znosi pustki i obumierające miejsca regeneruje, wypełniając je nowymi treściami, opartymi na dawnej formule [2, c. 34]. Jednym z najlepszych przykładów tego zjawiska, w mojej opinii, jest subkultura kibiców piłkarskich i pod tym kątem przeanalizuję polskie kibicowskie przyśpiewki, napisy na murach, stroje itp. Do analizy wykorzystałam nie

tylko wiedzę zdobytą na studiach, ale też swoje doświadczenie zgromadzone przez lata czynnego kibicowania.

Każdy kto próbował zgłębić historię *folkloru*, wie jak żywy jest to termin oraz jak wiele objaśnień posiada, dlatego też do analizy twórczości kibiców piłkarskich zdecydowałam się użyć definicji Jerzego Bartmińskiego, gdyż tenże autor w swojej książce „Folklor – język – poetyka", pisze o folklorze w odniesieniu do kultury ludowej, a także wskazuje jego cechy definicyjne, pod kątem których przeanalizowałam zgromadzony przeze mnie materiał. Bartmiński pisze: Termin *folklor* (z ang. *Folk-lore*) znaczy dosłownie 'wiedza ludu'. Potocznie folklor pojmuje się dziś bardzo szeroko: jako wszelkie wytwory i przejawy tradycyjnej kultury ludowej. Także w humanistyce jest to termin często nieostry, w znaczeniu najszerszym odnoszony do całokształtu kultury ludowej, w znaczeniu węższym, które uważam za bardziej poznawczo płodne – do literatury ustnej. W tej pracy odnoszę go do składnika duchowej kultury ludowej, którego jądrem jest żywe słowo uwikłane w mniej lub bardziej zrytualizowane sytuacje i zachowania, w muzykę, taniec, składnika, którego funkcjonowanie oparte jest na społecznie uzgodnionej wiedzy o świecie i na systemie wspólnie wyznawanych wartości [1, c. 5].

Czy można uznać kibiców za lud? Myślę, że tak, gdyż tenże autor przytacza definicję Alana Dundesa: „termin *folk* może odnosić się do każdej, jaka by nie była, grupy, która podziela co najmniej jeden wspólny element. Nie ma znaczenia, co jest tym łączącym ogniwem – może to być wspólne terytorium, język, religia" [1, c. 9], po czym dodaje: „Rozwiązanie to nie satysfakcjonuje tych, którzy kategorię „ludu" pojmują nie tylko socjologicznie, ale i ideologicznie. Pozwala jednak odróżnić folklor chłopski, najbardziej bogaty i głęboki, od środowiskowych (w Polsce szlachecki, miejski, rzemieślniczy, dziecięcy, studencki, więzienny, zawodowy, np. górniczy, młynarski…)" [1, c. 9].

Kibiców piłkarskich łączy oczywiście piłka nożna (dopiero potem klub) i stanowią oni w Polsce dość dużą grupę, a nawet subkulturę. Wystarczy tu dodać, iż w zeszłym sezonie, w samej

tylko *Ekstraklasie*, mecze na stadionie oglądało prawie dwa i pół miliona ludzi (http://www.ekstraklasa.org/-rozgrywki/frekwencjasezon, 01.07.2016 r). Futbol jest bardzo dobrym spoiwem, gdyż nie jest ograniczony terytorialnie czy społecznie, np. w zeszłym sezonie rozgrywek najwyższej polskiej ligi rywalizowały ze sobą kluby z największych polskich miast m.in. *Legia Warszawa*, *Lech Poznań*, ale też takie drużyny jak *Termalica Brukbet Nieciecza* ze wsi liczącej 750 mieszkańców czy *Górnik Łęczna* z małego miasta zamieszkałego przez 20 tysięcy osób (http://www.leczna.pl/pl/miasto/leczna_w_liczbach/ 01.07.2016 r).

J. Bartmiński podaje w swej pracy również trzy cechy definicyjne folkloru, pierwszą z nich jest KOLEKTYWNOŚĆ: najistotniejsza właściwość folkloru, który jako wytwór wspólny funkcjonuje w grupie i wyraża zbiorowy światopogląd [1, c. 8]. Kibice swój światopogląd wyrażają przede wszystkim przyśpiewkami, a najważniejszą z nich jest hymn, czasem skomponowany specjalnie na zamówienie władz klubowych, a czasem stworzony nieoficjalnie przez fanów. Zwyczaj śpiewania hymnu w rozgrywkach klubowych podczas wyjścia piłkarzy na murawę został zapewne przejęty przez kibiców z meczy reprezentacji narodowych, kiedy to przed pierwszym gwizdkiem odgrywane i odśpiewywane są hymny państwowe grających drużyn. W Lidze Mistrzów zaś, tuż po wejściu piłkarzy na murawę odgrywany jest hymn tejże ligi, bardzo charakterystyczny i znany wielu kibicom. Po wyjściu na murawę podczas meczy Ekstraklasy kapitanowie drużyn witają się z sędziami, reszta piłkarzy ustawia się na swoich pozycjach i czeka, aż sędzia rozpocznie mecz, dlatego też kibice śpiewają swoje hymny, gdy tylko zobaczą wchodzących na boisko piłkarzy (często jednocześnie trzymając w górze klubowe szaliki).W zależności od długości utworu kończą śpiewanie przed, lub tuż po pierwszym gwizdku sędziego. Przykładem tego rodzaju hymnu jest tekst śpiewany przez kibiców *Arki Gdynia*, nazywany przez nich *Rotą*: „*Żółte jest Słońce –Niebieskie Niebo To właśnie barwy klubu naszego Kibicowanie to nie zabawa*

Arka to dla nas – Honoru Sprawa Arkowcy, Arkowcy, Wielki MZKS Arkowcy, Arkowcy, Wielki MZKS Mamy z Ejsmonda – Tylko Wspomnienia Serca nam Krwawią – To Nic Nie zmienia Jesteśmy z tobą – Przez Długie Lata I Zostaniemy – Do Końca Świata Arkowcy, Arkowcy, Wielki MZKS Arkowcy, Arkowcy, Wielki MZKS Jak Wikingowie – Z Północy Fani Dla ciebie Arko – Wszystko oddamy Czy Na Wyjeździe – Czy u nas w Gdyni Żółto Niebieskie – Szale wznosimy Arkowcy, Arkowcy, Wielki MZKS" x 6 (pisownia oryginalna) (http://www.tekstowo.pl/piosenka,arka_gdynia,rota_hymn.html). W utworze tym kibice jasno mówią kim są (*Arkowcami, fanami z północy*), jakie są ich klubowe barwy (*żółte jest słońce, niebieskie niebo, to właśnie barwy klubu naszego*), jak ważny jest dla nich klub (*Arka to dla nas honoru sprawa, Wielki MZKS*). Podkreślają swoją zbiorowość poprzez użycie w pierwszej osobie l. mn. czasowników (*mamy*, *jesteśmy, zostaniemy, itd.)* oraz zaimków (*naszego*, *dla nas*, *nam*, *u nas*). Wyrażają nim również takie wartości, jak: wierność (*Jesteśmy z Tobą przez długie lata i zostaniemy do końca świata*) czy oddanie (*Dla Ciebie Arko wszystko oddamy*). Hymn ten składa się też z trzech czterowersowych strof oraz zbudowanego na powtórzeniach dwuwersowego refrenu. Dwie pierwsze kwadryny zawierają rymy parzyste (aabb), zaś ostatnia – naprzemienne (ghgh), co świadczy o tym, iż utwór ten nie powstał spontanicznie (Ciekawa sytuacja miała miejsce w Kielcach, gdzie w 2004 roku na zamówienie władz klubu *Korona Kielce* profesjonalista napisał hymn. Nie przyjął się on jednak wśród kibiców, którzy na otwarcie meczu śpiewają zawsze „Dni których jeszcze nie znamy" Marka Grechuty). Drugą cechą definicyjną folkloru według J. Bartmińskiego jest USTNOŚĆ: folklor podobnie jak język istnieje prymarnie w postaci żywej mowy i jest przekazywany naturalną drogą (kanałem) w granicach zasięgu głosu, ucha i oka ludzkiego przy kontakcie twarzą w twarz. Z bezpośredniości ustno-słuchowego przekazu wynika, szereg właściwości szczegółowych folkloru, przede wszystkim integralny związek słowa,

dźwięku, gestu i sytuacji [1, c. 9]. Kibicowanie jest zbudowane na żywej mowie skierowanej, w zależności od sytuacji, do: piłkarzy – *Gola! gola! Strzelcie k...m gola!* (w filmie *90 latka prowadzi doping na Lechii* dostępnym w Internecie pod adresem: https://www.youtube.com/watch?v=qzenJfWHCX8 12.12.2015); sędziego – *Sędzia ch...!* (w filmie *Górnik Łęczna – MOTOR LUBLIN cz. 6* dostępnym w Internecie pod adresem: https://www.youtube.com/watch?v=epKqknGl-MQ 12.12.2015); policji **(**w filmie „*Zawsze i wszędzie, policja j... będzie*" – *doping na dwie trybuny Legia Warszawa – Lech Poznań* dostępnym w Internecie pod adresem: https://www.youtube.com/watch?v=Vz_7DWL62pw 12.12.2015); kibiców innej drużyny – *Legła, legła Warszawa!* (w filmie [2015.04.11] *legła! legła warszawa!* dostępnym w Internecie pod adresem: https://www.youtube.com/watch?v=ddjDH9LJbo412.12.2015). Okrzyki i przyśpiewki są wzmocnione gestami m.in wyrzucaniem pięści w górę i skakaniem (by pokazać swą siłę), klaskaniem (do utrzymania rytmu, ale też ironicznie, gdy drużynie przeciwnika coś nie wyjdzie: gdy kibice drużyny przeciwnej rozłożą transparent do góry nogami), machaniem szalikami (z radości, po strzelonym golu).

Trzecią i ostatnią cechą wymienioną przez Bartmińskiego jest ESTETYZM: folklor i jego utwory przedstawiają świat w sposób typowy dla sztuki, operując zestawem swoistych konwencji składających się na poetykę folkloru. Dzięki temu mogą być wyodrębniane i zapamiętywane jako trwale zorganizowane całości, mogą też być wielokrotnie powtarzane [1, c. 9]. Większość przyśpiewek oparta jest na rymach, dzięki którym tekst łatwo zapamiętać i odtworzyć: *Polska gola! Polska gola! Taka jest kibiców wola!* Zawierają też środki stylistyczne, które mają nadać utworowi poetyckości, pokazać osobista więź z klubem czy jego potęgę: personifikacja – *Wczoraj obiecałaś mi na pewno, że trzy punkty dzisiaj będą, więc wygraj Wisło mecz* (http://www.spiewnik.cba.pl/14.html, 01.07.2016 r.); synekdocha – *Cała Polska w cieniu Śląska* (http://www.slasknet.com/spiewnik.php, 01.07.2016 r);

porównanie – *Jak Wikingowie – Z Północy Fani* (http://www.tekstowo.pl/piosenka,arka_gdynia,rota_hymn.html, 01.07.2016 r.).

Kibicowskie przyśpiewki, oparte są na żywej mowie, a także na przekazie bezpośrednim i pamięciowym, często tworzone są na podstawie utworu już wcześniej istniejącego. Posiadają prostą konstrukcję zbudowaną na rytmie i rymach, tak by mogły być powtarzane przez kilkudziesięciotysięczną grupę ludzi. Przyśpiewki, jak i napisy na murach czy transparentach wyrażają światopogląd danej grupy: cenione wartości, miłość do klubu, stosunek do policji, władzy, dziennikarzy itp. Dzięki szalikom, bluzom, czapkom, w barwach klubu kibice wyrażają swoją przynależność do konkretnej grupy, a także swą odrębność. Opozycja sw*ój – obcy* to podstawa kibicowania, gdyż w meczu piłki nożnej zawsze biorą udział dwie drużyny, co za tym idzie dwie grupy kibiców. Oni sami zaś utrwalają swoja twórczość tworząc strony internetowe, na których zamieszczają teksty przyśpiewek, zdjęcia graffiti, filmy z zarejestrowany dopingiem, prowadzą sklepy z klubowymi ubraniami oraz akcesoriami, tworzą także stowarzyszenia.

Cechą odróżniająca folklor kibiców od innych jego rodzajów jest – RYWALIZACJA. Dostępność do środków masowego przekazu, mediów społecznościowych, a przede wszystkim regularne spotkania fanów różnych drużyn (uwarunkowane terminarzem ligowych rozgrywek) stymulują kibiców do tworzenia kolejnych i coraz lepszych przyśpiewek, strojów, napisów, gdyż nie chodzi tylko o to by być innym, ale przede wszystkim by dana grupa była lepsza o d pozostałych. Folklor dawne stroje ludowe zamknął już w skansenach, sam jednak nie znosi pustki i tę lukę wypełnił m.in.: kibicowskimi przyśpiewkami, transparentami, szalikami itp. Piłka nożna, a co za tym idzie – kibicowanie, to pasja, zarówno mieszkańców wsi, jak i w wielkich metropolii, łączy ludzi bez względu na narodowość, czego najlepszym dowodem jest fakt, iż mecz finałowy Mistrzostw Świata w Piłce Nożnej w roku 2010 obejrzało 909 milionów widzów na całym świecie (6. http://goo.gl/Sm1AjA, 01.07.2016 r.).

Twórczość kibiców piłkarskich można uznać za folklor, ponieważ ona spełnia kryteria postawione przez J. Bartmińskiego.

Ich przyśpiewki są oparte bowiem na żywej mowie, są też wspólnym wytworem grupy i wyrażają jej światopogląd. Wykorzystują proste rytmy i rymy, dzięki czemu są łatwe do zapamiętania i mogą być śpiewane przez kilkudziesięciotysięczną grupę ludzi jednocześnie.

BIBLIOGRAFIA

1. Bartmiński J. Folklor – język – poetyka / J. Bartmiński. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. – 240 s.

2. Łysiak W. Wielka kontestacja: folklor polityczny w PRL / W. Łysiak. – Poznań : PSO, 1998. – 168 s.

3. Ekstraklasa. net. Hymny klubowe T-Mobile Ekstraklasy: „Ważne są tylko te dni" (Korona Kielce) (http://goo.gl/tgfXHJ 01.07.2016 r).

4. Ekstraklasa.org. Frekwencja – Sezon (http://www.ekstraklasa.org/rozgrywki/frekwencja-sezon).

5. Grafika Google. Folklor (https://goo.gl/579Y2F 01.07.2016 r).

6. Łęczna online – serwis Urzędu Miejskiego, Łęczna w liczbach (http://www.leczna.pl/pl/miasto/leczna_w_liczbach/ 01.07.2016 r).

7. Sulisz J. Oglądalność MŚ 2014 na świecie pobiła rekordy (http://goo.gl/Sm1AjA 01.07.2016 r).

8. Śląsknet.com. Śpiewnik (http://www.slasknet.com/spiewnik.php, 01.07.2016 r).

9. Tekstowo. Arka Gdynia – Rota-Hymn (http://www.tekstowo.pl/piosenka,arka_gdynia,rota_hymn.html 01.07.2016 r).

10. Wisła Kraków. Śpiewnik kibica (http://www.spiewnik.cba.pl/14.html, 01.07.2016 r.).

11. [2015.04.11] legła! legła warszawa! (https://www.youtube.com/watch?v=ddjDH9LJbo4 01.07.2016 r).

12. 90 latka prowadzi doping na Lechii (https://www.youtube.com/watch?v=qzenJfWHCX8 01.07.2016 r).

13. Donald Tusk w Poznaniu – Donald matole – kibice Lecha (https://www.youtube.com/watch?v=-w73M7mZVfM 01.07.2016 r).

14. Górnik Łęczna – MOTOR LUBLIN (https://www.youtube.com/watch?v=epKqknGl-MQ 01.07.2016 r).

15. Kochac kochac PZPN (https://www.youtube.com/watch?v=UwxQg_FJENI 01.07.2016 r.).

16. „Zawsze i wszędzie, policja j... będzie” – doping na dwie trybuny Legia Warszawa – Lech Poznań (https://www.youtube.com/watch?v=Vz_7D-WL62pw 01.07.2016 r).

Е. Бенковська

ТВОРЧІСТЬ ФУТБОЛЬНИХ ФАНАТІВ – СУЧАСНИЙ ФОЛЬКЛОР?

Ця стаття аналізує творчість футбольних фанатів на основі дефініції фольклору, запропонованої Є. Бартмінським у праці „Фольклор – мова – поетика”, 1990 р. Наголошено, що таке явище культури, як утворені футбольними фанатами тексти, можна вважати фольклором, оскільки вони створені та функціонують у колективі польських уболівальників, є анонімними, а також організовують дану соціальну групу.

Ключові слова*:* уболівальник, спів, фольклор, неофольклор, футбол.

E. Benkowska,
Doctoral student at Faculty of Languages,
University of Gdańsk,
Jana Bażyńskiego 8 St., 80–308 Gdańsk, Poland,
tel. : (+ 480)58-523-21-11,
ebenkowska@gmail.com

CREATIVE WORK OF FOOTBALL FANS – MODERN FOLKLORE?

Summary

Purpose. This article is trying to answer the question: does creative work of Polish football fans can be considered as modern folklore? **Methodology.** To analyze chants of Polish football fans I decided to use the definition of the term „folklore” created by J. Bartmiński and published in his book „Folklore – language – poetics” in 1990, because he distinguishes three defining features of folklore and writes about it in relation to popular (folk) culture. **Finding.** The creative work of Polish football fans turns

out to be folklore, because it is collective and functional, based on direct transmission and it can be easily repeated, it's anonymous and also builds group identity in opposition to others. **Practical values.** Considering the creative work of Polish football fans as modern folklore allows us to understand motivations and needs of their subculture. **Results.** The rivalry distinguishes the creative work of Polish football fans from traditional folklore, because being better than the others is just as important (or even more important) as building group identity.

Key words: football fans, chants, folklore, modern folklore, football.

Надійшла до редакції 27.09.2016 р.

UDK 811.162.1'37:582.741:398.8

E. Lechocka,
doktorantka Filologicznych Studiów Doktoranckich
Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczny,
Katedra Slawistyki,
ul. Wita Stwosza 51, 80-308, Gdańsk, Polska,
tel. : (+48)58-523-30-01

„ACH LANKU, LANKU WIELE TY KOSZTUJESZ, WIELE TY LUDZI CZANSTO FATYGUJESZ" – CZYLI O WIZERUNKU NAJCENNIEJSZEJ UPRAWY, UTRWALONYM W PIEŚNIACH LUDOWYCH Z WARMII I MAZUR

Artykuł stanowi analizę motywu lnu występującego w zbiorach warmińsko-mazurskich pieśni ludowych opracowanych przez Władysława Gębika i Mariana Sobieskiego oraz w tekstach zebranych przez Oskara Kolberga z terenów Prus Wschodnich. Celem niniejszych badań było określenie funkcji słownictwa botanicznego w tekstach folklorystycznych oraz zestawienie poetyckiej reprezentacji motywu lnu z jego rolą w życiu i kulturze mieszkańców Warmii i Mazur. Jak wynika z przeprowadzonej analizy twórczość ludowa i funkcjonujące w niej wątki botaniczne

stanowią cenne źródło informacji o tożsamości ludności wiejskiej pochodzącej z terenów Warmii i Mazur.

Wykorzystanie motywu lnu w pieśniach charakteryzuje się bowiem znacznym podobieństwem do rzeczywistości empirycznej, w której roślina ta odgrywa znaczącą rolę zarówno w życiu codziennym, jak i w sferze sacrum.

Słowa kluczowe: etnografia, len, pieśni ludowe, Warmia i Mazury.

Glina, piaski, przewiewne gleby, odpowiednia ilość próchnicy, do tego niewysoka temperatura, rozproszone promienie słoneczne, dużo deszczu i wilgoci, ale tylko we właściwym momencie – tyle potrzebuje od natury len, jeszcze więcej wymaga od człowieka. Staranny zasiew, ochrona przed szkodnikami, regularne pielenie, umiejętne wyrywanie, suszenie, młócenie, moczenie, ponowne suszenie, międlenie, tarcie, klepanie, czesanie – to tylko standardowa pielęgnacja i wstępna obróbka. Mimo takiego nagromadzenia obowiązków Warmiacy i Mazurzy wyjątkowo umiłowali sobie tę wydelikaconą roślinę, bo chociaż dopomina się od nich szczególnego zaangażowania, to odpowiednio zadbana, potrafi jak żaden inny gatunek, odwdzięczyć się za okazaną troskę. Len uprawiany był na całym obszarze Warmii i Mazur, a największe powierzchnie uprawne zajmował na terenie dawnych powiatów: mrągowskiego, piskiego i szczycieńskiego. Najlepsze warunki pod zasiew rośliny stwarzały nowiny poleśne i ugory, a także tereny położone w pobliżu jezior i rzek. Zwracano również uwagę, aby len nie był uprawiany bezpośrednio po sobie, najczęstszym przedplonem, jaki stosowano się na Warmii i Mazurach było żyto, a następnie koniczyna[1]. Intensywność uprawy na Warmii i Mazurach wzmagała się w pewnych okresach historycznych i związana była z rozwojem gospodarczym portów bałtyckich w końcu XVIII i XIX wieku oraz ze wzmożonym popytem na włókno lniane na rynkach zagranicznych. W owe czasy siano na omawianym terenie więcej lnu niż zboża. W

[1] Por. *Kultura ludowa Mazurów i Warmiaków*, red. J. Burszta, Wrocław 1976, s. 318.

XVI wieku uprawa gatunku rozrosła się do takich rozmiarów, że pod uprawę żyta pozostawiono zbyt mało ziemi i w rezultacie zabrakło w miastach mąki oraz chleba. Chcąc temu zaradzić biskupi warmińscy wydali rozporządzenie, na mocy którego każdy rolnik mógł obsiewać jedynie pół morgi siemieniem, a dodatkowo każdy kto sieje len, musiał zasiać jednocześnie co najmniej dziesięć korców żyta. Rynkiem zbytu lnu w dawnych czasach były przede wszystkim dwa miasta: Braniewo i Elbląg. W obu ośrodkach kupowano zarówno surowiec jak i gotowe wyroby przeznaczone na eksport i płacono za nie sowiciej niż w Olsztynie, dlatego większość rolników decydowała się na dalsze podróże handlowe. Wracając do domu po kilku dniach a nawet tygodniach, przywozili zwykle dużo srebrnych talarów i mnóstwo wiadomości ze świata. Jednak z czasem i ta sytuacja wymusiła wprowadzenie regulacji prawnych. Chcąc umożliwić zakupu lnu mieszkańcom innych warmińskich czy mazurskich miast, wprowadzono specjalne zezwolenia na wywóz rośliny z ówczesnego powiatu olsztyńskiego[1].

Na rynku krajowym włókno lniane było pilnie poszukiwane do wyrobu odzieży, sieci, sznurków, lin, żagli dla floty morskiej i rzecznej, czy na ekwipunek dla wojska. Ludność wiejska i rzesze biedoty miejskiej używały na ubiory codzienne do pracy materiałów lnianych wykonanych przez wiejskie tkaczki i małomiasteczkowych rzemieślników pracujących na miejscowych surowcach. Ponadto olej otrzymywany z opisywanej rośliny potrzebny był dla rozwijającego się przemysłu krajowego jak również zwiększającego się zapotrzebowania na lniany olej spożywczy[2]. Wysokie korzyści, jakie przynosiła mieszkańcom Warmii i Mazur uprawa lnu, a także ogromny wysiłek i czas, jaki musieli roślinie poświęcić, spowodowała wytworzenie się szczególnej więzi między człowiekiem a rośliną. Relacja ta

[1] Por. M. Zientara-Malewska: *Warmio moja miła,* Warszawa 1959, s. 121–129.

[2] Por. *Kultura ludowa...,* op. cit., s. 316.

przejawiała się nie tylko na płaszczyźnie życia codziennego, ale również w sferze kultury i tradycji, w obrzędach, magicznych praktykach, a także w twórczości ludowej, a przede wszystkim w pieśniach. Regionalna poezja śpiewana należy do bardzo cennych źródeł informacji o ludziach żyjących na omawianym terenie, towarzyszyła bowiem człowiekowi zarówno podczas powszednich czynności i prac, jak i w czasie obrzędów oraz uroczystości. Ich tematyka inspirowana jest rzeczywistością empiryczną, najbliższą doświadczeniu ludności wiejskiej. Śpiewano zazwyczaj o sprawach codziennych, wydarzeniach znanych z autopsji, o miejscach i widokach obserwowanych we własnym 'podwórku'. Wszystko to ubierano w niezwykle oszczędną formę, ubogą w środki artystycznego wyrazu i szczegóły dotyczące krajobrazu, co wiązało się z silnym nacechowaniem symbolicznym składników treści. W związku z tym wykorzystanie danego motywu, a w tym przypadku leksemu *len*, stanowi swoistą nobilitację rośliny i świadczy o wyjątkowym miejscu, jakie zajmowała w życiu i kulturze tego regionu. Tym samym analiza wątków botanicznych pozwala określić charakter i tożsamość mieszkańców Warmii i Mazur.

Materiał językowy uzyskany dla potrzeb niniejszych badań jest wynikiem rewizji czterech współczesnych antologii pieśni ludowych, opracowanych przez: Władysława Gębika, Mariana Sobieskiego, Marię Okęcką-Bromkową, Tadeusza Orackiego oraz tekstów zebranych przez Oskara Kolberga z terenów Prus Wschodnich. Eksploracja wymienionych źródeł wykazała, iż nie wszystkie zbiory zawierają pieśni, w których pojawiłby się motyw *lnu*. Wśród najnowszych antologii jedynie opracowania Władysława Gębika i Mariana Sobieskiego mogą stanowić przedmiot analizy niniejszej pracy. Najbardziej obfity pod względem omawianego motywu okazał się wybór pieśni Oskara Kolberga: *Mazury Pruskie* zawiera on bowiem dwanaście użyć leksemu *len* w sześciu różnych utworach. Wśród nich dwa teksty są wyłącznie poświęcone tej roślinie, opisując proces dojrzewania lnu oraz etapy jego późniejszej obróbki. Natomiast

materiał zebrany przez Władysława Gębika zawiera 4 przykłady użycia wyrazu *len* w dwóch pieśniach ludowych. Identyczną sytuację prezentuje zbiór Mariana Sobieskiego, który przedstawia realizację tych samych pieśni, co podana wcześniej antologia. Reasumując w trzech antologiach pieśni ludowych z terenów Warmii i Mazur wyraz *len* pojawia się dwadzieścia razy. Pośród wszystkich użyć podstawowa nazwa *len* występuje 9 razy, natomiast jedenastokrotnie użyty został derywowany leksem *lenek* lub *lanek*. Derywat pojawia się zatem w dwóch wariantach: z ogólnopolską grupą *-en* oraz z zastosowaniem typowej dla gwary samogłoski *a* przed spółgłoską nosową *n*. Leksem *lenek* / *lanek* jest derywatem słowotwórczym utworzonym przyrostkiem *-ek* od rzeczownika *len*. Należy on do kategorii słowotwórczej nazw ekspresywnych, gdyż jego użycie wiąże się z wyrażeniem pozytywnych emocji w stosunku do obiektu.

Świat wykreowany przez twórczość ludową przypisuje lnowi podobną rolę, jaką spełnia w rzeczywistości empirycznej. Wszystkie realizacje tego motywu w pieśniach pokrywają się z informacjami na temat rośliny zawartymi w źródłach etnograficznych, stanowiąc tym samym wierne odzwierciedlenie krajobrazu Warmii i Mazur, w którym błękitnie kwitnące lniane pola stanowiły wizytówkę letniego krajobrazu regionu. Pieśni uwzględniają wszystkie etapy rozwoju rośliny oraz wstępnej obróbki, nie wykraczając poza znany życiowy schemat. W utworach ludowych len jest siany, dojrzewa, kwitnie, przekwita, wydaje nasiona, jest pielony, wyrywany, darty, moczony, suszony, tłuczony, tarty, deptany i klepany. Nową jakość, poszerzającą opis rutynowych działań, wprowadzają określenia wyrażające stosunek emocjonalny do rośliny. Len jest podziwiany, chwalony, darzony współczuciem, niejednokrotnie pełni rolę adresata wypowiedzi lub zostaje upersonifikowany.

Interesującym w tej materii zjawiskiem jest jednocześnie brak pewnych składników treści, które w świecie rzeczywistym odgrywają istotną rolę. Żadna z pieśni nie uwzględnia bowiem tradycyjnych obrzędów i ludowych wierzeń związanych z rośliną,

w które obfitowała kultura tego regionu. Podążając tropem schematu rozwoju rośliny i wykonywanych nad nią czynności, analizie poddane zostały: wizerunek lnu wykreowany w pieśniach oraz figura nieobecna w tekstach ludowych – czyli zwyczaje i obrzędy związane z kolejnymi etapami uprawy. Na Warmii i Mazurach len siano ręcznie z płachty. Czynność tą wykonywali wyłącznie starsi mężczyźni, doświadczeni gospodarze, ponieważ wrzucane w glebę nasiona musiały być równo i odpowiednio gęsto rozmieszczone. Wymawiano przy tym formułę: „Co garść przed pana Boga, co garść przed ptaki, co garść przed się." Miało to oznaczać że len powinien być taki, żeby wystarczył dla wszystkich wymienionych. Rolę przygotowywano zawsze w takim czasie, aby zasiew wypadł pod znakiem Byka lub Barana. Ostatecznie można było siać pod Wagą, lecz nigdy nie siano pod Panną, ponieważ „takie panny na nic nie zdatne wyrosną."[1]Jednakże najlepszym terminem na sianie lnu był 8 czerwca – dzień świętego Medarda. Natomiast w północno-wschodnich rejonach popularny był zwyczaj zasiewu 20 maja, czyli dzień przed świętą Heleną, uznaną przez Słowian za patronkę lnu[2]. Najważniejszą jednak zasadą było nieprzekroczenie granicy 13 czerwca, o czym mówi warmińskie przysłowie: „Kto sieje len po świętym Antonim, dobrego plonu nie spodziewa się po nim."[3] Żeby zapewnić sobie urodzaj lnu należało oddawać się hucznym zabawom podczas karnawału. W ostatnie dni *zapust*[4] panował zwyczaj tańczenia i skakania na len, aby „len rósł tak wysoki jak skok." Praktyki te stosowano również w Środę Popielcową. Wierzono również, że obfity plon zapewniają

[1] Por. *Ibidem,* s. 318.

[2] Por. M. Toeppen: *Wierzenia mazurskie,* oprac. P. Błażewicz, J. M. Łapo, Dąbrówno 2008, s. 113, 125.

[3] Por. M. Zientara-Malewska, op. cit.

[4] Jak podaje słownik gwarowy *zapust* jest to „okres od Trzech Króli do Środy Popielcowej albo tylko ostatnie dni karnawału", patrz: J. Wronicz, *Mały słownik gwar polskich*, Kraków 2009, s. 344.

przejażdżki saniami w tym okresie oraz 2 lutego – w dniu Matki Boskiej Gromnicznej. Kiedy w gospodarstwie zdechł pies albo kot, należało przerzucić padlinę ponad płotem, żeby len wyrósł wysoki. Przyszłe zbiory można było przewidywać obserwując warunki meteorologiczne. Jeżeli w dzień Nowego Roku świeciło słońce, spodziewano się urodzaju lnu, chociażby słońce ukazało się tylko na tyle, „ile czasu potrzeba, żeby człowiek mógł wskoczyć na koń."[1]

Wzmianka na temat obsiewania pól siemieniem pojawia się w jednej z pieśni ludowych. Jest to żartobliwy utwór, w którym pewna kobieta sieje len, aby móc w przyszłości uszyć z jego włókna koszulę dla męża, który ubierać ją będzie podczas wypasu kóz w lesie. Jak wynika z przytoczonych wcześniej informacji, sytuacja ta nie jest zgodna z realną konwencją, według której to mężczyzna był odpowiedzialny za zasiew lnu. Jednocześnie nie brakuje w utworze przejawu sympatii w stosunku do rośliny, wyrażonej pieszczotliwym określeniem: „drobniuchny lenek." Po dokonanym siewie, oczekiwano z niecierpliwością na wzrost i rozkwit rośliny. Lniane pola, kwitnące na kolor błękitny, stanowiły charakterystyczną ozdobę krajobrazu Warmii i Mazur w okresie letnim. Widok rozległych zagonów pokrytych modrym kwieciem wywoływał przeżycia estetyczne, co znajduje potwierdzenie w twórczości ludowej. Urok letniego krajobrazu opisuje pieśń zanotowana w zbiorze Oskara Kolberga, która poświęcona została wyłącznie roślinie, stanowiąc swoistą jej apoteozę. Utwór ten wyraża zachwyt nad urodą kwitnącego lnu, przyrównując jego wygląd do atrakcyjnego wizerunku młodych smukłych dziewcząt. Delikatność i świeżość rośliny podkreśla poetyckich opis kwiatu: „Na główce modrzuchna jak niebo korona, ta najczystszą z rosy perełką zrobiona."[2] Przy tak wyjątkowym pięknie zadziwiająca jest skromność i pokora rośliny, wdzięcznie kłaniającej się do

[1] Por. M. Toeppen, op. cit., s. 86, 87, 113.

[2] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie t. 40 Mazury Pruskie,* red. D. Pawlak, Wrocław 1966, s. 102.

nieba i ziemi w ramach podziękowania. Wszystkie obrazy i określenia wyrażone zostały za pomocą nazw zdrobniałych i spieszczeń, będących świadectwem emocjonalnego stosunku człowieka do rośliny, który podziwia ją i zachęca społeczność do wyjścia na pola, radości i śpiewu na cześć lnu, rozpoczynając pieśń słowami: „Pośpieszmy na pola, na błonie kwitnące, lnu ziółko tam widać dla dziewcząt rosnące."[1]

O wzroście rośliny i nabywaniu przez nią „zieloniuchnej skóry" oraz „modrych ksioteczków" traktuje również utwór przywołany w antologiach Władysława Gębika i Mariana Sobieskiego. W syntetycznej formie przedstawiony został proces rozwoju rośliny, od dojrzewania i kwitnięcia po przekwitanie i pojawienie się ziaren. Proces ten zakończony w okresie jesiennym, wiąże się z zyskami materialnymi, poprzedzonymi ciężką pracą ludzkich rąk, o czym mówi fragment: „Ach, lanku, lanku, wiele ty kosztujesz, wiele ty ludzi czansto fatygujesz."[2] Zbliżoną apostrofą skierowaną do rośliny rozpoczyna się także pieśń ze zbioru Oskara Kolberga, która podobnie jak poprzedni utwór prezentuje proces wzrostu rośliny oraz szczegółowo opisuje etapy pracy nad obróbką lnu. Schemat rozwoju oraz rozważania nad znaczeniem i wartością upraw nie wykraczają tu poza treść zawartą we wcześniejszych tekstach. Len w okresie wzrostu poddawany był licznym zabiegom pielęgnacyjnym. Zaraz po zasiewie zabezpieczano pole przed ptakami rozstawiając *strachy*[3] pozorujące postaci ludzkie lub rozpinano nad polem nici z przymocowanymi do nich pustymi butelkami wydającymi dźwięk przy potrąceniu. Dla zwalczania szkodników posypywano rośliny popiołem drzewnym, który w

[1] *Ibidem,* s. 102–103.

[2] *Pieśni ludowe Mazur i Warmii,* red. W. Gębik, Olsztyn 1952, s. 51; *Pieśni ludowe Warmii i Mazur,* red. M. Sobieski, Kraków 1955, s. 44.

3 Według definicji słownikowej *strach* to również: „kukła, postawiona w ogrodzie, w polu dla odstraszenia ptaków, wyrządzających szkody (często w wyrażeniu: strach na wróble)", patrz: Słownik *języka polskiego,* t. VIII, red. W. Doroszewski, Warszawa 1966, s. 726.

zetknięciu z rosą rozpuszczał się, wytwarzając owadobójczy ług. Stosowano również magiczne sposoby ochrony lnu przed chwastami i szkodnikami, posypując dookoła sadzami lniane pola. Najbardziej pracochłonne było jednak pielenie. Czynność tą wykonywały wyłącznie kobiety, wykonując swoją pracę ręcznie, często z pomocą dzieci[1]. O tym, że pielęgnacja rośliny przeznaczona była przede wszystkim dla kobiet mówi jedna z ludowych pieśni, w której „lnu ziółko tam widać dla dziewcząt rosnące."[2] Doglądanie lnianych upraw stanowiło pretekst do spotkań towarzyskich, integrujących okoliczną młodzież. Oskar Kolberg zanotował bowiem dwa warianty pieśni, w których córka tłumaczy się matce z potajemnych wyjść z domu pieleniem lnu. Na pytanie: „Gdziez ty, moja córo, była, co trzewiki urosiła? Odpowiada: U lnu byłam, matusiu, u lnu byłam."[3] Inny utwór dotyczący pielęgnacji rośliny pokazuje, że wykonywanie prac polowych może stanowić dla człowieka zagrożenie. Lniane pola usytuowane w pobliżu skupisk leśnych, okazują się miejscem niebezpiecznym, szczególnie dla kobiet. Bohaterka pieląca len obawia się bowiem ataku wilka, który wkrótce na nią napada, czego efektem staje się narodzenie dziecka: „Piołła len pod borem, bojała się wilka, wilk za nią, skokł na nią, zrobił jej Marcinka"[4]. Wizja ta nie zgadza się z rzeczywistą konwencją, według której pielenie odbywało się zwykle w towarzystwie innych kobiet, nie zaś samotnie. Jest to jednak pieśń żartobliwa, w której obowiązująca zasada świata na opak, nie wymaga odczytywania treści zgodnie z zasadami panującymi w świecie realnym. Po przekwitnięciu rośliny i ukazaniu się na jej czubku złotych ziaren podejmowano wysiłek zbierania plonów. Prawą dłonią chwytano słomę na dwóch trzecich wysokości, przytrzymując lewą ręką część rośliny zwaną potocznie *łepkiem*

[1] Por. *Kultura ludowa...,* op. cit., s. 319–320.

[2] O. Kolberg, op. cit.

[3] *Ibidem,* s. 332, 517.

[4] *Ibidem*, s. 569.

lub *łebkiem*[1]. Wyrywaniem lnu z reguły zajmowały się kobiety, którym pomagały także dzieci. Najczęściej były to osoby młode, gdyż czynność ta wymagała siły i energii. Mówi o tym jedna z pieśni ludowych: „Główki urosły, skoro <dojrzewają>, już ci się tamoj kobietki spraszają. Nie tak kobietki, tym bardziej dzieweczki, te cię wyrwały, związały w snopeczki."[2] Sprzęt lnu trwał od lipca do połowy września, przy czym dokładny termin zbioru uzależniony był od warunków meteorologicznych oraz stopnia dojrzałości lnu, uwidaczniającego się w barwie słomy. Zielona dawała włókno najcenniejsze, choć słabe, z żółtej uzyskiwano materiał mniej delikatny, lecz mocny, natomiast zbiór brunatnej barwy przeznaczony był na wyrób oleju lub otrzymanie nasion do zasiewu[3]. Rozległe na Warmii i Mazurach pola lniane potrzebowały wielu rąk do pracy. W trakcie żniw śpiewano ludowe pieśni, zadawano pocieszne zagadki lub opowiadano dowcipy. Po skończonym trudzie spożywano wspólnie uroczystą kolację i świętowano[4]. Obraz rwania lnu jako zdarzenia społecznego prezentują utwory zamieszczone we współczesnych antologiach[5]. Młode panny podejmują w nich pracę wczesnym rankiem, wykonując przy tym ludowe przyśpiewki. Po przybyciu na pole najpierw zbierają kwiaty i śpiewają o swych potencjalnych kandydatach na małżonków. Świadczy to o zabawowym aspekcie prac związanych z uprawą rośliny, co potwierdzają również źródła etnograficzne.

Wyrwany len od razu suszono, rozścielając go równomiernie na polu i pozostawiając na około dwie doby, po czym zbierano

[1] Według słownika gwarowego wyraz *łebek / łepek* definiuje się między innymi jako „główkę lnu", patrz: *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. IV, red. Z. Stamirowska, Warszawa 2002, s. 74.

[2] O. Kolberg, op. cit, s. 99–101.

[3] Por. Kultura ludowa..., op. cit., s. 320.

[4] Por. M. Zientara-Malewska, op. cit.

[5] *Pieśni ludowe Mazur i Warmii*, op. cit. , s. 71; *Pieśni ludowe Warmii i Mazur,* op. cit., s. 111.

go, wiązano w małe snopeczki i ustawiony w stogi sechł dalej przez kilka następnych dni. Gdy łodygi należycie stężały, a torebki nasienne przy potrącaniu wydawały grzechoczący dźwięk, zwożono len do obejścia i składano w stodole. Zarówno na Warmii jak i na Mazurach wysuszony len poddawano odziarnianiu. Oddzielanie nasion od słomy odbywało się w dwojaki sposób: albo przez młócenie albo przez obrywanie łebków, z których dopiero po dokładniejszym wysuszeniu wymłóca się nasiona. Metoda ta określana czasownikami: *rafować*[1] i *raflować*[2], zdecydowanie przeważała nad pierwszym sposobem. Potwierdza to pieśń ludowa ze zbioru Oskara Kolberga, w której „obszarpywanie główek" lnu kończy się wyrzuceniem rośliny przed stodołę: „<A> już ci tobie główki obszarpano i przed stodołę wyrzucić kazano."[3] Prawdopodobnie jest to skrócony opis czynności polegającej na oczyszczaniu nasion z plew, która odbywała się na wietrze przy użyciu przetaka i płachty rozesłanej na ziemi, na którą spadały plewy będące doskonałym dodatkiem do karmy dla drobiu. Uzyskane siemię przeznaczone na potrzeby domowe zużywano w ciągu roku na olej lub przygotowywano zeń picie dla krów i cieląt. Często też z rozgotowanego siemienia lnianego produkowano klej podawany osobom cierpiącym na choroby przewodu pokarmowego.

Kolejną „torturą" zadawaną roślinie, podaną w tekście ludowym było jej moczenie: słomę lnianą umieszczano w zbiorniku wodnym dla łatwiejszego oddzielenia włókna od łodygi. Miejsce służące moczeniu lnu nazywano *moczyskiem* lub *moczydłem*[4], wybierając do tej funkcji wodę stojącą, nie mającą odpływu. Na

[1] Według ogólnopolskiego słownika gwar wyraz *rafować* określa czynność „obrywania główek lnu", patrz: J. Wronicz, op. cit. , s. 235.

[2] Gwarowy wyraz *raflować* według definicji słownikowej oznacza: „oczyszczać len z główek nasiennych", patrz: W. Steffen, *Słownik warmiński*, Wrocław 1984, s. 132.

[3] O. Kolberg, op. cit.

[4] Słownik gwarowy definiuje wyrazy *moczyszko* i *moczydło* w identyczny sposób, jako: „miejsce do moczenia lnu" lub „o lnie moczącym się w wodzie", patrz: *Słownik gwar...,* op. cit. , s. 173.

Warmii i Mazurach nie praktykowano moczenia lnu w rzekach lub jeziorach, ponieważ szkodziło to rybom. Leżenie rośliny w wodzie trwało od 9 do 12 dni. Wymoczoną słomę rozścielano na pastwiskach lub ścierniskach, wystawiając na działanie słońca i rosy na okres około 4 tygodni. Według utworu ludowego wpływ tych dwóch czynników powodował bielenie, suchość oraz kruchość rośliny: „Rosa i słońce te odmianę dały; leżałeś tam, ażeś został biały. Leżałeś tam, ażeś został suchy; leżałeś tam, ażeś został kruchy."[1] Następnie len suszono w piecach chlebowych lub w specjalnie wybudowanych na ten cel suszarniach, nazwanych w pieśni „łaźniami". Miejsca te lokowano zazwyczaj z dala od zabudowań wiejskich, ponieważ suszenie lnu w pobliżu lub na terenie gospodarstw było często powodem pożarów. Następnie len „na ławy wynieśli i oste'm drewnem na muzę potłukli"[2], co najprawdopodobniej dotyczy pierwszego etapu oddzielenia włókna od słomy, zwanego *międleniem*[3]. Czynność ta, której nazwa pochodzi od określenia narzędzia, poprzedzana była łamaniem łodygi lnu *kijanką*[4]. Po wstępnej obróbce za pomocą *międlicy*[5] len tarto w *terlicach*[6] – są to, podobnie jak międlice –

[1] O. Kolberg, op. cit.

[2] *Ibidem.*

[3] Jak podaje słownik gwarowy, czasownik *międlić*, pochodzący od nazwy urządzenia *międlica,* oznacza: „łamać, gnieść łodygi lnu na międlicy; też: oddzielać włókno od paździerzy", patrz: *Słownik gwar...,* op. cit., s. 150.

[4] Słownik gwarowy definiuje wyraz *kijanka* również jako: „rodzaj drewnianej łopatki do prania bielizny, używanej też do obijania lnu", patrz: *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. III, red. Z. Stamirowska, Warszawa 1993, s. 188.

[5] Według definicji słownikowej, gwarowa nazwa *międlica* oznacza: „narzędzie o jednym mieczu do łamania słomy lnianej; też: narzędzie o podwójnym mieczu, służące do oddzielania paździerzy od włókna lnianego, tzw. cierlica", patrz: *Słownik gwar...,* t. IV, red. Z. Stamirowska, Warszawa 2002, s. 150.

[6] *Terlica* jest to: „przyrząd do oczyszczania lnu z paździerzy, cierlica, międlica", patrz: W. Steffen, op. cit., s. 167.

drewniane narzędzia nożycowate stosowane do obróbki roślin włóknistych[1]. Czynność ta zarezerwowana była wyłącznie dla silnych kobiet, o czym mówi tekst ludowy: „Tam były męki dla ciebie gotowe, których zadały ci kobietki zdrowe. Terły, trząsały, co lediwe gadały, tak się zmęczyły, co ledwie dychały."[2] Dalszą czynnością związaną z czyszczeniem włókna lnianego było tak zwane *klepanie na klepadle*[3], mające na celu usunięcie resztek paździerzy i na tym etapie prac kończy się pieśń ludowa: „Lecz przyłożywszy pod ostre klepadło, jak wzięły chlastać, do reszty wypadło."[4]

Wytrzepane włókno lniane przeznaczone na wyrób cienkiej przędzy bywało jeszcze dwukrotnie lub nawet trzykrotnie czesane za pomocą szczotek, aby oddzielić różne gatunki włókna i dopiero na tych działaniach dobiegała końca rzeczywista praca nad wstępną obróbką rośliny. Podczas czesania plonów otrzymywano odpadki, z których wykonywano wątek do koszul, powłok i prześcieradeł oraz grube płótno na worki do zboża lub sznury do związywania snopków. Najlepszy zaś len obrabiano cienko i równo, aby utkać z niego obrusy, kapy na łóżka, powłoki i ręczniki[5]. Później przechodzono do czynności najważniejszej, czyli do przędzenia. Finalna część pracy nad lnianym włóknem przedstawiona została tylko w jednym tekście ludowym, w którym mowa o spotkaniu przy kądzieli odbywającym się w zimowe wieczory przy śpiewach i radosnych rozmowach: „Niech kółka zawarczą, niech śpiewy się wznoszą! nić cieńsza nad jedwab –

[1] Por. *Kultura ludowa...,* op. cit., s. 323.

[2] O. Kolberg, op. cit.

[3] *Klepadło* jest to „część urządzenia do trzepania lnu, czasem o całym tym urządzeniu, często bez bliższego sprecyzowania znaczenia: a) deseczka z uchwytem, którą się trzepie len (...) b) podstawa, na której się trzepie len (...) c) o całym urządzeniu", patrz: *Słownik gwar...,* t. III, red. Z. Stamirowska, Warszawa 1993, s. 208-209.

[4] O. Kolberg, op. cit.

[5] Por. M. Zientara-Malewska, op. cit.

to naszą rozkoszą. Gdy śniegi te pola zielone pobielą, zejdziemy się wszyscy wieczorem z kądzielą."[1] Akcent położony zostaje na aspekt towarzyski i zabawowy prac, co jest jak najbardziej zgodne z realną konwencją. Integracja wiejskiej społeczności została zasygnalizowana w tekście ludowym za pomocą pięknej metafory splecenia ludzi w żywy wieniec: „Jak w lecie len strojny nas cieszy w swym kwiecie, tak zimą we wieniec żyjący nas splecie."[2] Na omawianym terenie rozpowszechnione było bowiem wspólne przędzenie, angażujące wszystkich domowników i sąsiadów, zarówno kobiety, jak i mężczyzn, jedynie gospodyni była zwolniona z obowiązków na rzecz przyrządzania posiłków dla pracujących. W czasie pracy, którą podejmowano zazwyczaj w adwencie, podczas długich wieczorów zimowych, śpiewano ludowe pieśni, opowiadano bajki, a następnie odpoczywano i przystępowano do wspólnych gier i zabaw. Wydarzenia te miały niezwykle istotne znacznie dla zachowania i przekazywania miejscowych zwyczajów i tradycji[3]. Zapewne dlatego takie bogactwo wierzeń związanych z obróbką włókna zachowało się zarówno w pamięci Mazurów i Warmiaków, jak i w źródłach pisanych. Najwięcej z nich dotyczy zakazu przędzenia w określone dni. Ograniczenie wykonywania tych czynności obowiązywało w dniu Trzech Króli (6 stycznia), podczas *zapustów* (6 stycznia – Środa Popielcowa), w dniu Matki Boskiej Gromnicznej (2 lutego), świętego Mateusza (21 września) i świętego Mikołaja (6 grudnia) oraz w czasie *dwunastek* (25 grudnia – 6 stycznia). Nie należało również prząść, kiedy po raz pierwszy wyganiano bydło, gdy w domu znajdowało się nieochrzczone dziecko bądź nieboszczyk lub w czasie trwania wiru powietrznego zwanego na Warmii *świńskie gówno*[4] a na

[1] O. Kolberg, op. cit., s. 102–103.

[2] O. Kolberg, op. cit.

[3] Por. M. Zientara-Malewska, op. cit.

[4] Wyrażenie *świńskie gówno* w znaczeniu „trąby powietrznej" notuje jeden z regionalnych słowników gwarowych, patrz: W. Steffen, op. cit., 165.

Mazurach *kręciek / kręciołek*[1], bo len mógł się w niego wkręcić. Prace przy kądzieli zawieszano również w każdy czwartek po wieczerzy, aby nocą nie przyszła mara ani kłobuk w celu dalszego przędzenia. Zabezpieczeniem przed działaniem złych duchów stanowił znak krzyża wykonany nad kołowrotkiem po zakończonej pracy lub trzymanie w ustach skórki chleba podczas przędzenia[2]. Len zajmował nie tylko umysły gospodarzy i twórców pieśni ludowych, ale i budził pożądanie ludzi różnych stanów i profesji. Ziarna rośliny stanowiły formę jałmużny, rzucanej żebrakom do worków w okresie Wielkiego Postu. Natomiast wynagrodzeniem dla pracowników gospodarskich była możliwość uprawy własnego zagonu lnu na polu gospodarza. Roślina ta stanowił nawet przedmiot zainteresowania złych duchów. Kłobuk kradł bowiem z domów najczęściej lniane płótno lub prządł nocami len dla zysków gospodarza, któremu służył. Nie można zatem przecenić korzyści jakie wypływały z uprawy tej rośliny. Len dawał ludziom nie tylko odzienie, pieniądze, czy pracę, ale nawet pełnił funkcję wielkanocnej ozdoby stawianej wraz z barankiem na świąteczny stół[3]. W świetle owych informacji nie dziwi popularność wykorzystania motywu lnu w twórczości ludowej. Jest to jedyna roślina, której Warmiacy i Mazurzy poświęcili tak wiele miejsca w pieśniach, wyrażając wobec niej słowa uwielbienia i zachwytu, oddając w ten sposób swoisty hołd swej najcenniejszej uprawie.

BIBLIOGRAFIA

1. Cyfus E. Moja Warmia / E. Cyfus. – Dąbrówno : RETMAN, 2012. – 168 s.

[1] Wyrazy *kręciołek* oraz rzadziej *kręciek* używane są na Warmii i Mazurach jak wskazuje słownik dla nazwania wiru powietrznego, patrz: *Słownik gwar...,* op. cit., s. 330.

[2] Por. M. Toeppen, op. cit., s. 81, 87, 92, 95, 116, 121, 125.

[3] Por. E. Cyfus: *Moja Warmia*, Dąbrówno 2012, s. 78–79.

2. Kolberg O. Dzieła wszystkie t. 40 Mazury Pruskie / red. D. Pawlak. – Wrocław, 1966.

3. Kultura ludowa Mazurów i Warmiaków / red. J. Burszta. – Wrocław : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1976. – 535 s.

4. Okęcka-Bromkowa M. Śpiewa wiatr od jezior: pieśni ludowe Warmii i Mazur / M. Okęcka-Bromkowa. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1966. – 413 s.

5. Pieśni ludowe Mazur i Warmii / red. W. Gębik. – Olsztyn, 1952.

6. Pieśni ludowe Warmii i Mazur / red. M. Sobieski, M. Sobolewska. – Kraków : Państwowy Instytut Sztuki, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1955. – 235 s.

7. Poezja ludowa Warmii i Mazur / red. T. Oracki. – Warszawa, 1957.

8. Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur, t. III, t. IV / red. Z. Stamirowska. – Warszawa, 1993, 2002.

9. Słownik języka polskiego, t. VIII / red. W. Doroszewski – Warszawa, 1966.

10. Steffen W. Słownik warmiński / W. Steffen. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1984. – 207 s.

11. Szyfer A. Zwyczaje, obrzędy i wierzenia Mazurów i Warmiaków / A. Szyfer. – Olsztyn : Pojezierze, 1975. – 177 s.

12. Toeppen M. Wierzenia mazurskie / red. P. Błażewicz, J. M. Łapo. – Dąbrówno, 2008. – 223 s.

13. Wronicz J. Mały słownik gwar polskich / J. Wronicz. – Kraków : LEXIS, 2010. – 366 s.

14. Zientara-Malewska M. Warmio moja miła / M. Zientara-Malewska. – Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 1959. – 260 s.

Е. Лехоцька

„ACH LANKU, LANKU WIELE TY KOSZTUJESZ, WIELE TY LUDZI CZANSTO FATYGUJESZ” – МОТИВ ЛЬОНУ В НАРОДНИХ ПІСНЯХ ВАРМІЇ ТА МАЗУР

У статті проаналізовано мотив льону на матеріалі вармінско-мазурських народних пісень, виданих В. Гембиком і М. Собеським, та текстів, зібраних О. Кольбергом на території Східної Пруссії. Метою

дослідження було встановлення функцій ботанічної лексики у фольклорних творах, а також репрезентація мотиву льону і встановлення значення цієї культури для жителів Вармії та Мазур. Використання мотиву льону в піснях свідчить про значну роль цієї рослини не лише в повсякденному житті, але й у сакральній сфері.

Ключові слова: етнографія, льон, народні пісні, Вармія та Мазури.

E. Lechocka,
PhD Student in Linguistics University of Gdansk,
Faculty of Slavic Linguistics Department,
51Wita Stwosza St., 80-308, Gdansk, Poland,
tel. : (+48) 58- 523-30-01

„ACH LANKU, LANKU WIELE TY KOSZTUJESZ, WIELE TY LUDZI CZANSTO FATYGUJESZ" – ON THE IMAGE OF THE MOST VALUABE CROPS FEATURED IN FOLK SONGS OF WARMIA AND MASURIA

Summary

This article is an attempt to analyze flax motives, which occurred in the collection of Warmian and Masurian folk songs published by Władysław Gębik and Marian Sobieski, and in texts collected by Oskar Kolberg on the territories of East Prussia. The purpose of this study is to define the function of the botanic vocabulary mentioned in folkloristic texts and to compare poetic representation of flax motif with its role in everyday life and culture of Warmia and Masuria's inhabitants. The results are as follows: the folk output and botanic themes are a valuable source of information about identity of rural population from Warmia and Masuria. Utilization of flax motif in folksongs is characteristic of its strong resemblance to empiric reality, in which the plant plays a great role in everyday life and in sacral sphere as well.

Key words: ethnography, flax, folksongs, Warmia and Masuria.

Надійшла до редакції 8.07.2016 р.

УДК 821.162.3-32Ванчура 1/7.07
Т. Ю. Морева,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры мировой литературы
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Французский бульвар 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,
тел. : (048)746-56-97,
moreva.tamara@inbox. ru

КОМИЧЕСКОЕ В НОВЕЛЛЕ ВЛАДИСЛАВА ВАНЧУРЫ „ХИРУРГИЯ" (VLADISLAV VANČURA „CHIRURGIE")

Статья посвящена рассмотрению проблемы комического в новелле известного чешского прозаика и драматурга первой половины XX века Владислава Ванчуры „Хирургия". Вражда главных героев, завершившаяся их неожиданным примирением, дает основания увидеть в новелле диалог с „Паном Рышанеком и паном Шлеглом" Я. Неруды. Делается вывод о том, что в основе „Хирургии" В. Ванчуры лежит комическое, заключающееся в несоответствии формы и содержания.

Ключевые слова: анекдот, новелла, комическое, сатирическое, диалогичность.

Владислав Ванчура (1891–1942) – одна из наиболее ярких фигур в чешской культуре и истории XX ст., автор нескольких романов („Пекарь Ян Маргоул", „Смертельная тяжба", „Конец старых времен", „Маркета Лазарова" и др.) и сборников рассказов, драматург, кинорежиссер. В годы войны он стал участником Движения Сопротивления и был казнен гитлеровцами. Объектом нашего внимания в предлагаемой статье будет его небольшая новелла „Хирургия", которая, по-нашему мнению, заслуживает внимания, поскольку, как и его романы, помогает судить о творческой индивидуальности этого выдающегося художника, а также о преемственности в чешской литературе. Сошлемся на высказывание А. Соловьевой относительно концовки этой новеллы.

„Радуясь примирению героев, он, – пишет исследовательница о В. Ванчуре, – как бы утверждает вечную и прекрасную истину, что подлинная человечность должна побеждать предрассудки, корысть, эгоизм. Сравнительная характеристика двух героев, история их ссоры и примирение имеют не только жизненную, но и литературную первооснову в новелле „Пан Рышанек и Пан Шлегл" Яна Неруды, любимого писателя Ванчуры" [2, с. 18]. А. Соловьева указывает на связь между двумя художниками слова: Яном Нерудой (1834–1891), ключевой фигурой чешской литературы середины XIX века, и Владиславом Ванчурой, художником первой половины XX века, а тем самым и на непрерывность развития литературного процесса благодаря усвоению и творческому развитию художественных традиций.

Новелла „Хирургия", безусловно, принадлежит нравоописательной группе жанров. В ее центре – обыденность, частная жизнь двух врачей, мало чем отличающихся от населения провинциального городка Орлице. Однако то, что произошло между ними, выходит за рамки обыкновенного, а потому может быть обозначено как анекдот, содержанием которого, как замечает В. И. Тюпа, является „любопытное, занимательное, неожиданное, маловероятное, беспрецедентное" [3, с. 59]. Дело в том, что это новелла о том, как два заклятых врага стали приятелями. Произведение заканчивается тем, что они переходят на „ты", и их общение становится „приятельским": „Asi po hodince přátelského hovoru u láhve ze sklepa slečny Kornelové vsedli oba pánové do téhož vozu a vraceli se k Orlici rozmlouvajíce o věcech svého stavu. „Teď, když jsme přáteli„, pravil doktor Girgal, „bys mi mohl říci, jakým způsobem jsi mi tak snadninko vykloubil ruku a kde jsi získal tu dovednost" [7].

Подобное развитие событий оказалось неожиданностью не только для обитателей городка, но и для самих недавних врагов. Стали же они ими по недоразумению. Доктор медицины Эуген Завада, „прибывший в город с намерением

здесь обосноваться", решил нанести визит своему коллеге, доктору Яну Гиргалу. Он позвонил в дверь весьма „осторожно" [4, с. 513]. Однако Гиргал, который устал от пациентов, не зная, кто явился к нему, и приняв его за очередного больного, велел кухарке никого не впускать, крича: „Приходите вовремя, невежа! <…>. „Ступайте, откуда пришли! На черта сдалась мне ваша плата" [4, с. 513]. И хотя последние слова были свидетельством, что доктор Гиргал не представлял себе, к кому обращается, оскорбленный приемом доктор Завада возненавидел Гиргала и мечтал лишь о том, чтобы дискредитировать его.

Вражда главных героев, завершившаяся их неожиданным примирением, и дала основания А. Соловьевой увидеть в новелле В. Ванчуры диалог с „Паном Рышанеком и паном Шлеглом" Я. Неруды. Между этими произведениями и в самом деле много общего. Кроме отмеченной уже темы, назовем сопоставительную характеристику противников, мнимость роли женщины в развитии их ссоры, пустоту повода к противостоянию и длительность этого противостояния, случайность повода к примирению и т.д. Прокомментируем первое из названных нами совпадений. На наш взгляд, очевидны текстуальные совпадения в описании внешности врагов. В новелле Яна Неруды читаем: „И исход сражения вечно оставался неясным. Кто же наконец поставит ногу на выю поверженного врага? Пан Шлегл был физически крепче, говорил он решительно и лаконично, и его голос звучал как выстрел с башни. У пана Рышанека голос был протяжный и мягкий, пан Рышанек вообще был слабее, но умел молчать и ненавидеть с не меньшим мужеством" [4, с. 115–116]. („A bitva zůstávala věčně nerozhodnuta. Kdo konečně as postaví nohu svou na krk přemoženého soupeře! Pan Schlegl byl fyzicky silnější, vše na něm bylo krátké, úsečné, když promluvil, znělo to jako z věže bác! Pan Ryšánek mluvil měkce a rozvláčně, byl sláb, ale mlčel a nenáviděl se stejnou hrdinností") [6]. Близкое описание встречаем и в новелле В. Ванчуры: „…оба они

доставляли городу Орлице немало разочарований, заводя на площади беседы, в которых на все лады обзывали друг друга. При этом доктор Гиргал имел значительное превосходство, будучи выше Эугена на целую голову и обладая сильным голосом. В противовес этому Завада был подвижней, и лицо у него более отвечало цели, так как заранее ожидаемое – плохой ингредиент для ссор, театральных спектаклей и всякого искусства" [4, с. 512]. („<…> mincí a tak se stávalo, že oba pánové připravili městu Orlici mnohou kratochvíli, zapřádajíce na náměstí rozmluvy, v nichž si dávali všelijaká jména. Přitom se doktor Girgal těšil značné výhodě, neboť převyšoval Eugena o hlavu a měl silný hlas. Závada byl naproti tomu pohyblivější a jeho tvář vyjadřovala více opravdovosti, neboť to, co očekáváte, je špatná složka hádek, divadla i všeho umění") [7].

В то же время между этими произведениями есть и значительные различия. Начнем с того, что противники в каждой из новелл используют в борьбе различные „коммуникативные стратегии". Между паном Рышанеком и паном Шлеглом отсутствовал любой контакт: как вербальный, так и невербальный (включая визуальный контакт, проксемику, кинесику). И лишь в финальной сцене, как заметила J. Bartůňková, происходит резкий поворот в их поведении. Рассказ Яна Неруды завершается тем, что недавние враги вначале обмениваются несколькими репликами, а затем смотрят в глаза друг другу. Тем самым наступает подлинное примирение, знаком чего и является возникновение контакта: „Verbální kontakt je navázán, oba vymění několik replik, ale ke skutečnému smíření dojde, až když se podívají jeden druhému do očí" [5, с. 129]. Что же касается новеллы Владислава Ванчуры, то в ней герои демонстрируют, пожалуй, весь спектр видов межсубъектного дистантного поведения: обзывание, мимику, осмеяние и даже драку (вспомним, что, как следует из заключительных реплик, доктор Эуген вывихнул доктору Гиргалу руку во время спора относительно состояния упавшей с лошади мадмуазель Корнеловой). Но не это главное. Суть

заключается в том, что эти произведения содержат модусы художественности.

„Пан Рышанек и пан Шлегл” Яна Неруды, безусловно, представляет собой сатирическое произведение. В нем явление представлено с точки зрения его несоответствия авторскому представлению о норме. Сравнивая происходящее между паном Рышанеком и паном Шлеглом в рассказе Яна Неруды, с одной стороны, и Иваном Ивановичем и Иваном Никифоровичем в „миргородской” повести Н. В. Гоголя, с другой, В. Б. Мусий обращает внимание на то, что оба писателя создали „художественный образ пустой жизни”. „Время в мире их героев, – пишет она, – имеет лишь бытовой характер, развивающаяся история никак не отражается на том, чем герои заняты, а точками отсчета его движения являются ситуации предельно частного, профанного характера” [1, с. 162]. Характеризуя сатирический модус, В. И. Тюпа пишет о том, что его формула – это „недостаточность внутренней данности бытия („я”) относительно его внешней заданности (виртуальной границы)”. Ученый подчеркивает, что сатирический модус предполагает воссоздание „дегероизированной системы ценностей”, составляющими которой оказываются самозванство, претензии „на действительную роль в миропорядке”, „пустое разбухание субъективности” [3, с. 40]. Все это, как и „психологический парадокс” сатиры, заключающийся в том, что „вследствие этой внутренней оторванности от миропорядка сатирическому „я” присуща самоволюбленность, неотделимая в то же время от его панической неуверенности в себе” [3, с. 40], мы обнаруживаем в новелле Я. Неруды.

Что же касается новеллы В. Ванчуры, то ее мы бы, скорее, отнесли к произведениям комического, а не сатирического модуса. Мы уже обращали внимание на близость „Хирургии” к анекдоту. Он, по словам В. И. Тюпы, не обязательно содержит смешное. Но в случае с изученным нами произведением – это анекдот, в котором присутствует

комическое, заключающееся в „дивергенции внутренней данности бытия („я”) и его внешней заданности” [3, с. 44]. Чтобы подтвердить это, обратимся к характеристике героев.

Новелла открывается собирательным образом-портретом всех людей „врачебной деятельности”: они не знают покоя и отдыха (и в тихую, и в ненастную ночь „эти молодцы всегда готовы в путь”), правда, благодаря подобному образу жизни, „они всегда хорошо выглядят, и характер их получает такую закалку, что представителям других сословий до них далеко” [4, с. 510]. А в конце абзаца называются имена главных героев произведения. „Найдите еще такого силача, как доктор Ян Гиргал, или человека, обладающего таким терпеньем, как доктор Эуген Завада из города Орлице!”, – восклицает повествователь [4, с. 510]. Таким образом, оба противника, которые неожиданно стали приятелями, включаются в собирательный образ не знающих покоя врачей. И доктор Завада, и доктор Гиргал предпочитали отдых работе. Гнев Гиргала из-за очередной необходимости отправляться к больному стал причиной его ссоры с коллегой. Но и сам Завада не меньше сердится, узнав о том, что ему не суждено отдохнуть дома. „Какого беса! – выругался он, звеня инструментами. – Ни минуты покоя…” [4, с. 522]. Однако это не означает, что они плохие врачи. Они – обыкновенные, но не пустые люди. И в спасении руки Трмала они, скорее всего, были равны как специалисты. „Доктор Гиргал, – сообщает повествователь о том из соперников, кому удалось вправить вывихнутый сустав упавшего рабочего, – стал делать то же самое, что за минуту перед тем делал Завада. Но то ли ему счастье улыбнулось, то ли он в самом деле был искусней, то ли – и тут мы, кажется, попали в самую точку – сокращение мышц, о котором была речь, ослабло” [4, с. 522]. Поэтому все происходящее между Завадой и Гиргалом комично из-за нелепости причины их вражды и случайности примирения (оно было неизбежным, поскольку на самом деле не было оснований для конфликта между докторами).

Выводы. Новелла чешского писателя Владислава Ванчуры рассмотрена нами в аспекте ее диалогичности. Ситуация вражды двух соперников из произведения Яна Неруды спроецирована на отношения между ставшими в результате нелепого случая врагами. В то же время нами отмечено принципиальное различие между произведениями, заключающееся в том, что в основе „Хирургии" В. Ванчуры – не сатирическое, как в „Пане Рышанеке и пане Шлегле", а комическое, заключающееся в несоответствии формы и содержания. По форме ставшие врагами доктора не были антагонистами по содержанию (по своим способностям и по тому образу жизни, который они вели).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Мусий В. Б. Событие в „Повести о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем" Николая Гоголя и рассказе „Pan Ryšànek a pan Schlegl" Яна Неруды / В. Б. Мусий // Кременецькі компаративні студії: науковий часопис. – Хмельницький : ФОП Цюпак А. А., 2015. – Вип. V. – Т. 1. – С. 156 –165.

2. Соловьева А. Чешская новелла в русле национальной литературы / А. Соловьева // Чешская новелла XIX – начала XX века / Пер. с чеш.; Вступ. ст. А. Соловьевой. – Л. : Худ. лит., 1987. – С. 3–18.

3.Тюпа В. И. Художественный дискурс: (Введение в теорию литературы) / В. И. Тюпа. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2002. – 80 с.

4. Чешская новелла XIX – начала XX века / Пер. с чеш.; Вступ. ст. А. Соловьевой. – Л. : Худ. лит., 1987. – 528 с.

5. Bartůňková J.Funkce stylizované verbálni komunikace v povidkách Jana Nerudy / J. Bartůňková // Naše řeč, ročnik 68, čislo 3. – 1985. – S. 124–135. – [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php%3Fart%3D6543

6. Neruda J. Pan Ryšánek a pan Schlegl / J. Neruda. – [Електронный ресурс]. – Режим доступа: www.sesity.net/elektronicka-knihovna/novidly-malastranske.pdf

7. Vančura V. Chirurgia [электронный ресурс] / V. Vančura. – [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://wikilivres.ca/wiki/Luk_kràlovneg_Dorothy/Chirurgie

REFERENCES

1. Musiy V. B. Sobytie v „Povesti o tom, kak possorilsya Ivan Ivanovich s Ivanom Nikiforovichem" Nikolaya Gogolya i rasskaze „Pan Ryšànek a pan Schlegl" Yana Nerudy / V. B. Musiy // Kremenets'ki komparativni studiï: naukoviy chasopis. – Khmel'nits'kiy : FOP Tsyupak A. A., 2015. – Vip. V. – T. 1. – P. 156 –165.

2. Solov'eva A. Cheshskaya novella v rusle natsional'noy literatury / A. Solov'eva // Cheshskaya novella XIX – nachala KhKh veka / Per. s chesh.; Vstup. st. A. Solov'evoy. – L. : Khud. lit., 1987. – P. 3–18.

3.Tyupa V. I. Khudozhestvennyy diskurs: (Vvedenie v teoriyu literatury) / V. I. Tyupa. – Tver' : Tver. gos. un-t, 2002. – 80 p.

4. Cheshskaya novella XIX – nachala XX veka / Per. s chesh.; Vstup. st. A. Solov'evoy. – L. : Khud. lit., 1987. – 528 p.

5. Bartůňková J. Funkce stylizované verbální komunikace v povidkách Jana Nerudy / J. Bartůňková // Naše řeč, ročnik 68, čislo 3. – 1985. – P. 124–135. – [Electron resource]. – Access mode: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php%3Fart%3D6543

6. Neruda J. Pan Ryšánek a pan Schlegl / J. Neruda. – [Electron resource]. – Access mode: www.sesity.net/elektronicka-knihovna/novidly-malastranske.pdf

7. Vančura V. Chirurgia [электронный ресурс] / V. Vančura. – [Electron resource]. – Access mode: http://wikilivres.ca/wiki/Luk_kràlovneg_Dorothy/Chirurgie

Т. Ю. Морева

КОМІЧНЕ У НОВЕЛІ ВЛАДИСЛАВА ВАНЧУРИ „ХІРУРГІЯ" (VLADISLAV VANČURA „CHIRURGIE")

Стаття присвячена розгляду проблеми комічного в новелі відомого чеського прозаїка і драматурга першої половини XX ст. Владислава Ванчури „Хірургія". Ворожнеча головних героїв, що закінчилася їх несподіваним примиренням, дає підстави побачити в новелі діалог з „Паном Ришанеком і паном Шлеглом" Я. Неруди. Робиться висновок про те, що в основі новели В. Ванчури лежить комічне, яке полягає у невідповідності форми і змісту.

Ключові слова: анекдот, новела, комічне, сатиричне, діалогічність.

T. Yu. Moreva,
Candidate of Philology,
Associate Professor of World Literature Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (048)746-56-97,
moreva.tamara@inbox. ru

THE COMIC IN THE SHORT STORY „SURGERY" („CHIRURGIE") BY VLADISLAV VANČURA

The article is dedicated to study of the problem of the comic in the short story „Surgery" by Vladislav Vančura, a famous Czech prosaist and playwright of the first half of the XX century.

The short story pertains to the genres describing customs. It focuses on prosiness , privacy of two doctors in a provincial town of Orlici. However, things that passed between them go far beyond the scope of commonness and may be defined as a humorous anecdote. The author traces a story of two enemies who become friends in the long run.

The comparative description of the two characters, the history of their quarrel and reconciliation have not only vital, but also literary origin in the short story „Mr. Rysanek and Mr. Schlegl" (Pan Rysanek a pan Schlegl) by Jan Neruda.

The story by V. Vančura is viewed in the aspect of its dialogueness. These two works have very much in common: the subject, comparative characteristics of the antagonists, the futility of a reason that gave rise to the face-off, the fortuity of a reason that gave rise to the reconciliation, etc.

At the same time, there are considerable differences between the stories. The story by J. Neruda is a satirical work meantime the comic principle underlies the story „Surgery" by V. Vančura manifesting in discordance between form and substance.

Key words: anecdote, short story, the comic, the satirical, dialogueness.

Надійшла до редакції 28.09.2016 р.

УДК 821.162.1
В. Б. Мусий,
доктор филологических наук,
профессор кафедры мировой литературы
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Французский бульвар 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,
тел. : (048)746-56-97,
urd7@rambler.ru

ОППОЗИЦИЯ „СВОЕ–ЧУЖОЕ" В РОМАНЕ Ю. И. КРАШЕВСКОГО „СУМАСБРОДКА" („SZALONA")

В статье на основе изучения системы оппозиций в романе Ю. И. Крашевского определяется характер воплощенной в произведении авторской концепции действительности. Это оппозиции „прошлое – настоящее", „большой мир города – малый мир усадьбы", „долг – чувство". Главную роль играет оппозиция „свое – чужое". Делается вывод об определяющем тональность романа „Сумасбродка" переживании его автором состояния бесприютности.

Ключевые слова: оппозиции, роман, авторская концепция, свое, чужое, отторгаемое, конфликт, Юзеф Игнаци Крашевский.

Действие романа Крашевского „Szalona" (1880) происходит в Украине, которую писатель хорошо знал. Главным образом – Волынскую область. Дважды он посещал и Одессу (в 1843 и 1852 годах), где даже был избран действительным членом Общества истории и древностей [7]. Закономерно, что творчество этого польского писателя наиболее часто привлекает к себе внимание украинских филологов. В то же время, отметив, что своей многогранной деятельностью Юзеф Игнаци Крашевский внес неоценимый вклад в культурную жизнь Украины XIX века, а Украина в его творчестве заняла почетное место [8, с. 239], Р. П. Радишевский отметил, что среди многочисленных эссе и исследований, посвященных этому писателю, не так уж много

непосредственно литературоведческих. Большей частью работы о Ю. И. Крашевском имеют краеведческий, этнографический, биографический характер [8, с. 236]. Безусловно, считать, что к осмыслению поэтики наследия Ю. И. Крашевского ученые не обращались, нельзя. Среди них – и сам Р. П. Радишевский, и Ю. Л. Булаховская, и В. П. Ведина, и Л. К. Оляндэр, которая, в частности, обратила внимание на структурообразующую роль жанровой картины (*scena rodzajowa*) как одну из наиболее показательных особенностей художественной манеры этого писателя, роднящих его, как и демократизм, ориентация на повседневные сюжеты, опора на индивидуализирующую роль жеста в раскрытии характера [6, с. 209], с русскими художниками-передвижниками и живописцами итальянской реалистической школы „маккьяйоли".

Целью предлагаемой статьи является выявление авторской концепции действительности, воплощенной в романе „Сумасбродка" на основе выделения в нем системы оппозиций, в первую очередь – „свое – чужое".

Роман начинается описанием усадьбы польских помещиков Дорогубов в Замилове на Волыни. „Каждая эпоха, – замечает повествователь, – создает ей одной свойственный облик человека. **Некогда** душевное спокойствие и мужество придавали лицам людей, невзирая на войны и суровые испытания судьбы, величавую невозмутимость. От портретов этих усатых рыцарей, жизнь которых состояла из непрерывных битв и невзгод, веет на нас таким покоем, словно им с рождения и до самой смерти улыбалось счастье. Стан их не согнулся под бременем судьбы, в жилах текла горячая кровь, сила была великая. На лицах изнеженных детей **нашего - века** отражаются все его судороги, болезни, слабости, нетерпение. Это лица людей неспокойных, испуганных, злых, наглых, несчастных, людей, которым мало того, что дает им жизнь … и всегда будет мало" [4, с. 381]. Центральное место в этом описании принадлежит оппозиции „**некогда – теперь**

(наш век)”. И создается впечатление, что „свое”, то есть присущее современной автору эпохе, представляется ему лишенным значительного содержания и величия. „Некогда” – „суровые испытания”, „битвы” и „невзгоды”. В „наш век” – отсутствие героики. Различны и люди, характеры которых сформированы разными эпохами. Люди из времени „тогда” горды своими подвигами и невозмутимы. Люди нынешнего времени – изнеженные, испуганные, наглые и не довольные жизнью. Так задается мотив угасания, утраты. Однако, как обнаруживается в дальнейшем, и в современности есть незаурядные характеры, но они не находят приложения своим силам.

Действие в романе завязывается в тот момент, когда из Киева, где он обучается в университете, возвращается в канун рождества сын владельцев усадьбы, Эварист. Он сообщает, что повстречал в Киеве Зоню, сестру живущей в доме Дорогубов Мадзи. Оказывается, что Зоня, предоставленная самой себе после смерти опекунов, поступила в университет, где они и повстречались. Следующее за этим сообщением описание душевного состояния Мадзи, строящееся на оппозиции „там – здесь”, дополняет характеристику современного быта. Связанное со всем „новым” пространство города („там”) оценивается как таящее опасность. Не меняющееся пространство „здесь” исполнено покоя и охраняет. „Чтобы представить себе впечатление, произведенное на Мадзю этим рассказом, – замечает повествователь, – надо вспомнить, какое получила она воспитание в спокойной, патриархальной, старой замиловской усадьбе; ведь **сюда** никогда не проникало ни одно новое веяние, **здесь** все новое заранее считалось плохим, испорченным и разрушительным**, здесь** жизнь катилась по издавна проложенной колее… Мадзя слушала со страхом и отчаянием. Ей казалось, что Зоня уже погибла” [4, с.393]. Так характеризуется состояние мира, постепенно уходящее в прошлое, но еще сохраняющее свою силу: патриархальность с присущими ей замкнутостью,

неподвижностью, самодостаточностью и неприятием новизны. „Свое” для патриархального мира – система традиций, „издавна проложенная колея”. „Чужое” – новое, а оттого „испорченное” и „разрушительное”, то, что несет собой „большой” мир. По мнению С. Байдацкой, эта оппозиция „малый мир усадьбы – большой мир города” является главной в романе Крашевского. С одной стороны, „шляхетський двір Замилів”, „традиційний осередок культури, патріотизму і родинних цінностей”. С другой – жизнь Зони, которая перечеркивает „все, на чому ґрунтуються традиції дому” [1, с. 128]. Их несовместимость осознает и Зоня. Получив письмо Мадзи, она объясняет Эвaристу, почему ее не трогает его содержание („<…> сколько она написала! <…> Видно, делать ей нечего”): „<…> взаимопонимание между нами невозможно, **мы** слишком далеки друг от друга. **Я** очень хорошо представляю себе **ваш** дом и дух, который господствует в нем. Для **вас** я бунтовщица, а **вы** для меня – несчастные слепцы” [4, с. 404]. Итак, с одной стороны – „мы”, „я”, с другой – „вас”, „вы”, „ваш дом и дух”. Причем „вы”, люди патриархального уклада, для Зони не просто „чужое”, но, скорее, „отторгаемое”, то есть такое „четко истолкованное явление”, которое признается „опасным для существования пространства Своего”. „В отличие от Чужого, которое являет себя интенциональным сбоем, требующим „лечения” в процессе истолкования, – пишет О. А. Довогополова, – Отторгаемое есть уже истолкованное. Если существуют осмысленные традиции объяснения негативности некоего явления и опасности его для Своего, ‹…›, то перед нами – Отторгаемое” [2, с. 83]. Со своей стороны, и патриархальная среда проявляет непримиримость к „бунтовщице” Зоне. Это относится, безусловно, не к Эвaристу, влюбленному в нее, и не к Мадзе, ухаживающей за только что потерявшей ребенка больной сестрой. Речь идет о матери Эвариста, отказывающейся благословить его брак с Зоней.

Подобная непримиримость не была художественным преувеличением писателя. Даже образованная и принадлежащая „большому" миру часть читателей романа на его родине восприняла образ Зони как оскорбляющий представление о полячке и опасный для польского общества. Как, к примеру, Г. Запольская, которая тысячам молодых людей, объединяющихся под знаменами расцветающего в России нигилизма („nihilism kwitnący w Rosji zagarnia pod sztandar swój tysiące młodieży"), противопоставила женщин в Польше – честных, любящих Бога и, хотя и обладающих знаниями, но не бросающихся в пучину псевдопередовых иллюзий („A tym bardziej kobiety nasze, zacne, kochające Boga i mimo wiedzy nie rzucające się w odmęt mrzonek pseudopostępowych"). Не могла читательница романа Крашевского согласиться и с концовкой произведения, с тем, что героиня отдала свое сердце „французскому распутнику" („a tym bardziej nie kalające swych serc w bezwstydnych sprzedajnych miłościach dla francuskich rozpustników lub niedolęgów") [цит. по: 3, с. 192]. Как видим, ключевую роль в неприятии Г. Запольской образа Зони сыграло увлечение героини романа нигилизмом. Сосредоточив на нем внимание, А. Лисовский в качестве структурообразующей в романе называет оппозицию „идея – жизнь". Складывается ситуация, пишет он о „Сумасбродке", когда попытка „подогнать" жизнь под идею ведет к нравственным потерям, нивелированию духовных ценностей, и, в конечном итоге, – к тупику" [5, с. 85].

Нигилисты, главным образом их лидер Евлашевский, убежденный в том, что, „чтобы вернуться на путь истины, с которого мы сошли, надо опрокинуть все существующее, камня на камне не оставить" [4, с. 410], и в самом деле представлены в романе преимущественно негативно. Читателю очевидно превосходство Эвариста, когда он, возражая своему оппоненту, говорит: „Нельзя разрывать цепь, звенья которой, спаянные между собой, и составляют историю человеческого прогресса. Истинный прогресс представляется

мне не метанием из стороны в сторону, а постепенным поступательным движением. Кем бы мы были, отрекаясь от того, что воздвигнуто нашими предшественниками?" [4, с. 410]. Однако необходимо заметить, что, как и в романе И. С. Тургенева „Отцы и дети", образ героя которого, по словам Е. З. Цыбенко, „стоял перед глазами" Крашевского во время работы над „Сумасбродкой" [9, с. 262], нигилисты у него не являются однородной массой. Сам по себе Евлашевский – слабая альтернатива защитникам патриархального уклада уже потому, что он в своих отношениях с „посвященными" не менее патриархален. Его радует, что его именуют „отцом" (в эпизоде его знакомства с Эваристом это слово повторяется девять раз), а свое общение с молодыми людьми он оценивает как обращение в веру [4, с. 409]. Что же касается Зони, то она в отношениях с Евлашевским проявляет „детскую непосредственность" [4, с. 408]. Поэтому судить о том, что ею руководит идея, а не чувство, нельзя. Для нее, как и для ее предшественника в литературе Евгения Базарова, главным авторитетом является ее собственный опыт. Предлагая Эвaристу избавить ее от опеки, она восклицает: „<…> меня опекают моя голова и мое сердце, и ничего другого не нужно" [4, с. 404]. Скорее всего, не оппозиция „живая жизнь („свое") – ложная идея („чужое") составляет центр романа, хотя ей и принадлежит в нем важное место.

Для того, чтобы определить наиболее полно соответствующее воплощенной в романе авторской концепции содержание оппозиции „свое – чужое", обратимся к его замыслу. Как показывает Е. З. Цыбенко, „Szalona" была написана „по заказу редактора варшавского журнала „Тыгодник Илюстрованы" Людвика Енике, предложившего Крашевскому „вывести на сцену несколько <…> нигилисток, ошеломляющих молодежь своими теориями" [цит. по: 9, с. 255]. Одну из них судьба должна была „забросить под крышу старого шляхетского дома, в котором еще живы старые традиции".

Для контраста с нигилисткой редактор Л. Енике рекомендовал „изобразить сердечную польскую девицу, понимающую жизнь по божеским законам, хотя и не погрязшую в плесени консерватизма". „Нигилистка, – заканчивает Л. Енике, – могла бы в конце выйти замуж <…> за русского, а польская девица… Ну, для нее Вы уже найдете какого-нибудь приличного парня, если роман не разовьется в драму" [цит. по: 9, с. 260–261]. По сути, Крашевский реализовал предложенную модель. Однако, во-первых, в конечном итоге опубликовал роман не в журнале Л. Енике, а во-вторых, изменил концовку. Непримиримая в своей борьбе за самостоятельность Зоня не находит семейного счастья, обречена жить далеко от родины во Франции, где пишет пылкие статьи для республиканской газеты. Что же касается Мадзи, то и для нее писатель не нашел возможности благополучного финала. Она остается в доме Эвариста, в которого влюблена, на положении помощницы его жены. Да и сам Эварист, женившись, ведет жизнь затворника, ограниченного интересами быта. Итак, роман „развился в драму" об общей неустроенности. На наш взгляд, это отражает мироощущение писателя, которому все вокруг казалось „чужим", а „свое", хотя и содержало в себе возможность высокого, как и в героическую эпоху прошлого, не находило путей реализации этого высокого. По сути, „дом" был утрачен, а пути к его восстановлению представлялись весьма неопределенными.

Современный польский исследователь М. Сладовский обращает внимание на значимость для Крашевского темы дома особенно в последний период его жизни, перед лицом старости („Dom jest istotną figurą pamięci w wyobraźni Kraszewskiego. W samym myśleniu o starości staje się elementem odzwierciedlającym tęsknoty, jest znakiem przeszłości i młodości"), когда писатель особенно остро переживал состояние бесприютности, „жизни среди руин" („Kategorią, która najlepiej oddaje położenie Kraszewskiego, jest bezdom-

ność, rozumiana także jako strategia ucieczki od życia pośród ruin") [10, 74]. Опираясь на высказывания писателя, М. Сладовский обосновывает мысль о том, что понятие дома в сознании Крашевского приобретало и онирический, и антропологический смысл: „Okazuję się bowiem, iż dom może być symbolicznym odwzorowaniem człowieka: „Domy – pisze Kraszewski – mają fizionomię, wiek swój napisany na czole i charakter jak ludzie" (J. I. Kraszewski, Pamiętnik z lat młodzieńczych, w: Pamiętniki, oprac. W. Danek, Wrocław 1972, s. 109) [10, c. 67]. Нельзя исключить, что и тональность романа „Szalona" определяется тем состоянием бесприютности, которое переживал писатель в последний период своей жизни.

Выводы. Доминирующая в романе „Szalona" оппозиция „свое – чужое" реализуется несколькими частными („прошлое – настоящее", „малый мир – большой мир", „город – усадьба", „долг – чувство", „живая жизнь – учение"). Эта оппозиция передает тревогу Крашевского, вызванную состоянием современного ему общества. В первую очередь – непреодолимостью нравственного и идейного раскола в нем, непреодолимостью противоречия между неподвижным миром патриархальности и процессом пробуждения самосознания личности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Байдацька С. „Божевільна" Юзефа Крашевського: жанрово-стильова модель твору / С. Байдацька // Київські полоністичні студії. – К. : Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2013. – Т. XXII. – С.126–131.

2. Довгополова О. А. Другое, Чужое, Отторгаемое как элементы социального пространства / О. А. Довгополова. – Одесса : СПД Фридман, 2007. – 300 с.

3. Зелінська Л. „…To typ moskiewskiej nihilistki, ale nie polskiej dziewczyny": один епістолярний епізод із життя читачки Г. Запольської

і письменника Ю. І. Крашевського / Л. Зелінська // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2014. – Вип. 25. – С. 187–195.

4. Крашевский Ю. Дневник Серафины / Пер. с пол. О. Смирновой и Т. Лурье; Сост. О. Смирновой; Предисл. А. Липатова. – М. : Худ. лит., 1987. – С. 379–589.

5. Лісовський А. Відкриваючи духовний смисл буття (творчість Юзефа Крашевського в горнилі віків) / А. Лісовський // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. – 2014. – № 9. – С. 82–86.

6. Оляндер Л. К. Волинський текст в українській та польській літературах (XIX–XX ст.) / Л. К. Оляндер. – Луцьк : Волин. нац. ун-т, 2008. – 236 с.

7. Попруженко М. Г. Ю. И. Крашевский в Одессе. – Одесса : „Славянская" типография, 1912. – 7 с.

8. Радишевський Р. П. Рецепція Ю. І. Крашевського в Україні / Р. П. Радишевський // Київські полоністичні студії. – К. : Київський національний університет, 2003. – Т. V. – С. 233–242.

9. Цыбенко Е. З. Польский социальный роман 40-70-х годов XIX века / Е. З. Цыбенко. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 359 с.

10. Szladowski M. (Bez)senna egzystencja. Starość Józefa Ignacego Kraszewskiego / M. Szladowski; red. i oprac. A. Janicka. – Białystok: Warszawa : Zakład Badań Interdyscyplinarnych i Porównawczych „Wschód – Zachód". Wydział Filologiczny UwB; Narodowe Centrum Kultury, 2012. – 161 s.

REFERENCES

1. Baydats'ka S. „Bozhevil'na" Yuzefa Krashevs'kogo: zhanrovostil'ova model' tvoru / S. Baydats'ka // Kyivs'ki polonistichni studiï. – K. : Kyivs'kiy natsional'niy universitet im. Tarasa Shevchenka, 2013. – T. XXII. – P. 126–131.

2. Dovgopolova O. A. Drugoe, Chuzhoe, Ottorgaemoe kak elementy sotsial'nogo prostranstva / O. A. Dovgopolova. – Odessa : SPD Fridman, 2007. – 300 p.

3. Zelins'ka L. „…To typ moskiewskiej nihilistki, ale nie polskiej dziewczyny": odin epistolyarniy epizod iz zhittya chitachki G. Zapol's'koï i pis'mennika Yu. I. Krashevs'kogo / L. Zelins'ka // Volin'-Zhitomirshchina.

Istoriko-filologichniy zbirnik z regional'nikh problem. – 2014. – Vip. 25. – P. 187–195.

4. Krashevskiy Yu. Dnevnik Serafiny / Per. s pol. O. Smirnovoy i T. Lur'e; Sost. O. Smirnovoy; Predisl. A. Lipatova. – M. : Khud. kit., 1987. – P. 379–589.

5. Lisovs'kiy A. Vidkrivayuchi dukhovniy smisl buttya (tvorchist' Yuzefa Krashevs'kogo v gornili vikiv) / A. Lisovs'kiy // Naukoviy visnik Volins'kogo natsional'nogo universitetu imeni Lesi Ukraïnki. Filologichni nauki. Literaturoznavstvo. – 2014. – № 9. – P. 82–86.

6. Olyander L. K. Volins'kiy tekst v ukrains'kiy ta pol's'kiy literaturakh (XIX–XX st.) / L. K. Olyander. – Luts'k : Volin. nats. un-t, 2008. – 236 p.

7. Popruzhenko M. G. Yu. I. Krashevskiy v Odesse. – Odessa: „Slavyanskaya" tipografiya, 1912. – 7 p.

8. Radishevs'kiy R. P. Retseptsiya Yu. I. Krashevs'kogo v Ukraini / R. P. Radishevs'kiy // Kyivs'ki polonistichni studii. – K. : Kyivs'kiy natsional'niy universitet, 2003. – T. V. – P. 233–242.

9. Tsybenko E. Z. Pol'skiy sotsial'nyy roman 40-70 kh godov XIX veka / E. Z. Tsybenko. – M. : Izd-vo MGU, 1971. – 359 p.

10. Szladowski M. (Bez)senna egzystencja. Starość Józefa Ignacego Kraszewskiego / M. Szladowski; red. i oprac. A. Janicka. – Białystok: Warszawa : Zakład Badań Interdyscyplinarnych i Porównawczych „Wschód – Zachód". Wydział Filologiczny UwB; Narodowe Centrum Kultury, 2012. – 161 s.

В. Б. Мусій

ОПОЗИЦІЯ „СВОЄ – ЧУЖЕ" В РОМАНІ Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО „НАВІЖЕНА" („SZALONA")

У статті на основі вивчення системи опозицій визначається характер втіленої в творі авторської концепції дійсності. Це опозиції „минуле – сьогодення", „великий світ міста – малий світ садиби", „обов'язок – почуття". Головну роль відіграє опозиція „своє – чуже". Робиться висновок, що на тональність роману впливає переживання його автором стану безпритульності.

Ключові слова: опозиції, роман, авторська концепція, своє, чуже, що відторгається, Юзеф Ігнаци Крашевський.

V. B. Musiy,
Doctor of Philology,
Professor of World Literature Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel.: (048)746-56-97,
urd7@rambler.ru

OPPOSITION „OWN-ALIEN" IN THE NOVEL „MADWOMAN" („SZALONA") BY JU. KRASHEWSKY

Summary

The article is devoted to the investigation of Ju. Krashewsky's novel „The Madwoman" („Szalona"), which was written in 1880 and presents ideological and social life of Poland in Volhynia and in Kyiv in 1860's. The aim of the article is to determine the character of the author's conception of reality, embodied in the novel. Attention is concentrated on the system of oppositions in it. These oppositions are: „the past – the present", „large world of city – little world of farmstead", „loyalty to traditions – independence", „conservatism – nihilism", etc. All of them help to understand the idea of the writer about the unhappy state of the society – absence of unity, consent in it. Both sides of the conflict – people of the patriarchal world, following the traditional manner of life and traditional opinions, from one side, and people, who are sure of their right on independence, on the other side, are irreconcilable in the non-acceptance of each other. Each of the parties estimates the other as „alien" and even „torn away". As a result, the author of the article comes to the conclusion that the dominant role in the novel by Ju. Krashewsky has the opposition „own – alien". It helps the writer to express the tragic worry of homelessness. That is why each hero of his novel remains unsettled. So, the practical value of the article lies in the investigation of its poetics on the level of the conflict semantics.

Key words*:* opposition, novel, author's conception of reality, own, alien, torn away, Ju. Krashewsky.

Надійшла до редакції 11.07.2016 р.

УДК 81’373:392.51(=161.2)
О. В. Яковлєва,
доктор філологічних наук,
професор кафедри загального та слов’янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : (048)776-04-42,
olga_yakovleva53@mail.ru

ЕЛЕМЕНТИ ГРИ У КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЛЯ

У контексті обряду українського традиційного весілля виділені й описані елементи трьох різновидів гри, в основі яких лежить гра слів: це, по-перше, гра як вистава; по-друге, гра як змагання і гра як ініціація. Проаналізовані конкретні ритуали, де фрагментарно представлені ті чи інші ігрові елементи. Зроблено спробу з’ясувати причини наявності ігрових елементів у контексті українського весільного обряду.

Ключові слова: міф, ритуал, обряд, символ, гра-вистава, гра-змагання, гра-ініціація.

Світ, в якому жила прадавня людина і живе людина сучасна, є міфічним [13, с. 35]. Роль і значення міфів у житті людини вивчали К. Юнг, Дж. Фрезер, М. Еліаде, М. Костомаров, О. Потебня, О. Лосєв, О. Фрейденберг, Н. Лисюк, В. Давидюк та багато інших учених. Різні типи мислення (у предків – міфологічне; сучасне – суто раціональне, логічне) продукують і різні міфи. Кожний період історії потребує міфу і творить міфи на потребу часу [12, с. 29]. Саме тому міф як джерело казки, обрядів і ритуалів, сюжетів для класичної та сучасної літератури був і залишається на вістрі актуальних проблем гуманітарних наук, зокрема й філології.

Науковці зазначають: у процесі мислення, – як міфологічного, так і наукового, – використовуються не тільки однакові базові одиниці підсвідомого (перцептивно-ментальні

патерни), а й способи їхньої вербальної актуалізації. Різниця є лише у семантичному наповненні таких вербальних одиниць [15, с. 8]. З народження ми занурюємося у міфи, протягом життя засвоюємо міфічні стереотипи, що пронизують усі сфери людського знання й когнітивні традиції. Міф – це спосіб існування свідомості; без міфу і поза міфом немає свідомості. Кожна людина має свій власний так званий **базовий особистісний міф** як специфічний текст, що утворився в результаті семіотичного розгортання ключових для даної особистості слів-символів [там само, с. 45; 48; 50]. Вербальні символи в контексті міфу ми розуміємо як ключові слова; вони є смисловим кодом до того чи іншого міфологічного тексту.

Враховуючи вище сказане, можна припустити, що наші предки мали базові родоплемінні міфи, які лежали в основі колективного мислення. Життєдіяльність колективу у прадавні часи жорстко регламентували календарні й сімейні обряди, участь у яких брали майже всі верстви населення. В процесі тих чи інших обрядових комплексів формувалися та контролювалися й базові особистісні міфи.

Як відомо, міф і ритуал тісно пов'язані між собою не стільки спільним походженням, скільки семантичною єдністю [9, с. 6]. У вузькому розумінні міф, обряд і ритуал – це специфічні тексти (у широкому – дискурси) з конкретним набором символів, за якими були приховані (бо ніколи не лежать на поверхні!) певні смисли як колективні знання про світобудову, навколишнє середовище, норми моралі у сім'ї та колективі тощо. Старе, тобто знання предків, завжди залишалося у свідомості нового покоління.

На думку В. фон Гумбольдта, саме мова вводить людину в культуру [4, с. 233]. Остання перетворила вид homo sapiens на людину духовну. Тільки культура може врятувати людство від наступу варварства. Важливе місце у цьому плані займає гра в широкому значенні. Вона старша за культуру, притаманна і тваринам, і людині; водночас гра – це явище

культури, а протилежністю гри є безкультур'я та варварство [18, с. 6; 20–22].

Елементи гри, в тому числі гру слів, можна знайти у більшості текстів традиційної культури, зокрема й в обрядах. Об'єктом нашої уваги була гра слів, що лежить в основі гри як вистави, гри як змагання і гри як ініціації у контексті українського традиційного весілля, уламки якого дійшли до наших часів у вигляді регіональних варіантів та варіацій. Основними завданнями нашого дослідження були виявлення й аналіз різнорідних елементів гри в контексті традиційного весільного обряду українців. Весіллю передували симпатії та взаємні почуття між парубком та дівчиною (майбутніми нареченими), які зароджувалися саме під час молодіжних ігор, проведення календарних свят [11, с. 57].

На Одещині, як відзначають історики-етнографи, ігри, що були пов'язані з календарними святами, майже повністю зникли в середині минулого століття; але більша частина таких ігор була зафіксована, описана, і пам'ять про них збережена дотепер [там само, с. 58–59]. Через ігри молодь легалізувала вчинки, які були заборонені „на людях", зокрема поцілунок; парубки демонстрували суперництво, чим виказували симпатії до дівчат; дівчата залицялися до хлопців. Ігри виникали спонтанно, проводились як у приміщенні, так і просто неба. Виділяють хлоп'ячі та дівчачі ігри, парубоцькі та дівочі; весняні, літні, осінні, зимові, постові [11, с. 58–59].

Сватання – це перший ритуал у традиційному весіллі, під час якого спостерігаємо словесну гру між сватами і батьками нареченої. У цій грі, як у мініатюрній виставі, закарбовані елементи одного з різновидів прадавнього шлюбу, так званого *умикання*, коли майбутню дружину треба було вкрасти або вполювати, тобто здобути в результаті боротьби за неї. Іноді такі „умикання" нареченої виконувалися з особливою жорстокістю. Парубок, як справжній мисливець вистежував жертву, а коли помічав, що дівчина залишилась сама біля річки, де набирала воду, на вулиці чи в полі, кидався на неї

з ножем або накидав на неї сітку, хапав за волосся і тягнув до лісу, де його чекали товариші, щоб захистити у разі погоні. Таке полювання на дівчат із сусіднього племені могло бути й колективним у тому випадку, коли войовнича дружина вночі нападала на поселення сусідів, зв'язувала й забирала дівчат. Згодом викрадення набуло релігійного характеру, що й віддзеркалено в різних ритуалах весільного обряду [7, с. 21].

В. Давидюк, досліджуючи первісну міфологію українців, зауважив, що умикання як форма шлюбу, вірогідно, зародилась в енеолітичному суспільстві, не раніше III – II тис. до н. е., у мисливську добу. Такий спосіб пошлюблення на територію України могли занести войовничі племена культур шнурової кераміки, які в той час жили на території від Рейну та Південної Скандинавії до Причорномор'я і Поволжя. У фольклорних текстах є сюжет про вовка з-за гори, що викрав у матері дочку. Цей же науковець припускає, що *вовк* або *два вовчики*, можливо, є свати, або ініціанти, перевдягнені у вовчі шкури, або мисливці-злодії, що чатують на дівчину з чужої родини [6, с. 138–139].

„Свати стукали у вікно, просилися до хати, посилаючись на пізню годину та втому з дороги. Їх, звичайно, пускали, вони віддавали хліб господарю, сідали й починали розповідати небувалу історію, що ніби вони мисливці, гнали куницю та запримітили, що вона сховалась у цій хаті, та що вони бажають знайти її <…> Їм одповідають висловом недовір'я та пропонують іти собі геть по-доброму <…> Тоді старости проголошують, що сила на їхньому боці, бо вони в запасі мають ще двох козаків у сінях, та кличуть жениха з дружком. Ті входять і тягнуть за собою й наречену, яка противиться такому насильству <…>" [3, с. 195–196]. Після подальшої розмови з батьками та згоди дівчини на шлюб „батько наказує принести що-небуть, щоб пов'язати цих волоцюг та насильників. Невіста приносить рушники <…>, пов'язує ними старостів через плече <…>" [там само, с. 196].

Сучасні дослідження наводять варіанти описаних вище ігрових елементів у виставі-мініатюрі при сватанні: у жартівливій формі свати називають себе мисливцями, які женуться за куницею або лисицею, бачили її сліди і те, як вона забігла в цей дім [11, с. 91].

Свати розказують небилиці про те, що „пізня ніченька, і їм нема де переночувати", що вони шукають куницю, а вона якраз у цей будинок забігла, вони хочуть куницю взяти, а як не куницю, то їхню донечку – гарну дівицю. Є навіть віршований варіант сватання: <…> *Поки ми до вас дійшли, то немало земель обійшли. Та сьогодні ми з нашим паничем – гарним хлопцем-молодцем, на куницю в лісі полювали, але куницю лишень побачили, та не впіймали. Вона побігла по стежині й має бути у вашій хатині. Чи не покажете нам цю куницю, тобто вашу панночку-дівицю, яка у вас проживає, а наш панич-молодець надію має, що вона до нього вийде та його привітає* <…> [10, с. 7; 21]. Тексти народних пісень донесли відгомін прадавніх часів, коли „умикання" дівчат відбувалося біля водоймищ: *Чи ми тоби, Катрушко, ни казали, чи ми твого серденька ни втишали, шо* ***ни ходи до броду рано по воду,*** *та й ни слухай, де голубоньки гудуть, вони тебе молодую изведуть, од ридного батеньки одведуть, до ризвого свекорка призведуть* [14, с. 108].

Хр. Ящуржинський, описуючи українське весілля, називає цей обряд релігійно-побутовою драмою [20]. У деяких регіонах нашої країни сватання було справжньою виставою, яку розігрували всі учасники, вправно виконуючи свої ролі. Детально це описує В. Давидюк: під вечір до хати дівчини приходять поважні чоловіки з довжелезними палицями, які вдають із себе мисливців. Починають невинну розмову про слід куниці, який навів до цієї хати. Стоять у сінях, не просять видати куницю, чекають, щоб їх запросили до хати. Якщо не запрошують, ідуть собі далі, наче й не було розмови, а „мисливці" тільки хотіли дізнатися про куницю. Згоду дівчини на шлюб символізують рушники, якими вона

перев'язує сватів, наче прив'язує чужинців до свого роду. „Знаки на рушниках були родовими знаменнями і по них було легко визначити, до якого роду пристали ці „мисливці". На Закарпатті замість куниці сватачі допитуються олениці. Решта обряду відбувається за тим самим сценарієм, що й на Поліссі" [5, с. 189].

У селі Серкизів Турійського району Волинської області в кінці минулого століття дружба під час ритуалу *заручини* (сватання з середини XX ст. втратило значимість) промовляв такий монолог: „*Йшли ми лісом, булотом, битою дурогою, потомилися та й захтіли вуди напитися. Бачимо – хата. А коло неї – криниця. А з хати виглядає куниця – красна дівиця. Ту нихай вийде та й дасть вудиці для нашого Гриця*" [2, с. 120].

Прадавній шлюб мисливської доби в результаті „умикання" з часом замінився купівлею-продажем нареченої, коли між ворожими племенами встановлювались більш-менш мирні стосунки. Це – період тотальної влади батька як володаря роду, коли дівчину можна продати, і тоді дочка стає статтею доходу родини. Продаж компенсував харчі, що були витрачені на її годування, й робочу силу, якої позбавлялась сім'я. Такий звичай є стійким серед кавказьких і татарських народів, де й досі є традиція платити *калим* за наречену. З давніх часів існує традиція частину калиму віддавати нареченій: так з'являється поняття *приданого*. Спочатку це було за бажанням батьків нареченої, незалежно від того, який калим вони отримували. Серед слов'ян традиція платити калим за наречену занепала, а традиція давати придане є стійкою, як знак вираження батьками любові до дитини [7, с. 22].

На Одещині були зафіксовані такі елементи словесної гри під час розмови батька нареченої зі сватами: – *А скажіть, дорогі гості, звідкіля ви мандруєте і яке діло привело вас до нас?* Староста відповідає: – *Ми чули, що у вас продається голубка, то чи не продасте нам, бо ми давно шукаємо пару для нашого сизокрилого голуба*. Батько нареченої: – *Є у нас*

на продаж голубка. Або: *– Є у нас голубка, але ще мала, нехай трохи підросте* [11, с. 89]. Часто свати говорили про купівлю-продаж телички, лошиці, ягниці або казали, що бачили, як молода гарненька теличка „забігла сюди", а вони зайшли дізнатися, „то наша, чи ні" [там само, с. 91]. Говорили, що мають бичка, але без телички нема приплоду [5, с. 189].

Коли молодий зі своїми дружками йшов забирати молоду на вінчання, йому чинили опір, бо треба було викупляти дівчину у батьків (у брата або братів; у сестри або сестер). У такому ритуалі ми стикаємося з елементами гри як змагання. Свашки при цьому співали від імені матері нареченої та самого нареченого: *– Ой знаю, ой знаю, що я маю дати, тільки прошу зятя доню викупляти. – Даю вам за неї цілу копу жита, щоб вийшла Ганнуся вся золотом шита. Даю вам за неї іще корець проса, щоб вона не вийшла до родини боса. Даю вам за неї ще корець пшениці, щоб Ганнуся булла гарна молодиці. Даю вам за неї меду й горілочку, бо я маю взяти в вас свою жіночку. Даю вам за неї іще бочку пива, бо буде зі мною Ганнуся щаслива. Даю вам за неї усього багато, бо давно чекають мої мама й тато. Даю вам за неї біленьку хустину, нехай розвеселить всю мою родину. Даю вам за неї усе, що лиш маю, а що саме схоче, то її спитаю* <…> [10, с. 14]. Відгомін старих часів, коли брат бився за сестру, а потім продавав її, закарбовано у такому тексті: *Не наступай Литва, буде з нами битва, будем бити, воювати, Марусі не давати* [20, с. 269].

На Східній Бойківщині за традицією під час гри-змагання ворота чи браму до будинку молодої зав'язували шнурками, а також вивішували різні гасла й написи у жартівливому тоні. Коли дружині молодого дозволяли зайти на подвір'я, свахи, граючи роль чужинців, співали: *Під городом – вода, а в городочку – зільи, вповісте нам, сусідоньки, в котрій хаті весільи, бо ми знаємо свата, не знаємо, де хата* <…> [1, с. 56].

Старший боярин з боку молодого викуповував у старшої дружки гільце, яке було символом нареченої. Представники молодого клали гроші на тарілку, а дружки молодої вимагали більшого „викупу", насміхаючись над боярином. При цьому співали: *Ой не совай та й тарілкою, не мани та й горілкою. Викинь мені золотого, як голуба сивенького* <…> *У боярина грошей немає, у молодого позичає, у молодого позичає та гілечко викупляє* [11, с. 114]. Гра-змагання, хто заплатить більше грошей за сорочку для молодого, за коровай, який принесли свахи з боку молодого, навіть за подушки, що викупали у сестри молодої, супроводжувалась піснями: *– Ой не дивись, дружбо, ой на ту дружочку, краще із дружбами викупи сорочку. – А наша молода багато коштує, хай за неї молодий гривнів не шкодує* <…> [10, с. 52]. *Крапнув дощик із неба. Кому цих подушок треба? Хто на них буде спати, той буде викупляти.* [*Іван*] *буде спати, а боярин викупляти* <…> [11, с. 149].

Елементи гри як ініціації (випробування для молодої) спостерігаємо вже після того, як молоду привезли до хати молодого; його родичі співали: <…> *Вийди, матінко, подивись, що тобі бояри привезли: чи вівцю, чи ярку, чи невістку-куховарку?* [там само, с. 154].

Про ворожі стосунки між родинами, як і про стосунки невістки і свекра та свекрухи, складено багато легенд, пісень, анекдотів. Одна з пісень свідчить про справжню війну між родами: *Ой розходився молодий Іванко по роду та й збираючи свою родину до столу: Ой збирайтися, моя родино, до столу, бо ми підимо до мого тестя на войну. Розвоюймо сіни, хату, комору та й заберемо молоду Надьочку з собою* [8, с. 147]. Пісні, що співали подруги молодої, застерігали її: *Там за горою медведь брикає, не йди, Маньочко, свекра ліхая* <…> [16, с. 148].

Після шлюбної ночі починалися справжні випробування для молодої дружини. Мати молодого давала відра невістці, щоб та принесла води. По дорозі молоду жінку зустрічали

хлопці, виливали воду, і вона мусила набирати воду знов і знов, доки її не зустрічав власний чоловік. Принісши воду, невістка повинна була вмити всю чоловічу родину. Потім всі сідали снідати.

Іноді під ноги молодій кидали дрова: якщо підніме – роботяща, відкине ногою – буде ледача. Іноді в хаті навмисно руйнували піч або стіну, щоб невістка, як гарна господиня, швиденько все прибрала. Після від'їзду молодої до свекрів співали пісні, в яких молоду жінку символізувала *куниця* (*кунонька*), а молодого – *соболь*. Символічне значення в цих словах є результатом гри людської уяви. Це свідчить про дуже стійкі прадавні елементи полювання на дівчат, а пізніше – викупу*: – А в нашому дому увезено куну, угадай, мій батенько, що за тую куну дано <…>*; *Привезено куноньку з чужої сторононьки. – Угадай, старосто, що з тої куни буде? <…>* [17, с. 331, 353, 355].

Не можна забувати і про еротичні мотиви, які довгі часи були актуальні у традиційному весільному обряді українців і яскраво представлені ігровими елементами під час ритуалу комори. Хрестинні пісні, зібрані Г. Сокіл, донесли відгомін таких мотивів: *Зелена, зелена в лузі трава, милая й любая в мужа жона. А він же її зажартував, кунію шубочку попорвав; зажурилась милая. Не журися, милая, кунія шубочка зшита буде, ми з тобою жити будем; будем жити, Бога хвалити, дочок оддавати, синів женити – нам з тобою, мила, вік вікувати* [19, с. 26]; *Молода добра пошила шубочку з чорного бобра, а він її зажартував, бобровую шубочку попорвав* [там само, с. 27].

Проаналізований матеріал переконливо доводить, що ігрові елементи наявні майже в кожному ритуалі українського весільного обряду. Ми виділили три типи гри, що представлені в даному обряді фрагментарно. По-перше, це елементи гри як вистави, що закарбовані у ритуалі сватання (або заручин). По-друге, нами були виділені елементи гри-змагання в ритуалі приїзду молодого до молодої, викупу молодої

тощо. Третій тип гри – це гра з елементами ініціації, тобто випробування молодої як майбутньої господині у домі свекра та свекрухи.

Подальші розвідки в цьому плані вважаємо не тільки цікавими, а й необхідними, що дасть можливість краще зрозуміти колективні міфи наших предків, проникнути у таємниці тріади: мова – культура – гра.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Василечко Л. Таїна весільного обряду / Л. Василечко. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2006. – 127 с.

2. Весілля у селі Серкизів / записала Л. Гапон // Фольклористичні зошити / НАН України, Поліcько-Волинський народознавчий центр; Ред. В. Давидюк. – Луцьк : Вежа. – 2005. – Вип. 8. – С. 119–147.

3. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології / Х. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 385 с.

4. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию: пер. с нем. / В. ф. Гумбольдт; ред. пер., предисл. Г. В. Рамишвили. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 2000. – 398 с.

5. Давидюк В. Ф. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) [Текст] : [навч. посіб.] / В. Давидюк. – Вид. 2-ге, випр. й переробл. – Луцьк : Твердиня, 2010. – 444 с.

6. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору: 2-ге вид., доп. та перероб. / В. Ф. Давидюк. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. – 310 с.

7. Довнар-Запольский М. В. Первобытные формы брака. – М. : КРАСАНД, 2011. – 168 с.

8. Кондратович О. П. „Коса ж моя шовковая”: Дівоча коса в побуті, звичаях та обрядах поліщуків / О. П. Кондратович. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 98 с.

9. Копаниця Л. М. Українська лірична пісня: еволюція поетичного мислення: автореф. дис. … докт. філол. наук: 10.01.07, 10.01.01 / Л. М. Копаниця. – К., 2001. – 31 с.

10. Круковська В. Українське весілля. Ч. 1 / В. Круковська. – Львів : Євросвіт, 2005. – 92 с.

11. Кушнір В. Г. Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20-80-ті рр. XX ст.) / В. Г. Кушнір, Н. О. Петрова. – Одеса : Гермес, 2008. – 256 с.

12. Лифшиц М. Мифология древняя и современная. – М. : Искусство, 1979. – 582 с.

13. Лосев А. Диалектика мифа / А. Лосев. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2014. – 320 с.

14. Малинка А. Н. Малорусское весилье. Обряды и песни Полтавской, Киевской и Харьковской губерний / А. Н. Малинка // Этнографическое обозрение. – 1889. – № 4. – С. 93–112.

15. Настин И. В. Психолингвистика / И. В. Настин. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2007. – 180 с.

16. Традиційні пісні українців Північного Підляшшя: за матеріалами експедицій 1999–2001 рр. Л. Лукашенко та Г. Похилевич. – Львів : Камула, 2006. – 308 с.

17. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського. З Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся / З. Доленга-Ходаковський. – К. : Наук. думка, 1974. – 781 с.

18. Хёйзинга Й. Homo Ludens. Человек играющий / Й. Хёйзинга; сост., предисл. и пер. с нидерл. Д. В. Сильвестрова; Коммент., указатель Д. Э. Харитоновича. – СПб. : Изд-во Ивана Лимбаха, 2015. – 416 с.

19. Хрестинні пісні / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка; зібрала та упоряд. Г. Сокіл. –Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 202 с.

20. Ящуржинский Х. Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма / Х. Ящуржинский // Киевская старина. – 1896. – Т. 55, № 10–12. – С. 234–273.

REFERENCES

1. Vasilechko L. Taina vesil’nogo obryadu / L. Vasilechko. – Ivano-Frankivs’k : Tipovit, 2006. – 127 p.

2. Vesillya u seli Serkiziv / zapisala L. Gapon // Fol’kloristichni zoshiti / NAN Ukraini, Polis’ko-Volins’kiy narodoznavchiy tsentr; Red. V. Davidyuk. – Luts’k : Vezha. – 2005. – Vip. 8. – P. 119–147.

3. Vovk Kh. Studii z ukrains’koi etnografii ta antropologii / Kh. Vovk. – K. : Mistetstvo, 1995. – 385 p.

4. Gumbol'dt V. fon. Izbrannye trudy po yazykoznaniyu: per. s nem. / V. f. Gumbol'dt; red. per., predisl. G. V. Ramishvili. – 2-e izd. – M. : Progress, 2000. – 398 p.

5. Davidyuk V. F. Vibrani lektsiï z ukrains'kogo fol'kloru (v avtors'komu diskursi) [Tekst] : [navch. posib.] / V. Davidyuk. – Vid. 2-ge, vipr. y pererobl. – Luts'k : Tverdinya, 2010. – 444 p.

6. Davidyuk V. F. Pervisna mifologiya ukrains'kogo fol'kloru: 2-ge vid., dop. ta pererob. / V. F. Davidyuk. – Luts'k : Volins'ka oblasna drukarnya, 2005. – 310 p.

7. Dovnar-Zapol'skiy M. V. Pervobytnye formy braka. – M. : KRASAND, 2011. – 168 p.

8. Kondratovich O. P. „Kosa zh moya shovkovaya": Divocha kosa v pobuti, zvichayakh ta obryadakh polishchukiv / O. P. Kondratovich. – Luts'k : Volins'ka oblasna drukarnya, 2006. – 98 p.

9. Kopanitsya L. M. Ukrains'ka lirichna pisnya: evolyutsiya poetichnogo mislennya: avtoref. dis. … dokt. filol. nauk: 10.01.07, 10.01.01 / L. M. Kopanitsya. – K., 2001. – 31 p.

10. Krukovs'ka V. Ukrains'ke vesillya. Ch. 1 / V. Krukovs'ka. – L'viv : Evrosvit, 2005. – 92 p.

11. Kushnir V. G. Traditsiyna vesil'na obryadovist' ukraintsiv Odeshchini (20-80-ti rr. XX st.) / V. G. Kushnir, N. O. Petrova. – Odesa : Germes, 2008. – 256 p.

12. Lifshits M. Mifologiya drevnyaya i sovremennaya. – M. : Iskusstvo, 1979. – 582 p.

13. Losev A. Dialektika mifa / A. Losev. – SPb. : Azbuka, Azbuka-Attikus, 2014. – 320 p.

14. Malinka A. N. Malorusskoe vesil'e. Obryady i pesni Poltavskoy, Kievskoy i Khar'kovskoy guberniy / A. N. Malinka // Etnograficheskoe obozrenie. – 1889. – № 4. – P. 93–112.

15. Nastin I. V. Psikholingvistika / I. V. Nastin. – M. : Moskovskiy psikhologo-sotsial'nyy institut, 2007. – 180 p.

16. Traditsiyni pisni ukraintsiv Pivnichnogo Pidlyashshya: za materialami ekspeditsiy 1999–2001 rr. L. Lukashenko ta G. Pokhilevich. – L'viv : Kamula, 2006. – 308 p.

17. Ukrains'ki narodni pisni v zapisakh Zoriana Dolengi-Khodakovs'kogo. Z Galichini, Volini, Podillya, Pridnipryanshchini i Polissya / Z. Dolenga-Khodakovs'kiy. – K. : Nauk. dumka, 1974. – 781 p.

18. Kheyzinga Y. Homo Ludens. Chelovek igrayushchiy / Y. Kheyzinga; sost., predisl. i per. s niderl. D. V. Sil'vestrova; Komment., ukazatel' D. E. Kharitonovicha. – SPb. : Izd-vo Ivana Limbakha, 2015. – 416 p.

19. Khrestinni pisni / L'viv. nats. un-t im. Ivana Franka; zibrala ta uporyad. G. Sokil. –L'viv : LNU im. Ivana Franka, 2007. – 202 p.

20. Yashchurzhinskiy Kh. Svad'ba malorusskaya kak religiozno-bytovaya drama / Kh. Yashchurzhinskiy // Kievskaya starina. – 1896. – T. 55, № 10–12. – P. 234–273.

О. В. Яковлева

ЭЛЕМЕНТЫ ИГРЫ В КОНТЕКСТЕ ТРАДИЦИОННОЙ УКРАИНСКОЙ СВАДЬБЫ

В статье выделены и описаны элементы трех разновидностей игры на материале обряда традиционной украинской свадьбы. Проанализированы конкретные ритуалы, в которых выделены элементы игры-представления, игры-соревнования, игры-инициации. Предпринята попытка объяснить причины наличия игровых элементов в контексте свадебного обряда.

Ключевые слова: миф, ритуал, обряд, символ, игра-представление, игра-соревнование, игра-инициация.

O. V. Yakovleva,
Doctor of Philology,
Professor of General and Slavic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (048)776-04-42,
olga_yakovleva53@mail.ru

ELEMENTS OF PLAY IN THE CONTEXT OF TRADITIONAL UKRAINIAN WEDDING

Summary

The theme of the study is elements of the game in the context of the traditional Ukrainian wedding. The subject of the study is disparate

elements of the game in the contex of traditional Ukrainian wedding ceremony that came to our times from different regions of Ukraine in different versions and variations. Taking under consideration the fact that the game has always had great importance in human life, both ancient and modern, and given the results of the study of Hëyzynhy Johan where the author set out to exclude gaming elements at different stages of the wedding ceremony, to analyze them, to explain the relationship of elements of the evolution of marriage. In the first stage of the wedding ceremony – Matchmaking – we have identified such element of the game as play, which was performed by match makers, a groom, a bride and parents of the girl. The scenes of hunting and sale as ancient forms of marriage among the Slavs were played out at this stage. The following game elements relate to the competition, when the members from the groom's side demonstrate strength, intelligence and dexterity to conquer the bride. The third kind of game which we called initiation game (game as aprobation) is for his young wife, who at the last stage of the wedding ceremony demonstrates the skills of a good hostess and thrifty wife. Thus, the study draw us to conclusion that further explorations in this area are interesting and necessary, which will give us a better understanding of collective myths of our ancestors, allow us to penetrate the secrets of the triad: language – culture – game.

Key words: myth, ritual, ceremony, character, game play, game competitions, game initiation.

Надійшла до редакції 14.08.2016 р.

УДК 82:327:316.346.2:001.83(438+477)"19/20"
Н. П. Малютина,
доктор филологических наук,
профессор кафедры украинской литературы
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Французский бульвар 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,
malutina2002@ukr.net

И. В. Нечиталюк,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры украинской литературы
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Французский бульвар 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,
niw2010@ukr.net

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ПОЛЬСКО-УКРАИНСКИЙ ПРОЕКТ ПОСТКОЛОНИАЛЬНЫХ СТУДИЙ „УКРАИНА – ПОЛЬША – ЕВРОПА"

В статье рассматривается международный научный проект посттолитарных студий „Украина – Польша – Европа", который последовательно воплощается в жизнь польскими и украинскими исследователями во главе с профессором Агнешкой Матусяк (Вроцлав). Применяется аналитический подход к трём монографиям, которые изданы в рамках проекта, как отдельных частей целостного и, вместе с тем, открытого исследовательского проекта, в котором с разных сторон и благодаря разновекторным методикам интерпретации и прочтения охватывается художественный процесс национальной идентичности в странах Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы.

Ключевые слова: посттоталитаризм, транскультурный дискурс, идентичность, культурология, антропология, гендерные студии, маскулинный дискурс, современный театр, драматургия.

Серию коллективных монографий („Ukraińskie transgresje XX–XXI wieku”, Львов, 2012; „Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: культура й література XIX–XXI століть”, Київ, 2014; „Постколоніалізм. Генерації. Культура”, Київ, 2014; „Pokolenie-transformacja-tożsamość. Gardzienickie czytania teatroznawcze… i nie tylko”, Wrocław, 2016), идейным вдохновителем и научным редактором которых стала профессор Вроцлавского университета Агнешка Матусяк, можно рассматривать как последовательный целостный международный проект постколониальных студий, позволяющий во многом пересмотреть и уточнить характер украинского и европейского литературного (культурного) процесса. Широкий контекст интерпретаций задает в этом научном проекте использование различных теоретико-методологических подходов, прежде всего, культурологических, гендерных, посттоталитарных, геополитических, антропологических студий.

Коллективная монография „Постколоніалізм. Генерації. Культура” (2014) под редакцией проф. Тамары Гундоровой и проф. Агнешки Матусяк является органичной частью заявленной серии, поскольку именно в ней находит свое теоретическое обоснование такое культурно-историческое понятие, как „постколониализм” и, что не менее значимо, под углом современных теоретических практик рассматриваются понятия „поколение” и „генерация”. Во вступительной статье Тамары Гундоровой обозначена система координат современной академической мысли украинского литературоведения. В качестве главной задачи монографии исследователь предлагает: „применение методологии постколониальных студий для анализа феномена сознания поколения” [3, с. 7].

Согласно заявленной цели структура книги состоит из двух частей: 1. Постколониальная перспектива: как работает теория. 2. Генерационная перспектива: как идентифицируется поколение. Такая структура позволяет более предметно

сосредоточить внимание на заявленных аспектах проблемы. Международный состав ученых придает монографическому исследованию полифоничность, многовекторность, что, безусловно, делает его достаточно уникальным, поскольку проблема рассматривается как представителями постколониальной культуры (то есть сопричастными к излагаемым событиям, назовем имена Т. Гундоровой, М. Павлишина, Н. Овчаренко, С. Филоненко, Я. Полищука, Н. Сулимы, А. Михеда, А. Пронкевича, А. Татаренко, Р. Мовчан), так и присутствует взгляд извне (К. Глиянович, О. Ильницкий, М. Литовская, М. Светлицки, Д. Скурчевский).

Так, в статье Олега Ильницкого „Размышления о „культуре" в империи (с перспективы русско-украинских отношений 1800–1850)" представлена концепция „имперской культуры", которая определяется ученым как некая формация, созданная русской и украинской интеллигенцией. Такая позиция не только позволяет приблизиться к понимаю особенностей развития украинской культуры первой половины XIX в., снимая при этом комплекс второсортности, но, более того, наделяет украинский этнос правом сопричастности, совладением культурным капиталом империи.

Как известно, тоталитарные системы наносят урон, в первую очередь, культурным ценностям колоний, одними из наиболее уязвимых и острых становятся проблемы веры, вероисповедания и религии как таковой. Эту непростую проблему на материале романов П. И. Кальваса рассматривает Дариуш Скурчевский в статье „Радикальная конверсия как постколониальное вытеснение. Культурное самоизгнание в романах Кальваса как окончательное преодоление (пост)тоталитарной травмы". Поскольку религиозная идентичность является важной составляющей национального кода, исследование проблемы отречения от католичества, смены господствующего национального дискурса в художественном воплощении испанского романиста более чем актуально. Не случайно ученый оперирует понятием

„постколониальное отречение". Речь идет об отказе от гранднарратива – главенствующего национального дискурса, в котором национальная и культурная идентичности взаимоопределяются.

Как уже отмечалось, вторая часть монографии посвящена комплексному анализу теории поколений. Заявленная проблема не нова для украинского литературоведения, она имеет достаточно продолжительную историю исследований, достаточно вспомнить работы И. Франка, М. Евшана и других украинских критиков и литературоведов начала XX в. Новый виток научного интереса к проблеме наблюдается в конце XX – в начале XXI вв. (труды Т. Гундоровой, С. Павлычко, Я. Полищука и других). И все же явственно ощущалась потребность в системном изучении вопроса, что в полной мере реализуется в коллективной монографии.

Своеобразным прологом ко второй части служит статья Агнешки Матусяк и Матеуша Светлицки „Категория поколения в современных социально-культурных исследованиях". Термин „поколение" рассматривается в нескольких ракурсах: во-первых, социально-культурном; во-вторых, лингвистическом; в-третьих, литературоведческом. Столь тщательный подход формирует достаточно полное представление как о предмете исследования, так и об инструментах и методах анализа заявленного явления.

Несомненным достижением авторского коллектива является достаточно широкая география исследований заявленной проблемы. Так, Александр Пронкевич анализирует теорию поколений в испанскоязычном литературоведении; Мария Литовская – в российском; Ольга Шестопал сосредотачивает свое внимание на изучении творчества каталонского писателя Хуана Марсе с позиций так называемого „побежденного поколения"; Оксана Зайковская осмысливает творчество канадского прозаика и драматурга Дугласа Коупленда с учетом фактора поиска идентичности поколения „X"; Алла Татаренко рассматривает проблему отцов и детей

в поэтикальной проекции сербской, боснийской и хорватской литератур.

Татьяна Остапчук предлагает новый ракурс изучения украинской диаспорной литературы в США. В статье „Художественный образ поколения DP сквозь призму постколониального перепрочтения" на материале произведений Аскольда Мельничука, Ирэны Забытко и Александра Мотыля исследуется концепт сохранения национальной памяти за пределами Украины. В фокус попадают три поколения: родители – хранители рода и памяти, поколение перемещенных лиц и революционное поколение американских украинцев.

Пристального внимания заслуживают также статьи книги, посвященные исследованию украинской литературы. Так, Ярослав Полищук в статье „Память и постпамять (на материале романа Лины Костенко „Записки українського самашедшого")" анализирует личностную трансформацию трех поколений как постепенное освобождение от постоталитарной травмы. Он приходит к выводу, что постоталитарное сознание крайне нестабильно и откат к „знакомому" мироощущению весьма вероятен. В монографии предлагается к обсуждению целый ряд вопросов, ответы на которые будут найдены, вероятно, на пересечении дискурсов культуры и литературоведения. Главное же ее значение в том, что на поверхность интеллектуального поиска „поднимаются" транснациональные измерения памяти, зафиксированные в литературе и литературоведении Западной и Восточной Европы.

Вслед за Ричардом Ничем можно отметить, что в подобных работах прослеживается общая тенденция: отход от автономно языковых (поэтикальных) аспектов анализа в сторону эмпирических сфер гуманитаристики [7]. При этом метод „чтения культуры" предполагает выявление и описывание закономерностей создания текстов и литературного процесса в целом. В едином научном поиске соеди-

няются аксиология и семиотика культуры, что и позволяет представить модели функционирования культуры [1].

В каждой из этих монографий последовательно раскрывается один из аспектов постколониального существования украинской и европейской культур. Важно отметить, что при этом украинская культура (литература) не позиционируется как отражение, адаптация, наследование тенденций европейской культуры. С разных точек зрения прослеживается ее собственный уникальный путь и культурный опыт, что обогащает и европейское сознание и в то же время вырабатывает свои проверенные временем перспективы социально-гуманитарного сознания. Не случайно среди других задач изучения маскулинного дискурса в украинской литературе XX–XXI вв. профессор Агнешка Матусяк в своем Введении назвала проекцию формирования национального самосознания. Предметом исследования в коллективной монографии „Перехресні стежки українського маскуліного дискурсу: культура й література XIX–XXI століть" стал маскулинный дискурс, обозначенный как „трансгресивний тип інтелектуальної критичної самосвідомості, що спрямована на свідомий процес творення постколоніального українського національного характеру та постколоніальної української національної культури й літератури, утверджених національним інстинктом самозахисту" [2, с. 12].

В монографии осуществляется попытка представить, как изменяются модели маскулинности в украинской культуре новой эпохи XIX–XXI вв. в зависимости от смены исторических эпох, социально-идеологических платформ (например, рассматривается радикальная смена маскулинного дискурса после символической смерти модернизма: на смену везде присутствующей личности творца приходит тип *homo sovieticus*, строителя и защитника, жертвующего личным во имя абстрактного Всенародного).

В обширной вступительной статье Агнешки Матусяк и Матеуша Светлицки на основе обзора наиболее репрезента-

тивных методологических позиций исследований американских социологов, культурологов, представителей школы французского психоанализа, гендерных студий, современных теорий сексуальности осмысляется необходимость выработки собственных, органичных украинскому мышлению методов анализа и собственного инструментария; при этом западные теории рассматриваются лишь как исходный пункт, фундамент этого поиска.

В целом ряде статей монографии действительно предлагаются новаторские подходы к изучению маскулинных явлений в украинской литературе и культуре. Так, в статье Леонида Ушкалова „Чоловічий погляд на жіноче питання в українській культурі XIX століття" переосмысливаются национальные истоки формирования женского вопроса в украинской культуре XIX в. Проблема рассматривается с точки зрения того, как изменился мужской взгляд на феминизм, хотя именно маскулинный дискурс определил проекции украинского феминизма.

Показательно, что гендерные студии во многих статьях этой книги осуществляются в связи с изучением стратегий письма. Так, явление кемпо-дендизма в украинской массовой культуре 20-х годов XX в. Агнешка Матусяк связывает с проявлением в социалистическом тоталитарном метанарративе перформативных кодов игры в китч (речь идет, наример, о карнавализации поэтического пространства в лирике „Бу-Ба-Бубистов", в частности, о манипуляции сексуальными кодами в „Перверзии" Юрия Андруховича).

Одна из авторов коллективной монографии Мария Грация Бартолини рассмотрела формы редукции субъективного (маскулинного) начала в ранней лирике Юрия Тарнавского (1953–1956) в контексте тех гендерных процессов, которые происходили в сфере американской поп-культуре 50-х гг. XX в., что дало возможность проартикулировать вектор экзистенциально-абсурдистской эстетики. Обратившись к поэтике украинского „химерного" романа, украинская исследо-

вательница Анна Горнятко-Шумелович отметила, что в условиях тоталитаризма образы „блазнів-химерників" передают не регрессию национального эго, а игровые модели, перемещения, мистификацию в соцреалистическом мышлении, которое модифицировалось в так называемой украинской „химерной" прозе.

Показательно, что объектом анализа стал, прежде всего, „мужской" текст: произведения украинских писателей дали разнообразный материал для наблюдений. Тем более интересно, что в статье Натальи Лебединцевой („І знову „єдиний правдивий чоловік", або маскулінний дискурс у творчості Оксани Забужко та Ліни Костенко в контексті українського постфемінізму") раскрываются особенности „женского" текста, в котором отмечается такая особенность украинского постколониального дискурса, как неосознанная маскулинизированность. Достаточно символично и в то же время иронично автор статьи проецирует модель мужественной женщины-воина (или женщины-побратима) на нашу современную действительность: обе писательницы (Лина Костенко и Оксана Забужко) надевают рыцарские доспехи и берутся за спасение государства.

Векторы постколониального украинского маскулинного дискурса осмысливаются в статьях этой монографии в русле процессов формирования национального (само)сознания и, прежде всего, его духовно-эстетического компонента. Подобное исследование, безусловно, расширяет существующие научные представления о гендерных, даже, точнее, телесных аспектах функционирования „мужского" типа письма в украинской культуре. Стоит отметить, что объектом гендерных посттоталитарных исследований в польском и украинском литературоведении редко (можно сказать, почти никогда) становились драматические произведения. Это объясняется тем, что данный род и жанр наиболее консервативен во многих отношениях, в том числе и по отношению к изображению личности персонажа,

его телесной ипостаси. Тем более интересно, что в статье Людмилы Скорыны („Проекции маскулинной идентичности: в украинской драматургии 1930-х годов") рассматриваются различные модели репрезентации сильного героя-мужчины в пьесах Ивана Кочерги, Николая Кулиша, Якова Мамонтова, Ивана Микитенко. Представленные исследовательские модели „сильного мужчины" – от авантюриста до карьериста, мачо, хищника и др. – вписываются, по ее мнению, в общую для тоталитаризма маскулинную модель *homo sovietikus*. Такой путь анализа позволяет детализировать проявления типа маскулинности, но, возможно, стоило бы обратить внимание не только на концепцию героя, но и на жанровую природу драм, на аспекты поэтики формы.

Первый опыт исследования постоталитарного образа мира в славянской драматургии и театре осуществлен в только что вышедшей под редакцией проф. А. Матусяк коллективной монографии „Pokolenie-transformacja-tożsamość. Gardzienickie czytania teatroznawcze… i nie tylko" (Wrocław, 2016). В ней впервые проанализированы процессы трансформации современного театра и драматургии в Центральной, Восточной и Юго-Западной Европе после 1989 г. Согласно исследовательской перспективе (предложенной прежде всего вдохновителем проекта проф. А. Матусяк) театр предстает как „платформа для возникновения и совместной реализации симбиоза категорий поколения, индивидуальности и „памяти". В такой перспективе театр и драматургия реализуют себя как медиум и как источник формирования и пробуждения коллективной памяти народа. Кроме того, театральные и драматургические эксперименты рассматриваются исследователями и как отдельные авторские проекты. Так, в статье Войцеха Балуха „Без памяти" проанализированы некоторые тенденции развития польской драмы и кино после 1989 года в аспекте категорий опыта (памяти) поколений. Автор статьи охарактеризовал формы и способы возвращения голосов из прошлого в

драматургии и кино: от бессознательности до реконструкции образа изменившейся действительности в самом языке про-изведений, диалогах героев (например, в пьесах Дороты Масловской).

Механизмы воссоздания памяти связываются в этой статье с индивидуальным творчеством того или иного драматурга. Перспективным можно признать путь исследования, позволяющий проследить особенности совместного взаимовлияния произведения (или театральной постановки) и действительности. Мы часто наблюдаем, как театральные и литературные явления формируют общественное (публичное) и личностное сознание. Театральное представление не заканчивается, а, напротив, начинает жить своей жизнью в момент выхода зрителя из театра. В двух статьях коллективной монографии, посвященных тенденциям новейшей чешской драматургии (театра), по сути, прослеживаются процессы изменения общественного сознания и культуры в посттоталитарном пространстве. Дорота Жигадло-Чопик не случайно выделила и рассмотрела три этапа существования чешского театра: период эйфории (1989–1992), разочарования (1993–1999) и объединения (2000–2009). Автор статьи проанализировала ряд модных жанровых тенденций и стилей, представленных театром абсурда и гротеска, авторским театром и брутальным направлением „coolness” в современном чешском театре. Ей удалось отметить, что в драмах Давида Драбка, Петера Зеленки, Мирослава Бамбусека и др. осуществился синтез авторского театра с театром интерпретирующим, а также переход от эстетики к этике, что, по ее мнению, не всегда дает желаемые результаты.

В статье польской исследовательницы из Познани Сильвии Чахур прослеживаются отличия образа поколений в чешском театре трех периодов, о которых уже писала в своей статье Дорота Жигадло-Чопик. Способы и характер театральной интерпретации, характерные для каждого из трех этапов, позволили автору представить тот или иной тип

эстетического опыта и, соответственно, тип театра. Согласно ее наблюдениям, сценическая адаптация драматургии 60-х годов XX века (Milan Uhle, Juraj Nvota) основывается на специфике слова и биографии. Сценические эксперименты в 80-х годах (Morávek и Mikulášek) присущи визуальному театру, постмодернистские гротескные коллажи текстов и образов обнаруживают хаос моральных ценностей. В то же время „счастливое поколение" XXI в. так называемых „техногенных трансформаций" исследовательница связывает с поисками современником своего „я". Подобное соединение эстетических и идейно-тематических аспектов выявляет в театральных поисках образ сознания нынешнего поколения.

Тенденции современной русской драматургии, а, точнее, новой драмы, на рубеже XX и XXI вв. оказались в фокусе внимания Лидии Менсовской („Между посткоммунизмом и постмодернизмом. Новейшая русская драма в поиске национальной самоидентичности"). Она рассматривает явление новой новой драмы как своеобразную реакцию или своеоб-разный ответ постмодернистского театра драматургии театру „поствампиловского направления". Проанализированы эстетические стратегии авторского театра Евгения Гришковца, Владимира Сорокина и Михаила Волохова. Автор статьи рассмотрела способы преодоления травматического опыта и формирования в их пьесах культурного облика поколения в контексте поэтики театра абсурда. Не случайно Лидия Менсовска предложила назвать одно из направлений современной постмодернистской русской драмы „драматургией постпамяти" (речь идет о пьесах Юрия Клавдиева, Анны Батуриной и др.). Ее наблюдения последовательно отражают тенденции новейшей драматургии в аспекте преодоления посттоталитарного сознания.

Еще одна интересная попытка обобщить процессы постколониального мышления в новейшем украинском театре после 1991 г. принадлежит Марии Гарбузяк, по мнению которой украинские театры Киева, Харькова, Одессы, Херсона,

Львова продолжают, по сути, традиции колониальной политики, представляют преимущественно пьесы русскоязычных драматургов, заискивают перед зрителем. Исключением, по ее мнению, является разве что деятельность Центра театрального искусства „Дах" или Театра „P.S".

Подобным образом рассматривается состояние современной белорусских драматургии и театра в статье Беаты Силвек („Белорусские драма и театр в поиске культурной самоидентичности"). Автор статьи считает симптоматичными нынешние театральные инсценировки в ситуации доминирования русскоязычной драматургии абсурда (Республиканский белорусский театр драмы „Свободная сцена"). Некоторые творческие постановки, например, Центра белорусской драматургии и режиссуры (2003), по ее мнению, могут означать некоторый прорыв в состоянии застоя современного белорусского театра. Объективно оценивая кризис белорусского театра как следствие социально-политического и культурного кризиса, в котором находится страна, Беата Силвек предлагает некоторые свои прогнозы развития театра и драмы.

Интересную попытку представить состояние драматургии и театра в странах бывшей Югославии (Сербии, Хорватии, Черногории) после ее распада в 1990–1991 гг. предприняла Дорота Йованка Ментцель. Артикулируя служебную роль искусства по отношению к официальной идеологии, исследовательница не решается занять определенную позицию в вопросах идентификации драматургии, отмечая, что сербская (или, возможно, постюгославская) драматургия предает образ иллюзорной действительности, иллюзии, возникшей в результате распада бывшей страны, что повлекло за собой целый ряд новых табу. В восприятии автора статьи формируется видение драматургии поколения, утратившего национальную самоидентичность, что увлекло драматургов (и театральных деятелей) в сторону натурализма, пародии, гротеска, пастиша, разных постмодернистских оптик. Можно

отметить, что каждая из статей представляет выпуклый и объемный образ перелома в общественном, прежде всего культурном, сознании в славянских странах.

Исследуя тематику текстов советских драматургов (кризис маргинальной личности, появление „homo sacer", проблемы глобализации, разрушения христианских ценностей, патологии психики и др.), Кристоф Яцек Козак приходит к выводу о персвазийном характере художественных стратегий в пьесах таких драматургов, как Д. Поточняк, М. Жупанчич и др. Изучение современной драматургии и театра в контексте такого научного направления, как персвазийная коммуникация, может оказаться весьма перспективным. В сущности, воздействие догматического текста (или спектакля) вбирает психологические и лингвокультурологические особенности риторики убеждения, причем процесс формирования влияния драматургии на реципиента можно рассматривать в контексте многих других сфер, сторон, механизмов современной социальной коммуникации [1]. Это направление исследования драматургии позволяет соединить возможности социального моделирования, когнитивной лингвистики, психологии, теории массовой коммуникации, культурологии, что, возможно, приведет к появлению новых междисциплинарных подходов к драматургии как к явлению личностного формирования, самоопределения, адаптации человека в социуме.

Значительную часть монографии представляют научные рефлексии, дискуссии, подходы авторов международного научного проекта Украина – Польша – Европа (2014) к проблемам мировоззренческих сдвигов в геокультурном и социополитическом пространстве Украины за последние двадцать лет. Проф. А. Матусяк на основе этих дискуссий предложила свой взгляд на гибридную культурно-социальную ситуацию в постколониальной Украине после Майдана. Многоязычие и разнообразие векторов мышления украинцев не всегда, по ее мнению, укладываются в определенную парадигму язык – пространство – геополитика.

Вне всяких сомнений, анализируемая серия коллективных монографий под научной редакцией профессора А. Матусяк являет собой уникальный сплав литературоведческих, культурологических, философских исследований. Среди других, вопрос экзистенции современной Восточной Европы в ситуации постколониализма является связующим и ключевым моментом научной дискуссии. В то же время говорить об исчерпанности заявленной проблематики не приходится, проект носит открытый характер. Широкий круг вопросов, затронутых в серии коллективных монографий, открывает перспективы дальнейшего гуманитарного сотрудничества ученых Восточной Европы. Исследователи на основе разных методологических и теоретических подходов выявили целый ряд культурологических, философских, общегуманитарных постоталитарных процессов в поэтике художественного текста, имеющих схожую природу, но протекающих по-разному в различных культурных пространствах. Большинство ракурсов анализа осуществляется посредством осмысления проблематики родожанровой специфики того или иного явления. Органика родожанровой природы как основа дискурсивного анализа в аспекте социально-культурологических и антропологических тенденций динамики общественного и индивидуального сознания позволила выстроить концептуальную целостность серии коллективных монографий, придать ей четкую направленность, логику, подчиняющую себе отдельные концептуальные разработки авторов.

Информативная насыщенность серии монографий обусловливается прежде всего работой международного авторского коллектива, что позволило сопряжение взглядов „извне” и „изнутри”. Междисциплинарный характер и разновекторность проблем исследования, при всем многообразии обозначенных и проанализированных тенденций посттоталитарного существования культуры, позволяют наметить те лакуны, которые, по-видимому, станут предметом

специального изучения в последующих сериях международного польско-украинского научного проекта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Драган-Іванець Н. Персвазія як форма соціального впливу / Н. Драган-Іванець // Вісник Львівського ун-ту. – 2011. – Вип. 35. – С. 303–308.

2. Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу : Культура й література XIX–XXI століть / А. Матусяк [ін.]; за ред. А. Матусяк. – К. : Laurus, 2014. – 368 с.

3. Постколоніалізм. Генерації. Культура / за ред. Т. Гундорової, А. Матусяк. – К. : Laurus, 2014. –336 с. – (Серія „Теоретичні візії”; вип. 4).

4. Українські трансгресії XX–XXI століття : Звільнити майбутнє від минулого? Звільнити минуле від майбутнього? : Культура – Історія – Політика : Вельмишановному Професорові Телесфору Познякові на 80-річчя від народження / ред. А. Матусяк. – Вроцлав; Львів : ЛА „Піраміда”, 2012. – 384 с.

5. Pietraszko S. Kultura. Studia teoretyczne i metodologiczne / S. Pietraszko. – Wrocław, 2012. – 141 s.

6. „Pokolenie-transformacja-tożsamość. Gardzienickie czytania teatroznawcze… i nie tylko” // Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensia. – Wrocław, 2016. – № 4. –180 s.

7. Nycz R. W stronę humanistyki innowacyjnej: tekst jako laboratorium. Teksty drugie / R. Nycz. – 2013. – № 1 / 2. – 239 s.

REFERENCES

1. Dragan-Iwaniec N. Persvaziya as a form of social impact / N. Dragan-Iwaniec. // Visnyk Lviv Univ. – 2011. – Vol. 35. – P. 303–308.

2. Cross paths of the Ukrainian masculine discourse: Culture and Literature of the 19th – 21st centuries / A. Matusiak [et al.]; Ed. A. Matusiak. – K.: Laurus, 2014. – 368 p.

3. Postcolonialism. Generations. Culture / ed. Hundorova T., Matusiak A. – K. : Laurus, 2014. – 336 p. – (Series „Theoretical vision”, no. 4).

4. Ukrainian transgression of the 20th-21st centuries: To liberate the future from the past? To liberate the past from the future? Culture – History – Politics: For Dear Professor Telesphore Pozniak to his 80th birthday / ed. A. Matusiak. – Wroclaw; Lviv : LA „Pyramid", 2012. – 384 p.

5. Pietraszko S. Kultura. Studia teoretyczne i metodologiczne / S. Pietraszko. – Wrocław, 2012. – 141 s.

6. „Pokolenie-transformacja-tożsamość. Gardzienickie czytania teatroznawcze… i nie tylko" // Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensia. – Wrocław, 2016. – № 4. –180 s.

7. Nycz R. W stronę humanistyki innowacyjnej: tekst jako laboratorium. Teksty drugie / R. Nycz. – 2013. – № 1 / 2. – 239 s.

Н. П. Малютіна, І. В. Нечиталюк

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ПРОЕКТ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ СТУДІЙ „УКРАЇНА – ПОЛЬЩА – ЄВРОПА"

У статті розглядається міжнародний науковий проект посттолітарних студій Україна – Польща – Європа, що послідовно здійснюється польськими та українськими дослідниками на чолі з професором Агнешкою Матусяк (Вроцлав). Застосовується аналітичний підхід до трьох монографій, виданих у рамках проекту, як до окремих складових цілісного і, разом з тим, відкритого дослідницького проекту, що з різних сторін і завдяки різновекторним методикам інтерпретації і прочитання охоплює художній процесс національної ідентичності в країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи.

Розглядаючи окремі дослідження науковців, – тих, що певною мірою заанґажовані, і тих, що знаходяться поза дискурсом постоталітарної свідомості, – авторки статті доходять спільних висновків про формування нових підходів до міждисциплінарних проектів, які охоплюють проблеми і ракурси культурології, антропології, художнього письменства, соціальних комунікацій, гендерних студій, вивчення драми, театру (кіно).

Ключові слова: посттоталітаризм, транскультурний дискурс, ідентичність, культурологія, антропологія, гендерні студії, маскулінний дискурс, сучасний театр, драматургія.

N. P. Malyutina,
Doctor of Philology,
Professor of Ukrainian Literature Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
malutina2002@ukr.net

I. V. Nechitalyuk,
Candidate of Philology,
Associate Professor of Ukrainian Literature Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
niw2010@ukr.net

INTERNATIONAL SCIENTIFIC POLISH-UKRAINIAN PROJECT OF POST-TOTALITARIAN STUDIES „UKRAINE-POLAND-EUROPE"

Summary

In this article we aimed to introduce the projects of post-totalitarian studies „Ukraine-Poland-Europe" as an integral phenomenon and as an international scientific laboratory for the study of the various consequences of the totalitarian regime manifested at different levels of consciousness and culture, in different literary and cultural discourses. **Methodology**. We used the method of analytical description, comparative analysis (especially when the focus of our attention was the phenomenon of the Polish and Ukrainian literature as well as the south-east, east, west Slavic Cultures), and hermeneutical analysis as the basis of our observations were patterns of similarities from particular to general and vice versa. **Purpose**. The article is intended for experts and researchers of the post-totalitarian consciousness and of its demonstration in various discursive practices, for teachers of liberal arts colleges such as philologists, culture experts, anthropologists. Also it is for students, and anyone interested in modern interdisciplinary events. Considering some scientists' research work, the authors of the article come to the common conclusion about the formation of new approaches to interdisciplinary projects that cover the problems and perspectives of cultural studies, art literature, social communication, gender studios, studying drama and theater (movies).

Key words: post-totalitarian, transcultural discourse, identity, cultural studies, anthropology, gender studios, masculine discourse, modern theater, drama.

Надійшла до редакції 28.09.2016 р.

ISNN 2413–0613

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Філологічний факультет

Наукове видання

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ЗБІРНИК

Випуск 20

Українською, російською, болгарською, польською, сербською мовами

На обкладинці – пам'ятник Кирилу і Мефодію перед Національною бібліотекою „Св. св. Кирил и Методий" (Софія, Болгарія), фото: https://bg.wikipedia.org/wiki/Кирил_и_Методий#/media/File:Cyril_and_Methodius_monument_Sofia.jpg

Коректор *М. Токарюк*
Комп'ютерна верстка *С. Антонової*

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 21,0. Наклад 300 прим. Зам. № ????.

Верстка, редагування та друк

видавничий дім
publishing house

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ЧЦ №1 від 10.07.2000 р.

телефон [0372] 552 943
адреса 58000, м. Чернівці, вул. Радищева, 10
e-mail info@bukrek.net
web-сайт www.bukrek.net